

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 29

•••

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 29

**Одеса
2022**

УДК 81.161.2(051)
ББК 81.031.4я5
3-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська
Заступник головного редактора: А. П. Романченко
Відповідальний секретар: С. С. Поліщук

Editor-in-chief: T. Yu. Kovalevska
Vice-editors: A. P. Romanchenko
Secretary: S. S. Polishchuk

Редакційна колегія: д-р ф. н. З. К. Адамія (Грузія), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. З. О. Валюх (Україна), д-р ф. н. к.ф.н. А. М. Варинська (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Н. Вульф (ФРГ), д-р ф. н. М. Л. Дружинець (Україна), д-р ф. н. А. П. Загнітко (Україна), д-р ф. н. А. К. Ішанова (Казахстан), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. А. В. Ковалевська-Славова (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р філософії Й. Коростенські (Чеська Республіка), д-р ф. н. М. Р. Кондубаєва (Казахстан), д-р ф. н. Т. А. Космеда (Україна), д-р ф. н. Ж. В. Краснобаєва-Чорна (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кутуза (Україна), д-р філософії А. Т. Онгарбаєва (Казахстан), д-р ф. н. М. Рак (Польща), д-р ф. н. Ш. І. Рамазанова (Туреччина), д-р ф. н. Е. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р філософії У. Холодова (Чеська Республіка), д-р ф. н. Я. П. Целлер (ФРГ), д-р ф. н. Цзян Яньхун (КНР), д-р ф. н. Л. І. Шевченко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: Z. Adamia, I. Bondarenko, Z. Valyukh, A. Varynska, O. Voytseva, N. Wulff, M. Druzhynets, A. Zagnitko, A. Ishanova, O. Karpenko, A. Kovalevska-Slavova, N. Kondratenko, J. Korostensky, M. Kondubaeva, T. Kosmeda, N. Kutuza, A. Ongarbayeva, M. Rak, Sh. Ramazanova, Y. Stepanov, S. Formanova, U. Cholodova, J. Zeller, Jiang Yanhong, L. Shevchenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Вербич С. О., доктор філологічних наук, професор Інституту української мови НАН України;
Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
Шабат-Савка С. Т., доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Рекомендовано до друку
Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 10 від 26.03.2022 р.

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8931 від 05.07.2004 р.

Фаховий наукометричний збірник «**Записки з українського мовознавства**» включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Збірник наукових праць також акредитовано в базах Index Copernicus, Slavic Humanities Index, Ulrich's periodicals, Worldcat, Google Scholar, USJ [Ukrainian Scientific Journals] та внесено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського, Загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова» й Українського реферативного журналу «Джерело».

Адреса редакції/Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.
Телефон/Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14.
E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

ISSN 2414-0627 (Print); ISSN 2415-7562 (Online)

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2022.

ФОНЕТИКА ЛЕКСИКОЛОГІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.1'282.2'373.7

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262341>

Н. Г. Ареф'єва,
*д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри мовної та загальногуманітарної
підготовки іноземців*

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено одному з доволі молодих, але вже сформованих і на цей час найпопулярніших напрямів сучасної лінгвістики – діалектній фразеолографії. На тлі незгасного інтересу до стійких зворотів народного мовлення і їхньої фіксації огляд публікацій, присвячених загальним та окремим проблемам діалектної фразеолографії, їх аналіз і систематизація в тісному зв'язку з витоками розвитку і становлення діалектної фразеолографії як важливого напрямку мовознавства видаються надзвичайно **актуальними**.

Метою статті є огляд публікацій, присвячених діалектній фразеолографії, огляд найзначущіших фразеологічних діалектних словників російської мови, висвітлення діалектної фразеолографії в синхронії і діахронії. **Об'єктом** дослідження є найзначущіші публікації, присвячені фразеолографуванню народного мовлення, діалектні фразеологічні словники російської мови та словники російського народного мовлення, що стали основою сучасної діалектної фразеолографії; **предметом** – динаміка становлення та розвитку діалектної і регіональної фразеолографії в контексті лінгвістичних досліджень. У роботі використано як **загальнонаукові методи** – індукція, дедукція, аналіз, синтез, так і **суто лінгвістичні** – переважно описовий метод. **Наукова новизна** дослідження зумовлена тим, що в роботі вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено спробу висвітлити динаміку становлення та розвитку діалектної фразеолографії в контексті досягнень лінгвістичної думки. **Теоретична та практична цінність** полягає у поверненні ува-

ги дослідників до діалектної фразеографії як найцікавішого та перспективного напрямку, а також у використанні отриманих результатів у подальшому вивченні та розробці загальних та коремих проблем діалектної фразеографії, лексикографії та регіоналістики загалом.

Висновки і перспективи дослідження. На підставі наведених даних авторка простежує нерозривний зв'язок діалектної фразеографії з теоретичними і прикладними основами загальнолітературної нормативної фразеології і фразеографії, лексикографічним описом народного мовлення, пареміографією, виокремлює і характеризує в становленні і розвитку російської діалектної фразеографії низку етапів, характеризує кожен з них, акцентує увагу на проблемах, що стоять перед сучасними фразеографами.

Ключові слова: фразеографія, діалектна фразеографія, літературна фразеографія, лексикографія, пареміографія, російські говірки.

N. G. Arefieva,

ScD, Associate Professor,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

*Head of the Department of Linguistic and General Humanitarian Training for
Foreigners*

DIALECT PHRASEOGRAPHY IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC STUDIES: HISTORY AND MODERNITY

The article is devoted to one of the rather young, but already formed and currently the most popular areas of modern linguistics – dialect phraseography. Against the backdrop of undying interest in sustainable turns of folk speech and their fixation, a review of publications devoted to general and particular problems of dialect phraseography, their analysis and systematization in close connection with the origins of the development and formation of dialect phraseography as an important scientific direction in linguistics seems to be **extremely relevant**.

The purpose of the article is to review publications on dialect phraseography, review the most significant phraseological dialect dictionaries of the Russian language, highlight dialect phraseography in synchrony and diachrony. **The object** of the study are the most significant publications devoted to the phraseography of folk speech, dialect phraseological dictionaries of the Russian language and dictionaries of Russian folk speech, which have become the basis of modern dialect phraseography; **the subject** is the dynamics of the formation and development of dialect and regional phraseography in the context of linguistic research. The work uses both **general scientific methods** – induction, deduction, analysis, synthesis, and **proper linguistic ones** – mainly a descriptive method.

Conclusions and prospects of the study. Based on the given data, the author traces the inextricable connection of dialect phraseography with the theoretical and applied foundations of general literary normative phraseology and phraseography, lexicographic description of folk speech, paremiography, identifies and characterizes a number of stages in the formation and development of Russian dialect phraseography, focuses on the problems facing modern phraseographers.

Key words: phraseography, dialect phraseography, literary phraseography, lexicography, paremiography, Russian dialects.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Діалектна фразеографія є на цей час цілком сформованим і популярним напрямом сучасної лінгвістики. На тлі незгасаючого інтересу до сталих сполук народного мовлення та їхньої фіксації, огляд публікацій, присвячених загальним та окремим проблемам діалектної фразеографії, їх систематизація у тісному зв'язку з витоками розвитку та становлення діалектної видається надзвичайно актуальним.

Аналіз досліджень проблеми. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві існує небагато праць, присвячених опису східнослов'янської діалектної фразеографії, її становленню і розвитку. Так, оглядово російська діалектна та регіональна фразеографія представлена в працях С. О. Мизнікова, В. О. Козирева і В. Д. Черняк, І. А. Кобелевої, С. О. Кипарісової [39; 24; 21; 20; 18], українська – у працях вітчизняних дослідників В. В. Дубічинського, В. Д. Ужченка, Ю. Ф. Прадіда, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, Н. Д. Коваленко, М. В. Серебряк, Л. М. Корнієнко, І. С. Червко [15; 59; 43; 27; 23; 50; 65], білоруська – у роботах В. К. Щербин [67]. У 2019 році вийшла друком монографія проф. В. М. Мокієнка і Т. Г. Нікітіної «Русская диалектная фразеология: дифференциальные и полные словари» (Спб.) [37], у якій автори дають всебічний аналіз наявних фразеографічних праць. У цей час під керівництвом проф. В. М. Мокієнка готується до видання «Полный словарь народной фразеологии» (попервах заявлено назву «Полный фразеологический словарь русских народных говоров»), в якому автори планують не лише узагальнити та опрацювати всю попередню діалектну фразеографію, але й значно розширити коло джерел матеріалу з активним залученням інтернет-дискурсу; у Словнику заплановано розробити 140 000 ФО, до складу яких увійдуть також стійкі порівняння [36, с. 84; 40, с. 735].

Особливе місце серед наведених праць посідає докторська дисертація І. А. Кобелевої «Современная русская диалектная фразеология: лексико-грамматический и лексикографический аспекты» (Сиктивкар, 2012), у якій дисертантка вперше пропонує комплексний опис російської діалектної фразеографії в її критичному осмисленні [21]. Випереджаючи своє дослідження, І. А. Кобелева пише: «Лексичний матеріал обласних словників став об'єктом опису в багатьох наукових працях, водночас фразеологічна частина словни-

ків не отримала навіть оглядового коментаря» (переклад наш – Н. А.) [Там само, с. 7]. Піддавши аналізу великий матеріал обсягом понад 30 тисяч словникових статей, умічених у словниках – загальних і фразеологічних, у яких представлений фразеологічний спектр говорів Російської Півночі, авторка розробляє теоретичне підґрунтя репрезентації діалектного фразеологізму в словнику, а також уперше пропонує до практичної реалізації єдиний алгоритм презентації діалектної фраземи з урахуванням її багатоаспектної характеристики. «Повна всебічна характеристика фразеологічного складу говорів можлива лише при комплексному описі фразеологічної одиниці за всіма її параметрами. У цей час відчувається необхідність цілісного опису фразеології говорів як у загальнотеоретичному, так і в лексикографічному плані», – зауважує дослідниця (переклад наш – Н. А.) [21, с. 34].

Один з розділів докторської дисертації «Фразеологія російських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти», яку авторка цієї роботи захистила наприкінці 2021 року, присвячено теоретичним і прикладним аспектам діалектної фразеографії [5, с. 329-412]

Загальні й окремі проблеми російської та української діалектної фразеографії висвітлені також у низці публікацій, кількість яких невпинно зростає, див., напр.: [6; 28; 9-10; 45; 49; 7; 32; 66; 2; 3; 39; 23; 19; 20; 40; 8; 36] та ін.

Мета і завдання. Мета цього дослідження – простежити динаміку утвердження та розвитку діалектної фразеографії в контексті лінгвістичних досліджень, що передбачає вирішення таких завдань: висвітлити основні публікації, присвячені цій проблемі, зробити огляд найзначущіших фразеологічних діалектних словників російської мови, виокремити етапи розвитку та утвердження діалектної фразеографії як важливого лінгвістичного напрямку.

Об'єктом дослідження є найзначущіші публікації, присвячені фразеографуванню народного мовлення, діалектні фразеологічні словники російської мови і словники російського народного мовлення, що стали основою сучасної діалектної фразеографії. Вони ж становлять і **джерельну базу дослідження**. **Предметом** дослідження є динаміка утвердження та розвитку діалектної і регіональної фразеографії в контексті лінгвістичних досліджень. У роботі використано як **загальнонаукові методи** – індукція, дедукція, аналіз, синтез, так і **суто лінгвістичні** – переважно описовий метод.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що в роботі вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено спробу висвітлити динаміку утвердження та розвитку діалектної фразеографії в контексті досягнень лінгвістичної думки. **Теоретичну і практичну цінність** роботи вбачаємо в приверненні уваги дослідників до діалектної фразеографії як цікавого та перспективного напрямку, а також у використанні отриманих результатів у подальшому вивченні та опрацюванні загальних та окремих проблем діалектної фразеографії, лексикографії та регіоналістики загалом.

Виклад основного матеріалу. Утвердження та розвиток діалектної фразеографії (фразеомографії, фраземної лексикографії (термін Ж. В. Краснобаєвої-Чорної [27, с. 110])) як актуального наукового напрямку сучасної лінгвістики занурені своїми коренями в теоретичне та прикладне підґрунтя загальнолітературної нормативної фразеології і фразеографії, розробку яких здійснювали найвидатніші дослідники-мовознавці, лексикографи та фразеологи – академік В. В. Виноградов, Б. О. Ларін, С. І. Ожегов, О. М. Бабкін, О. І. Молотков, В. Л. Архангельський, В. П. Жуков, М. М. Шанський, О. В. Кунін, К. Нічева, В. М. Телія, В. М. Мокієнко. Значний внесок у розвиток російської та української фразеографії зробили відомі фразеологи й фразеографи В. Д. Ужченко, А. О. Івченко, Ю. Ф. Прадід, Л. П. Дядечко, М. Ф. Алефіренко, Д. В. Ужченко, Є. Ф. Арсентьєва, А. М. Чепасова, Ж. В. Краснобаєва-Чорна та ін., пареміологи Г. Л. Пермяков, М. Ю. Котова та ін.

Сучасна літературна фразеографія, що пройшла довгий історичний шлях формування, утвердження та розквіту, є багатоаспектною і багатоплановою. Про безперервно зростаючий інтерес до фразеографійних досліджень, їхній інтенсивний розвиток красномовно свідчать статистичні дані, наведені В. О. Козирєвим і В. Д. Черняк. Зокрема, у книзі «Вселенная в алфавитном порядке», виданій авторами в 2000-му році, представлено 69 фразеологічних словників, тоді як у книзі цих же авторів «Лексикография русского языка: век нынешний и век минувший», що вийшла через 15 років, у розділі «Словари идиоматики» налічуємо вже 187 видань, не враховуючи 75 навчальних словників відповідних типів. Усього ж, – відзначають дослідники, – словники ідиоматики становлять приблизно 10% від усіх описаних ними словників російської мови [24, с. 434-435]. Бурхливий розвиток сучасної російської фразеографії автори пов'язують з такими факторами:

- інтенсивним розвитком лінгвістичних досліджень у контексті антропоцентричної парадигми та науковим осмисленням різноманіття фразеологічних одиниць;
- переглядом меж фразеології в бік їхнього розширення, тобто дослідженням одиниць, які не потрапляли раніше в поле зору фразеологів;
- зміцненням позицій лінгвокультурології і в зв'язку з цим створенням словників нового, лінгвокультурологічного типу;
- розвитком словникової типології і заповненням лакун, що в ній виявлені, що зумовлює появу діалектних, історичних, авторських та інших фразеологічних словників;
- поширенням нових типів словників, актуалізуючих фактор адресата [Там само, с. 435-436].

Не можна, проте, не погодитися з думкою А. М. Чепасової, яка вважає: «Фразеографія, яка, строго кажучи, може бути тільки дзеркальним відбиттям фразеології, поки не існує як струнка система правил опису фразеоло-

гійних одиниць, у ній (фразеографії) є теоретична база для опису, окремі переконливі, глибокі фрагменти <...>, які дають надію на можливість створення науково строгої, глибокої фразеографії. А поки фразеографія не має свого загальноприйнятого термінологічного апарату: значні за кількістю описуваних одиниць книги називаємо словниками, іноді “великими”, статті, в яких описана синтаксична структура, поведінка та форми компонентів, різного типу трансформації неоднослівної одиниці, називають словарними, а не фразеологічними, опрацювання будь-яких сторін фразеологізму називаємо лексикографічним, а не фразеографічним. Фразеографія продовжує користуватися “дитячими лексикографічними пелюшками”, хоча вже виросла з них. Однак будь-яка наука починається з дитинства, будемо сподіватися, і фразеографія звільниться “від пелюшок” (переклад наш – Н. А.) [64, с. 138]. Відзначаючи недосконалість сучасних фразеографічних праць, А. М. Чепасова виокремлює кілька причин, серед яких – відсутність надійних знань про фундаментальні сторони фразеологізму, що позначається на якості їхнього опису в спеціальних фразеологічних збірках, збірниках, «словниках»; тиск лексикографії, виявлений у загальному вживанні «лексикографічних» термінів – **лексикографічний, словниковий, словник** замість **фразеографічний, фразеологічний, зведення, збірник, збірка**; особисті якості мовознавця-фразеографа, який в силу відсутності точного ставлення до термінів створюваної прикладної науки автоматично використовує лексикографічні терміни у фразеографії [Там само, с. 140-141]. Найважливішими теоретичними складниками фразеографії є, на думку дослідниці, **теорія компонентного складу, вчення про значення** (точніше про змістовні властивості **фразеологічного складу**), **вчення про граматичні властивості фразеологізмів, теорія динамічності й діалектичності фразеологізмів, теорія стилістичних властивостей одиниць** [Там само, с. 141-144]. На нашу думку, усе це з повним правом можна спроектувати й на діалектну фразеографію.

На думку О. В. Ломакіної, найактуальнішими для фразеографії сьогодні є такі питання: «1) тип і адресація словника, 2) джерела словника, 3) принципи формування словника, 4) структура словникової статті» (переклад наш – Н. А.) [29, с. 261]. За Ю. Ф. Прадідом, найактуальнішими на сучасному етапі є такі завдання: «а) удосконалення схем тлумачень значень ФО, що належать до різних граматичних розрядів; б) удосконалення методики складання фразеологічних словників різних типів; в) розширення реєстру наявних фразеографічних праць; г) створення нових типів фразеологічних словників наукового та навчально-методичного характеру тощо» [43, с. 39].

Проф. М. Ю. Котова, авторка фундаментального дослідження «Славянская пареміология», в якому описує східно-, південно- й західнослов'янські пареміографічні традиції, підкреслює: «...стан сучасної слов'янської паремі-

ографії всіх розглянутих країн ... свідчить про переважання в слов'янських пареміографічних джерелах принципу енциклопедичності (найбільшої повноти паремійного матеріалу будь-якого ступеня вживаності) (переклад наш – Н. А.) [26, с. 64].

Крім літературної фразеографії становлення і розвиток фразеографії діалектної спиралися і на лексикографічний опис словникового складу народних говорів, зародження якого відбувалося в середині XIX ст. і представлено першими роботами в цій галузі – працею М. М. Макарова («Опыт русского простонародного словотолковника» (1846-1848)), колективною роботою членів Другого відділення Академії наук І. І. Срезневського (розробив програмні положення Словника), О. Х. Востокова (був редактором), М. А. Коркунова, Я. І. Береднікова, П. Г. Буткова, І. І. Давидова та ін. («Опыт областного великорусского словаря» (1852) та «Дополнение» до нього (1858), які охопили 18011 і 22895 слів відповідно)), яка стала знаковою подією в історії російської діалектної лексикографії. Надалі розробляються словники окремих говірок – «Словарь областного архангельского наречия» О. О. Подвисоцького (1885), «Словарь областного олонецкого наречия» Г. І. Куліковського (1889), «Материалы для объяснительного словаря вятского говора» М. М. Васнецова (1907), «Смоленский областной словарь В. М. Добровольського (1914), «Донской словарь» О. В. Міртова (1929).

Витоки російської регіональної фразеографії, безсумнівно, беруть свій початок у плідній авторській концепції В. І. Даля, чий фундаментальні словники «Толковый словарь живого великорусского языка» (1863-1866) та «Пословицы русского народа» (1861-1862) заклали основи вітчизняної і зарубіжної лексико- та фразеографічної традиції. У своїх словниках В. І. Даль і його попередники В. М. Смирницький («Малороссийские пословицы и поговорки», 1834), І. М. Снегирьов («Русские в своих пословицах», 1831-1834), «Русские народные пословицы и притчи», 1847)), Ф. І. Буслаєв («Русские пословицы и поговорки», 1854), М. В. Закревський («Малороссийскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповідки» в книзі «Старосветский бандуриста», 1860), Л. Каравелов («Памятники народного быта болгарь», 1861) «не лише систематизували стійкі сполуки, а розробляли критерії відмежування їх від інших поєднань слів, намічали способи їхньої словникової репрезентації, багато з яких до сьогодні беруть до уваги і використовують у лексикографічних виданнях» (переклад наш – Н. А.) [21, с. 10]. Зокрема, «Галицько-руські народні приповідки» (т. 1-3), опубліковані І. Франком у 1901-1910 рр., являють собою фразеологічний словник, у якому реєстрові одиниці не тільки витлумачені, а й супроводжені паралелями з інших слов'янських і неслов'янських мов [11].

Величезне значення для формування української і російської лексикографії мав «Словарь української мови», виданий у 1907-1909 рр. у Києві в 4

томах за редакцією Б. Грінченка – відомого письменника, етнографа, фольклориста, громадського й культурного діяча. У словнику широко представлена українська фразеологія, а також діалектний матеріал [56], докладніше про утвердження і розвиток української лексикографії та фразеографії див.: [16; 15; 46; 25].

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що діалектна фразеографія є відносно молодим, але вже досить сформованим перспективним лінгвістичним напрямом, теоретична база якого закладена в 60-ті роки минулого сторіччя в руслі зростаючого інтересу до вивчення народних говорів і проведення комплексних діалектологічних досліджень. Як зазначає проф. В. М. Мокієнко, «російська діалектна лексикографія, яка мала багату традицію в минулому (XIX-му – Н. А.) сторіччі, отримала могутній стимул у післявоєнний період, коли і академічні інститути, і практично всі вузи країни були залучені до створення Російського лінгвістичного атласу» (переклад наш – Н. А.) [33, с. 181]. До початку 70-их рр. належить поява перших діалектних словників, що звертаються до багатющого фразеологічного фонду російських народних говорів. Значною мірою розквіт діалектної фразеографії зобов'язаний іменам видатних мовознавців-діалектологів, котрі розробили найважливіші постулати теоретичного й прикладного характеру, – О. І. Федорову, Ф. П. Філіну, Л. І. Ройзензону, Л. О. Івашко. З цього часу почався справжній «регіональний фразеографічний бум», триваючий до сьогодні. Сучасні науковці, які досліджують діалектну фразеологію, відзначають: саме «на 60-90-і рр. минулого століття припадає розквіт діалектної фразеології, що ознаменований численними діалектологічними й фольклорними експедиціями <...> на тлі заново спалахнувшого інтересу до живого народного слова. За цей період зібрано значну кількість діалектного матеріалу: ідіом, прислів'їв, що в подальшому знайшло відображення в діалектних фразеологічних словниках» (переклад наш – Н. А.) [14, с. 24-25]. Великий внесок у вивчення російської та української діалектної фразеології і фразеографії зробили В. М. Мокієнко, М. І. Толстой, К. М. Прокошева, І. О. Подюков, В. Д. та Д. В. Ужченки, Ю. Ф. Прадід, Л. Я. Костючук, Т. Г. Нікітіна, А. О. Івченко, В. І. Коваль, Є. В. Брисіна, І. А. Кобелева та інші. «На цей час більшість територій з російським населенням мають різні за обсягом, змістом, вихідним принципам, формам збору та опрацювання матеріалу діалектні словники», – зазначає Є. В. Брисіна (переклад наш – Н. А.) [8, с. 431].

У розвитку російської діалектної фразеографії, на наш погляд, можна виділити декілька етапів:

1. Середина XIX – початок XX ст. – зародження російської діалектної фразеографії. Представлений як регіональними словниками зведеного типу (див. вище), так і пареміологічними збірками й словника-

ми і насамперед фундаментальними працями В. І. Даля «Толковый словарь живого великорусского языка» та «Пословицы русского народа» [13; 12]. Передумови дослідження лексичного й фразеологічного складу російських говірок Півдня України закладені в далівському «Толковом словаре живого великорусского языка», де вперше використано позначку «новороссийское», а також у роботі К. П. Зеленецького «О русском языке в Новороссийском крае» (1855), що завершується невеликим за обсягом словником, до складу якого включені, крім лексем, фразеологічні звороти, що функціонують на Одещині і структурно відрізняються від нормативних фразеологічних одиниць [17].

2. 60-80-ті рр. ХХ ст. – утвердження і розквіт російської діалектної фразеографії. Представлений такими працями: «Словарь русских народных говоров» (перший випуск вийшов друком у 1967 р.; на цей час опубліковано 50 випусків), який увібрав у себе багатий фразеологічний матеріал, представлений диференційовано [54]; «Словарь современного русского народного говора (д. Деуліно Рязанського району Рязанської області)» за редакцією І. А. Оссовецького (1969), до якого, крім лексичного матеріалу, увійшли ідіоми та сталі сполучення різної міри злитості компонентів [55]; «Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья» К. Н. Прокошевої (1972) [31], «Словарь фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний русских говоров Сибири» Н. Т. Бухаревої і О. І. Федорова (1972) [57], «Фразеологический словарь русских говоров Сибири» за редакцією О. І. Федорова (1983) [63] та інші.
3. Кінець ХХ ст. – до сьогодні. Для цього етапу характерні підвищений інтерес до діалектної фразеології і фразеографії, подальше опрацювання концептуальних основ фразеографування народно-го мовлення, використання комп'ютерних технологій під час створення діалектних словників, захист кандидатських і докторських дисертацій, присвячених питанням діалектної фразеографії [21; 50], усе зростаючий інтерес до створення електронних баз даних, на основі яких розроблені концепції електронних словників народно-го мовлення [50; 2; 3; 30]. Представлений такими фразеографійними працями: «Материалы к словарю фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний Читинской области» В. А. Пащенко (1999-2004) [41], «Словарь псковских пословиц и поговорок В. М. Мокієнка й Т. Г. Нікітіної (2001) [52], «Фразеологический словарь пермских говоров» К. Н. Прокошевої (2002) [44], «Фразеология диалектной личности. Словарь» В. П. Тимофєєва (2003) [58], «Материалы для идеографического словаря новгородских фразеологизмов»

Л. М. Сергеевої (2004) [48], «Фразеологический словарь русских говоров Республики Коми» І. А. Кобелевої (2004) [22], зведений словник «Человек в русской диалектной фразеологии» М. А. Алексеевца, Т. П. Білоусової і О. І. Литвиннікової (2004) [1], «Фразеологический словарь русских говоров Прибайкалья» С. С. Аксьонової, Н. Г. Баканової, Н. А. Смолякової (2006) [62], «Фразеологический словарь русских говоров Республики Мордовии» Р. В. Семенкової (2007) [47], «Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры» Н. О. Ставшиної (2008) [60], «Фразеологический словарь русских говоров Приамурья» Л. В. Кірпікової і Н. П. Шенкевця (2009) [61], «Словарь фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний Забайкальского края» В. О. Пашенко (2014, 2015, 2016), див., напр.: [42], «Словарь архангельских паремий и фразеологизмов» Н. В. Хохловой, Г. В. Михеевої (2016) [51]. Фраземіка Півдня України частково опрацьована і представлена у виданому в 2000-2001 рр. під керівництвом проф. Ю. О. Карпенка двотомному «Словаре русских говоров Одесщины», який умістив, крім 9000 лексем, близько 300 сталих сполучень, – на цей час один з найбільших регіональних словників диференційного типу [53]. Початок цілеспрямованому вивченню фраземіки російських говірок Одещини поклав проф. В. М. Мокієнко, який працював з Картотекою і Матеріалами до «Словаря русских говоров Одесщины». Близько 200 фразеологізмів з позначкою «одеське» увійшло до його фундаментальної зведеної трилогії – «Большого словаря русских поговорок» (2007) [35], «Большого словаря русских народных сравнений» (2008) [34] і «Большого словаря русских пословиц» (2010) [38]. Не зважаючи на те, що фразеографія російських острівних говірок сьогодні представлена слабо, у 2020 році вийшов з друку «Фразеологический словарь русских говоров Одесщины» Н. Г. Арефьевої, який увібрав у себе понад 1600 фразеостатей [4].

Як відзначають науковці, сьогодні найповніше представлені в аспекті фразеографування *російські говори Сибіру* («Словарь фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний русских говоров Сибири» (1972); «Фразеологический словарь русских говоров Сибири» (1983); «Идиолектный словарь сравнений сибирского старожила» (2005); «Материалы к словарю фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний Читинской области» (1999); «Фразеологический словарь русских говоров Прибайкалья» (2006) и *севернорусские говоры* («Фразеологический словарь русских говоров Республики Коми» (2004); «Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья» (1973); «Фразеологический словарь пермских говоров» (2002); «Словарь псковских пословиц и поговорок» (2001); «Фразеологи-

ческий словарь русских говоров Нижней Печоры» (2008); «Материалы для идеографического словаря новгородских фразеологизмов» (2004); «Фразеологический словарь русских говоров Республики Мордовии» (2007)) [18, с. 37-38].

Проблемам української діалектної фразеографії присвячена кандидатська дисертація М. В. Серебряк, у якій авторка на основі аналізу фразеографічних досліджень і проблем складання діалектних фразеологічних словників (далі ДФС) пропонує актуальну концепцію їхнього створення з використанням комп'ютерних технологій [50]. Підгрунтя концепції, за М. В. Серебряк, становить організація комунікативної взаємодії “людина – комплексний ДФС” і новий параметр словника – урахування пізнавальних і наукових інтересів користувачів. Рушійну силу цієї взаємодії дослідниця вбачає у потребово-мотиваційних чинниках, кінцевий результат – в актуалізації процесу самовдосконалення особистості: «людина → комп'ютер (комплексний ДФС) → пізнання ← → мотивація ← → наука ← → самовдосконалення особистості» [Там само, с. 15]. Як зауважує М. В. Серебряк, «структуру комплексного ДФС розроблено на макро-, мікро- й медіорівнях, які відображають загальну будову словника, порядок розташування інформаційних компонентів, їхній зв'язок, а також методи відбору й опрацювання ресурсних одиниць» [50, с. 16].

Висновки та перспективи дослідження. На жаль, жанр та обсяг статті не дають змоги висвітлити детальніше й глибше інші значущі праці, присвячені актуальним проблемам діалектної фразеографії. У подальших публікаціях ми плануємо представити типологію діалектних фразеологічних словників та надати їх розгорнуту характеристику.

Література

1. *Алексеевко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И.* Человек в русской диалектной фразеологии: словарь. Москва: ИТИ Технологии, 2004. 238 с.
2. *Акимова Э. Н., Акимов В. Л.* Электронный словарь диалектных фразеологизмов. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Лингвистика*, 2013. № 6 (2). С. 29-32.
3. *Акимова Э. Н., Акимов В. Л., Маслова А. Ю., Мочалова Т. И.* Электронный словарь диалектных фразеологизмов как источник изучения картины мира в русских говорах Мордовии. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 2014. № 3 (45). С. 272-274.
4. *Арефьева Н. Г.* Фразеологический словарь русских говоров Одесщины/ под. ред. проф. Е. Н. Степанова. Одесса: ОНУ имени И. И. Мечникова, 2020. 236 с.

5. *Арефьева Н. Г.* Фразеология российских переселенческих говоров Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук. Одеський національний університет імені І.І.Мечникова; Дніпровський національний ун-т імені Олеся Гончара. Одеса, 2021. 695 с.
6. *Бахвалова Т. В.* Словарь орловских говоров как источник изучения славянской духовной и материальной культуры. *Славянский альманах 1997*. Москва: Индрик, 1998. С. 312-317.
7. *Боброва (Богачёва) М. В.* Материалы к Фразеологическому словарю русских говоров севера Пермского края II. *Лингвокультурное пространство Пермского края: материалы и исследования*. Пермь, 2011. Вып. 3. С. 224-239.
8. *Брысина Е. В.* Проблемы и перспективы современной фразеологии. *Полипарадигмальные контексты фразеологии в XXI веке: материалы международной научной конференции (Тула, 17-19 мая 2018 г.)*. Тула, 2018. С. 430-434.
9. *Вікторіна О. М.* Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми). *Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Сер.: Філологічні науки. 2010. Вип. 89 (3). С. 31-37.
10. *Вікторіна О. М.* Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (Фітофразеологізми). *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 59-66.
11. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко]. 2-ге вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006-2007. Т. 1. 832 с.; Т. 2. 818 с.; Т. 3. 699 с.
12. *Даль В. И.* Пословицы русского народа: сборник: в 2-х томах. Москва: Художественная литература, 1984. 399 с.
13. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. URL: www.slovardalja.net/view_search.php.
14. Данилевская А. С. Отражение первичного локуса диалектносителей во фразеологической картине мира (на материале русских говоров Приамурья): дисс. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 261 с.
15. *Дубичинский В. В.* Лексикография украинского языка: прошлое и настоящее. *Славянская лексикография: междунар. кол. монография/ ред. М. И. Чернышёва*. Москва: Азбуковник, 2013. С. 251-309.
16. *Дубичинский В. В.* Теоретическая и практическая лексикография. Вена-Харьков, 1998. 160 с.
17. *Зеленецкий К. П.* О русском языке в Новороссийском крае. Одесса: Изд. по распоряжению г. попечителя Одес. учеб. округа, 1855. 34 с.
18. *Кипарисова С. О.* Рязанская диалектная фразеология: дисс. ... канд. філол. н. Рязань, 2019. 370 с.

19. *Кобелева И. А.* О противоречиях в лексикографической интерпретации некоторых диалектных данных. *Севернорусские говоры*, 2010. № 11. С. 125-131.
20. *Кобелева И. А.* Русская диалектная фразеология и фразеография. *Русская фразеология и фразеография. К 100-летию А. И. Молоткова*/ред.: д. филол. н. А. А. Хуснутдинов; к. филол. н. Е. Н. Золина. Иваново, 2016. С. 239-257.
21. *Кобелева И. А.* Современная русская диалектная фразеология: лексико-грамматический и лексикографический аспекты : автореф. дисс. ... д. филол. н. Сыктывкар, 2012. 38 с.
22. *Кобелева И. А.* Фразеологический словарь русских говоров Республики Коми. Сыктывкар, 2004. 312 с.
23. *Коваленко Н. Д.* Фраземіка південнозахідного наріччя: лексикографічний досвід. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник*, 2015. Вип. XI. С. 221-224.
24. *Козырев В. А., Черняк В. Д.* Фразеография в современном лексикографическом пространстве. *Полипарадигмальные контексты фразеологии в XXI веке: материалы международной научной конференции* (Тула, 17-19 мая 2018 г.). Тула, 2018. С. 434-439.
25. *Корнієнко Л. М.* Українська фразеографія другої половини ХХ – початку ХХІ століть: тлумачні та перекладні словники: дис. ... канд. філол. н. Київ, 2017. 217 с.
26. *Котова М. Ю.* Славянская паремиология: дисс.. ... д. филол. н. Москва: РГБ, 2005 (Из фондов Российской государственной библиотеки). 540 с.
27. *Краснобаева-Чорна Ж. В.* Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів/за ред. А. П. Загнітка. Вінниця, 2018. 200 с.
28. *Кудряшова Р. И., Брысина Е. В., Супрун В. И.* Современная диалектная лексикография: проблемы и тенденции развития. *Известия ВГПУ*. Волгоград, 2005. С. 3-10.
29. *Ломакина О. В.* Фразеология в языке Л. Н. Толстого: лингвистический комментарий и лексикографическое описание: дисс. ... д. филол. н. СПб., 2015. 383 с.
30. *Макаров В. И.* Формирование словника Новгородского фразеологического словаря (электронная версия). *Вестник Новгородского гос. ун-та*, 2014. № 81. Ч. I. С. 92-95.
31. Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья/К. Н. Прокошева. Пермь: ПГПИ, 1972. 114 с.
32. *Мокиенко В. М.* Проект «Фразеологического словаря русских народных говоров». *Проблемы истории, филологии, культуры*, 2011. № 3. С. 190-198.

33. Мокиенко В. М. Рецензия на «Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей»/Гл. ред. А. С. Герд. СПб.: Изд-во СПбГУ. Вып. 1 (А – дрожжаник). 1994. 509 с.; Вып. 2 (Дрожжевик – косячок), 1995. 447 с. *Вопросы языкознания*. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1997. С. 181-185.
34. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских народных сравнений. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. 800 с.
35. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.
36. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. К концепции полного словаря народной фразеологии: проблемы макроструктурирования. *Вопросы лексикографии*, 2018. № 14. С. 80-106.
37. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Русская диалектная фразеология: дифференциальные и полные словари: монография. Спб. – Greifswald: Universität Greifswald, 2019. 310 с.
38. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. Большой словарь русских пословиц. Москва: ОЛМА «Медиа групп», 2010. 1026 с.
39. Мызников С. А. Русская диалектная сводная и региональная лексикография (XIX–XXI вв.). Славянская лексикография: международная коллективная монография/отв. ред. М. И. Чернышёва. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2013. С. 563-578.
40. Никитина Т. Г. Народная фразеология в современной интерпретации: к концепции словарного описания. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2017. № 9 (75): в 2-х ч. Ч. 2. С. 131-134.
41. Пащенко В. А. Материалы к словарю фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний Читинской области. Ч. I-V. Чита, 1999-2004.
42. Пащенко В. А. Словарь фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний Забайкальского края/под науч. ред. Т. Ю. Игнатович. 3-е изд., испр. и доп. Чита: Забайкальский гос. ун-т, 2016. 432 с.
43. Прадід Ю. Ф. Історія української фразеології. *Мовознавство*, 2012. № 1. С. 31-39.
44. Прокошева К. Н. Фразеологический словарь пермских говоров. Пермь: Книжный мир, 2002. 575 с.
45. Русинова И. И. Пермская диалектная лексикография: результаты и перспективы. *Вестник Пермского университета*. Российская и зарубежная филология. Вып. 1 (7), 2010. С. 106-112.
46. Самойлович Л. В. Українська фразеологія ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол.н.: 10 02. 01. Дніпропетровськ, 2000. 28 с.
47. Семенкова Р. В. Фразеологический словарь русских говоров Республики Мордовия. Саранск, 2007. 332 с.

48. Сергеева Л. Н. Материалы для идеографического словаря новгородских фразеологизмов. Великий Новгород: НовГУ, 2004. 307 с.
49. *Серебряк М. В.* Принципи формування контексту в українських ареальних фразеологічних словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Лінгвістика*: збірник наукових праць. № 2 (20). Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. С. 113-118.
50. *Серебряк М. В.* Українська діалектна фразеографія: автореф. дис. ... канд. філол. н. Луганськ, 2014. 20 с.
51. Словарь архангельских паремий и фразеологизмов/Н. В. Хохлова, Г. В. Михеева. Архангельск: Кира, 2016. 462 с.
52. Словарь псковских пословиц и поговорок/В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. СПб.: «Норинт», 2001. 173 с.
53. Словарь русских говоров Одесщины/ред. коллегия: проф. Ю. А. Карпенко (отв. ред.), проф. Уэмура, проф. Д. С. Ищенко, доц. Л. Ф. Баранник: в 2 т. Одесса: АстроПринт. Т. I: А-О. 2000. 369 с.; Т. II: П-Я. 2001. 293 с.
54. Словарь русских народных говоров/под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова. Т. 1–41. Москва; Ленинград; СПб.: Наука, 1965–2007.
55. Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области)/под ред. И. А. Осовецкого. Москва: Наука, 1969. 612 с.
56. Словарь української мови/Б. Д. Гринченко. К., 1907-1909. Т. 1-4.
57. Словарь фразеологизмов и иных устойчивых сочетаний русских говоров Сибири/Н. Т. Бухарева, А. И. Фёдоров; под ред. чл.-кор. АН СССР Ф. П. Филина; АН СССР. Сиб. отд.-ние. Новосибирск: Наука. Сиб. отд.-ние, 1972. 2017 с.
58. *Тимофеев В. П.* Фразеология диалектной личности. Словарь. Шадринск: Изд-во Шадрин. пед. ин-та, 2003. 176 с.
59. *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.
60. Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры/Н. А. Ставшина. В 2-х т. СПб.: Наука, 2008. Т. 1. А-М. 416 с. Т. 2. Н-Я. 418 с.
61. Фразеологический словарь русских говоров Приамурья/авт.-сост. Л. В. Кирпикова, Н. П. Шенкевец. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2009. 187 с.
62. Фразеологический словарь русских говоров Прибайкалья/С. С. Аксёнова, Н. Г. Баканова, Н. А. Смолякова; науч. ред. Н. Г. Баканова. Иркутск, 2006.
63. Фразеологический словарь русских говоров Сибири/под ред. А. И. Фёдорова. Новосибирск: Наука, Сиб. отд.-ние, 1983. 232 с.
64. *Чепасова А. М.* Фразеография – зеркало фразеологии. *Избранные труды*: в 2 т. Фразеология в контексте современных лингвистических исследований. Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2016. Т. 2. С. 129-139.

65. Черевко І. В. Здобутки української діалектної фразеографії ХХІ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. Вип. 31. С. 240-250.
66. Шаповалова Л. И., Сузанович В. Б. Проект фразеологического словаря говоров могилёвско-смоленского пограничья: проблемы и решения. *Литературная и диалектная фразеология: история и развитие (Пятое Жуковские чтения): материалы Междунар. научн. симпоз. к 90-летию со дня рождения Власа Платоновича Жукова: в 2 т./ сост. отв. ред. В. И. Макаров; НовГУ им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2011. Т. 1. С. 367-371.*
67. Щербин В. К. Белорусская лексикографическая традиция: история и современность. *Славянская лексикография: международная коллективная монография/отв. ред. М. И. Чернышёва. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2013. С. 21-61.*

Referenses

1. Alekseenko, M. A., Belousova, T. P., Litvinnikova, O. I (2004), *Man in Russian dialect phraseology: dictionary [Chelovek v russkoj dialektnoj frazeologii: slovar']*, Moskva, ITI Tehnologii, 238 p.
2. Akimova, Je. N., Akimov, V. L. (2013), *Electronic Dictionary of dialect phraseological units [Jelektronnyj slovar' dialektnyh frazeologizmov]*, Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo, *Lingvistika*, № 6 (2), pp. 29-32.
3. Akimova, Je. N., Akimov, V. L., Maslova, A. Ju., Mochalova, T. I. (2014), *Electronic Dictionary of dialect phraseological units as a source for studying the picture of the world in Russian dialects of Mordovia [Jelektronnyj slovar' dialektnyh frazeologizmov kak istochnik izuchenija kartiny mira v russkih govorah Mordovii]*, Problemy istorii, filologii, kul'tury, Moskva, Magnitogorsk, Novosibirsk, № 3 (45), pp. 272-274.
4. Aref'eva, N. G. (2020), *Phraseological Dictionary of Russian dialects of Odessa region [Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Odesshhiny]*, Odessa, ONU imeni I. I. Mechnikova, 236 p.
5. Aref'yeva, N. G. (2021), *Phraseology in Russian migrants dialects of the South of Ukraine: linguoculturological and lexicographical aspects [Frazeologiya rosij's'ky'x pereselens'ky'x govirok Pivdnyja Ukrainy': lingvokul'turologichny'j ta leksy'kografichny'j aspekty': dy's. ... d-ra filol. Nauk]*, Odes'ky'j nacional'ny'j universy'tet imeni I.I.Mechny'kova; Dniprovs'ky'j nacional'ny'j un-t imeni Olesya Gonchara, Odesa, 695 p.
6. Bahvalova, T. V. (1997), *Dictionary of Oryol dialects as a source for the study of Slavic spiritual and material culture [Slovar' orlovskih govorov kak istochnik izuchenija slavjanskoj duhovnoj i material'noj kul'tury]*, Slavjanskij al'manah, Moskva, Indrik, pp. 312-317.

7. Bobrova (Bogachjova), M. V. (2011), *Materials for the Phraseological Dictionary of Russian dialects of the North of the Perm Territory II* [*Materialy k frazeologicheskomu slovarju russkih govorov severa Permskogo kraja II*], *Lingvokul'turnoe prostranstvo Permskogo kraja: materialy i issledovanija*, Perm', Vyp. 3, pp. 224-239.
8. Brysina, E. V. (2018), *Problems and prospects of modern phraseography* [*Problemy i perspektivy sovremennoj frazeografii*], *Poliparadigmat'nye konteksty frazeologii v XXI veke: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii* (Tula, 17-19 maja 2018 g.), Tula, pp. 430-434.
9. Viktorina, O. M. (2010), *Phraseological vocabulary materials of the Kirovgrad region (Somatic phraseologisms)* [*Materialy` do frazeologichnogo slovny`ka Kirovogradshhy`ny` (somyt`chni frazeologizmy`)*], *Naukovi zapy`sky`* [Kirovograds`kogo derzh. ped. un-tu im. V. Vy`nny`chenka], Cer.: *Filologichni nauky`*, Vy`p. 89 (3), pp. 31-37.
10. Viktorina, O. M. (2010), *Phraseological vocabulary materials of the Kirovgrad region (Phytophraseologisms)* [*Materialy` do frazeologichnogo slovny`ka Kirovogradshhy`ny` (Fitofrazeologizmy`)*], *Movoznavchy`j visny`k*, Vy`p. 11, pp. 59-66.
11. *Galician-Russian folk tales* (2006-2007), [Galy`cz`ko-rus`ki narodni pry`povidky`], u 3 t., zibrav, uporyadkuvav i pojasny`v dr. Ivan Franko, 2-ge vy`d., L`viv, Vy`davny`chy`j centr LNU im. I. Franka. T. 1, 832 p.; T. 2, 818 p.; T. 3, 699 p.
12. Dal', V. I. (1984), *Proverbs of Russian nation* [*Poslovicey russkogo naroda: sbornik*], Moskva, Hudozhestvennaja literatura, 399 p.
13. Dal', V. I., *Explanatory dictionary of the living Great Russian language: electronic resource* [*Tolkovyj slovar` zhivogo velikoruskogo jazyka: Jelektronnyj resurs*]. URL: www.slovardalja.net/view_search.php.
14. Danilevskaia, A. S. (2016), *Reflection of the primary locus in the phraseological world picture of dialect-speaking people (with reference to Russian dialects of the Amur region)* [*Otrazhenie pervichnogo lokusa dialektnositelej vo frazeologicheskoi kartine mira (na materiale russkih govorov Priamur`ja): diss. ... kand. filol. nauk*], Kiiv, 261 p.
15. Dubichinskij, V. V. (2013), *Lexicography of the Ukrainian language: the past and present* [*Leksikografija ukrainskogo jazyka: proshloe i nastojashhee*], Slavjanskaja leksikografija: mezhdunar. kol. Monografija, red. M. I. Chernyshjova, Moskva, Azbukovnik, pp. 251-309.
16. Dubichinskij, V. V. (1998), *Theoretical and practical lexicography* [*Teoreticheskaja i prakticheskaja leksikografija*], Vena-Har`kov, 160 p.
17. Zeleneckij, K. P. (1855), *About the Russian language in the Novorossiya territory* [*O russkom jazyke v Novorossijskom krae*], Odessa, Izd. po rasporyazheniju g. popechitelja Odes. ucheb. okruga, 34 p.

18. Kiparisova, S. O. (2019), *Ryazan dialectal phraseology: Author's thesis* [Rjazanskaja dialektnaja frazeologija: diss. ... kand. filol. n.], Rjazan', 370 p.
19. Kobeleva, I. A. (2010), *About contradictions in the lexicographical interpretation of the some dialect data* [O protivorechijah v leksikograficheskoj interpretacii nekotoryh dialektnyh dannyh], Severnorusskie govory, 2010, № 11, pp. 125-131.
20. Kobeleva, I. A. (2016), *Russian dialect phraseology and phraseography* [Russkaja dialektnaja frazeologija i frazeografija], Russkaja frazeologija i frazeografija. K 100-letiju A. I. Molotkova, red.: d. filol. n. A. A. Husnutdinov; k. filol. n. E. N. Zolina, Ivanovo, pp. 239-257.
21. Kobeleva, I. A. (2012), *Modern Russian dialectal phraseology: lexicogrammatical and lexicographical aspects: Thesis for a Doctoral Degree* [Sovremennaja russkaja dialektnaja frazeologija: leksiko-grammaticeskij i leksikograficeskij aspekty: avtoref. diss. ... d. filol. n.], Syktyvkar, 38 p.
22. Kobeleva, I. A. (2004), *Phraseological dictionary of Russian dialects of the Komi Republic* [Frazeologiceskij slovar' russkih govorov Respubliki Komi], Syktyvkar, 312 p.
23. Kovalenko, N. D. (2015), *Phrasemics of the South-Western dialect of Ukrainian language: lexicographic experience* [Frazemika pivdennozaxidnogo narichchya: leksy'kografichny'j dosvid], Ivan Ogiyenko i suchasna nauka ta osvita: naukovy'j zbirny'k, Vy'p. XI, pp. 221-224.
24. Kozyrev, V. A., Chernjak V. D. (2018), *Phraseography in the modern lexicographic space* [Frazeografija v sovremennom leksikograficeskom prostanstve], Poliparadigmalye konteksty frazeologii v XXI veke: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii (Tula, 17-19 maja 2018 g.), Tula, pp. 434-439.
25. Korniyenko, L. M. (2017), *Ukrainian phraseology of the second half of the 20th –beginning of the 21st centuries: explanatory and translation dictionaries: Author's thesis* [Ukrayins'ka frazeografiya drugoyi polovy'ny' XX – pochatku XXI stolit': tumachni ta perekladni slovny'ky': dy's. ... kand. filol. n.], Ky'yiv, 217 p.
26. Kotova, M. Ju. (2005), *Slavic paremiology: Thesis for a Doctoral Degree* [Slavjanskaja paremiologija: diss. ... d. filol. n.], Moskva, RGB, Iz fondov Rossijskoj gosudarstvennoj biblioteki, 540 p.
27. Krasnobayeva-Chorna, Zh. V. (2018), *Phrasemics and phraseography in the modern linguistic paradigm: a textbook for students of philological faculties of higher educational institutions* [Frazemika ta frazemografiya v suchasnij lingvoparady'gmi: pidruchny'k dlya studentiv filologichny'x fakul'tetiv vy'shhy'x navchal'ny'x zakladiv], za red. A. P. Zagnitka, Vinny'cya, 200 p.
28. Kudrjashova, R. I., Brysina, E. V., Suprun, V. I. (2005), *Modern dialect lexicography: problems and development trends* [Sovremennaja dialektnaja

- leksikografija: problemy i tendencii razvitija*], Izvestija VGPU, Volgograd, pp. 3-10.
29. Lomakina, O. V. (2015), *Phraseology in the Language of L. N. Tolstoy: linguistic commentary and lexicographic description; Thesis for a Doctoral Degree* [*Frazeologija v jazyke L. N. Tolstogo: lingvisticheskiy kommentarij i leksikograficheskoe opisanie: diss. ... d. filol. n.*], SPb., 383 p.
 30. Makarov, V. I. (2014), *Formation of vocabulary of Novgorod Phraseological Dictionary* [*Formirovanie slovnika Novgorodskogo frazeologicheskogo slovarja (jelektronnaja versija)*], Vestnik Novgorodskogo gos. un-ta, № 81, Ch. I, P. 92-95.
 31. *Materials for Phraseological Dictionary of dialects of the Northern Kama region*/Prokosheva, K. N., (1972) [*Materialy dlja frazeologicheskogo slovarja govorov Severnogo Prikam'ja*], Perm', PGPI, 114 p.
 32. Mokienko, V. M. (2011), *The concept of the «Dictionary of Russian Dialectal Set Phrases»* [*Proekt «Frazeologicheskogo slovarja russkih narodnyh govorov*], Problemy istorii, filologii, kul'tury, № 3, pp. 190-198.
 33. Mokienko, V. M. (1997), *Review of the Dictionary of Russian dialects of Karelia and adjacent regions* [*Recenzija na «Slovar' russkih govorov Karelii i sopredel'nyh oblastej»/gl. red. A. S. Gerd. SPb.: Izd-vo SpbGU, Vyp. 1 (A – drozhzhanik). 1994. 509 p.; Vyp. 2 (Drozhzhevik – kosjachok), 1995. 447 p.*], Voprosy jazykoznanija, In-t russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN, pp. 181-185.
 34. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2008), *The Great Dictionary of Russian folk comparisons* [*Bol'shoj slovar' russkih narodnyh sravnenij*], Moskva, ZAO «OLMA Media Grupp», 800 p.
 35. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2007), *The Great Dictionary of Russian Sayings* [*Bol'shoj slovar' russkih pogovorok*], Moskva, ZAO «OLMA Media Grupp», 784 p.
 36. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2018), *To the concept of a complete dictionary of popular phraseology; problems of macrostructuring* [*K koncepcii polnogo slovarja narodnoj frazeologii: problemy makrostrukturirovanija*], Voprosy leksikografii, № 14, pp. 80-106.
 37. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2019), *Russian dialect phraseography: differential and complete dictionaries: monograph* [*Russkaja dialektnaja frazeografija: differencial'nye i polnye slovni: monografija*], Spb., Greifswald, Universität Greifswald, 310 p.
 38. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G., Nikolaeva, E. K. (2010), *The Great Dictionary of Russian Proverbs* [*Bol'shoj slovar' russkih poslovic*], Moskva, OLMA «Media grupp», 1026 p.
 39. Myznikov, S. A. (2013), *Russian dialect summary and regional lexicography (XIX-XXI cent.)* [*Russkaja dialektnaja svodnaja i regional'naja lek-*

- sikografija (XIX-XXI vv.)), Slavjanskaja leksikografija: mezhdunarodnaja kollektivnaja monografija/otv. red. M. I. Chernyshjova, Moskva, Izdatel'skij centr «Azbukovnik», pp. 563-578.
40. Nikitina, T. G. (2017), *Folk phraseology in modern interpretation: to the concept of dictionary description* [*Narodnaja frazeologija v sovremennoj interpretacii: k koncepcii slovarnogo opisanija*], Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, Tambov, Gramota, № 9 (75), v 2-h ch., Ch. 2, pp. 131-134.
 41. Pashhenko, V. A. (1999-2004), *Materials for the Dictionary of phraseological units and other stable combinations of Chita region* [*Materialy k slovarju frazeologizmov i inyh ustojchivyh sochetanij Chitinskoj oblasti*], Ch. I-V, Chita.
 42. Pashhenko, V. A. (2016), *Dictionary of phraseological units and other stable combinations of the Trans-Baikal territory* [*Slovar' frazeologizmov i inyh ustojchivyh sochetanij Zabajkal'skogo kraja*], 3-e izd., ispr. i dop., Chita, Zabajkal'skij gos. un-t, 432 p.
 43. Pradid, Yu. F. (2012), *The history of Ukrainian phraseography* [*Istoriya ukrajins'koyi frazeografij*], Movoznavstvo, № 1, pp. 31-39.
 44. Prokosheva, K. N. (2002), *Phraseological dictionary of Perm dialect* [*Frazeologicheskij slovar' permskih govorov*], Perm', Knizhnyj mir, 575 p.
 45. Rusinova, I. I. (2010), *Perm dialect lexicography: results and perspectives* [*Permskaja dialektnaja leksikografija: rezul'taty i perspektivy*], Vestnik Permskogo universiteta, Rossijskaja i zarubezhnaja filologija, Vyp. 1 (7), pp. 106-112.
 46. Camojlovy`ch, L. V. (2000), *Ukrainian phraseology of the 19th and early 20th centuries: Author's thesis* [*Ukrayins`ka frazeografiya XIX – pochatku XX st.: avtoref. dy`s. ... kand. filol.n.*]. Dnipropetrovs`k, 28 p.
 47. Semenkov, R. V. (2007), *Phraseological dictionary of Russian dialects of Republic of Mordovia* [*Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Respubliki Mordovija*], Saransk, 332 p.
 48. Sergeeva, L. N. (2004), *Materials for Ideographic dictionary of Novgorod phraseological units* [*Materialy dlja ideograficheskogo slovarja novgorodskih frazeologizmov*], Velikij Novgorod, NovGU, 307 p.
 49. Serebryak, M. V. (2010), *The principles of forming of the context in the Ukrainian regional phraseological dictionaries in the end of the XX – at the beginning of the XXI centuries* [*Pry`ncy`py` formuvannya kontekstu v ukrajins`ky`x areal`ny`x frazeologichny`x slovny`kax kincy`a XX – pochatku XXI st.*], Lingvisty`ka: zbirny`k naukovy`x prac`. № 2 (20), Lugans`k, DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», pp. 113-118.
 50. Serebryak, M. V. (2014), *Ukrainian dialect phraseography* [*Ukrayins`ka dialektna frazeografiya: avtoref. dy`s. ... kand. filol. Nauk*], Lugans`k, 20 p.
 51. *Dictionary of Arkhangelsk paremias and phraseological units/Hohlova, N.*

- V., Miheeva, G. V. (2016) [*Slovar' arhangel'skih paremij i frazeologizmov*], Arhangel'sk, Kira, 462 p.
52. *Dictionary of Pskov proverbs and sayings*/V. M., Mokienko, T. G., Nikitina (2001) [*Slovar' pskovskih poslovic i pogovorok*], SPb, «Norint», 173 p.
 53. *Russian dialects of Odessa region Dictionary* (2000-2001) [*Slovar' russkih govorov Odesshhiny*], red. kollegija: prof. Ju. A. Karpenko (otv. red.), prof. Ujemura, prof. D. S. Ishhenko, doc. L. F. Barannik, v 2 t., Odessa, Astro-Print, T. I, A-O, 369 p.; T. II, P-Ja, 293 p.
 54. *Dictionary of Russian folk dialects* (1965-2007) [*Slovar' russkih narodnyh govorov*], pod red. F. P. Filina, F. P. Sorokoletova. T. 1–41, Moskva, Lenin-grad, SPb., Nauka.
 55. *Dictionary of modern Russian folk dialect (village Deulino, Ryazan district, Ryazan region)* (1969) [*Slovar' sovremennogo russkogo narodnogo govora (d. Deulino Rjazanskogo rajona Rjazanskoj oblasti)*], pod red. I. A. Oss-oveckogo, Moskva, Nauka, 612 p.
 56. *Dictionary of Ukrainian language*/Gry`nchenko, B. D. (1907-1909) [*Slovar' ukrayins`koyi moyi*], K., 1907, T. 1-4.
 57. *Dictionary of phraseological units and other stable combinations of Russian dialects of Siberia*/N. T., Buhareva, A. I., Fjodorov (1972). [*Slovar' frazeologizmov i inyh ustojchivyh sochetanij russkih govorov Sibiri*], pod red. chl.-kor. AN SSSR F. P. Filina, AN SSSR, Sib. otd-nie, Novosibirsk, Nauka, Sib. otd-nie, 2017 p.
 58. Timofeev, V. P. (2003), *Phraseology of dialect personality* [*Frazeologija dialektnoj lichnosti: slovar'*], Shadrinsk, Izd-vo Shadrin. ped. in-ta, 176 p.
 59. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2007), *Phraseology of modern Ukrainian language: teaching manual* [*Frazeologiya suchasnoyi ukrayins`koyi moyi` : navch. posib.*], Ky`yiv, Znannya, 494 p.
 60. *Phraseological dictionary of Russian dialects of Nyzniaya Pechora/Stavshina*, N. A., (2008). [*Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Nizhnej Pechory*], V 2-h t., SPb., Nauka, T. 1, A-M, 416 p.4; T. 2, N-Ja, 418 p.
 61. *Phraseological dictionary of Russian dialects of the Amur region*/Kirpikova, L. V., Shenkevec, N. P. (2009) [*Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Priamur`ja*], Blagoveshensk, Izd-vo BGPU, 187 p.
 62. *Phraseological dictionary of Russian dialects of Baikal*/Aksjonova, S. S. Bakanova, N. G., Smoljakova, N. A. (2006) [*Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Pribajkal`ja*], nauch. red. N. G. Bakanova, Irkutsk.
 63. *Phraseological Dictionary of Russian Dialects of Siberia* (1983) [*Frazeologicheskij slovar' russkih govorov Sibiri*], pod red. A. I. Fjodorova, Novosibirsk, Nauka, Sib. otd-nie, 232 s.
 64. Chepasova, A. M. (2016), *Phraseography is a mirror of phraseology* [*Frazeografija – zerkalo frazeologii. Izbrannye trudy*], v 2 t., Frazeologija

v kontekste sovremennyh lingvističeskikh issledovanij, Cheljabinsk, Izd-vo Juzh.-Ural. gos. guman.-ped. un-ta, T. 2. pp. 129-139.

65. Cherevko, I. V. (2018), *Achievements of Ukrainian dialectal phraseography of the 21st century* [Zdobutky` ukrayins`koyi dialektnoyi frazeografiji XXI st.], Ukrajina: kul`turna spadshhy`na, nacional`na svidomist`, derzhavnist`, Insty`tut ukrajinoznavstva im. I. Kryp`yakevy`cha NAN Ukrainy, Vy`p. 31, pp. 240-250.
66. Shapovalova, L. I., Suzanovich, V. B. (2011), *Achievements of Ukrainian dialect phraseology of the XXI century* [Proekt frazeologičeskogo slovarja govorov mogiljovsko-smolenskogo pogranič`ja: problemy i rešenija], Literaturnaja i dialektnaja frazeologija: istorija i razvitie (Pjatyje Zhukovskie chtenija): materialy Mezhdunar. nauchn. simpoz. k 90-letiju so dnja rozhdenija Vlasy Platonoviča Zhukova, v 2 t., NovGU im. Jaroslava Mudrogo, Velikij Novgorod, T. 1, pp. 367-371.
67. Shherbin, V. K. (2013), *Belarusian lexicographic tradition: history and modernity* [Belorusskaja leksikografičeskaja tradicija: istorija i sovremennost`], Slavjanskaja leksikografija: mezhdunarodnaja kollektivnaja monografija, otv. red. M. I. Chernyšhova, Moskva, Izdatel`skij centr «Azbukovnik», pp. 21-61.

• • •

УДК 811.161.2-26]-029:9]:001.5КарпенкоЮ.А.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262342>

М. Л. Дружинець,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

професор кафедри української мови

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ГІПОТЕЗАХ ТА КОНЦЕПЦІЯХ Ю. КАРПЕНКА

Праця присвячена пам'яті визначного вченого, філолога, засновника Одеської ономастичної школи – заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Національної академії наук України, академіка Академії наук вищої школи України, доктора філологічних наук, професора Юрія Олександровича Карпенка і його дослідженням актуальної проблеми – походження, зародження і розвитку української мови, періодизації історії української літературної мови, зокрема хронологічним етапам поділу історії української літературної мови.

Мета розвідки – подати концепції історичного розвитку української мови провідних науковців, найважливіші періодизації учених-славістів, конкретизувати та увіразнити засади періодизації та періоди історії укра-

їнської літературної мови. *Об'єктом дослідження* є гіпотези історичного розвитку української мови провідних науковців, хронологічні етапи поділу історії української літературної мови. *Предметом* – зміни хронологічних меж етапу НУМ і увиразнення його підперіодів. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім періодизації історії української літературної мови – можна назвати *С. Хваткову, Г. Онуфрієнко*.

Основою ПУЛІМ, безперечно, є концепції походження української мови. Звернено увагу на дві основні концепції зародження і розвитку української мови, подано гіпотези історичного розвитку української мови провідних науковців, найважливіші періодизації учених-славістів. Проведене дослідження свідчить про зміну хронологічних меж етапу НУМ і про його козацьку, новоукраїнську та сучасну добу.

Нова українська мова, вважаємо, розпочинається з канцелярії Богдана Хмельницького, адже мова ділової документації, в основі якої лежить південно-східний діалект, близька до народнорозмовної. Листи-універсали – це неперевершені зразки української мови: всього 3% лексики становлять церковнослов'янізми, 7% – полонізми і 90% – українські слова.

Історія української літературної мови давня і надзвичайно цікава історичними витоками, прадавніми коренями з праслов'янської мови, але як об'єктивна система українська мова почала інтенсивно формуватися з IX ст. Глибинною і науково обгрунтованою є 5-ти етапна класифікація на основі фонологічних змін Ю. О. Карпенка, яка починається з праслов'янської мови і закінчується новою українською мовою (XIX–XX ст.).

Ключові слова: Ю. Карпенко, періодизація, концепції, засади, історія української літературної мови.

M. L. Druzhynets,
ScD, Associate Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Professor

THE ORIGIN OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE IN THE HYPOTHESES AND CONCEPTS OF YU. O. KARPENKO

The work is devoted to the memory of a prominent scientist, philologist, founder of the Odesa onomastic school, honoured worker of science and technology of Ukraine, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, academician of the Academy of Sciences, professor Yuriy Karpenko and his study of a topical issue of the origin and development of the Ukrainian language, chronological stages of division of the history of Ukrainian literary language.

The purpose of the research is to present the concepts of the historical development of the Ukrainian language by leading scientists, the most important periodization of Slavic scientists, to specify and express the principles of periodization and periods of the history of the Ukrainian literary language. **The object** of the study is the hypotheses of the historical development of the Ukrainian language by leading scientists, and the chronological stages of the division of the history of the Ukrainian literary language. **The subject** is a change in the chronological boundaries of the new Ukrainian language and the expression of its subsites. S. Khkatkova and H. Onufrienko can be called the predecessors in the study of the periodization of the history of the Ukrainian literary language.

Different concepts of the origin of the Ukrainian language are the basis of the periodization of the history of the Ukrainian literary language. In the research, we pay attention to two main concepts of the origin and development of the Ukrainian language. Also, the hypotheses of the historical development of the Ukrainian language are presented, and the most important periodization of Slavic scientists is substantiated in the work. The research indicates a change in the chronological boundaries of the new Ukrainian language and its Cossack and modern era.

We believe the new Ukrainian language begins with maintaining documentation during Bohdan Khmelnytsky's headship. The language of business documentation was based on the southeastern dialect and was close to the ordinary spoken language. Universals are unsurpassed examples of the Ukrainian language: only 3% of vocabulary are church Slavonic words, 7% are Polish words, and 90% are Ukrainian words.

The history of the Ukrainian literary language is ancient and interesting by its historical origins, and ancient roots in the old Slavic language. But as an objective system, the Ukrainian language began to form intensively in the IX century. The 5th stage classification based on the phonological changes of Yu. O. Karpenko, which begins with the Slavic language and ends with the new Ukrainian language (XIX-XX centuries) is deep and scientifically substantiated.

Key words: Yu. O. Karpenko, periodization, concepts, principles, history of the Ukrainian literary language.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Карпенко Юрій Олександрович є засновником добре відомої у всьому світі Одеської ономастичної школи, є творцем концепції власної назви і футурологічних перспектив її розвитку, принципів ономастичної етимології, топонімічної і космонімічної систематики ієрархії слов'янських теонімів, літературної і когнітивної ономастики. Саме з його іменем пов'язане становлення літературної ономастики як окремого мовознавчого напрямку, який продовжили дослідники Одеської, Донецької та Ужгородської ономастичних шкіл.

Починаючи з 60-тих років минулого століття, учений захоплювався літературною ономастикою, залишивши по собі неперевершені зразки розгадування таїни власних назв у художніх творах («Літературна ономастика Ліни Костенко» (2004, у співавторстві) та «Літературна ономастика» (2008, збірник авторських статей)). У 80-ті роки вчений відкрив для слов'янської ономастики ще один напрям – космоніміку. Він написав низку статей про власні назви планет і їх супутників, зірок, сузір'їв тощо і видав монографію «Назви зіркового неба» (1-е видання - 1981; 2-е – 1985 р.).

Прикрасою двотомної енциклопедії «Słowiańska onomastyka» (Warszawa; Kraków, 2002-2003) стали його статті в українській частині книги про відбиття міжетнічних стосунків у порубіжній топонімії, про літературну ономастику та оронімію, якою мовознавець активно займався останнім часом [4].

Широкий лінгвістичний кругозір ученого виявився в його працях з історії, етимології слів української та інших слов'янських мов, з мовного аналізу фольклору та язичницької культури слов'ян, з фонології, лексикології, словотвору, морфології, орфографії, діалектології, стилістики української мови, проблем компаративістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики, народознавства.

Вчений приділяв увагу й питанням історії української літературної мови, зокрема проблемам періодизації історії УЛМ, обґрунтовував концепції зародження і розвитку української мови. Зокрема, як і Ю. Шевельов, О. Горбач, Г. Півторак, В. Німчук, О. Царук, Ю. Карпенко вважав:

Історія української мови починається від праслов'янської доби.

1. Існування спільносхіднослов'янського етапу в історії української мови. Окремою є доба XI–XIII (XIV) ст.
2. Окремою є доба XIV(XV)–XVIII ст.
3. Новоукраїнська доба настала в кінці XIII ст. або на поч. XIX ст.
4. Поодиноким є виділення індоєвропейського та балтосло-в'янського етапів. Проте період середньоукраїнської мови інтерпретується і звідси називається по-різному. Неоднаково іменується період нової української мови [10, с. 36].

Аналіз досліджень проблеми. Проблема періодизації української літературної мови не втратила своєї актуальності й сьогодні. Відомі різноманітні періодизації, які віддаляють або наближують витоки української мови до того чи іншого історичного періоду. Досі не існує універсальної періодизації української літературної мови, досі у лінгвістичній науці немає одностайного погляду й на критерії, які слід брати за основу періодизації історії української мови, у зв'язку з цим у науковій літературі з історії української літературної мови існують розбіжності, суперечності.

Проблемі хронологічного поділу історії української літературної мови присвячені праці Н. Бабич, І. Білодіда, М. Бойчука, П. Бузука, О. Горбача, П.

Горецького, М.Жовтоброуха, І. Грицютенка, Г. Левченка, А. Москаленка, К. Німчинова, В. Німчука, Г.Півторака, П. Плюща, І. Огієнка, В. Русанівського, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова та ін.

Наша мета – подати концепції історичного розвитку української мови провідних науковців, найважливіші періодизації учених-славістів, зокрема й Ю. Карпенка, конкретизувати та увиразнити засади періодизації та періоди історії української літературної мови, зокрема період нової української літературної мови. **Об’єктом дослідження** є гіпотези історичного розвитку української мови провідних науковців, періодизації історії української літературної мови, зокрема засади та хронологічні етапи поділу історії української літературної мови. **Предметом** – зміни хронологічних меж етапу НУМ і увиразнення козацької, новоукраїнської та сучасної доби. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім періодизації історії української літературної мови – можна назвати С. *Хваткову*, Г. *Онуфрієнко*, В. Христенюк.

У пропонованій праці інтегровано загальнонаукові дослідницькі **методи**, зокрема аналіз і синтез, індукція, дедукція, описовий, порівняльно-історичний методи.

Теоретична цінність студіювання полягає в тому, що визначення хронологічних меж етапу НУМ і увиразнення козацької, новоукраїнської та сучасної доби прислужиться в розробці теорій соціолінгвістики, сучасної української мови, історії української літературної мови, лінгвокультурології. Результати дослідження можуть знайти **практичне використання** при викладанні базових теоретичних і практичних вишівських курсів, а також у низці відповідних спецкурсів і спецсеминарів із проблем загального мовознавства, лінгвістики, діалектології.

Виклад основного матеріалу. При періодизації передусім потрібно брати до уваги концепції походження української мови. Спільне і відмінне у концепціях провідних науковців подають С.*Хваткова*, Г. *Онуфрієнко* у статті «Генеza української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX – XX століть (закінчення)». Зокрема, ще раз підкреслимо бачення науковців:

1. Ю. Шевельов наголошує на тому, що українська мова починає своє існування від VII ст. – протоукраїнська мова (VII–XIст.).
2. За О. Горбачем, від 500/800–900/1000рр. функціонує протосхіднослов’янська доба, а українська мова виникає у її двох діалектах у XI/XII–XVст.
3. За Ю. Шевельовим, доба нової української мови розпочинається в XIXст., а за класифікацією В. Німчука – у XVIIст.
4. О. Царук заперечує тріалістичний розподіл слов’янських мов, пропонуючи дуалістичну дистрибуцію, за якою українська мова більше наближена до польської, білоруської, а не до російської [10, с. 36].

Концепція Олександра Царука з новаторською гіпотезою походження української мови. Він заперечує поділ слов'янських мов на східнослов'янські, західнослов'янські та південнослов'янські; згідно з його теорією українська мова більше наближена, належачи до «антської підгрупи», до польської та білоруської, ніж до російської, що належить до «словенської підгрупи» [12, с. 285].

Найбільш схожі класифікації Ю. Шевельова та Ю. Карпенка, але останній починає свою періодизацію від праслов'янської мови (кінець 2 тис. до н. е.) і виділяє період існування спільносхіднослов'янської мови (IV–Xст.).

Існують дві основні концепції зародження і розвитку української мови: 1) безпосереднім джерелом розвитку української мови виступає праслов'янська мова, періоду спільносхіднослов'янської мовної єдності (спільної розмовної давньоруської мови) не існувало - концепція вченого-мовознавця, славіста, доктора філософії академіка Юрія Шевельова; 2) українська мова виникла після розпаду давньоруської, який припадає нібито на XIV століття. Остання концепція, яка ґрунтувалася на вченні російського мовознавця О. Шахматова, домінувала майже до кінця XX століття в радянському мовознавстві. Прихильниками цієї гіпотези були А. Кримський, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, В. Німчук, Ю. Карпенко, О. Горбач та ін. [9], [11, с. 172]. Але ще на початку XX століття з'являється низка праць провідних українських мовознавців, зокрема К. Німчинова, О. Колесси, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, які не приймають цю концепцію і обґрунтовують виникнення української мови з праслов'янської. Такого погляду дотримувались і дотримуються І. Огієнко, Ю. Шевельов, О. Ткаченко, Г. Півторак, І. Матвіяс, В. Скляренко та ін. [9].

Найпоширенішою періодизацією у радянські часи була періодизація, що складалася з чотирьох періодів: 1) давньосхіднослов'янський період (VII–X ст.); 2) давньоруський період (XI–XIII ст.); 3) староукраїнський період (XIV–XVIII ст.); 4) новоукраїнський період (XIX–XX ст.).

До середини XX ст. була актуальною періодизація М. Жовтобрюха. Учений виділяв три періоди: I. Давня українська літературна мова (XIV–XVIII ст.): 1. Літературна мова XIV–першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.). 2. Літературна мова другої половини XVI–першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією). 3. Літературна мова другої половини XVII–до кінця XVIII ст. (після возз'єднання України з Росією до формування нової української літературної мови). II. Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів): 4. Літературна мова з кінця XVIII ст. – до 60-х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т. Г. Шевченка). 5. Літературна мова від 60-х років XIX ст. і до Великої Жовтневої соціалістичної революції. III. Літературна мова радянської доби (всєбічний розвиток літературної мови) [3, с. 56].

Інститут мовознавства імені О. Потебні у 1985 році подав такі хронологічні межі етапів становлення періодизації історії української літературної мови: I. Українська літературна мова XIV – поч. XVIII ст.: 1. Українська літературна мова XIV – першої половини XVI ст. 2. Українська літературна мова середини XVI – середини XVII ст. 3. Українська літературна мова другої половини XVII – початку XVIII ст. II. Українська літературна мова середини XVIII ст. III. Нова українська літературна мова. Початковий період її розвитку (кінець XVIII – 40-і роки XIX ст.). IV. Українська літературна мова 40-х років XIX до початку XX ст. V. Українська літературна мова 20-90-х років XX ст.: 1. 20-30-ті роки (довоєнна доба). 2. Літературна мова 40–50-х років. 3. Сучасна українська літературна мова [14, с. 8].

В. Німчук запропонував періодизацію історії української мови як лінгвальної системи (системи систем):

- I. Праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі (до VI/VII ст.);
- II. Прасхіднослов'янська мовна єдність із протоукраїнськими діалектами (VII/VIII – X ст.);
- III. Давньоруськоукраїнська мова (XI–XIII ст.);
- IV. Середньоукраїнська мова (XIV/XV – к. XVII ст.): а) рання середньоукраїнська мова – XIV – п. п. XVI ст.; б) пізня середньоукраїнська мова – др. п. XVI – XVII ст.);
- V. Новоукраїнська мова (від кінця XVIII ст.) [6, с. 3].

Г. Півторак вважає, що процес становлення східнослов'янських мов розпочався з української мови, оскільки майже вся територія України була прабатьківщиною слов'ян. Протоукраїнські діалекти впродовж VI - IX ст., увібрали в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини, розвивалися, виявляючи чимало специфічних, або українсько-білоруських діалектних рис. Цей процес не був синхронним, тривав і в епоху Київської Русі. Рубежем, від якого є вагомими підстави вважати українську мову самостійною, згідно з теорією Г. Півторака, є XI – XII ст., коли остаточно визнається своєрідність фонетичної системи української мови [8, с. 278].

На основі фонологічних змін Ю. Карпенко подає такі періоди історії української мови: 1) праслов'янська мова (кінець II тисячоліття до н. е.) [закон наростаючої звучності, зокрема поява носових голосних, складотворних **р, л**; перехідні палаталізації задньоязикових]; 2) спільна мова східних і південних слов'ян (II ст. до н. е. — IV ст. н. е.); 3) спільносхіднослов'янська мова (IV–X ст.) — антська мова (IV–VII ст.), давньоруська (VIII–X ст.) [повноголося, перехід початкового **je>o**, деназалізація носових голосних]; 4) давньоукраїнська мова (XI–XIV ст.); 5) староукраїнська мова (XV–XVIII ст.) [завершення у більшості говорів **о, е > і** в нових закритих складах, опозиції глухих-дзвінких, твердих-м'яких, приголосних як основних прикмет фоно-

логічної системи]; 6) нова українська мова (XIX–XX ст.) [зміни орфоепічного рівня, взаємодія орфоепії та орфографії] [5, с. 8].

І. Огієнко основним джерелом розвитку української мови вважав праслов'янську мову. У розвитку української літературної мови І. Огієнко виділяв такі періоди і підперіоди: І. Стара українська літературна мова (IX–XVI ст.): 1) церковнослов'янська мова (з IX ст.); 2) нова середньочерковнослов'янська мова (з XII ст.); 3) актова мова (XIV–XVI ст.); II. Нова українська літературна мова (з другої половини XVI ст.): 1) книжна українська мова (XVII–XVIII ст.); 2) утвердження нової української літературної мови (з 1798 р.); 3) українська літературна мова доби русифікації (1917–1923 рр.); 4) українська літературна мова доби українізації (1923–1933 рр.); 5) українська літературна мова доби комунізації (1933–... рр.) [7], [11, с. 175-176].

Ю. Шевельов – автор науково обґрунтованої періодизації, яку на сьогодні підтримує більшість українських мовознавців, історію української мови поділив на чотири періоди: 1) протоукраїнська мова (VII–XI ст.); 2) староукраїнська мова (XI–XIV ст.); 3) середньоукраїнська мова: а) рання середньоукраїнська мова (кінець XIV–кінець XVI ст.); б) середньоукраїнська мова (кінець XVI–початок XVIII ст.); в) пізня середньоукраїнська мова (початок XVIII–початок XIX ст.); 4) нова українська мова (XIX ст. – наш час) [2, с. 5], [13, с. 203].

Для виділення періодів у становленні української мови вчені керуються різними критеріями. М. Жовтобрюх вважав, що засадами періодизації є розвиток самого народу, внутрішні процеси - розвиток самої літературної мови [3, с. 57]. Він використовував різні принципи при її складанні, а саме: 1) пов'язував періоди розвитку історії української мови з історією українського народу (назви першого й другого підперіодів першого періоду: 1. Літературна мова XIV–першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.). 2. Літературна мова другої половини XVI–першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією) та 2) частково враховував специфіку розвитку літературної мови, зокрема при зміні її основи (Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів); 4. Літературна мова з кінця XVIII ст. – до 60-х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т. Г. Шевченка) [там само, с. 58]. І. Огієнко, аналізуючи історичні періоди розвитку української літературної мови, керувався такими засадами: зміна структури літературної мови, її суспільних функцій і стильової диференціації, відношення між літературною та розмовною мовами, співвідношення між історією української мови та історією української літератури і культури, співвідношення етапів історії літературної мови з етапами історії українського народу [7]. О. Горбач вважав, що при періодизації історії української літературної мови треба враховувати такі критерії

рії: а) внутрішній розвиток мови (її лексики, фонетики тощо); б) культурно-політичні процеси й події; в) взаємовідношення літературно-мовних варіантів української мовної території; г) співіснування та взаємодія національного варіанту літературної мови з іншомовними; ґ) функціонально-стилістичне розшарування та ін. [1, с. 3], [11, с. 176].

Висновки та перспективи дослідження. Власне, історія мови, її тимчасовий занепад чи розвиток, особливості становлення залежать як від інтралінгвальних (мовних), так і від екстралінгвальних (позамовних) чинників [11, с. 176]. На нашу думку, засадами періодизації є історія розвитку самої мови: її внутрішніх особливостей, структури; історія розвитку суспільства; взаємодія різних варіантів літературної мови, різних типів літературної мови; взаємодія літературної мови з розмовною мовою, із діалектною. Виділяючи окремі періоди в історії української літературної мови, потрібно зважати на еволюцію літературної мови на всіх етапах, зокрема це на поповненні словника новими словами, удосконалення граматичної будови, диференціацію та специфіку становлення суспільних функцій з кожним новим історичним етапом, появу нових стилів, нових засобів вираження, різних форм взаємозв'язку і взаємодії літературної та живої усної народної мови. Розвиток літературної мови полягає не лише у виробленні норми, а й поширенні її на всі сфери політичного, виробничого і культурного життя, що породжує розгалужену систему функціональних стилів, які є свідченням появи нової якості літературної мови. Стильова диференціація літературної мови, на думку В. Христенюк, – одна з головних внутрішньомовних ознак, за якою можна виділити етапи розвитку літературної мови і яка корелює з такими позамовними чинниками, як зміна суспільних формацій, визначні історичні події в житті суспільства, великі наукові відкриття [11, с. 176].

Нині доведено необґрунтованість доктрини про давньоруську народність і давньоруську мову, схарактеризовано особливості формування української мови від праслов'янської доби до наших днів, існує науково вмотивована українськими вченими концепція розвитку української мови на праслов'янському ґрунті, визначено основні етапи розвитку літературної мови, чітко визначено типи літературно-писемної мови періоду Київської Русі (давньоукраїнська мова та старослов'янська мова (з XII ст. церковнослов'янська)). Однак на основі вивчених класифікацій, хотіли б увиразнити деякі періоди історії української літературної мови і запропонувати зміну хронологічних меж періоду НУЛМ, а саме: 1) протоукраїнська мова (VII–X ст.); 2) давньоукраїнська мова (X – I половина XIV ст.): *київсько-чернігівська доба (900-1150), змодифікована старослов'янська мова (1150- 1240), галицько-волинська доба (1240-1350)*; 3) староукраїнська мова: (II половина XIV– I половина XVII ст.): *литовська доба (1350-1569 рр.) та польська доба (1569-1650 рр.)*; 4) нова українська мова (II поло-

вина XVII ст. – наш час). Нова українська мова, вважаємо, розпочинається з канцелярії Богдана Хмельницького, адже мова ділової документації, в основі якої лежить південно-східний діалект, близька до народнорозмовної. Листи-універсали – це неперевершені зразки української мови: всього 3% лексики становлять церковнослов'янізми, 7% – полонізми і 90% – українські слова. Ще І. Франко писав, що історія нової української мови повинна починатися з гетьманської канцелярії [15, с. 44]. Четвертий період *Нова українська мова (II половина XVII ст. – наш час)* увиразнимо і виокремимо підперіоди: 1) *початковий підперіод нової української мови – козацька доба (II половина XVII ст. – кінець XVIII ст.)*; 2) *середній підперіод нової української мови – утвердження нової української літературної мови – новоукраїнська доба (кінець XVIII ст. – 40 рр. XIX ст.)*; 3) *останній підперіод нової української мови (40 рр. XIX ст. – і до сьогодні): а) 40 рр. XIX ст. – 1917 р.; б) українська літературна мова доби русифікації (1917–1923 рр.); в) українська літературна мова доби українізації (1923–1933 рр.); г) українська літературна мова доби комунізації (1933–1991 рр.); з) українська літературна мова незалежної України (1991 –... рр.)*.

Історія української літературної мови давня і надзвичайно цікава історичними витоками, прадавніми коренями з праслов'янської мови, але як об'єктивна система українська мова почала інтенсивно формуватися з IX ст. Надзвичайно глибокою і обґрунтованою є 5-ти етапна класифікація на основі фонологічних змін Ю. Карпенка, яка починається з праслов'янської мови і закінчується новою українською мовою (XIX – XX ст.).

Багатогранна й плідна наукова, педагогічна, організаторська та громадська діяльність визначного мовознавця тісно пов'язана з історією рідного народу та його мови і заслужено принесла йому широке визнання в Україні й далеко за її межами.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні генези української літературної мови у гіпотезах і концепціях провідних науковців.

Література

1. *Горбач Олекса*. Засади періодизації історії української мови й етапи її розвитку: Резюме доповіді на МАУ-2. Львів, 1993. 8 с.
2. *Грищенко А. П.* Передмова. *Сучасна українська літературна мова: Підручник/за заг. ред. А. П. Грищенка*. Київ: Вища шк., 1993. С. 3-10.
3. *Жовтобрюх М. А.* Зауваження до періодизації української літературної мови. *Українська мова в школі*. 1959. № 2. С. 55-59.
4. Карпенко Ю. О. – всесвітньо відомий український мовознавець. URL: <https://history-malyn.in.ua/>.
5. *Карпенко Ю. О.* Українська гіпотеза походження української мови. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 3-8.

6. Німчук В. В. Періодизація та напрямок дослідження генезису та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–13.
7. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 294 с.
8. Півторак Г. П. Коли ж виникла українська мова. Історія української мови: Хрестоматія/Упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. Київ: Либідь, 1996. С. 270-280.
9. Проблема існування спільної східнослов'янської мови. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
10. Хваткова С., Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX–XX століть (закінчення). *Персонал*. 2006. № 12. С. 36-42.
11. Христенко В. Ф. Критерії періодизації історії української літературної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Збірник наукових праць/відп. ред. Л. І. Мацько. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2 С. 169-174.
12. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 285с.
13. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language. Heidelberg, 1979. P. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.
14. Фащенко М. М. Історія української літературної мови: Практикум/М. М. Фащенко, З. І. Волосевич, М. Л. Микитин, Г. В. Сенник, С. Г. Яковець. Одеса: Астропринт, 2001. 220 с.
15. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 41: Літературно-критичні праці (1890 – 1910) . Київ: Наук. думка, 1984. 682 с.

References

1. Horbach, Oleksa. (1993), *The principles of periodization of the history of the Ukrainian language and the stages of its development: summary of UIA-2 report [Zasady periodyzatsii istorii ukrainskoi movy u etapy yii rozvytku: Reziiume dopovidi na MAU-2]*. Lviv, 8 p.
2. Hryshchenko, A. P. (1993), *Preface [Peredmov]*. Suchasna ukrainska literaturna mova: Pidruchnyk/za zah. red. A. P. Hryshchenka. Kyiv, pp. 3-10.
3. Zhovtobriukh, M. A. (1959), *Remarks to the periodization of Ukrainian literary language [Zauvazhennia do periodyzatsii ukrainskoi literaturnoi movy]*. *Ukrainska mova v shkoli*. № 2, pp. 55-59.
4. *In memory of Yuri Karpenko [Karpenko Yu. O. – vsesvitno vidomyi ukrainskyi movoznavets]*. URL: <https://history-malyn.in.ua/>.
5. Karpenko, Yu. O. (1993), *Ukrainian hypothesis of the Ukrainian language*

- origin [*Ukrainska hipoteza pokhodzhennia ukrainskoi movy*]. *Movoznavstvo*. № 5. pp. 3-8.
6. Nimchuk, V. V. (1998), *Periodization and direction of research of the genesis and history of the Ukrainian language* [*Periodyzatsiia ta napriamok doslidzhennia henezysu ta istorii ukrainskoi movy*]. *Movoznavstvo*. № 1, pp. 3–13.
 7. Ohiienko, Ivan (1995), *History of the Ukrainian Literary Language* [*Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*]. Kyiv, 294 p.
 8. Pivtorak, H. P. (1996), *When did the Ukrainian language emerge* [*Koly zh vynykla ukrainska mova*]. *Istoriia ukrainskoi movy: Khrestomatiia/Upor. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moiseienko*. Kyiv, pp. 270-280.
 9. *The problem of existence of a common Eastern Slavic language* [*Problema isnuvannia spilnoi skhidnoslovianskoi movy*]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
 10. Khvatkova, S., Onufriienko, H. (2006), *Genesis of the Ukrainian language in the hypotheses and concepts of linguists of the XIXth and XXth centuries (ending)* [*Geneza ukrainskoi movy u hipotezakh ta kontseptsiiakh movoznavstiv XIX – XX stolit (zakinchennia)*]. *Personal*. № 12, pp. 36-42.
 11. Khrystenok, V. F. (2009), *Criteria for periodization of the history of the Ukrainian literary language* [*Kryterii periodyzatsii istorii ukrainskoi literaturnoi movy*]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo): Zbirnyk naukovykh prats/vidp. red. L. I. Matsko*. Kyiv, Vyp. 2, pp. 169-174.
 12. Tsaruk, O. (1998), *Ukrainian language among other Slavic languages: ethnological and grammatical criteria: monograph* [*Ukrainska mova sered inshykh slovianskykh: etnolohichni ta hramatychni parametry: Monohrafiia*]. Dnipropetrovsk, 285 p.
 13. Schevelov, G. J. (1979), *Historical Phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg, p. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.
 14. Fashchenko, M. M. (2001), *History of the Ukrainian Literary Language: Workshop* [*Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*]: *Praktykum/M. M. Fashchenko, Z. I. Volosevych, M. L. Mykytyn, H. V. Senyk, S. H. Yakovets*. Odesa, 220 p.
 15. Franko, I. (2001), *Collection of works in 50 volumes. Volume 41: Literary Critical Works* [*Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh*] Tom 41: *Literaturno-krytychni pratsi (1890 – 1910)*. Kyiv, 682 p.

І. В. Гарбера,

канд. філол. наук,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Метою статті є окреслення на матеріалі української й англійської фразеології основних лексико-семантичних полів, що слугують для позначення різних компонентів конфліктної взаємодії в межах українського та англійського соціумів. Об'єкт дослідження – конфліктогенні фразеологізми української та англійської мов, предмет – ті фразеологічні одиниці, що описують вербальний конфлікт, фізичний конфлікт, інші типи конфлікту та контекст конфлікту. Для аналізу матеріалу були застосовані методи суцільної вибірки (для відбору з відповідних авторитетних словників конфліктогенних фразеологізмів) та лексико-семантичних полів (для виділення й ідеографічного опису основних лексико-семантичних полів конфліктогенності на матеріалі української й англійської фразеології). У результаті подано визначення конфліктогенності фразеологічної одиниці; виокремлено й описано основні лексико-семантичні поля конфліктогенних українсько- та англійськомовних фразеологізмів; зроблено висновки щодо особливостей реалізації конфліктогенності на матеріалі української/англійської фразеології. Можна констатувати, що: 1) українська та англійська мови обидві в рівній мірі демонструють потужний потенціал для створення, функціонування й використання конфліктогенних фразеологічних одиниць (що підтверджує симетричне виокремлення таких українсько- та англійськомовних фразеологічних лексико-семантичних полів, як «Вербальний конфлікт», «Фізичний конфлікт», «Гібридний конфлікт», «Контекст конфлікту»); 2) попри певні спільні ознаки й універсальні закономірності в плані фразеологічної репрезентації конфліктної семантики, спостерігаємо й відмінні, унікальні, характерні лише для однієї із аналізованих різносистемних мов. У перспективі плануємо детальніше дослідити виокремлені лексико-семантичні поля – розділивши їх на лексико-семантичні групи, підгрупи, обов'язково також залучаючи контексти вживання фразеологічних одиниць.

Ключові слова: вербальний конфлікт, конфліктна комунікація, конфліктогенний фразеологізм, лексико-семантичне поле, фізичний конфлікт.

I. V. Harbera,
PhD in Philology,
Vasyl' Stus Donetsk National University,
Associate Professor of
Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology

CONFLICTOGENICITY OF LEXICO-SEMANTIC FIELDS OF UKRAINIAN AND ENGLISH PHRASEOLOGY

The aim of the article is to outline the main lexico-semantic fields on the material of Ukrainian and English phraseology, which serve to indicate the various components of conflict interaction within the Ukrainian and English societies. The object of research is conflictogenic phraseology of Ukrainian and English languages, the subject is those phraseological units that describe verbal conflict, physical conflict, other types of conflict and the context of the conflict. For the analysis of the material, methods of continuous sampling (for selection from the relevant authoritative dictionaries of conflictogenic phraseology) and lexico-semantic fields (for selection and ideographic description of the main lexico-semantic fields of conflict on the material of Ukrainian and English phraseology) were used. As a result, the definition of conflictogenicity of the phraseological unit is given; the main lexico-semantic fields of conflictogenic Ukrainian- and English-language phraseology are singled out and described; conclusions are made about the peculiarities of the implementation of conflict in the material of Ukrainian/English phraseology. It can be stated that: 1) Ukrainian and English languages equally demonstrate strong potential for the creation, functioning and use of conflictogenic phraseological units, which confirms the symmetrical separation of Ukrainian and English-language phraseological lexico-semantic fields such as “Verbal Conflict”, “Physical Conflict”, “Hybrid Conflict”, “Conflict Context”); 2) despite certain common features and universal patterns in terms of phraseological representation of conflict semantics, we observe different, unique characteristic of only one of the analyzed different system languages. In the future, we plan to explore in more detail the selected lexico-semantic fields – dividing them into lexico-semantic groups, subgroups, be sure to also involve the contexts of use of phraseological units.

Key words: verbal conflict, conflict communication, conflictogenic phraseology, lexico-semantic field, physical conflict.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У сучасній вітчизняній і закордонній лінгвістиці [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9] фразеологія визнана одним із найяскравіших засобів національного самовираження. Фразеологічні одиниці здатні точно й образно репрезентувати провідні риси як українсько-

го, так і англійського менталітетів. Останні (включно з національними ознаками, особливостями етнічного характеру, маркерами колективної свідомості тощо) формовані відповідно до важливих історичних подій і соціальних процесів, серед яких основне місце посідають конфлікти: саме фразеологія, реалізуючи рефлексивні ознаки суспільної свідомості, є тим середовищем, яке реагує на зміни в соціокультурному просторі, де українці (як і англійці – прим. автора) вистояють у складних ситуаціях, не замикаються на негативних емоціях, створюють нові, історично зумовлені правила життя; здатність до врівноваження негативних емоцій позитивними є й одним із доказів здоров'я суспільства, і механізмом для розуміння самих себе [1].

Дослідження фразеологічних одиниць як вербальних засобів відображення й опису конфліктних ситуацій напряму пов'язане з їх оцінною здатністю (зокрема, фразеологізми характеризують індивіда як представника окремого етносу; відбивають рефлексії людини щодо міжособистісних і суспільних відносин; виступають виразниками ціннісних орієнтирів і моральних принципів нації тощо). Цікавими у цьому аспекті постають порівняльно-історичні лінгвістичні студіювання фразеологічних фондів.

Таким чином, актуальність нашої статті зумовлена потребою комплексного порівняльного студіювання конфліктогенності лексико-семантичних полів української й англійської фразеології.

Аналіз досліджень проблеми. Теоретико-методологічним підґрунтям нашої статті слугують наукові дослідження вербальної агресії (І. Бублик, О. Демська, Г. Панасенко та ін.); етико-психологічних аспектів конфлікту (Д. Бігунов, С. Грушевська, О. Мигалець та ін.); конфліктного спілкування в різних дискурсах (В. Борисевич, І. Василенко, І. Савчук, Л. Славова, О. Співак, В. Тюріна, Д. Фельдман, Л. Чайка, О. Черненко та ін.); міжособистісного спілкування в міжкультурній взаємодії (Л. Гнатюк, Н. Тарабріна та ін.); способів гармонізації конфліктного спілкування (Н. Войцехівська, С. Форманова, І. Шкіцька та ін.) тощо. Ґрунтовні дослідження української, англійської фразеології в конфліктній комунікації здійснили Л. Білоконенко (докторська дисертація «Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту» 2017 р., наукові статті «The conflict potential of Ukrainian and Russian phraseology with the value of deception» 2015 р., «Про деякі конфліктні властивості українських фразем» 2019 р. та ін.), Е. Коляда (наукова стаття «Фразеологічні одиниці сучасної англійської мови на позначення динаміки конфлікту» 2013 р. та ін.), Ж. Краснобаєва-Чорна (монографія «Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір» 2016 р., наукові статті «Функційно-модельні вияви заперечення у фраземіці» 2015 р., «Специфіка моделювання негативнооцінних фразем (на матеріалі української, російської й англійської мов)» 2016 р., «До питання про конфліктну комунікацію: специфіка активної вербальної агресії у фразеології» 2021 р.

та ін.), О. Селіванова (монографія «Нариси з української фразеології (психогногнітивний та етнокультурний аспекти)» 2004 р. та ін.) тощо.

Мета і завдання. Метою роботи є окреслення на матеріалі української й англійської фразеології основних лексико-семантичних полів, що слугують для позначення різних компонентів конфліктної взаємодії. Завдання: 1) дати визначення конфліктогенності фразеологічної одиниці; 2) виокремити й описати основні лексико-семантичні поля конфліктогенних українсько- та англійськомовних фразеологізмів; 3) зробити висновок щодо особливостей реалізації конфліктогенності на матеріалі української / англійської фразеології.

Об'єкт дослідження – конфліктогенні фразеологізми української та англійської мов, **предмет** – ті фразеологічні одиниці, що описують вербальний конфлікт, фізичний конфлікт, інші типи конфлікту та контекст конфлікту.

Матеріал дослідження: понад 1000 фразеологічних одиниць з українського фразеологічного словника [5] та англійського фразеологічного словника [10] – з дотриманням рівного співвідношення між частинами фактичного матеріалу, дібраного з двох мов. Для аналізу матеріалу були застосовані такі **методи:** суцільної вибірки (для відбору з відповідних словників конфліктогенних фразеологізмів), лексико-семантичних полів (для виділення й ідеографічного опису основних лексико-семантичних полів конфліктогенності на матеріалі української й англійської фразеології; лексико-семантичне поле при цьому позиціоновано як «сукупність фразеосемантичних груп, об'єднаних однією архісемою (гіперсемою), що наявна у фразеологічному значенні всіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки» [3, с. 446]).

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Новизна дослідження полягає в виокремленні й порівняльній характеристиці основних лексико-семантичних полів, що слугують для позначення різних компонентів конфліктної взаємодії (на матеріалі української й англійської фразеології). Теоретична цінність отриманих результатів – у спробі уточнення певних теоретичних положень української та англійської комунікативної конфліктології за рахунок комплексного опису конфліктогенної фразеології двох різносистемних мов. Практична значущість одержаних результатів умотивована лінгводидактичними можливостями застосування їх у викладанні курсів із української / англійської фразеології, стилістики української / англійської мови, порівняльно-історичного мовознавства, культури мовлення, риторики, соціолінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, функційної лінгвістики тощо.

Виклад основного матеріалу. Конфліктогенність – основна кваліфікаційна ознака досліджуваних нами конфліктогенних фразеологічних одиниць. Останні постають стійкими образними висловами з оцінною конотацією, вживаними в різноманітних ситуаціях конфліктної взаємодії – вер-

бальної, фізичної, психологічної тощо (конфліктна взаємодія потрактована як «репрезентація засобами мови процесу створення, підтримки комунікативного простору, що зумовлений зіткненням різних поглядів, потреб, цінностей індивідів, напруженням і загостренням їхніх суперечностей; та стає реальністю, коли людина має задум, бажання (навіть неочікуване) використати власні комунікативні дії на шкоду іншій людині» [1, с. 6]). Тобто, конфліктогенність фразеологічної одиниці – це потенціал цього образно-оцінного мовного вислову слугувати органічним компонентом конфліктної комунікації, активно використовуватися її учасниками, а також виступати засобом її стороннього коментування, характеристики, оцінки.

У процесі роботи нами були виокремлені кілька ключових для обох мов фразеологічних лексико-семантичних полів (ЛСП).

ЛСП «Вербальний конфлікт» на матеріалі української фразеології включає в себе одиниці, які:

- описують момент початку вербального конфлікту: *багнети (мечі, списи і т.ін.) схречуються / схрестилися* ‘хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимось’, *вчепитися в горлянку кому* ‘вступити з ким-небудь у гостру полеміку, сварку, непримиренний конфлікт, настирливо домагаючись чогось’;
- репрезентують власне процес розгортання, перебігу вербального конфлікту: *брати / взяти в шори (шtos, стоси і т.ін.) кого* ‘лаяти, сварити кого-небудь за щось’, *давати (завдавати)/дати (завдати) духу (перцю) кому* ‘дуже лаяти, сварити кого-небудь’, *давати/дати дрозда кому* ‘дуже лаяти, сварити кого-небудь’, *тикати під ніс кислиці* ‘сварити кого-небудь’, *хапати (хватати) за горло* ‘сваритися’, *брати/взяти в роботу кого* ‘лаяти, сварити, докоряти кому-небудь за щось’, *скребти (скубти, скромадити, стругати) / наскубти (наскубати) моркву* ‘дорікати кому-небудь або лаяти, сварити когось’, *давати (задавати)/дати (задати) чосу (джосу) кому* ‘гостро сварити, критикувати кого-небудь’, *робити сцену кому* ‘сваритися з ким-небудь, виражаючи своє незадоволення’, *хатня морква* ‘сварка між подружжям, сварка в сім’ї; лайка’, *кипить, як (мов, ніби) у казані* ‘відбувається сварка, суперечка’;
- передають факт вербального конфлікту, який уже відбувся, завершився: *чорна кішка пробігла; чорний кіт пробіг поміж (між) ким* ‘хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода’.

Можна констатувати, що абсолютна більшість зафіксованих українськомовних фразеологічних одиниць описує вербальний конфлікт, який відбувається тут і зараз, у теперішньому часі, зокрема – з позиції здійснюваної в цей момент активної дії (лаяти, сварити), яку вчиняє власне вербальний агресор.

ЛСП «Вербальний конфлікт» на матеріалі англійської фразеології також у більшості випадків описує процес розгортання вербального конфлікту в теперішньому часі: *be at each others' throats* 'наполегливо сперечатися чи сваритися', *cross swords* 'сваритися, дискутувати', *fight like cat and dog* 'постійно сперечатися один з одним', *chop logic* 'педантично сперечатися до стану втоми', *add fuel to the fire* 'спричиняти загострення ситуації чи конфлікту через провокаційні коментарі', *at loggerheads* 'у жорсткій суперечці чи незгоді', *go to the mat* 'енергійно брати участь у суперечці чи дискусії, як правило, від імені певної особи чи за певної причини', *have a bone to pick with someone* 'мати причини не погоджуватися з кимось, дратуватися', *play devil's advocate* 'займати в суперечці сторону, протилежну тій, що насправді хочеться, яку вважаєте правильною', *sparks fly* 'дискусія стає гарячою або жвавою', *part brass rags with* 'сваритися і розривати дружбу з кимось', *apple of discord* 'предмет суперечки', *a bone of contention* 'питання, щодо якого наявні розбіжності у поглядах'.

Важливо однак, що лише англійськомовні фразеологічні одиниці репрезентують намагання вербальний конфлікт припинити, залагодити: *agree to differ* 'перестати сперечатися про щось, тому що жодна зі сторін не піде на компроміс і не буде переконана', *pour oil on troubled waters* 'намагатися залагодити незгоду чи суперечку словами, які мають на меті заспокоїти, втихомирити учасників'.

ЛСП «Фізичний конфлікт» в українській / англійській фразеології представлено значно вужче за попереднє ЛСП, причому українськомовні фразеологічні одиниці описують здебільшого немасштабні, побутові конфлікти, супроводжувані не лише застосуванням фізичної сили, а й лайки як додаткового елемента конфліктної ситуації: *аж чуби тріщать* 'з бійками, з лайками', *у потилицю зі сл. гнати, вигнати, витурити* 'дуже грубо, з лайкою, з бійкою', *у три шиї (у шию, у три вирви) переважно зі сл. гнати, вигнати, витурити, викинути і т.ін.* 'дуже грубо, з лайкою, з бійкою', *бруднити (каляти, паскудити) руки* 'бути причетним до чого-небудь низького, непристойного; зв'язуватися з ким-небудь непорядним, нечесним (переважно у бійці)', *руки короткі (куці, малі) у кого* 'уживається як застереження, переважно при бійці; нічого не вийде'; а також, незначна кількість зафіксованих одиниць описує масштабний бій, боротьбу проти когось, чогось: *багнети (мечі, списи і т.ін.) схрещуються / схрестилися* 'вступати в бій, боротьбу проти ворога', *давати/дати бій кому* 'вступати в рішучу боротьбу з ким-, чим-небудь, рішуче протидіяти комусь, чомусь'.

Англійськомовні ж фразеологічні одиниці зазначеного ЛСП натомість здебільшого описують серйозне, масштабне фізичне протистояння: *fight tooth and nail* 'дуже запекло битися', *shoot it out* 'вступити у вирішальне збройне протистояння, перестрілку', *a running battle* 'битва, що тривала до-

вгий час', *passage of arms* 'серйозна бійка', *lock horns* 'вступати в конфлікт', *try a fall with* 'боротися з кимось'.

Цікавим є наступне ЛСП, яке ми визначили, як «Гібридний конфлікт», що об'єднує фразеологічні одиниці, які описують неоднозначну конфліктну ситуацію:

- на матеріалі української фразеології: *брати/взяти за петельки кого* 'загрожуючи бійкою, примушувати кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (переважно під час сварки, суперечки)', *вхопити (схопити)/брати (хапати) за барки кого* 'загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (переважно під час сварки, суперечки)', *заварилася каша (катавасія)* 'зчинилася сварка, бійка, сталося цілковите безладдя', *хоч водою розливай кого* 'не можна спинити у сварці, бійці і т.ін.' (синтез вербального та фізичного конфліктів);
- на матеріалі англійської фразеології: *a war of nerves* 'боротьба, у якій супротивники намагаються втомити один одного різноманітними психологічними засобами', *at cross purposes* 'непорозуміння через переслідування різних цілей', *battle of the giants* 'змагання між двома провідними партіями' (різні типи конфліктів – психологічний, соціальний, політичний).

Нарешті, останнє ЛСП «Контекст конфлікту» на матеріалі української фразеології об'єднує фразеологічні одиниці, які:

- описують процес спонукання до участі в конфліктній ситуації: *вбивати (забивати) / вбити (забити) клин (клинця) між ким, кому* 'роз'єднувати, сварити кого-небудь між собою', *так його (її, їх)!* 'уживається для вираження заохочення кого-небудь до якоїсь дії (переважно лайки, бійки і т.ін.)';
- репрезентують сталі погані міжособистісні стосунки: *мати контри з ким* 'бути з ким-небудь у поганих стосунках, у сварці', *мати рахунки з ким, які* 'бути в поганих стосунках, у сварці і т.ін. з ким-небудь';
- позначають суб'єкта конфліктної ситуації: *базарна баба* 'криклива, сварлива, груба людина';
- описують стан заспокоєння після конфлікту: *серце повертається кого, чие до кого / повернулося* 'хто-небудь починає прихильно ставитися, відчуває симпатію, любов до когось (переважно після якогось непорозуміння, незгоди, сварки і т.ін.)';
- окреслюють відчуття небезпеки, конфлікту: *пахне/запахло порохом* 'наближається війна, загрожує небезпека або сварка', *пахне/запахло смаленим вовком (смаженим, гірчицею, тютюном)* 'загрожує кому-небудь або передбачається небезпека, загибель, неприємність, сварка чи бійка'.

Англійськомовні фразеологічні одиниці зазначеного ЛСП позначають:

- стан готовності до конфліктної ситуації: *on the warpath* 'бути готовим до конфронтації, прагнути її', *at daggers drawn* 'у стані лютої ворожнечі';
- потенційно конфліктну ситуацію: *wigs on the green* 'бурхливий або неприємний розвиток подій', *cut and thrust* 'ситуація або сфера діяльності, яка розглядається як створена в умовах змагання';
- маніпулювання з метою створити конфліктну ситуацію: *divide and rule* 'вести політику збереження переваги над опонентами, заохочуючи розбіжності між ними, тим самим не даючи їм об'єднатися проти вас';
- спостереження за конфліктною ситуацією: *hold the ring* 'стежити за суперечкою чи конфліктом, не втручаючись у нього';
- підтримку: *take up the cudgels* 'почати сильно підтримувати когось або щось';
- спонукання до участі в конфліктній ситуації: *trail your coat* 'навмисно спровокувати сварку або бійку' (лише останній семантичний різновид – аналогічний зафіксованому вище у відповідній українськомовній ЛСП).

Висновки та перспективи дослідження. Можна констатувати, що:

1) українська та англійська мови обидві в рівній мірі демонструють потужний потенціал для створення, функціонування й використання конфліктно-генних фразеологічних одиниць (що підтверджує симетричне виокремлення таких українсько- та англійськомовних фразеологічних ЛСП, як «Вербальний конфлікт», «Фізичний конфлікт», «Гібридний конфлікт», «Контекст конфлікту»); 2) попри певні спільні ознаки й універсальні закономірності в плані фразеологічної репрезентації конфліктної семантики (опис процесу розгортання вербального конфлікту в теперішньому часі для обох ЛСП «Вербальний конфлікт»; використання психологічних засобів у конфліктній взаємодії так само для обох ЛСП «Гібридний конфлікт»), спостерегаємо й відмінні (намагання вербальний конфлікт припинити, залагодити – лише англійськомовне ЛСП «Вербальний конфлікт»; характеристика немасштабних, побутових фізичних конфліктів у українськомовному фразеологічному ЛСП «Фізичний конфлікт» та масштабних, серйозних фізичних протистоянь в аналогічному англійськомовному; ЛСП «Контекст конфлікту» для двох фразеологічних фондів є в принципі відмінним у способах репрезентації).

У перспективі плануємо детальніше дослідити виокремлені ЛСП – розділивши їх на лексико-семантичні групи, підгрупи, обов'язково також залучаючи контексти вживання фразеологічних одиниць.

Література

1. Білоконенко Л. А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2017. 39 с.
2. Коляда Е. Фразеологічні одиниці сучасної англійської мови на позначення динаміки конфлікту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 17. С. 211–219.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. До питання про конфліктну комунікацію: специфіка активної вербальної агресії у фразеології. *Slavia Orientalis*. 2021. Вип. LXX, №2. С. 443–458.
4. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси, 2004. 276 с.
5. *Словник фразеологізмів української мови* [уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук]. К.: Наукова думка, 2003. 1104 с.
6. *Cacciari, C. & Tabossi, P. Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. 1993. 356 p.
7. *Glucksberg, S. Understanding figurative language: From metaphors to idioms*. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2001-18106-000>
8. *McPherron, P. & Randolph, P.T. Cat Got Your Tongue? Recent Research and Classroom Practices for Teaching Idioms to English Learners around the World*. 2014. 306 p.
9. *Seidl, J. & McMordie, W. English idioms*. 1988. 267 p.
10. *Siefring, J. The Oxford Dictionary of Idioms*. 2004. 340 p.

References

1. Bilokonenko, L. A. (2017), *Ukrainian representation interpersonal conflict : Author's thesis [Ukrayins`komovna reprezentaciya mizhosoby`stisnogo konfliktu : avtoref. dy`s. ... dokt. filol. nauk]*, Kyiv, 39 p.
2. Koliada, E. (2013), *Phraseological units denoting conflict dynamics in modern English [Frazеologichni ody`ny`ci suchasnoyi anglijs`koyi movy` na poznachennya dy`namiky` konfliktu]*, Lesia Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin, Issue 17, pp. 211–219.
3. Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2021), *To the Issue of Conflict Communication: The Specificity of Active Verbal Aggression in Phraseology [Do pytannia pro konfliktnu komunikatsiiu: spetsyfyka aktyvnoi verbalnoi ahresii u frazeologii]*, *Slavia Orientalis*, Issue LXX, №2, pp. 443–458.
4. Selivanova, O. (2004), *Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects) [Nary`sy` z ukrayins`koyi frazeologiyi (psy`xokognity`vny`j ta etnokul`turny`j aspekty`)]*, Kyiv; Cherkasy, 276 p.
5. *Dictionary of Phraseology of the Ukrainian Language [Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy]* (2003), [V.M. Bilonozhenko, I.S. Hnatiuk, V.V. Diatchuk]. K.: Naukova dumka, 1104 p.

6. Cacciari, C. & Tabossi, P. (1993), *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. 356 p.
7. Glucksberg, S. *Understanding figurative language: From metaphors to idioms*. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2001-18106-000>
8. McPherron, P. & Randolph, P.T. (2014), *Cat Got Your Tongue? Recent Research and Classroom Practices for Teaching Idioms to English Learners around the World*. 306 p.
9. Seidl, J. & McMordie, W. (1988), *English idioms*. 267 p.
10. Siefring, J. (2004), *The Oxford Dictionary of Idioms*. 340 p.

• • •

УДК 81.13

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262345>

К. Ю. Орехов,

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
аспірант кафедри української мови та журналістики,
керівник освітнього проекту «Лексика»*

УНІВЕРСАЛЬНА ЛЕКСИЧНА СИСТЕМА: АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ

Актуальність статті полягає у необхідності вивчення української мови в сучасному мовно-історичному просторі. Стаття присвячена концепції універсальної лексико-семантичної системи (УЛС) як інструменту вивчення мов, зокрема української. Об'єктом дослідження виступає універсальна лексико-семантична система як поле прояву мовних універсалій. Предметом дослідження є алгоритм (технологія) формування універсальної лексико-семантичної системи української мови. Мета статті полягає у тому, щоб ознайомити з алгоритмом формування універсальної лексико-семантичної системи на прикладі української мови. Представлено універсальний алгоритм формування лексичних навичок, що базується на відносно одночасній дії семи універсальних законів. Описано прояв цих законів у мові. Основна частина статті присвячена теоретичному обґрунтуванню УЛС в українській мові. У статті представлена модель системної обумовленості УЛС. Наведено конкретні приклади. Обґрунтовано принципову відмінність представленої методики формування лексичних навичок від інших, що існують у дидактиці. Визначено сферу застосування та цільову аудиторію представленої методики. Перспективи дослідження полягають у статистичній обробці даних засвоєваності лексичної інформації, структурованої за принципом УЛС.

Ключові слова: діалектичні закони, універсальна лексико-семантична система, мовні універсалиї, алгоритм формування лексичних навичок.

K. Oriekhov,
*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
graduate student of the Department of Ukrainian Language and Journalism,
head of the educational project "Leksyka"*

THE UNIVERSAL LEXICAL SYSTEM: ALGORITHMS OF FORMATION

The relevance of the article lies in the necessity of studying the Ukrainian language in the modern linguistic and historical space. The article is devoted to the concept of the universal lexical-semantic system (ULS) as a tool for learning languages, including Ukrainian. The object of study is the universal lexical-semantic system as a field of manifestation of linguistic universals. The subject of the research is the algorithm (technology) of formation of the universal lexical-semantic system of the Ukrainian language. The purpose of the article is to acquaint with the algorithm of formation of a universal lexical-semantic system on the example of the Ukrainian language. A universal algorithm of the lexical skills formation based on the relatively simultaneous operation of seven universal laws is presented. The manifestation of these laws in the language is described. The law of the unity and struggle of opposites is manifested through antonyms, based on the fact that our brain is arranged so that we better understand the essence of any concept, if we know its opposite. The law of the negation of the negation is manifested in the etymology of words, and is closely related to the susceptibility of our thinking to rely on the accumulated experience contained in memory. The law of causality is manifested through phraseology, based on the subconscious relationship of native speaker between letters, words and phrases. The law of the passage of quantitative changes into qualitative changes is a continuous alternation of active and passive phases, manifested in the language through the image or translation of a word. The law of freedom of choice in the study of the language is manifested through the determination of synonymous words. The main part of the article is devoted to the theoretical substantiation of ULS in the Ukrainian language. The article presents a model of systemic conditionality of ULS. Specific examples are given. The fundamental difference of the presented method of lexical skills formation from the others existing in didactics is substantiated. The scope and target audience of the presented methodology are determined.

Key words: dialectical laws, universal lexical-semantic system, language universals, algorithm of lexical skills formation.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Шістнадцятого січня 2021 року набули чинності окремі норми закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Дані норми стосуються кожного громадянина України, який користується будь-якими послугами чи купує будь-які товари. Адже, починаючи з наведеної дати усі надавачі послуг будуть зобов'язані обслуговувати та надавати інформацію українською мовою. Це також стосується державних службовців усіх рівнів.

Завдання практичного оволодіння українською мовою вимагає пошуку шляхів удосконалення як методики навчання мовленню, так і великої уваги щодо організації дидактичного матеріалу. У методичній літературі була висвітлена низка питань, пов'язаних із роботою з лексикою. Однак існує багато проблем у формуванні лексичних навичок, необхідних для говоріння.

Щоб подолати існуючі проблеми вивчення лексики, необхідно створити найоптимальніші умови, мотивацію вивчення української мови. Мотивуючим фактором вивчення будь-якої мови може бути розуміння системних основ і універсальних закономірностей існування і розвитку тієї чи іншої мови. Практика навчання як традиційними методами, так і інноваційними показує, що існують проблеми, пов'язані з дискретним (не системним) сприйняттям лінгвістичного матеріалу, відсутністю бачення цілісності та єдності лексико-семантичної системи мови.

Аналіз досліджень проблеми. Ще за часів О. А. Потебні гостро стояла ця наукова проблема. І дійсно прогресивною була його думка, що в мовах існує непохитна система, вивчення якої потрібно починати з встановлення різноманітних системних зв'язків і взаємовідносин [8]. В цьому дослідженні ми будемо спиратися на запропоноване О. А. Потебнею поняття про внутрішню форму слова.

Наступною опорною точкою дослідження виступає ідея про універсальну граматику, яку зараз асоціюють з Н. Хомським [12], але яка має глибоке коріння у вигляді робіт Р. Бекона, Р. Декарта, а також розкривається в граматиці Пор-Рояля. Ідея Н. Хомського полягає в тому, що у дітей існує так званий «природжений механізм засвоєння мови», який має синтаксичну природу. Натомість американський лінгвіст Р. Джекендорфф [5] запропонував альтернативу теорії Хомського. Хоча Джекендорфф все ще вірний ідеї універсальної граматики, він не визнає синтаксичного централізму Хомського і вважає, що не тільки синтаксис, але й семантичні та фонетичні компоненти мови є генеративними системами. На його думку, ці системи є рівноправними, незалежними та взаємопов'язаними. Як і Хомський, Джекендорфф намагається заснувати лінгвістичну теорію, щоб пояснити можливість оволодіння дітьми мовою, але не виключає семантичний компонент самого процесу навчання, який не має прямого зв'язку з мовою та універсальною граматиною.

Зв'язком між теорією мови та іншими теоріями когнітивних здібностей (зорове сприйняття, музика та слух, контроль м'язової системи тощо) є семантика, яку неможливо відокремити від пізнання. Роботи Р. Джекендофа, як теоретична основа для подальших семантичних досліджень, також з'явилися в результатах багатьох досліджень з антропології, психології, філософії та лінгвістики, які мають на меті підтвердити належність мовних категорій до когнітивних засобів і розкрити сутність понять.

Таким чином постає питання про існування універсальної лексико-семантичної системи (УЛС), як закономірного поглиблення до рівня лексичної одиниці ідеї про універсальну граматику. Намагання створити модель, яка відображала б зв'язок поняттєвих категорій із семантикою мовних одиниць, нерозривно пов'язане з пошуком універсальних властивостей мови на тлі зародження типологічного мовознавства [4]

Об'єкт дослідження: універсальна лексико-семантична система української мови як поле прояву мовних універсалій.

Предмет дослідження: алгоритм (технологія) формування універсальної лексико-семантичної системи української мови.

Мета статті: ознайомити з алгоритмом формування універсальної лексико-семантичної системи на прикладі української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Меморандумі про мовні універсалії знаходимо тезу: «Видається важливим включити в поняття універсалій такі загальні закони або тенденції, що здійснюються з високим ступенем ймовірності для різних мов або для однієї мови в процесі її існування в часі». [3]. Спираючись на неї можна дослідити формування лексичної системи мови (наприклад української) через алгоритм дії діалектичних законів (законів природи), застосовуючи діалектичний метод. На таких засадах органічно впливає поняття універсальної лексико-семантичної системи (УЛС), що формується на принципах універсальних законів. Як було показано раніше, запропонований підхід базується на розробках лінгвістичної універсології та дослідженнях щодо універсальної граматики Н. Хомського. УЛС – це сукупність лексичних одиниць з високою частотністю, які систематизовані за універсальним алгоритмом дії законів природи (діалектичних законів). **Універсальна лексична система - сувора послідовність дії законів природи.** УЛС базується на відносно одночасній дії законів. Алгоритм дії законів природи як причина зародження, розвитку, єднання, синтезу, перетворення будь-якої мови може бути представлений в такому вигляді (рис. 1) [7]:

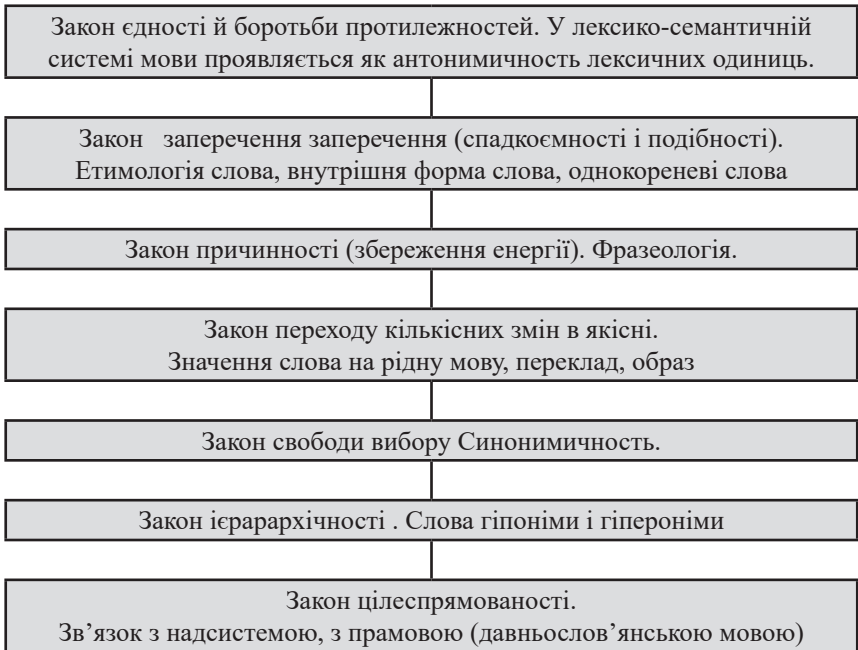

Рис. 1 Прояв універсальних законів у лексичній системі мови.

Для того щоб пояснити суть цього, будемо спиратися на припущення, що закони вступають в дію по черзі, починаючи з закону єдності і боротьби протилежностей. Так влаштований наш мозок, що ми краще розуміємо сутність будь-якого поняття, якщо знаємо його протилежність. Наприклад, якщо ми добре розбираємося в методах пізнання, то значення поняття «синтез» ми краще запам'ятаємо, знаючи, що це - протилежне поняття до «аналізу». В українській мові лексичні одиниці умовно можна розділити на дві групи: поняття, які мають полярне (протилежне) значення, і назви предметів (вікно, книга, велосипед і т.ін.). Для деяких слів з іншої групи умовно можна підібрати полярне слово, але воно не буде однозначним. Наприклад: книга - рукопис, вікно - двері, стеля - підлога, стіл - стілець, молоток - цвях, паркет -?, бібліотека -?, батарея -? і т.п.

Таким чином, на першому місці після головного слова повинен стояти антонім. Закон єдності та боротьби протилежностей створює протиріччя (або протилежності) в процесі мислення, що проявляється в будь-якій мові, зокрема українській мові, як проекція мислення в матеріальному світі, через існування протилежних понять і, відповідно, слів (в лексико-

логії - антоніми); а в фонетиці – через голосні і приголосні звуки. При комунікації полярність проявлена в питаннях і відповідях, стверджувальних і заперечувальних реченнях. «Подібно до того, як шахова гра цілком зводиться до комбінування положень різних фігур, так і мова є системою, виключно заснованою на протиставленні її конкретних одиниць» [9]. Цікаві міркування знаходимо в тому ж джерелі щодо протиставлення (полярності) мова - думка. «Мову можна ... порівняти з аркушем паперу; думка - його лицьова сторона, а звук - зворотна; не можна розірвати лицьову сторону, не розрізавши і зворотну; так і в мові не можна відокремити ні думку від звуку, ні звук від думки; цього можна досягти шляхом абстракції» [9]. Наша свідомість дуже чітко розрізняє полярність значень мовних одиниць. Процес мислення, і відповідно, акт мовлення, будучи тісно пов'язаними між собою, починається з протиставлення образів і закріпленнях за ними словами:

Ти хороший - він поганий.

У тебе чогось немає, а в іншого це є.

Виникла проблема, починається пошук рішення.

Як було зазначено раніше, полярність в лексиці проявлена через антонімію. Антоніми присутні у будь-якій мові, і це свідчить, по-перше, про подібність мислення будь-якого носія мови, а по-друге, дає перший стійкий взаємозв'язок у свідомості між антонімічними лексичними одиницями. Антоніми - це слова різні за звучанням і протилежні за значенням. Вони можливі далеко не в усіх словах у мові. Наприклад, назви конкретних предметів антонімів не мають: рука, обличчя, ніс, стіл, книга, тощо. Антоніми характерні для слів, що містять у своєму значенні вказівку на якість:

іменники: світло-темрява;

дієслова: заморожувати-відтаювати;

прикметники: повний-порожній;

прислівники: повільно-швидко.

Особливо багаті антонімами якісні прикметники:

Вродливий – потворний;

великий – маленький;

Гіркий – солодкий.

Для іменників антонімічні пари особливо притаманні словам:

1. які позначають почуття, настрої і властивості людини: любов - ненависть, радість – печаль.
2. які позначають стан або діяльність людини: робота - відпочинок, життя - смерть, здоров'я - хвороба.
3. які позначають час: день - ніч, літо - зима, початок - кінець.

Не вважають антонімами слова, утворені від одного і того ж кореня за допомогою афіксів: щасливий - нещасний, корисний - некорисний.

Таким чином в алгоритмі запам'ятовування слів ми повинні передбачити поєднання перших двох слів за принципом полярності.

Наступний закон - це закон заперечення заперечення (спадкоємності і подібності). В будь-якій мові він проявляється через етимологію слова. Таким чином, на другому місці повинна знаходитись початкова словоформа, від якої походить дане слово. Наприклад, матеріал – матерія, полярність – поле (фіз.), робітник – робота, обмежувати – межа, знання – знати. Деякі словоформи можливо пояснити тільки з позиції стародавньої мови, яка лягла в основу сучасної. Розвиток, в тому числі, мови ніколи не починається з абсолютно «чистого аркуша» і не відбувається на порожньому місці. Будь-яка система в своєму розвитку базується на минулому досвіді. Для мови зберігаються ті ж самі закономірності; факт її розвитку беззаперечний. Очевидно, що не можна розглядати мову тільки з позиції структури, нехтуючи динамікою, яка включає триєдність: минуле – сучасне – майбутнє, підсистема – система – надсистема.

Спадкоємність тісно пов'язана з властивістю нашого мислення спиратися на накопичений досвід, що міститься в пам'яті. У свідомості виникають взаємозв'язки між образами (словами) прямого або асоціативного характеру. «Відносини, за якими ці слова об'єднуються, де Соссюр називає асоціативними відносинами». Вивчення лексики української мови на першому етапі вимагає розвитку саме асоціативного типу мислення. Слова асоціюються в пам'яті на підставі того, що в них є спільного (слово «навчати» може викликати в пам'яті: навчання, повчання ..., або писати, читати, або виховувати, просвіщати ...). Отже, на другому місці мають стояти спільнокореневі слова.

Закон збереження причинно-наслідкових зв'язків (закон збереження енергії) - це сила, яка зберігає стійкий взаємозв'язок між причиною і наслідком. Кожна лексична одиниця є одночасно причиною для наступної і наслідком для синтаксично або семантично пов'язаного члена речення. Що стосується мови, то ще в середині минулого століття висувалися припущення, що «в мовній свідомості кожної людини задані не тільки одиниці його рідної мови та їх структурні зв'язки, але також ймовірно-статистичні характеристики цих одиниць» [10]. Структурними одиницями мови є фонемі, слова, словосполучення, речення. Коли розмовляє носій мови, він не замислюється над тим, як зв'язати літери, слова, словосполучення. Взаємозв'язки знаходяться на підсвідомому рівні - працює закон збереження причинно-наслідкових зв'язків. Ці взаємозв'язки людина вибирає завдяки поетапному накопиченню мовного досвіду – працює закон спадкоємності і подібності (закон заперечення заперечення). Таким чином, на третьому місці повинна знаходитись конструкція, яка виражає взаємозв'язок – найбільш вживане словосполучення або фразеологічний зворот. Під словосполученням ми ро-

зуміємо об'єднання не менше двох повнозначних слів, організоване за законами української мови і таким, що виражає єдине цілісне, стале значення.

Закон переходу кількісних змін у якісні проявляється як безперервне чергування активної і пасивної фаз: інволюції та еволюції, аналізу та синтезу. Мова складається із сукупності звуків (знаків) – аналіз, які несуть певну інформацію – синтез. Мовний процес – це чергування активної фази – мовлення і пасивної – слухання, сприйняття. Коли ми вибудовуємо взаємозв'язки між двома мовами, то в цьому випадку іноземне слово повинно викликати із пам'яті семантичну інформацію чи образ, або переклад на рідну мову.

П'ятий універсальний закон – це закон свободи вибору. На п'ятому по порядку місці потрібно приводити слова-синоніми мовою, що вивчається. Синоніми виділяються за спільністю предметного значення (предметне значення збігається з обсягом значення слова). Синоніми – це категоріально ідентичні лексичні одиниці, що збігаються за обсягом в одному або декількох словникових значеннях. Наприклад: сміливий – хоробрий, секрет – таємниця, мовознання і мовознавство. Синоніми називають один і той же клас предметів. Коли в лексикології говорять про синоніми, мають на увазі і порівнюють словникові значення слів.

Одні і ті ж предмети отримують два найменування:

а) в силу випадковості (при цьому одна з них поступово виходить з ужитку);

б) або в силу логічної необхідності: кожне зі слів по-різному характеризує предмет (в цьому випадку кожне зі слів зберігається в мові, закріпившись за різними стилями мови). Критерієм синонімічності служить збіг обсягів значень і можливість використання слова для найменування всіх предметів, що становлять обсяг значення слова.

Шостий рівень УЛС пов'язаний із законом ієрархічності, яка в будь-якій лексичній системі мови проявлена через слова-гіпоніми і слова-гіпероніми. Словосполучення «частина тіла» є гіперонімом по відношенню до лексичних одиниць рука, нога, голова, тулуб тощо. Слово яблуна є гіпонімом до слова дерево.

Сьомий рівень УЛС виводить на рівень закону цілеспрямованості і актуалізує призначення мови, як засобу передачі інформації. Мовна система складається з одиниць, які є знаками для передачі інформації [2]. Даний рівень також виводить нас на зв'язок з давньослов'янською мовою і формує семантичне поле.

Таким чином, проходячи поетапно 7 щаблів УЛС, людина, яка вивчає українську чи будь-яку іншу мову, формує в своїй свідомості природний алгоритм запам'ятовування, тобто вчиться мислити природовідповідно.

Висновки та перспективи дослідження. При розробці універсального алгоритму формування лексичних навичок (УЛС) було ініційовано спробу від-

творити природовідповідний (універсальний) алгоритм засвоєння інформації для ефективного вивчення української мови. Природовідповідність полягає у суворому дотриманні алгоритму дії законів природи. Запропонований принцип формування лексичної системи української мови докорінно відрізняється від уже існуючих. Його практичне застосування може полягати у створенні лексичних карток, які сприяють формуванню лексичної компетенції. Доопрацювання цього методу полягає в тому, що слова розташовані на картці відповідно до концепції УЛС. Дана методика призначена для вивчення базової лексики мови як самостійно, так і на заняттях із викладачем. Цільова аудиторія для застосування запропонованої методики: люди у віці від 14 до 56 років, школярі, студенти, аспіранти, репетитори, викладачі та вчителі української чи будь-якої іноземної мови. Перспективи дослідження полягають у статистичній обробці даних засвоєності лексичної інформації, структурованої за принципом УЛС.

Література

1. *Арно А., Лансло К.* Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля: М.: Прогресс, 1990. 272 с.
2. *Глуценко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М., Рябініна І. М., Тищенко К. А.* Мова як система: навч. посібн. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Моторіна, 2018. 180 с.
3. *Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Д.* Меморандум о языковых универсалиях. *Новое в лингвистике*. 1970. №5. С. 31-44.
4. *Деменчук О. В.* Динамічні моделі семантичного опису лексики. *Мовознавство*. 2011. №1. С. 13-28.
5. *Джекендофф Р.* Семантика и познание . Кембридж, Массачусетс: MIT Press. 1983. 283 с.
6. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантична система української мови. Харків. 1997. 131 с.
7. *Поляков В. А.* Универсология, М., 2004. 176 с.
8. *Потебня А. А.* Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
9. *Соссюр Ф. де,* Труды по языкознанию, М.: 1977. 695 с.
10. *Пиотровский Р. Г. (отв. ред.)* Статистика речи: сборник работ академии наук СССР, - Л.: Наука, 1967, 259 с.
11. *Хоккет Ч.* Проблема языковых универсалий. *Новое в лингвистике*. – 1970. №5. С. 45-76.
12. *Хомский Н.* Синтаксические структуры. *Новое в лингвистике*. 1962. №2. С. 239–320.
13. *Шафиков С. Г.* Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий: монография. Уфа, 2004. 238 с.
14. *Шептулин А. Л.* Диалектический метод познания. М.: Политиздат, 1983. 320 с.

References

1. Arnauld, A. and Lancelot, C., (1990), *General and Rational Grammar: The Port-Royal Grammar [Hrammatyka obshchaia y ratsyonalnaia Por-Roialia]*, M.: Progress, 272 p.
2. Hlushchenko, V. A. et al. (2018), *Language as a system: textbook [Mova yak systema: navch. Posibn.]*, Slovyansk: B.I. Motorin Publisher.
3. Greenberg, J., Osgood, E., and Jenkins, D. (1970), *Memorandum on Language Universals [Memorandum o yazykovykh unyversalyakh]*, *New in linguistics*. №5. pp. 31-44.
4. Demenchuk, O. V. (2011), *Dynamic models of semantic description of vocabulary [Dynamichni modeli semantychnoho opysu leksyky]*, *Linguistics*, №1, pp. 13-28.
5. Jackendoff, R. (1983), *Semantics and Cognition*, Cambridge, Massachusetts/London,: The MIT Press.
6. Lysychnenko, L. A. (1997), *Lexical and semantic system of the Ukrainian language [Leksyko-semantychna systema ukrainskoi movy]*, Kharkiv.
7. Polyakov, V. A., (2004). *Universicology [Unyversolohyia]*, Moscow.
8. Potebnya, A. A. (1993) *Thought and language [Mysl i yazyk]*. Kyiv: SINTO.
9. Saussure, F. (1977) *Works on linguistics [Trudy po yazykoznavnyiu]*, Moscow.
10. Piotrovskii, R. G. (ed.) (1967) *Statistics of speech [Statistika rechi]*, A collection of works of the Academy of Sciences of the USSR, Leningrad: Nauka.
11. Hockett, Ch. F. (1970), *The problem of language universals [Problema yazykovykh unyversalyi]*, *New in linguistics*, №5, pp. 45-76.
12. Khomskiy N. (1962), *Syntactic structures [Sintaksicheskiye struktury]*. *New in linguistics*, №2. pp. 239–320.
13. Shafykov, S. H. (2004) *Typology of lexical systems and lexical-semantic universals: a monograph [Typolohyia leksycheskykh system y leksyko-semantycheskykh unyversalyi: monohrafiya]*, Ufa.
14. Sheptulyn, A. L. (1983) *Dialectical method of cognition [Dyalektycheskyi metod poznanyia]*, Moscow: Politizdat.

УДК 811.111'1'373.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262346>

О. Ю. Карпенко,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри граматики англійської мови;*

В. Ю. Неклесова,

д-р філол. наук, доц.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри іноземних мов природничих факультетів*

КОСМОНІМНИЙ КОМПОНЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ ОНІМНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено вивченню космонімного компоненту української онімної ідентичності. Проаналізовано результати двох етапів вільного асоціативного експерименту 2006 й 2021 років зі стимулами-космонімами, встановлено домінувальні домени структури їхнього асоціативного поля. До експерименту залучено 200 респондентів, від яких отримано 401 реакцію.

Стаття присвячена дослідженню космічної складової української онімної ідентичності. Поняття ідентичності є таким же актуальним у русі як одне з центральних джерел сучасної української наукової думки. Аналіз механізмів власних назв у контексті культурної ідентичності є завданням нашого дослідження. Метою статті є розгляд питання колективної ідентичності та її відображення у сфері власних назв, а саме – космонімів. Космоніми — одні з периферійних власних назв. Їхнє функціонування та місце в онімичному просторі української культурної сфери досі залишається недостатньо дослідженим. На нашу думку, подальших досліджень потребує асоціативний аспект космонімичної сфери, де основним сегментом має стати концепт космонімичного простору та які сегменти є основними важелями впливу на культурне життя та онімичну ідентичність.

Ідентичність можна зобразити як «індивідуальне» самосвідомість, що визначається а) набором фізичних, психологічних і міжособистісних характеристик, які не повністю поділяються з жодною іншою особою, б) діапазоном належності (наприклад, етнічної приналежності) і соціальних ролей. Онімична ідентичність базується на колективній ідентичності як розумінні та ізоляції групи в середовищі. Бачення подібності індивідуальної та ко-

лективної ідентичностей базується на розумінні того, що ідентичність ніколи не є виключно індивідуальною. Колективна ідентичність ґрунтується на ряді індивідуальних ідентичностей, які, у свою чергу, вибираються індивідом. Таким чином, людина за сукупністю внутрішніх рис і соціальних ролей стає частиною соціокультурної колективної ідентичності, визначає її і може на неї впливати. Онімична ідентичність – це реалізація власних назв у колективному дискурсі, за допомогою якої певна група виокремлюється з низки інших соціальних груп, створює власну соціокультурну ідентичність, яка базується на загальноетнічній парадигмі.

Вільний асоціативно-онімичний експеримент є одним із надійних методичних прийомів ономастичного пошуку. Експеримент проводився з українськомовними інформантами, загалом 200 осіб (по 100 інформантів кожного разу). Особливістю нашого дослідження є те, що експеримент проводився у два етапи у 2006 та 2021 роках. Для дослідження було обрано два стимули: космоніми – власні назви космічних тіл, Уран та Плутон. Результати експерименту підсумовуються в кількісному вираженні: загальна кількість усіх реакцій/загальна кількість різних неповторних реакцій/загальна кількість анонімних реакцій/анонімних одноразових реакцій/відмов. Кількість усіх реакцій разом в ідеалі має становити 100, але може бути більшою, якщо деякі інформанти дали більше однієї реакції, або менше, якщо були відмови.

Що стосується репертуару різних типів реакцій, які були запропоновані респондентами на двох етапах експерименту на стимул Уран, то він відзначений певним стереотипом. Найпоширенішим типом реакції є, як і очікувалося, гіперонімичний, зумовлений пошуком власника ментального лексикону денотата, який позначається стимулом. Загальна кількість таких реакцій – 109 (52 у 2006 році та 57 у 2021 році). На другому місці меронімичні реакції – 23 (9 у 2006 році та 14 у 2021 році). Третє місце посідають якісні реакції із загальною кількістю 16 (13 у 2006 році та 3 у 2021 році). Суміжні реакції були небагаточисленними, але майже завжди присутніми в експериментальних матеріалах – 8 реакцій (2 і 6 відповідно). Причинні реакції мали місце лише у 2006 році – 4 рази. Репертуар типів реакцій на подразник Плутона дуже схожий. Гіперонімичні реакції переважають 113 (51 у 2006 р. та 62 у 2021 р.), які реалізують домінуючу функцію пізнання. Також виявлено 20 меронімичних реакцій (9 у 2006 р. та 11 у 2021 р.) та суміжних реакцій у кількості 4 (2 у 2006 р. та 2 у 2021 р.), а також поодинокі випадки якісних (1 у 2006 р.) та синонімичних (1 у 2021 р.) .

Таким чином, аналіз асоціативного поля досліджуваних стимулів-космонімів дав змогу встановити універсальні мемолекси як результати колективної творчості та колективного досвіду, що відображається в колективній пам'яті. Отримані результати свідчать про ізоморфізм домінуючих доменів структури асоціативних полів стимулів: КОСМОС – ХІМІЧ-

НИЙ ЕЛЕМЕНТ – БОГ, що відбувається всупереч теонімічному походженню космонімів та космонімічному походженню назви хімічного елемента. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо в розширенні репертуару онімічних стимулів з метою дослідження мемоплетичної природи їх асоціативних полів.

Ключові слова: вільний асоціативний онімний експеримент, космонім, онімна ідентичність, симул, реакція.

E.Yu.Karpenko,

ScD, Professor;

*Odesa I.I. Mechnikov National University,
Head of the English Grammar Department;*

V.Yu. Neklesova,

PhD, Associate Professor;

*Odesa I.I. Mechnikov National University,
Head of the Foreign Languages Department of Natural Sciences Faculties*

COSMONYMIC COMPONENT OF UKRAINIAN ONYMIC IDENTITY

The article is dedicated to the study of the cosmic component of the Ukrainian onymic identity. The concept of identity is just as relevant in the movement as one of the central sources of modern Ukrainian scientific thought. The analysis of the mechanisms of proper names in the context of cultural identity is the task of our research. The purpose of the article is to consider the issue of collective identity and how it is reflected in the field of proper names, namely - cosmonyms. Cosmonyms are one of the peripheric proper names. Their functioning and place in the onymic space of the Ukrainian cultural sphere is still understudied. In our opinion, the associative aspect of the cosmonymic sphere needs further studies, where the main segment should be the concept of cosmonymic space and which segments are the main levers of influence on cultural life and onymic identity.

Identity can be portrayed as an 'individual' sense of self, defined by a) a set of physical, psychological and interpersonal characteristics that are not fully shared with any other person, b) a range of affiliations (eg ethnicity) and social roles. Onymic identity is based on collective identity as an understanding and isolation of a group in the environment. The vision of the similarity between individual and collective identities is based on the understanding that identity is never exclusively individual. Collective identity is rooted in a number of individual identities, which in turn are chosen by the individual. Thus, a person, based on a set of internal traits and social roles, becomes part of the socio-cultural collective identity, defines it and can influence it. Onymic identity is the realization of proper names in the collective discourse, by means of which a certain group

separates itself from a number of other social groups, creates its own socio-cultural identity, which is based on a general ethnic paradigm.

Free associative onymic experiment is one of the reliable methodological practices of onomastic search. The experiment was conducted with Ukrainian-speaking informants, a total of 200 people (100 informants each time). The peculiarity of our study is that the experiment was conducted in two stages in 2006 and 2021. Two stimuli were chosen for this study: cosmonyms – proper names for cosmic bodies, *Uranus* and *Pluto*. The results of the experiment are summarized in quantitative terms: the total number of all reactions/the total number of different non-duplicate reactions/the total number of anonymous reactions/anonymous non-repetitive reactions/rejections. The number of all reactions together should ideally be 100, but may be greater if some informants provided more than one reaction, or less if there were refusals.

Regarding the repertoire of different types of reactions that were proposed by respondents in two stages of the experiment on the stimulus *Uranus*, it is marked by a certain stereotype. The most common type of reaction is, as expected, hyperonymic, due to the search for the owner of the mental lexicon of denotation, which is denoted by the stimulus. The total number of such reactions is 109 (52 in 2006 and 57 in 2021). In the second place are meronymic reactions - 23 (9 in 2006 and 14 in 2021). The third place is occupied by qualitative reactions with a total of 16 (13 in 2006 and 3 in 2021). Contiguous reactions were not numerous, but almost always present in the experimental materials - 8 reactions (2 and 6, respectively). Causative reactions took place only in 2006 - 4 times. The repertoire of types of reactions to the stimulus *Pluto* is very similar. Hyperonymic reactions prevail 113 (51 in 2006 and 62 in 2021), which realize the dominant function of cognition. Meronymic reactions totaling 20 (9 in 2006 and 11 in 2021) and contiguous reactions totaling 4 (2 in 2006 and 2 in 2021), as well as isolated cases of qualitative (1 in 2006) and synonymous (1 in 2021) were also identified.

Thus, the analysis of the associative field of the studied stimuli cosmonyms made it possible to establish universal memoplexes as the results of collective creativity and collective experience, which is reflected in the collective memory. The obtained results testify the isomorphism of the dominant domains of the structure of associative fields of the stimuli: COSMOS - CHEMICAL ELEMENT - GOD, which occurs contrary to the theonymic origin of the cosmonyms and the cosmonymic origin of the name of the chemical element. We see further prospects for the study in expanding the repertoire of onymic stimuli in order to investigate the memopletic nature of their associative fields.

Key words: free associative experiment, cosmonym, onymic identity, stimulus, reaction.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Поняття ідентичності та як саме воно актуалізується у мові є одним з центральних питань сучасної

української наукової думки. Цілком природнім є зацікавлення ономастів у розгляді колективної ідентичності як одного з аспектів українських студій. Квєстії національної та культурної ідентичностей були та є завжди актуальними для кожної соціальної спільноти. Саме в аналізі дії механізмів власних назв у контексті культурної ідентичності ми вбачаємо завдання нашого дослідження.

Мета статті полягає у розгляді питання колективної ідентичності та як вона відображається у сфері власних назв, а саме – космонімів. Космоніми є одним із другорозрядних власних назв. Їхнє функціонування та місце в онімному просторі української культурної сфери є ще доволі мало вивченим. Асоціативний аспект космонімної сфери, на нашу думку, потребує подальших студій, де головним сегментом слід визначити концепцію космонімичного простору та які саме сегменти є головними важелями впливу на культурне буття та онімну ідентичність. З огляду на поставлену мету дослідження, ми сконцентруємося на окресленні наступних понять: колективна ідентичність, онімна ідентичність, їх співвідношення та методи виявлення.

Виклад основного матеріалу. **Ідентичність** може бути зображена як 'індивідуальне' відчуття самості, що визначається а) набір фізичних, психологічних та інтерперсональних характеристик, що не повністю розділяються з будь-якою іншою людиною, б) ряд приналежностей (наприклад етнічність) та соціальних ролей [5, с.561]. **Онімна ідентичність** ґрунтується на колективній ідентичності як розумінні та виокремленні групи в навколишньому середовищі. Бачення подібності між індивідуальною та колективною ідентичностями будується на розумінні того, що ідентичність ніколи не є виключно індивідуальною [4, с. 163]. **Колективна ідентичність** має коріння в низці індивідуальних ідентичностей, які, у свою чергу, обираються індивідом. Отже, людина, спираючись на сукупність внутрішніх рис та соціальних ролей, стає частиною соціально-культурної колективної ідентичності, визначає її й може впливати на неї. **Онімна ідентичність** – це реалізація власних назв у колективному дискурсі, за допомогою яких певна група виокремлюється з низки інших соціальних груп, створює свою соціально-культурну ідентичність, яка ґрунтується на загальноетнічній парадигмі [2, с.109].

Наскільки нам відомо, конекцію між власними назвами та колективною ідентичністю не досліджено належної рівні. Така кореляція може бути проаналізована у розгляді параметрів культурної та колективної ідентичності, що віддзеркалюються у власних назвах. Спираючись на наше бачення власних назв як когнітивних конструктів та мемоплексів, ми послуговуємося методом реалізації вільного асоціативного онімного експерименту для виявлення меметичних сегментів та можливого фіксування культурних доміант.

Вільний асоціативний онімний експеримент (ВАОЕ) є одним з надійних методичних практик ономастичного пошуку. Існує багато розвідок, зокрема

Т.Ю. Ковалевської, Г.В. Ткаченко, К.Д. Долбіної, Є.С. Білої, О.Д.Полянчико та ін. ВАОЕ було проведено з україномовними інформантами, загальною кількістю 200 осіб (по 100 інформантів кожного разу). Особливістю нашого дослідження є те, що ВАОЕ було проведено двічі у 2006 та 2021 роках. Список стимулів кожного разу був ідентичним та містив 30 стимулів. Для цього дослідження було обрано два стимули – власні назви на позначення космічних тіл, космоніми *Уран* та *Плутон*. Можемо стверджувати, що космоніми взагалі не входять до найближчого кола ментального лексикону носія мови за винятком незначної їх кількості на кшталт *Земля*, *Місяць*, *Сонце*, тому цікавим видається простеження впливу онімів таких віддалених небесних тіл на формування онімної ідентичності носіїв української мови, бо саме «аналіз асоціативних реакцій від респондентів є проявом колективної пам'яті, колективної ідентичності» [3, с. 335].

Асоціативний експеримент, як вже зазначалося, було проведено в два етапи – в 2006 [1] та 2021 роках. Результати експерименту підсумовано в кількісних показниках: загальна кількість всіх реакцій/загальна кількість різних реакцій, що не дублюються/загальна кількість онімних реакцій/онімні реакції, що не повторюються/відмови. Кількість усіх реакцій разом в ідеалі має дорівнювати 100, але може бути більшою, якщо деякі інформанти надавали більше однієї реакції, або меншою, якщо були відмови від реакції.

Результати двох етапів експерименту з космонімним стимулом *Уран* представлено в наступних словникових статтях:

Уран 104/56/8/5/1 (реакції респондентів у 2006 р.)

планета (26), хімічний елемент (9), радіація (4), космос (3), вибух (2), елемент (2), каміння (2), речовина (2), таблиця *Менделєєва* (2), *Урал* (2), хімічна речовина (2), хімія (2), холод (2), червоний (2), астрономія, АТС, близькість, бог, використовується в атомній енергетиці, випромінювання, вихор, вулкан, жах, жовтий, земля, зірка, зло, корисна копалина, корисні копалини, мала планета, *Менделєєв*, метал, метал (планета), місце війн, нашість, небо, паливо, плата, *Плутон*, плутоній, погано, привид, “*Пригоди Аліси*”, пропан, радіоактивний розпад, рана, речовина, руда, сила, 75000 днів/рік, смерть, сплав, уран (метал), утюг, *Чорнобиль*, ядерна енергія.

Уран 99/34/6/3/3 (реакції респондентів у 2021 р.)

планета (44), космос (7), хімічний елемент (5), *Нептун* (4), хімія (4), бог (3), небезпека (3), газ (2), сила (2), астрономія, атомна станція, блискавки, війна, вітер, залізо, зелений, зелена куля, зірка, елемент, кільце, коричневий, метал, міф, нафта, падає, радіоактивність, радіація, рана, речовина зеленого кольору, *римський* бог, руда, смерть, *Юнітер*, \$.

Кількість відмов від реакцій для всіх космонімів є співставною в експериментах 2006 та 2021 років – 1 та 3 відповідно. У нашому експерименті наявні й уникнення, відсутності реакцій, або нульові реакції, які мар-

куються пропусками, асоціатами «не знаю» та под. Вважаємо, що це скоріш механічні помилки, неуважність, може лінощі, але не незнання. Стимули, які викликають максимальну кількість відмов, це зазвичай ті, що не відносяться до ядерної лексики, не позначають реалії найближчого оточення респондента, світу повсякденності, а також це свідчить про ступінь сформованості асоціативних зв'язків стимула в ментальному лексиконі його власника.

Кількість різних реакцій для стимула *Уран* є 56 і 34 відповідно, що становить досить значну різницю. У даних 2021 р. бачимо скорочення словникового інвентаря респондентів, що вказує на більшу однорідність інструментарію реакцій. Таке зменшення на нашу думку корелюється зі збільшення реакцій гіперонімного типу, що свідчить про зсув стимула-оніма до периферії онімного ландшафту.

Результати двох етапів експерименту уможливили виокремлення наступних домінувальних доменів серед наданих асоціатів: це КОСМОС, пов'язаний з планетою Уран, ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ та БОГ. Всі ці домени актуалізують тісні онімні зв'язки: космонім має відтеонімне походження, а хімічний елемент – відкосмонімне.

Основну групу репрезентують реакції домену КОСМОС, які пов'язані з планетою-гігантом, сьомою від Сонця великою планетою, яку термінують крижаним гігантом через те, що її надра здебільшого складаються з льодів та гірських порід. Офіційно планета була відкрита Ф.В.Гершелем в 1781 році, причому це перша планета, відкрита за допомогою телескопу, та названа спочатку *Georgium Sidus* (Зірка Георга на честь короля Георга III), а в 1850 перейменована в Уран, що походить від наймення давньогрецького бога, який уособлює небо.

- В матеріалах 2006 року це реакції *планета (26), космос (3), астрономія, зірка, мала планета, небо, Плутон, 75000 днів/рік, "Пригоди Аліси"*. Їх можемо поділити на кілгіперонімні реакції: *планета (26), зірка, мала планета*;
- меронімні реакції: *космос (3), астрономія, небо, "Пригоди Аліси"*;
- квалітативна реакція *75000 днів/рік* (зауважимо, що реальний рік на Урані становить 30687 днів);
- суміжна реакція *Плутон*, тобто іменування іншої планети Сонячної системи, яке також походить від власної назви давньогрецького бога підземного царства.
- В результатах експерименту 2021 року було виокремлено такі реакції, що належать до цього домену:
- гіперонімні реакції: *планета (44), зірка*;
- меронімні реакції: *космос (7), астрономія*;
- суміжні реакції: *Нептун (4), Юнітер*.

Дві онімні реакції другого етапу експеримента *Нептун* (4), *Юнітер* пере-гукуються з асоціатом 2006 року *Плутон*, тобто є суміжними за своєю приро-дою, коли одну планету асоціюють з іншою планетою Сонячної системи. Ре-акція “*Пригоди Аліси*” є значно менш прозорою для розуміння експеримен-таторів, тому віднесеність реакції “*Пригоди Аліси*” до цього домена потребує додаткових пояснень. Цикл творів Кіра Буличева “*Пригоди Аліси*” (1965-2003 рр.) в жанрі дитячої фантастики присвячено надзвичайним пригодам з життя дівчинки, яку звать Аліса Селезньова. Багато епізодів з цього циклу відбува-ються під час космічних подорожей, переважно на фантастичних планетах на кшталт Чумароза, Шелезяка, Філателія, Колсеїда, проте є й подорожі на Марс. Хоча Уран і не фігурує в якості локації цього художнього циклу, вважаємо за можливе зарахувати поданий асоціат саме до аналізованого домена.

Другим за потужністю доменом є ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ. Уран є раді-оактивним хімічним елементом третьої групи періодичної системи Мен-делєєва, який був відкритий в 1840 році та номінований на честь плане-ти Уран. Отримані реакції 2006 року можемо розподілити на такі групи: **гі-перонімні** реакції: *хімічний елемент* (9), *елемент* (2), *речовина* (3), *хімічна речовина* (2), *корисна копалина*, *корисні копалини*, *метал*, *метал (планета)*, *руда*, *сплав*, *уран (метал)*;

- **квалітативні** реакції: *радіація* (4), *випромінювання*, *радіоактивний розпад*, *ядерна енергія*, *використовується в атомній енергетиці*;
- **меронімні** реакції: *хімія*, *таблиця Менделєєва*, *Чорнобиль*;
- **каузативні** реакції: *Менделєєв*, *автор періодичної таблиці хімічних елементів*, *вибух* (2);
- **суміжна** реакція: *плутоній*, *тобто назва іншого хімічного елементу*.
- В матеріалах 2021 року було виокремлено наступні реакції, що від-носяться до цього домену:
- **гіперонімні** реакції: *хімічний елемент* (5), *газ* (2), *залізо*, *елемент*, *метал*, *речовина зеленого кольору*, *руда*;
- **меронімні** реакції: *хімія* (4), *атомна станція*;
- **квалітативні** реакції: *радіоактивність*, *радіація*;
- **суміжною** можемо вважати реакцію *нафта*, бо це теж пальне, про-те іншої природи.

Дві онімні реакції першого етапу експеримента *Менделєєв*, *таблиця Менделєєва* (2) пов’язані з автором періодичної системи хімічних елементів, початковий варіант якої базувався на періодичній залежності властивостей хімічних елементів від значень атомних мас та був розроблений російським та німецьким хіміками Д. І. Менделєєвим та Л. Маєром у 1869–1871 роках.

Віднесення ще однієї онімної реакції *Чорнобиль* до каузативних має місце на основі того, що це власна назва міста, де розташована атомна елек-тростанція, яка вибухнула в 1986 році, що спричинило високий ступінь ра-

діоактивного ураження на великій частині території Європи, та пов'язана зі стимулом тим, що в якості палива в реакторах такого типу електростанцій використовується саме уран.

Зауважимо також, що серед асоціатів 2021 року онімних реакцій наведено не було.

Третім за потужністю є домен БОГ. У пантеоні давньогрецьких богів Уран – це бог Неба (грец. *Οὐρανός*), один з первісних богів. З матеріалів 2006 року до цього домену з впевненістю відносимо лише одну **гіперонімну** реакцію – *бог*. Проте в результатах експерименту 2021 року цей домен представлено потужніше: **гіперонімними** реакціями *бог* (3), **римський бог**, та **меронімною** реакцією *міф*. Онімною можемо вважати лише реакцію другого етапу експеримента, в якій застосовано етнонім: *римський бог*. Цікавим є той факт, що Уран належить до давньогрецької міфології, тобто реакція є помилковою.

Для порівняння потужності зазначених доменів наведемо такі дані:

Таблиця 1
Співвідношення потужності доменів стимулу Уран

Результати 2006 року	Результати 2021 року
Домен КОСМОС	
Гіперонімні реакції 28	Гіперонімні реакції 45
Меронімні реакції 6	Меронімні реакції 8
Суміжні реакції 1	Суміжні реакції 5
Квалітативні реакції 1	–
Всього 39	Всього 58
Домен ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ	
Гіперонімні реакції 23	Гіперонімні реакції 12
Меронімні реакції 3	Меронімні реакції 5
Квалітативні реакції 12	Квалітативні реакції 3
Суміжні реакції 1	Суміжні реакції 1
Каузативні реакції 4	–
Всього 43	Всього 21
Домен БОГ	
Гіперонімні реакції 1	Гіперонімні реакції 4
–	Меронімні реакції 1
Всього 1	Всього 5

Як бачимо в таблиці, в першому етапі експерименту перші два домени виявилися кількісно співставними, проте в другому етапі різниця між ними є доволі драматичною. Стосовно третього домену зауважимо, що в матеріалах 2021 року він стає потужнішим, що унаочнено в діаграмі:

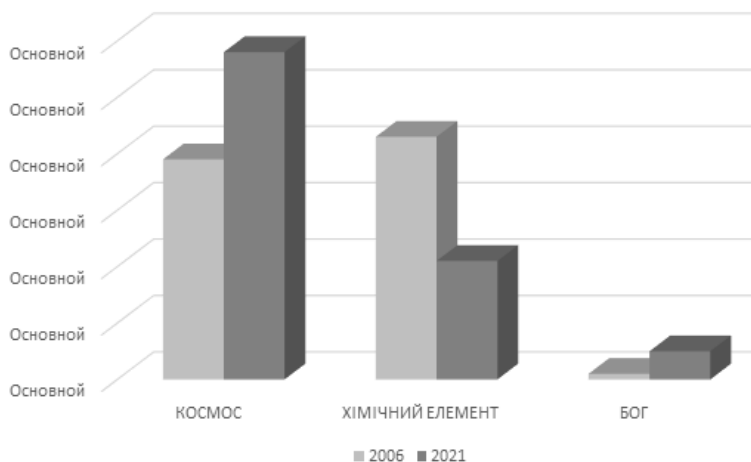

Рис. 1. Співвідношення потужності доменів стимулу Уран

Стосовно репертуару різних типів реакцій, що були запропоновані респондентами на двох етапах проведення експерименту, то він відзначається певною стереотипністю. Найпоширенішим типом реакцій цілком очікувано стає **гіперонімний**, що зумовлено пошуками власника ментального лексикону денотата, який позначається словом-стимулом. Загальна кількість таких реакцій становить 109 (52 в 2006 році та 57 в 2021 році). На другому за поширеністю місці знаходяться **меронімні** реакції – 23 (9 в 2006 та 14 в 2021 роках). Третє місце посідають **квалітативні** реакції загальною кількістю 16 (13 в 2006 та 3 в 2021 роках). **Суміжні** реакції були поодинокими, проте майже завжди присутніми в матеріалах експерименту – 8 реакцій (2 й 6 відповідно). **Каузативні** реакції мали місце лише в 2006 році – 4 рази.

Стимул-космонім *Плутон* отримав впродовж двох етапів експерименту такі реакції:

Плутон 101/54/6/6/2 (реакції респондентів у 2006 р.)

планета (33), космос (5), зірка (3), плут [рос.] (3), смерть (3), бог (2), вчений (2), грім (2), маленький (2), речовина (2), бетон, бог стародавнього *Риму*, бути, великий, верх, голубий, гроза, далека, далекий, *Дісней*, древність, жовтий, *Земля*, зло, книга, колір, льод, міфічний бог моря, найвіддаленіша планета *Сонячної системи*, наука, небеса, небесне тіло, останній, підземелля, планета далека, плутанина, *Плутто*, *Посейдон*, радіоактивність, розум, сила, собака, стогін, страх, фізика, філософ, філософія, хімія, цар, червоний, читання, шалапут, ядерна зброя, ядохімікат.

Плутон 97/43/8/6/4 (реакції респондентів у 2021 р.)

планета (38), космос (5), маленький (4), не планета (3), самотність (3),

бог (2), *Земля* (2), міф (2), *Плутто* (2), також планета (2), холод (2), *Аїд*, античність, атмосфера, атом, безкраїній, бедняжка в игноре, бот, далекий, далекий, *капітан Америка*, щит???, ім'я, ім'я kota з однієї з книг, камінь, карлік, каша, кличка собаки, куля, місяць, модне ім'я 2016 року, планета? (він офіційно ні, але як космічний об'єкт), *Платон*, пил, сирій, синій колір, собака *Pluto*, стихія, темрява, учений, фізика, хитрість, хлопчик.

Отримані асоціати тяжіють до трьох семантичних центрів, що дозволяє розділити їх на три домени, номенклатура яких співпадає з попереднім стимулом, але потужність цих доменів виявляється іншою.

На першій позиції знаходиться домен КОСМОС, пов'язаний з малою планетою Сонячної системи, яку почали шукати з XIX ст., але відкрили лише в 1930 році. Цікавим видається процес номінації цієї планети, яку ще до її офіційного відкриття іменували *планета X*, *планета O*, а після Ловеллівською обсерваторією було оголошено конкурс найменувань. Вдова астронома Персівалю Ловелла, який відкрив Плутон, Констанція Ловелл запропонувала назвати цю планету *Зевс*, потім *Персіваль*, а ще пізніше *Констанція*. Серед інших пропозицій було обрано такі: *Мінерва*, *Кронос*, *Плутон*. Саме остання назва й була затверджена провідними астрономічними товариствами світу. Додамо, що цей космонім на честь давньоримського бога підземного світу запропонувала одинадцятирічна школярка з Оксфорду. До речі, наймення супутників Плутона – *Харон*, *Нікта*, *Гідра*, *Кербер*, і *Стікс* – мають тісні міфологічні зв'язки з підземним світом.

- До домену КОСМОС з матеріалів 2006 року належать наступні асоціатгіперонімні реакції: *планета (33)*, *зірка (3)*, *планета далеко, небесне тіло, найвіддаленіша планета Сонячної системи*;
- меронімні реакції: *космос (5)*, *небеса*;
- суміжна реакція *Земля*.

На другому етапі експерименту 2021 року встановлено такі типи реакцій:

- гіперонімні реакції: *планета (38)*, *не планета (3)*, *також планета (2)*, *місяць, планета? (він офіційно ні, але як космічний об'єкт)*;
- меронімні реакції загальною кількістю 6: *космос (5)*, *атмосфера*;
- суміжні реакції загальною кількістю 2: *Земля (2)*.
- Однакові онімні реакції спостерігаються в обох асоціативних полях – *Земля* – тобто одну планету, яка не входить в переш коло космонімного фрейму ментального лексикону, асоційовано з іншою, яка точно входить в перше коло мешканців Землі.

До домену БОГ, який пов'язаний з давньоримським богом підземного царства, володаря душ померлих Плутона (лат. *Pluto*), відносимо такі реакції з матеріалів першого етапу експерименту:

- гіперонімні реакції: бог (2), бог стародавнього *Риму*, міфічний бог моря;
- суміжна реакцію *Посейдон*.

- У 2021 році було вилучено наступні реакції з цього домену:
- **гіперонімні** реакції: *бог (2)*;
- **меронімні** реакції: *міф (2), античність*;
- **синонімічна** реакція *Аїд*.
- Обидві онімні реакції – *Посейдон* і *Аїд* – є теонімами на позначення давньогрецьких богів моря та підземного світу. Асоціат *Аїд* розуміємо як давньогрецький синонім *Плутона*, бо цей бог виконує такі самі функції. Інша онімна реакція *Рим* стосується місця походження пантеону, до якого належить *Плутон*.

Іншим чітко відчутним доменом, до якого відноситься ціла низка асоціатів, є ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ, плутоній, радіоактивний метал, відкритий в 1940 році на номінований на честь планети Плутон.

Реакції 2006 року можемо розподілити на такі групи:

- **гіперонімні** реакції: *речовина (2), ядохімікат*;
- **меронімні** реакції: *фізика, хімія, ядерна зброя*;
- **квалітативна** реакція *радіоактивність*.

Серед асоціатів, наданих в 2021 році, виокремлюємо наступні групи:

- **гіперонімна** реакція *камінь*;
- **меронімні** реакції: *атом, фізика*.

Підсумуємо отримані результати в наступній таблиці:

Таблиця 2

Співвідношення потужності доменів стимулу Плутон

Результати 2006 року	Результати 2021 року
Домен КОСМОС	
Гіперонімні реакції 39	Гіперонімні реакції 45
Меронімні реакції 6	Меронімні реакції 6
Суміжні реакції 1	Суміжні реакції 2
Всього 46	Всього 53
Домен ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ	
Гіперонімні реакції 3	Гіперонімні реакції 1
Меронімні реакції 3	Меронімні реакції 2
Квалітативні реакції 1	–
Всього 7	Всього 3
Домен БОГ	
Гіперонімні реакції 4	Гіперонімні реакції 2
Суміжні реакції 1	Меронімні реакції 3
–	Синонімічні реакції 1
Всього 5	Всього 6

Як бачимо в таблиці, в першому етапі експерименту перший домен виявився суттєво потужнішим, ніж два інші. Кількісні показники доменів в результатах двох етапів експерименту є співставними, що уяочено в діаграмі:

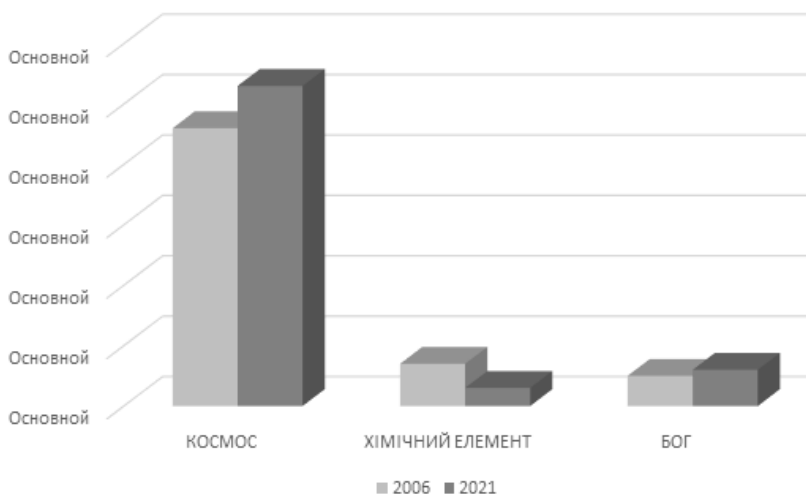

Рис. 2. Співвідношення потужності доменів стимулу Плутон

Репертуар типів реакцій є дуже схожим. Превалюють **гіперонімі** реакції 113 (51 в 2006 році та 62 в 2021 році), які реалізують домінуючу функцію мислення. Виокремлено також **меронімі** загальною кількістю 20 (9 в 2006 році та 11 в 2021 році) й **суміжні** загальною кількістю 4 (2 в 2006 році та 2 в 2021 році) реакції, а також поодинокі випадки **квалітативних** (1 в 2006 році) й **синонімічних** (1 в 2021 році) реакцій.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, аналіз асоціативного поля досліджуваних стимулів-космонімів уможливив встановлення універсальних мемоплексів як «результатів колективної творчості та колективного досвіду, що відбивається в колективній пам'яті» [3, с. 335]. Отримані результати засвідчують ізоморфність домінуючих доменів структури асоціативних полів стимулів: КОСМОС – ХІМІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ – БОГ, що відбувається всупереч відтеонічному походженню космоніма та відкосмонімому походженню назви хімічного елемента. Завдяки методу вільного асоціативного онімного експерименту (ВАОЕ) виявлено можливість окреслення онімного ландшафту та його базисних доменів у варіаціях онімних сегментів. ВАОЕ висвітлює конекцію між колективною ідентичністю крізь призму онімів, які є мемоплексами (вони продукують інші власні назви у межах асоціативності). Актуалізація влас-

них назв у колективному дискурсі є відбиттям колективної ідентичності, що вкорінена у розмаїтті індивідуальних ідентичностей.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розширенні репертуару онімів-стимулів із метою вивчення меметичної природи їхніх асоціативних полів та окресленню українського онімного ландшафту.

Література

1. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2007. 416 с. Неклесова В.Ю. Онімний ландшафт як актуалізація культурних та соціальних артефактів в інформаційному просторі (на матеріалі української, іспанської, англійської мов): дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2019. 423 с.
2. Неклесова В.Ю. Назви зоряного неба в асоціативно-меметичному осмисленні (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С. І., 2021. Вип. 1 (45). С. 334-339.
3. Krogseth O. Names and collective identity. *Oslo Studies in Language*. 2012. 4(2). P. 161-166.
4. VanderBos G. R. *APA dictionary of psychology*. 2nd ed. Washington, DC: American Psychological Association, 2015. 1204 p.

References

1. Karpenko, O.Yu. (2007), *Cognitive onomastics as a way of understanding proper names: Author's thesis [Kognityvna onomastyka jak naprjamok piznannja vlasnyh nazv]*, Kyiv, 416 p.
2. Neklesova, V.Yu. (2019), *Onomastic landscape as an actualization of cultural and social artefacts in the informational landscape: Author's thesis [Onimnyj landshaft jak aktualizacija kul'turnyh ta social'nyh artefaktiv v informacijnomu prostori (na materialy ukrai'ns'koi', ispans'koi', anglijs'koi' mov)]*, Kyiv, 423 p.
3. Neklesova, V.Yu. (2021), *Names of the starry sky In the associative-memetic understanding (on the material of a free associative onymic experiment) [Nazvy zorianoho neba v asotsiatyvno-memetychnomu osmyslenni (na materialy vilnoho asotsiatyvnoho onimnoho eksperymentu)]*, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Filolohiia*. Uzhhorod: PP Danylo S. I., Issue 1 (45), pp. 334-339.
4. Krogseth, O. (2012), *Names and collective identity. Oslo Studies in Language*. 4(2), pp. 161-166.
5. VanderBos, G. R. (2015), *APA dictionary of psychology*. 2nd ed. Washington, DC: American Psychological Association, 1204 p.

В. Б. Мусій,

*д-р філол. наук, проф.,**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри загального та слов'янського літературознавства*

СЕМАНТИКА НАЗВИ ОПОВІДАННЯ РОМАНА МАЛИНОВСЬКОГО «ЗА ДВІ ХВИЛИНИ ДО ПІВНОЧІ»

Мета статті - виявити смисли такого елемента паратексту, як заголовок. **Об'єкт дослідження** - оповідання сучасного українського письменника Романа Малиновського «За дві хвилини до півночі». Для реалізації мети була проаналізована лексика, що входить в семантичне поле «космічні об'єкти»: сонце, планети, зірки. Оскільки одним з головних завдань у статті було встановлення обумовленості вибору мовних одиниць авторською концепцією дійсності, використано **метод** семантико-прагматичної інтерпретації текстового фрагменту. **Предмет дослідження** – взаємодія паратекстуального та лексичного рівнів літературного твору як художньої системи. **Зроблено висновок** про те, що ключову роль в оповіданні відіграє слово «зірка» і його похідні (сузір'я, зорепад): воно зустрічається в тексті об'ємом п'ять з половиною сторінок сімнадцять разів. Відокремлено прямий і метафоричні смисли цього слова: а) космічний об'єкт; б) вогник сигарет під час дружньої зустрічі; в) відблиск супутників, що згорають; г) спалахи ядерних ракет. Виявлено сенс образу зірок на художньому, філософському, міфопоетичному рівнях за допомогою таких семантичних опозицій, як «темрява – світло», «сучасне – майбутнє», «життя – смерть», «одиничне – універсальне», «космогонія – есхатологія». Встановлено зв'язок між процесом спостереження персонажами оповідання за зірками та їхніми уявленнями про красу, здійснення мрій, наближення до універсальних таємниць та шлях до гармонії із всесвітом. Проаналізовано роль лексичних засобів створення образів сонця (у його динаміці) та планет у тексті оповідання. Звертається увага на те, що вектор опису космічних об'єктів – від різноманітності кольорів до поглинання чорнотою, від світла до темряви. Запропоновано таке тлумачення назви твору: за дві хвилини до півночі – за дві хвилини до того, як атомна зброя знищить життя всесвіту. **Практичне значення:** стаття розширює розуміння основних тенденцій розвитку української прози, лексичних засобів вираження сучасними прозаїками свого бачення дійсності. **Перспективність** подальших розробок аналізованої проблематики пов'язуємо з вивченням ролі слів, що входять в семантичне поле «косміч-

ні об'єкти», в інших оповіданнях книги Р. Малиновського «Солодке життя» (2021) як міжтекстової єдності.

Ключові слова: оповідання, заголовок, лексичне поле, компонент-домінанта, семантика, опозиції, паратекст, Р. Малиновський.

V. B. Musii,

ScD, Professor,

Odesa National I. I. Mechnikov University,

General and Slavic Literature Department Head

SEMANTICS OF THE TITLE OF ROMAN MALINOVSKY'S STORY «TWO MINUTES BEFORE MIDNIGHT»

The article is devoted to the study of such an element of paratext as a title. The object of the study is the story of the modern Ukrainian writer Roman Malinovsky "Two minutes before midnight". It was published in the book "Sweet Life" in 2021, and it reflected the author's consciousness of the danger to the life of mankind that the weapon carries. The purpose of the article is to reveal the meanings of the story's title, to substantiate its representative, text-forming role, to determine how the title helps to understand the author's concept of reality, embodied in the work. To achieve the goal, the vocabulary (sun, wind, stars) included in the semantic field "space objects" was analyzed. The position is substantiated that the key role in the story is played by the image of the stars, this is the dominant component of the semantic field, closest to the core. The direct meaning of this word (what is seen in the night sky) and its metaphorical meanings are highlighted: a) space object; b) a cigarette light during a friendly meeting; c) the wreckages of burning satellites; d) flashes of nuclear missiles. The thesis is substantiated that the motif that appears at the beginning of the work is the expectation of an unusual cosmic phenomenon – fall of stars, with which the aesthetic (enjoyment of their beauty) is associated, as well as the hope that the wishes come true, is replaced at the end of the work by a statement of the launch of rockets that bring death people, including those who gathered to enjoy the view of the stars and hoped for a happy future. As a result, such semantic oppositions were indicated in the description of the picture of approaching to night (the key word in the title of the story) and in the semantic field "signs of the Space": "day - night", "present - future", "life - death", "beautiful – disgraceful, unhumane", "space – chaos". Attention is drawn to the fact that the vector in the description of what is happening is: from a variety of colors - to plunging the world into darkness, from light - to its dispersion. Hence the dominance of the semantics of extinction, approaching death. As a result, the interpretation of the night as a boundary between existence and its loss is proposed. The conclusion is

made about the main meaning of the title of the whole work: two minutes before night - what happened two minutes before the death of mankind.

Key words: story, title, lexical field, semantics, dominant component, opposition, paratextuality, R. Malinovsky

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Один із провідних напрямків наукових досліджень професора Карпенка Юрія Олександровича, засновника Одеської ономастичної школи, – літературна ономастика. Серед об'єктів його наукових праць були й назви художніх творів, їхніх «власних імен», за словами вченого. «Водночас, - підкреслював Ю.О. Карпенко, не обмежуючись репрезентативною функцією цього елементу паратексту, - назва твору є його елементом, його складовою частиною. У цьому полягає специфічна особливість назв творів, яка відрізняє їх і від усіх інших розрядів власних назв. Тут маємо унікальну для ономастики ситуацію, коли і назва, і об'єкт називання мають однакову форму вираження – мовну, словесну» [1, с. 29]. Спираючись на висловлені думки вченого про значимість заголовку, спробуємо розглянути одну з складових збірника сучасного українського письменника Романа Малиновського «Солодке життя» (2021). **Об'єкт статті** – оповідання «За дві хвилини до півночі». **Предмет** – роль слів, що входять до семантичного поля «космічні об'єкти», в розкритті спектру сенсів назви твору. **Мета статті** – виходячи з того, що заголовок виражає авторську модальність і є «конденсатом усього змісту» [5, с. 248], виявити інтеграційну роль назви оповідання на лексичному рівні твору.

Аналіз досліджень проблеми. Професор Карпенко Ю.О. вивчав назви художніх творів на декількох рівнях: поетичної етимології (як, наприклад, у статті «Про назви творів Ліни Костенко», де він відокремив діахронічний та синхронічний аспекти етимології [2]), на лексичному та синтаксичному рівнях. «Як ономастичний елемент, - зокрема писав він, - назва твору є саме назвою, тобто одиницею лексичного рівня, незалежно від того, чи вона виражена словом, чи словосполученням, чи цілим реченням. Як елемент твору його назва входить до структури, до мовної тканини твору, тобто є одиницею синтаксичного рівня, причому так само незалежно від форми свого вираження» [1, с. 29]. В нашій статті ми обмежуємось тільки лексичним рівнем. У зв'язку з тим, що процес вивчення назви оповідання «За дві хвилини до півночі» будується головним чином на дослідженні семантики слів, що входять до лексико-семантичного поля «космічні об'єкти», ми спираємось на теоретичні праці у галузі лінгвістичної семантики. Майже усіма дослідниками визнається, що засади теорії лексичного семантичного поля було започатковано вченим з Німеччини Й. Тріром ще у перші десятиліття ХХ століття. Але її розробка продовжується, в тому числі й українськими мовознавцями. На перспективність використання теорії поля звертаєть-

ся увага у численних статтях вітчизняних дослідників. Узагальнюючі наявні лінгвістичні концепції лексико-семантичного поля, Т. Лупенко пише, що «...семантичне поле характеризується співвіднесенням слів та їх окремих значень до одного відрізка дійсності (денотата), системним характером денотативних зв'язків, взаємозалежністю та взаємовизначеністю лексичних одиниць, відносною автономністю поля, неперервністю змістового простору, видимістю та психологічною реальністю для пересічного носія мови» [3, с. 86]. Серед основних властивостей семантичного поля ця дослідниця називає такі: «1. Семантичне поле інтуїтивно зрозуміле носію мови й характеризується психологічною реальністю для нього. 2. Семантичне поле автономно й може бути виокремлено як самостійна підсистема мови. 3. Одиниці семантичного поля пов'язані тими чи іншими системними семантичними відношеннями. 4. Кожне семантичне поле пов'язане з іншими семантичними полями мови і в сукупності з ними утворює мовну систему» [3, с. 91]. Не є новим для мовознавців питання про місце семантичного поля «космічні явища» у мовній картині світу різних народів. Відзначимо внесок науковців Одеської лінгвістичної школи в розробку цього питання. Низька праця у вказаному науковому напрямку належить Ю. О. Карпенку. Відомим дослідником історії формування назв зірок у різних народів світу, віддзеркалення в них міфопоетичних уявлень, ролі космонімів у художніх творах є Л.Ф. Фоміна, авторка книги «...Тайный смысл их царственных имен...» (2015). Про актуальність подальшої розробки питання про лексику, що входить до семантичного поля «космічні об'єкти», свідчить дисертація аспірантки кафедри української мови М.О. Кулібаби, присвячена прагмалінгвістичному аспекту метерологічного дискурсу (захищена наприкінці 2021 року).

Виклад основного матеріалу. Оповідання Романа Малиновського «За дві хвилини до півночі», яке є об'єктом нашої статті, ще не досліджувалося вченими. Цей твір виявляється актуальним сьогодні, коли Україна протистоїть агресії, виборюючи право на продовження життя не тільки для себе, а і для усього людства, намагаючись не припустити використання зброї, що може зруйнувати всесвіт. Його дослідження є актуальним і в науковому плані – з точки зору вивчення зв'язку між лексичним та паратекстуальним рівнями художньої системи твору.

Включення слова «північ» у назву твору орієнтує читача на принципову важливість лексики семантичного поля «космічні об'єкти». Саме у цей час людина схильна стежити за Всесвітом, замислюватися над універсальним. Але починаючи знайомитись з оповіданням, читач може сприймати заголовки лише як вказівку на час, коли відбуваються дії. На перший погляд, в оповіданні йдеться про звичайну подію – збираються друзі для відпочинку з музикою, бесідою, насолодою чистим нічним повітрям. Вони дивлять-

ся на небо, мріють про майбутні польоти на інші планети, уявляють, як будуть там танцювати також, як і тут, на Землі, слухаючи ту ж саму музику. В їхньому житті є кохання. Наприклад, відчувши тепло долонь того, хто за її спиною протягнув руку до термосу, Єва оглядається з надією, що «це рука людини, про яку вона думає» [4, с. 100]. Це звичайні люди, вони приязнюють, мріють і загадують бажання. Помітив, що на небі з'являються перші зірки, вони поспішають вийти на терасу, щоб краще їх бачити. Потім виявляється, що спостереження за зірками і є їхньою головною метою: «саме для цього вони сьогодні зібралися – побачити зорепад Персеїд» [4, с. 99]. Як відомо, це дивне природне явище – спалювання потоку метеоритів - буває щорічно, у серпні.

Але вже з першого речення в оповіданні задається й інший план, який змінює настрій читача, поступово посилює відчуття загрози, яка наближується, готує до надання універсального сенсу тому, що діється. Знаком посилення небезпеки стає вигляд сонця. Це «серпневе сонце, велике і багряне, ніби круг на японському прапорі». Воно поступово сідає, «заливаючи горизонт червоним» [4, с. 97]. Повторення вказівки на колір сонця («багряне», «червоним», порівняння з японським прапором, на якому на білому фоні зображено червоне коло, і який самі японці називають «сонячним прапором» або «сонячним колом»), з одного боку, підкреслює тривожність того, що відбувається. Хоча у читача поки що не має підстав для турбування. Але з іншого боку, воно перемикає увагу читача з безпосередньо побутового плану на політичний (йдеться про прапор однієї з держав світу). Тому й колір горизонту «особливий»: «помаранчевий ... у вологому екваторіальному повітрі» [4, с. 98].

Ще одна деталь - це назва музики, яку вони слухають, під яку танцюють. Це пісня про те, що кожна планета, до якої вони збираються подорожувати, мертва ("Every Planet We Reach is Dead") [4, с. 98]. Цю назву можна інтерпретувати по-різному: можливо, йдеться про те, що все, до чого прямують люди, стає мертвим, а також, що люди знаходяться у всесвіті, кожна частина якого вже мертва, тому й людям не залишається надії на життя. Але в будь-якому разі ключовою ознакою планет є смерть: «... ми будемо слухати таку музику, гуляючи *мертвими планетами*, на які прилетимо», - каже Андрій [4, с. 98].

Не дуже гармоніє з описом спокійного відпочинку декількох пар молодих людей також і повідомлення про те, як розважаються Павло з Петром: вони «грали в нінтендо, Павло стріляв з АК чергами по три, у навушниках лунали звуки автоматної черги. Петро присів за бетонним блоком, стискаючи в руці Glock» [4, с. 98]. Так в оповіданні поступово посилюється значення існування загрози для життя (звук зброї). Тім більше, що Павло повідомляє, що у своїй грі вони готуються до виконання дуже важливої місії: мають «зупинити екс-

тремістів, які планують запустити ядерні ракети ... десь на Колимі) [4, с. 98]. Безумовно, йдеться лише про комп'ютерну гру, але з уточненням її характеру в оповіданні поступово до мотиву відпочинку та насолоди від картини зорепаду на нічному небі додається мотив наближення катастрофи.

Головну роль у створенні цього мотиву загрози виконують образи атмосферних явищ та космічного неба. Декілька разів повторюється згадка про вітер, який стає все більш неприємним: «буде *вітряно*», «*вітер* таки *звісться*» [4, с. 97]; «на випадок, якщо *здійметься вітер*, що так вірогідно наприкінці серпня. Тепер *вітер* дув лише високо у стратосфері, *повітряні омахи* невидимо носилися туди-сюди, розхитуючи зірки» [4, с. 99]; «*вітер* таки *здійнявся*; раптові *подмухи* з *являлися* з темряви і туди ж зникали, щоб невдовзі повернутися» [4, с. 99]. «Вітер лише *збивав* волосся, ніби намагався зірвати скальп. *Повітря остуджувалось*» [4, с. 99]; «і гадали, від чого їм холодніше - від вітру чи споглядання зірок, холодних, далеких [4, с. 99] і нерухомих» [4, с. 100]; «ловлять *остиглий вітер* із пустелі» [4, с. 100]. «Вулиця затихла, стало чутно, як *тріпоче на вітрі* волосся, як здійснюються кінчики накиннутих на плечі пледів, *вітер розтинав* повітря – могутній на цій висоті» [4, с. 101]. Поступово посилюється враження ворожості вітру, його цілеспрямованої дії проти людей, коли, наприклад, дія вітру порівнюється з процесом знаття скальпу.

З наближенням до ночі поступово гасне світло: «у надвечірньому *світлі*, яке поволі *розсіювалося*»; «*Світло тьмянішало*» [4, с. 98] «із *погаслим світлом* голоси стали глухими» [4, с. 100] «глибини кімнати з увімкненим світлом, де не видно зірок і вже напевно – не можна замовляти бажання» [4, с. 101]. Можна припустити, що опис наближення ночі ґрунтується на міфопоетичній опозиції «світло (життя)/темрява (смерть)», коли людина порівнює зміну дня ніччю в природі зі зміною життя смертю у власному бутті. Не випадково й голоси людей стають «глухими», майже неживими. Про дочерність такого припущення свідчить, на нашу думку, також характеристика тиші, пов'язаної із спрямованістю очей присутніх до неба: «небо і темрява впокорили їх, і терасу огорнула *тиша*, якась аж *сакральна*» [4, с. 100]. Складається враження універсальної єдності людей та всесвіту, їхнього наближення до незворотних змін.

Найбільш багатозначною в оповіданні Р. Малиновського є лексема «зірки». Вона, на нашу думку, є також найближчою до ядра лексико-семантичного поля, про яке йдеться, а тому є її компонент-домінантою. Перше її значення в оповіданні Р. Малиновського - *небесний об'єкт*: «З'являються зірки, - сказав Іван, стоячи на порозі дверей...» [4, с. 99]; «розхитуючи зірки, густо розсипані над небокраєм» [4, с. 99]; «саме для цього вони сьогодні зібралися – побачити зорепад Персеїд» [4, с. 99]; «підвели очі, спрямовуючи погляди південніше від сузір'я Кассіопеї! [4, с. 99]. При-

чому поряд зі значенням «естетична насолода від стеження за зірками», як і в опису вітру, поступово посилюється мотив ворожості зірок: «зірок, холодних, далеких [4, с. 99] і нерухомих. Іван дивився на них і думав, що, поки полетять зірки, всі вони відчують цей холод» [4, с. 100]; «Міська ілюмінація, яка розріджувала світло зірок, залишилася внизу, далеко від місця, де вони стояли і де до зірок залишалось, як здавалося, не так вже і багато» [4, с. 100]; «Зірки розтягнулися від горизонту до горизонту, скільки сягав погляд, хоч як крути головою» [4, с. 101]. Наступне значення, метафоричне - з зірками ототожнюються *вогники сигарет*: «жевриво тютюну на кінчику «Лаки страйку» нагадує дві зірки, що світяться перед їхніми губами. Потрібно лише затягнутися глибше, щоби вхопити їх, проковтнути і загадати бажання» [4, с. 100]. Це також *залишки* супутників, *того, що було штучно створено людиною* і поступово руйнується: «- Іноді, - сказала Марія, - коли здається, що падає зірка, це насправді згоряє старий супутник, який стягнув верхніх шарів атмосфери. Один із тих, які застеляють орбіту. Їх затягує гравітацією, й вони горять, стираються. - Чи можна загадувати бажання, коли падає супутник? - запитала Анна» [4, с. 100].

З поступовим рухом сюжетної лінії до розв'язки образ зірок все більше зближується з образом світла, точніше, його поступового затьмарення. А тому й посилюється мотив наближення до кінця, до смерті: «Здавалося, - повідомляє оповідач, - зірки кріплять темряву до простору над землею. Можливо, коли їхнє суцвіття опадє, порідшає, темрява також впаде на землю, накриваючи все суцільною пеленою, під якою нема чим дихати. «Чи витрачається чорна матерія на тих зірках, які залишаються після цієї ночі?» - думає хтось з них, але так невиразно й несміливо, що важко зрозуміти, хто саме» [4, с. 101]. Звідси – подвійний сенс останньої згадки про зірки, коли читач спочатку не здогадується, про що насправді йдеться – про зорепад, чи про наближення всесвіту до смерті: «Андрій підвів руку, вказуючи напрямком. – Зірки падають, - промовив він не надто голосно, але щоб усі почувли. – Скільки їх? – запитала Єва. – П'ять, - відповів Андрій, перераховуючи, - так, п'ять. – На його зап'ясті світився екран електронного касіо, який показував – за дві хвилини північ! [4, с. 102].

І одразу слідує кінцівка оповідання, яку відокремлено як формально, так і на суб'єктному рівні. В оповіданні об'єктивна форма оповіді. Але оповідач непомітно стає на точку зору персонажів, повідомляє про те, що відбувається, крізь призму бачення і відчуття персонажами. Останній абзац тексту – це близька до документальної фіксація подій, яка належить тільки оповідачу. Йому відоме те, про що ще не здогадуються його герої. Простір його бачення значно ширше - це не тільки «куточок» міста, але й шахти під землею, субмарини та кораблі, що несуть смерть. Спалахи міжконтинентальних балістичних ракет дуже схожі на зірки, але мета їхнього створення – не космогонічна

(як зірок), а есхатологічна (руйнування космічного порядку). Насправді герої оповідання стали свідками не зорепаду, а запуску атомних ракет, тобто кінця. Тут з'являється останнє значення лексеми «зірки» – *ракет* з *ядерним запланом*. Вони з'являються за мить до кінця існування Землі з любов'ю, дружбаю, повсякденними турботами і надіями. «П'ять міжконтинентальних балістичних ракет, залишаючи позаду інверсійний слід, що в темряві, під чорним топазовим небом, нагадував вогняний слід комети, пролетіли стратосферою, окреслюючи планету дугою. Ядерні *ракет* «земля-земля», схожі на зірки, що падають, розітнули нічне небо. Десь, далеко в осередках глибоких шахт увімкнулася програма «Периметр», і багато інших ракет – у шахтах під землею, на субмаринах і кораблях – також знялося в повітря, щоб нагадувати зірки, які летять, розтинаючи простір світлими смугами, і врешті впасти, торкнувши землю своїми оболонками, і спалахнути яскравим світлом за мить після цього» [4, с. 102]. Повідомлення про запуск ракет - це той «пунт», який, за законами новели, перевертає сенс того, про що дізнався читач. Йдеться не про щорічне космічне явище, а про руйнацію людьми свого та чужого життя. Аналіз цього, останнього абзацу тексту дає можливість завершити процес семантизації назви твору.

Висновки та перспективи дослідження. Назва – це найважливіший елемент твору, що бере участь в організації тексту, а також забезпечує зв'язок між автором, твором та читачем. Саме заголовок вимагає від читача вступити в складний процес виявлення сенсів, що закладені автором. Цей процес починається з того, що читачеві пропонується ім'я твору, далі, в процесі читання він неодноразово повертається до назви, а наприкінці отримує останню необхідну йому інформацію. У цьому полягає інтеграційна роль назви твору: вона зв'язує в єдине початок та кінець твору. Слово «північ» у назві оповідання («За дві хвилини до півночі»), перш за все, є позначенням точки у часі, зустрічі краю одного дня (вже майже минулого) з краєм того, що має початися. Але можливі й інші його сенси. Всі вони, як здається, підходять до твору Романа Малиновського, про який йдеться. Якщо виходити з семантичної опозиції «темрява – світло», «північ» - частина доби, коли панує південь, а з нею – невідоме, те, що лякає людину. Крім того, у художній мові – це завжди відсутність волі, стан підлягання комусь або чомусь. У філософському плані – це точка, у якій розмежуються те, що прожито, та те, що тільки починає набирати силу, поріг між сучасним та майбутнім. Важлива семантика цього слова й на міфопоетичному рівні. Північ – це момент важливої для життєздатності космосу боротьби між хтонічним та сакральним, життям та смертю. Саме у точці півночі починається рух до життя, або до есхатології. В оповіданні йдеться про північ у кожному з вказаних сенсів тому, що від одиничного та приватного (зустріч декількох знайомих з метою подивитись на зорепад) увага читача поступово перемикається на універсальне, навіть косміч-

не. Тому від образу яскраво червоного сонця оповідач переходить до констатації поступового поглинання усіх кольорів чорною фарбою, згасання світла. При цьому з'являється останнє з наявних у цьому творі значень слова «зірки» (об'єкт нічного неба, який викликає естетичну насолоду та надії на здійснення бажань; вогниці сигарет; світло залишків супутників) - «спалахи ядерних ракет». Таким чином семантику назви можна виразити й так: за дві хвилини до есхатології, руху від життя до смерті, від космосу до хаосу, від минулого до того майбутнього, у якому немає людей.

Література

1. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
2. Карпенко Ю. О. Про назви творів Ліни Костенко. URL: <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/magazine41-4.pdf>
3. Лупенко Т. Семантика польових с структур у контексті аналізу мовної картини світу. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: Науковий журнал*. 2012. № 1. С. 85 – 92.
4. Малиновський Р. Солодке життя. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав, 2021. 176 с.
5. Сокол М. Функції заголовку твору в ракурсі літературознавчої антропології. *Studia methodologica*. Тернопіль, 2008. Вип. 24. С.245 – 249.

References

1. Karpenko, Yu. O. (2008), *Title of the work as an object of onomastics [Nazva tvoriv yak ob'ekt onomastiki]*. Literaturna onomastika: zb. statej. Odesa: Astroprint. Pp. 29–37.
2. Karpenko, Yu.O. *About the titles of works by Lina Kostenko [Pro nazvi tvoriv Lini Kostenko]*. URL: <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/magazine41-4.pdf>
3. Lupenko, T. (2012). *Semantics of field structures in the context of the analysis of the language picture of the world [Semantika pol'ovih s struktur u konteksti analizu movnoï kartini svitu]*. Aktual'ni problemi romano-germans'koï filologii ta prikladnoï lingvistiki: Naukovij zhurnal. № 1. Pp. 85 – 92.
4. Malinovs'kij, R. (2021), *Sweet life [Solodke zhittya]*. Chernivci: Vidavec' Pomerancev Svyatoslav. 176 p.
5. Sokol, M. (2008). *Functions of the title of the work in the perspective of literary anthropology [Funksii zaholovku tvoriv v rakursi literaturoznavchoï antropologii]*. Studia methodologica. Ternopil, 2008. Pp. 245 – 249.

А. П. Романченко,

д-р філол. наук, проф.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

професор кафедри української мови;

Л. І. Стрій,

канд. філол. наук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

СЕМАНТИЧНА ТА СИНТАКСИЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ЗАГОЛОВКІВ ПРОГНОЗІВ ПОГОДИ

Заголовок як елемент метеодискурсу, реалізованого в жанрі прогнозу погоди, відбиває специфіку, що ґрунтується на кількох принципах висвітлення інформації. Йдеться про поєднання особливостей наукового, публіцистичного та художнього стилів. *Метою* нашої розвідки є лексична та синтаксична специфіка заголовків у мережі Фейсбук. *Об'єкт* дослідження – медійний заголовок, *предмет* дослідження – його особливості в семантичному та граматичному аспектах.

Під час вивчення заголовків прогнозів погоди прислужилися такі методи, як описовий метод (для характеристики метеолексем), компонентний аналіз (для встановлення семантики основних лексичних елементів заголовків), кількісні підрахунки (для з'ясування частотності метеолексем та конструкцій). *Джерельною базою* послуговували заголовки прогнозів погоди, репрезентовані на фейсбук-сторінці начальника Черкаського обласного центру з гідрометеорології В. Постриганя. *Фактичну базу* становлять 300 вказаних одиниць, зафіксованих у дописах із 12 серпня 2019 до 31 січня 2022 року.

Семантична специфіка заголовків значною мірою визначається якісними й кількісними параметрами використовуваних лексем. Найрозрагуженішою є система слів на позначення часу. У її межах виокремлено найчастотніші лексеми: назви сезонів, місяців, днів. Доволі активними серед власне метеолексем виявилися ті, що виражають температурні параметри погоди, опади та явища, а також ті, які конкретизують перебіг погоди в певний проміжок часу. Менш активними компонентами в заголовках є геортоніми, що слугують хрономаркерами погодних умов.

Заголовки прогнозів погоди оформлено як різні типи синтаксичних конструкцій. Прості конструкції переважають і відображають основний зміст прогнозу погоди. Складні речення відбивають головну думку прогнозу з певни-

ми деталями й порівняно рідко використовуються. *Перспективи* дослідження вбачаємо в лексико-стилістичній параметризації заголовків прогнозів погоди.

Ключові слова: медійний заголовок, лексема, синтаксична конструкція, односкладне речення, функціонування.

A. P. Romanchenko,

ScD, Professor,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Professor;*

L. I. Strii,

PhD in Philology,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Applied Linguistics Department Associate Professor*

SEMANTIC AND SYNTAX PARAMETRIZATION OF WEATHER FORECAST HEADINGS

The heading as an element of meteorological discourse, implemented in the genre of weather forecast, reflects the specifics, which is based on several principles of information coverage. It is a combination of features of scientific, journalistic and artistic styles.

The purpose of the research is the lexical and syntactic specificity of headings on Facebook. The object of the research is media heading and the subject of the research – its features in semantical and grammatical aspects.

In the process of studying the weather forecasts headings following methods were used: descriptive method (to characterize meteolexemes), component analysis (to specify the semantics of the basic elements of the studied units) and quantitative calculations (to determine the frequency of meteolexemes and structures). The source base for the article was the headings of weather forecasts, represented on the Facebook page of the head of the Cherkasy Regional Center for Hydrometeorology V. Postryhan. The actual base is 300 of these units, recorded in the forecasts-reports from August 12, 2019 to January 31, 2022.

The semantic specificity of headings is largely determined by the qualitative and quantitative parameters of used lexemes. The system of words to denote time is the most extensive. Within its limits the most frequent lexemes are singled out: names of seasons, months and days. Those that indicate the temperature parameters of the weather, precipitation and phenomena that specify the course of the weather in a certain period of time were quite active among the actual meteolexemes. Less active components in the headings are geotonyms that serve as chronomarkers of weather conditions.

Weather forecast titles are formed as different types of syntactic constructions. Simple constructions prevail and reflect the main content. Complex sentences

reflect the main idea of the forecast with certain details and are relatively rarely used. The prospects of the research lie within the lexical and stylistic parameterization of weather forecast headings.

Key words: media heading, lexeme, syntactic construction, monosyllabic sentence, functioning.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Заголовок – важлива комунікативна одиниця, що сприяє встановленню контакту між автором і читачем, маніфестує позицію автора стосовно повідомлюваного та актуалізує його основний зміст. Він відбиває задум, ідею й концепцію автора твору. Ю. Карпенко переконаний, що відношення між заголовком і текстом такі самі, як відношення між іменем та людиною або між топонімом і географічним об'єктом» [1, с. 29]. *Актуальність* пропонованого дослідження вбачаємо в необхідності визначити особливості заголовка як елемента прогнозу погоди – специфічного жанру метеодискурсу.

Аналіз досліджень із проблеми. Заголовок у художніх та медійних текстах студіюють у різних аспектах: семантичному (І. Андріанов, Н. Вахтель, Г. Гапоненко, В. Здоровега, Г. Почепцов), структурному й текстотвірному (Ю. Карпенко, Т. Пермінова, С. Потапенко), функційно-стилістичному (І. Завальнюк, Р. Барт, Л. Коробова, В. Красавіна, О. Немировська, О. Трищук та Н. Фіголь, Ю. Пешкова), комунікативно-прагматичному (А. Долгірева, В. Ревенко, С. Форманова та М. Мельник), впливовому (І. Лакомська, А. Сафонов, Д. Сергеева), синтаксичному (Д. Баранник, О. Божко, А. Ісаєва, А. Попов, І. Серебрянська та ін.).

Метеодискурс – складник прогностичного дискурсу – дослідники плідно опрацьовують в межах різних галузей науки: метеорології, літературознавстві, лінгвістиці. Українські мовознавці зосередилися на вивченні основного тексту метеопрогнозів, зокрема в лексико-семантичному, структурному, стилістичному, лінгвопрагматичному та лінгвоперсонологійному аспектах (Н. Бондарчук, І. Гороф'янюк, М. Заверющенко, Л. Іщенко, О. Коломієць, М. Кулібаба, А. Малюга, Т. Мизин, В. Нагіна, Ю. Потіпак, А. Романченко та ін.). Заголовок як елемент метеодискурсу, реалізованого в жанрі прогнозу погоди, теж являє собою цікавий об'єкт дослідження, оскільки відбиває специфіку, що ґрунтується на кількох принципах висвітлення інформації. Йдеться про поєднання особливостей наукового, публіцистичного та художнього стилів.

Метою нашої розвідки є лексична й граматична специфіка заголовків у мережі Фейсбук. **Завдання** її полягає у визначенні їхніх основних лінгвістичних характеристик. **Об'єкт** дослідження – заголовок у нових медіа, **предмет** дослідження – його особливості в семантичному та граматичному аспектах.

Джерельною базою для запропонованої статті послуговували заголовки прогнозів погоди, репрезентовані на фейсбук-сторінці начальника Черкаського обласного центру з гідрометеорології В. Постриганя. **Фактичну базу** становили 300 вказаних одиниць, зафіксованих у прогнозах-дописах із 12 серпня 2019 до 31 січня 2022 року. У процесі вивчення заголовків прогнозів погоди прислужилися *описовий метод* (для характеристики метеолексем), *компонентний аналіз* (для встановлення семантики основних елементів досліджуваних одиниць), *кількісні підрахунки* (для з'ясування частотності метеолексем та конструкцій). **Теоретична цінність** отриманих результатів полягає в комплексній семантико-синтаксичній характеристиці заголовка як складника тексту, а **практичне значення** – у можливому використанні результатів дослідження в курсі лексикології, стилістики, лінгвоперсонології.

Виклад основного матеріалу. Семантична специфіка заголовків значною мірою визначається якісними й кількісними параметрами використовуваних у них лексем. Найрозгалуженішою є система слів на позначення часу (35 %). У її межах можемо виокремити назви сезонів та міжсезоння й похідних від них (*сезон, зима, осінь, літо, весна, зазим'я, передзим'я, бабине літо, осінній, літній, зимовий, весняний, передвесняний, зимою, весною*, напр.: *Зима так зима!*; *Весна буває і такою...*; *Осінній початок грудня*), місяців і днів (*січень, квітень, листопад, вівторок, субота, неділя, вихідні, вихідні дні*, напр.: *Квітнєве тепло на початку березня*; *Вихідні дні пройдуть під знаком негоди*). Усього зафіксовано 188 таких лексем, серед яких найчастотнішими виявилися назви пів року (у межах групи й підгрупи: *зима – 16 % / 36 %, літо – 12 % / 28 %, осінь – 9 % / 22 %, весна – 6 % / 14 %*). 3-поміж місяців часто згадуваним є вересень та листопад, а серед днів – вихідні. З частотності вживання лексем випливає, що як темпоральні індикатори в заголовках прогнозів погоди функціують назви сезонів та міжсезоння, з якими синоптики найчастіше пов'язують особливості погодних умов, а назви днів та місяців акцентують на тому, коли саме такі умови складатимуться. Певне місце посідає в прогнозах погоди й фразеологізм *бабине літо*, що позначає сухі, теплі дні в перші осінні місяці, що їх синоптики вважають навіть окремим сезоном [7]. Його залучають до складу заголовків, указуючи на улюблене багатьма міжсезоння: *В очікуванні «бабиного літа»*; *Після заморозків – «бабине літо»*.

Доволі активними серед власне метеолексем виявилися номени, що вказують на температурні параметри погоди (21 %). Репрезентантами таких метеонимів є субстантиви й ад'єктиви, котрі визначають температуру повітря: *тепло* (30 %), *спека* (15 %), *мороз* (11 %), *холод* (7 %), *антициклон, похолодання, сонце, прохолода, заморозки, теплий, холодний, морозний*. Напр.: *Від морозів до тепла*; *Лютий випробовує морозами та сніго-*

падами. Вербативи й адвербативи рідко є складниками заголовків: *сонячно, тепло, спекотно; похолодати, підморозити, розжарювати*. Напр.: *Розпечене африканське повітря продовжить «вижарювати» Черкащину; На Черкащині похолодає; Погода тижня: сухо та спекотно*.

Назви атмосферних опадів та явищ у заголовках конкретизують перебіг погоди в певний проміжок часу (13 %). Як найбільш функційно навантажені зафіксовано такі метеолексеми, як *дощ* (43 %), *негода* (12 %), *гроза, сніг, злива*. Напр.: *На зміну спеці йдуть освіжаючі дощі; Перші випробування негодюю; Ще трохи дощу та гроз, а далі погожі дні...; Зиму та сніг замовляли?; Літня злива освіжила Черкащину*. Загальна назва *опад* із семантикою 'вода, що випадає з хмар або осідає з повітря на землю чи предмети' уживана рідко (*Південний циклон принесе опади на Черкащину*), що, очевидно, пов'язано з очікуванням громадян від синоптиків конкретики щодо опадів, адже від їхнього різновиду багато чого залежить.

Атмосферні явища – це явища, що «відбуваються в атмосфері або утворюються безпосередньо на земних предметах» [3, с. 48]. У заголовках натрапляємо на такі з них, як *туман, ожеледь*. Напр.: *Дуже тепла погода, тумани та різке похолодання...; На порядку денному – ожеледні явища*. Рідко залучено й назви повітряних течій, зокрема кругових та горизонтальних рухів повітря. Напр.: *Циклон «Volker» прямує на Черкащину!; Циклонічний вихор посипає снігом Черкащину; Мороз і вітер – дні зимові. Вітер – центральна лексема, що номінує горизонтальний рух повітря, уживана переважно без означень, рідко з означенням: Рвучкий вітер та рекорди тепла*. Іменик *циклон* доволі часто супроводжується прикметником-характеристикою за інтенсивністю, напрямком, супровідними опадами: *Січень процатитиметься штормовим циклоном; Атлантичні циклони несуть відлигу; Сніжні циклони не полишать Черкащину; Дощові циклони в гості надовго...; Південний циклон нагадає про зиму*.

Функційно непродуктивними в межах лексичної системи часу є геортоніми (2 %) – назви державних і релігійних свят (*Різдво, Великдень, Перший Спас, Теплий Олекса, День знань, Новий рік*) – та відгеортоніми ад'єктиви (*різдвяний, великодній, вербний, водохресний, хреценський, новорічний*), напр.: *Погодні підсумки найтеплішого року та прогноз на Різдво; «Теплий Олекса» підтримує погоду ідилію; Погожий та помірно теплий Великдень; Рекордно сухий серпень та спека на День знань; Різдвяні морози за розкладом!; Сніжний циклон та погода у новорічну ніч; Великодні вихідні подарують і тепло, і дощі, і сонце*. Геортоніми та відгеортоніми лексеми слугують хрономаркерами погодних умов.

Середню активність мають апелятиви, безпосередньо пов'язані із синоптикою (11 % від заналізованих лексем): *погода* (77 %), *погодний* (15 %), *прогноз, температура, прогнозувати, метеорологічний*, де лексема *пого-*

да посідає особливе місце. Напр.: *Погода не дає розслабитися; Зміна погоди та чого чекати від листопада; Погода літа на всі смаки; У погоди свої плани...; Атмосферний фронт трохи поспе погоду; Прогнози на врожай позитивні; Агрометеорологи прогнозують високі врожайні хлібів на Черкащині; Період негоди після погодні ідилії; Останній тиждень метеорологічного літа і погіршення погоди на наступні вихідні.* Нерідко іменник *погода* супроводжується прикметниками, що характеризують її з певного кута зору, зокрема щодо температури й рухів атмосферного повітря (*Тиждень нестійкої теплої погоди; Причини прохолодної погоди на Черкащині; Вітряна погода дісталася і Черкащини...*), відповідності сезону та місяцю (*Жовтнева погода вересня; На Черкащині квітнева погода; Літня погода не збирається залишати Черкащину!*) та фізіологічно-психологічного стану людини (*Комфортна погода підтримує святковий настрій; Ідеальна погода на державні свята*). Про семантико-функційну специфіку стрижневих слів прикметників (*кліматичний, метеорологічний, прогностичний, синоптичний*) в українському метеодискурсі вже йшлося в [6].

Залучено й невелику кількість географічних назв, що становить 13 % від досліджуваних базових лексем (*Черкащина, Атлантика, Черкаси, Схід* тощо), де концентром топосу, звісно, є топонім Черкащина (74 %), оскільки прогнози погоди, репрезентовані В. Постриганем, розраховані на мешканців саме цього регіону. Напр.: *Черкащину чекає зміна погоди; Циклони покинуть Черкащину до неділі; На Черкащину насувається негода!; І знову Черкаси епіцентр холоду!; Холодний подих Арктики!*

Як зауважує Ю. Карпенко, назва твору як його елемент входить до структури, до мовної тканини твору, тобто є одиницею синтаксичного рівня [1, с. 30]. Із цього випливає необхідність визначити особливості заголовка в соцмережі в граматичному аспекті. Однією з вимог до медійного заголовка є лаконічність, оскільки від точності й стислості залежить, чи зацікавиться читач самою публікацією. Заголовки прогнозів погоди оформлено як різні типи синтаксичних конструкцій: прості двоскладні та односкладні, прості ускладнені та складні речення. Прості конструкції, що переважають у заголовках прогнозів погоди, відображають «основну інформацію матеріалу, здебільшого в нейтральній тональності декларують зміст» [4, с. 369]. Переважна частина заголовків – це прості двоскладні речення, поширені другорядними членами. Напр.: *Аномалія тепла на Черкащині триває; Справжнього квітневого тепла не буде...* Лише невелика кількість простих двоскладних речень є повними непоширеними (*Тепло ще затримається*) або неповними поширеними (*На порозі метеорологічна зима*). Це попри думку, що саме прості поширені конструкції виконують інтригуювальну, атрактивну функції й зацікавлюють адресата детальніше ознайомитися з основним текстом публікації [4, с. 369].

Доволі часто в ролі заголовків функціують односкладні речення (40 %). Зі 119 односкладних речень-заголовків 92 виявилися номінативними реченнями. У їхніх межах, слідом за З. З. Коржак [5, с. 176], за інтонацією, семантико-функційними особливостями розрізняємо розповідно-констатувальні й оклично-констатувальні. Розповідно-констатувальні речення є буттєвими номінативними конструкціями, бо повідомляють про наявність називаного, напр.: *Погода «мільйон на мільйон»; Комфортна субота і тиждень дощів*. Розповідно-констатувальна інтонація заголовків прогнозів погоди може бути незавершеною, напр.: *Тимчасове повернення тепла...; Зима не за правилами...; У вихідні: дощі, вітер та похолодання...; Потепління, радіаційний фон, лісові пожежі...* Оклично-констатувальні номінативні конструкції мають окличну інтонацію та марковані знаком оклику. Оклична інтонація відтворює емоційне ствердження буття предмета або явища. Напр.: *Випробування морозами!; Різка зміни погоди – дощі і суттєве похолодання!*

Серед досліджуваних речень не зафіксовано однослівних заголовків з структурою N_1 . Непоширені односкладні номінативні конструкції нетипові для досліджуваних заголовків, очевидно, з огляду на те, що вони не скеровують читача стосовно основної інформації пропонованого матеріалу «через семантичну невизначеність або лексичну багатозначність слова» [4, с. 370]. Однак зрідка функціують варіанти цієї моделі: N^2_1 (*Погода і День знань; Мороз і сонце...*), N^3_1 (*Вихідні: літо, дощі, грози*).

Нечастотними є й речення, де іменник поширено одним препозитивним означенням: *Морозний удар; Комфортні вихідні; Примхливий квітень; Комфортна температура та періодичні дощі*. Їхню структуру репрезентовано такою схемою: $Adj N_1$. У складі речення може бути два (*Благодатні осінні дощі; Осінній погожий нон-стоп; Туманні осінні вихідні*) чи навіть три узгоджених означення (*Останні теплі осінні дні*), схема яких $Adj^2 N_1$, $Adj N_1 Con Adj N_1$ та $Adj^3 N_1$. Поширені більш ніж одним словом номінативні речення більшою мірою актуалізують враження автора про дійсність, фіксують перебіг подій, виділяють окрему деталь погоди [8, с. 241].

Л. Коваль зауважує, що в поширеному номінативному реченні зміст означуваного обмежено конкретизацією уявлення виділеної ознаки, лімітованої актуальними рисами [2, с. 63]. Препозитивні одиничні узгоджені означення звужують семантику головного члена речення. Кілька таких поширювачів характеризують іменник у називному відмінку з різних боків. Поширювач-додаток «актуалізує не загальну референцію, а її уточнення й корекцію» [там само, с. 65].

За схемами $N_1 N_2$ та $N_1 N_2 Con N_2$ функціують такі заголовки *Примхи травня; Інтриги лютого; «Режим розморожування»; «Режим заморожування»; Тиждень дощів і гроз*. Такі моделі можуть ускладнюватися означеннями ($Adj N_1 N_2$; $N_1 Adj N_2$; $N_1 Adj^2 N_2$; $Adj N_1 Adj N_2$): *Літнє тепло вересня, Осінній початок грудня; Нестійкий початок липня; Чергова спроба зими; Перші*

випробування негодою; Повернення липневої спеки; Тиждень нестійкої теплої погоди; Сніжний удар південного циклону. Непродуктивними є моделі, де іменник стоїть у формі орудного відмінка, а також із числівником *Випробування морозами; випробування зливами і спекою; Комфортний фініш березня 2020.* Залучені для аналізу номінативні речення у складі заголовків прогнозів погоди переважно реалізують буттєву номінацію. Дослідники вказують, що номінативних конструкцій-заголовків приблизно 28 % [9]. Нами зафіксовано шляхом суцільної вибірки 77 % від усіх односкладних речень.

Крім номінативних конструкцій, у заголовках функціують інші односкладні речення. Означено-особові конструкції репрезентують особу автора, особу адресата, групу осіб, які координує автор [2, с. 27]. Зафіксовано 10 % таких конструкцій. 3-поміж них продуктивними є ті означено-особові речення, де автор уналежнює себе до синоптиків (*Значних опадів та екстремальних морозів наразі не прогнозуємо*) та частіше до мешканців Черкащини (*Насолоджуємося літом!; Зустрінемо Новий рік з весняною погодою; Насолоджуємося комфортною погодою; Мріємо про зиму далі!; Чекаємо тепло з Атлантики...*). Головний член таких конструкцій виражений дієсловом 1 ос. мн., що переважно залучає адресата до спільної дії.

Безособові конструкції (10 %) – конструкції, головний член яких називає незалежні від особи дії чи стани. Вони відбивають «особливий спосіб репрезентації відтворюваної дійсності ... та її основного учасника – «відчужений», «замовчуваний», «інволютивний», «деміактивний», який через граматичну заданість позиції в реченні не може бути активним виконавцем названої ситуації» [2, с. 57]. Головний член таких речень виражається безособовими дієсловами без постфікса -ся (*На Черкащині похолодає...; Черкащину засинає; Зимом і не пахне; Черкащину продовжить «заливати»*), предикатами на -но, -то (*У Черкасах зафіксовано підвищений рівень забруднення атмосферного повітря; Перший сніг прийнято!*), словами категорії стану (*На старті зими красиво і слизько; На тижні сонячно, сухо та тепло; Відмовлятися від літа ще рано; З посівною зволікати не слід*), дієсловом на -ся (*Реноме березня підтверджується*), дієсловом бути (*Такого водопілля на Черкащині ще не було!; Справжнього квітневого тепла не буде*). Ними відповідно передають стан природи; здобутий результат дії, скерованої на певний предмет; оцінку стану природи чи психічний стан; об'єктивний стан речей; часову заперечну інформацію. Практично незатребуваними виявилися інфінітивні речення (2 %): *Хрещенським морозам на Черкащині бути!; Чого чекати від майбутньої зими?*

Прості двоскладні та односкладні конструкції ускладнюються однорідними членами, напр.: *Грудень 2021 продовжує вражати теплом та безсніжжям; Погода радує сонцем та стабільністю.* Інші засоби ускладнення не зафіксовано. Усього виявлено 94 % простих односкладних та двоскладних конструкцій.

Складні конструкції порівняно рідко використано в заголовках (6 %). Вони відбивають основний зміст прогнозу погоди з певними деталями. Серед більш поширених речень виявилися безсполучникові складні конструкції (50 %), частинами яких є прості двоскладні (*Весна іде, весні – дорогу!*; *Водопілля триває, можливі наслідки вже спрогнозовані*; *Зима не здається, морози міцнішають*) та односкладні речення (*Простиш весною – заплачеш зимою*; *Повіяло теплом з Атлантики – за кермом «Лісанер» і «Мортімер»*).

На особливу увагу заслуговують безсполучникові складні речення, що являють собою поширений у журналістиці анотаційний заголовок на кшталт *Перший Спас: температурні контрасти та засуха*. Першою частиною складної конструкції – номінативним реченням – автор визначає тему, у другій частині, репрезентованій односкладним реченням (номінативним, безособовим, означено-особовим), він подає анотацію, де висвітлює скерованість вказаної теми: *Небезпечний вівторок: зіткнення спеки та холоду*; *Погода тижня: сухо та спекотно*; *Сценарій тижня: вітряно, прохолодно та «мозаїчні заморозки»*; *Погода вихідних: тішимося ідеальним літом*; *Погода погіршиться: чекаємо опади, вітер та похолодання*. Такі заголовки також кваліфікують як назви-презентації, де перша частина – номінативне речення, яке акцентує на загальній темі публікації, а друга частина звужує, конкретизує її [4, с. 373]. Зрідка заголовки складаються з двох речень, друге з яких містить запитання стосовно того, про що повідомлено першим реченням: *Черкащина – цитадель атмосферної стабільності. Чи надовго?*; *30-35° повернулися. Чи надовго?*

Складносурядні (35 %) та складнопідрядні (15 %) речення в ролі заголовкових комплексів малопродуктивні, перші з яких усе ж переважають другі. Між частинами складносурядних речень реалізуються протиставні та єднальні синтаксичні відношення: *Липень фінішує, але спека крапку не ставить*; *Зима триває, але морози ослабнуть...*; *Арктичне вторгнення добряче охолодило Черкащину, проте надія є...*; *Сонце – на літо, а зими немає...*; *На календарі осінь, а за вікном літо*; *Минає аномальний 2020 рік, і нехай!* Частини складнопідрядних речень можуть бути повними й неповними, напр.: *Весна – революція, яка завжди має успіх*; *Для тих, хто чекав зими та снігу*; *На те воно і літо, що може бути різним*. Казати про переважання певних типів складнопідрядних речень, синтаксичних відношень між частинами не можна з огляду на їхню незначну кількість.

Неповні речення, у яких відсутні необхідні для сприймання інформації компоненти, у ролі заголовка покликані інтригувати й заохочувати читача з'ясувати деталі повідомлення в подальшому тексті. Таку функцію виконують неповні контекстуальні речення: *В полоні золотій осені*. В еліптичних конструкціях пропущено предикат із різною семантикою, напр.: *Після заморозків – «бабине літо»*; *В арсеналі серпня – африканська спека!*; *На горизонті літо!!!*

Висновки та перспективи дослідження. Основними складниками заголовків прогнозів погоди є метеонімени, лексеми на позначення часу й місяця. Актуальні метеолексеми, залучувані в заголовках, називають температуру, атмосферні опади та явища. Хрономаркерами слугують назви сезонів, днів тижня, місяців. Граматична специфіка досліджуваних заголовків полягає в переважанні простих конструкцій (двоскладних та односкладних). Такі конструкції зазвичай є повними поширеними неускладненими й становлять структурне ядро заголовків прогнозів погоди у ФБ. Складні конструкції перебувають на периферії аналізованих одиниць. За комунікативною метою переважають розповідні речення, водночас питальні речення – рідкісні. Частина заголовків являє собою незавершені та окличні структури. *Перспективи* дослідження вбачаємо в лексико-стилістичній параметризації заголовків прогнозів погоди.

Література

1. *Карпенко Ю. О.* Назва твору як об'єкт ономастики. *Літературна ономастика* : зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. С. 29-37.
2. *Коваль Л. М.* Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладного речення в українській мові : монографія. Вінниця : ФОП Корзун, 2015. 320 с.
3. *Кулібаба М. О.* Конституенти лексико-семантичного поля «Синоптична метеорологія»: лексикографічний аспект. *Записки з українського мовознавства*. Одеса: ПолиПринт, 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 44-51.
4. *Мариненко І., Михайленко В.* Граматична структура заголовка сучасних українських медіа. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2020. Вип. 187. С. 367-375.
5. Предикат у структурі речення : монографія/за ред. акад. В. І. Кононенка. Київ; Івано-Франківськ; Варшава, 2010. 408 с.
6. *Романченко А. П.* Вербальна мережа ключових ад'єктивів у структурі мовної особистості Наталки Діденко. *Мова*. 2021. № 35. С. 123-128.
7. *Романченко А. П.* Лінгвокогнітивний складник мовної особистості синоптика. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Київ : Гельветика, 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 38-43.
8. *Романченко А. П., Піль М. І.* Комунікативно-прагматичний аспект номінативних речень у художньому мовленні В. Стуса. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація». Херсон : ХДУ, 2020. Вип. 1. С. 239-244.
9. *Серебрянська І.* Номінативні односкладні конструкції у заголовкових комплексах друкованих ЗМІ (на матеріалі газет «Україна молода», «День» та «Дзеркало тижня»). *Українське мовознавство*. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. Вип. 42/1, pp. 381-385.

References

1. Karpenko, Yu. O. (2008), *The title of the work as an object of onomastics [Nazva tvor'u yak ob'iekt onomastyky]*, Literaturna onomastyka, Astroprynt, Odesa, pp. 29-37.
2. Koval, L. M. (2015), *Semantic-syntactic basis of the main component of a monosyllabic sentence in the Ukrainian language: monograph [Semantyko-syntaktychna osnova holovnoho komponenta odnoskladnoho rechennia v ukrainskii movi: monohrafiia]*, FOP Korzun, Vinnytsia, 320 p.
3. Kulibaba, M. O. (2019), *Constituents of lexical-semantic field "Synoptic meteorology": lexicographical aspect [Konstyuenty leksyko-semantychnoho polia «Synoptychna meteorolohiia»: leksykohrafichnyi aspekt]*, Zapysky z ukrainskoho movoznavstva, PolyPrynt, Odesa, vol. 26, t. 1, pp. 44-51.
4. Marynenko, I., Mykhailenko V. (2020), *Grammatical structure of the title in modern Ukrainian mass media [Hramatychna struktura zaholovka suchasnykh ukrainskykh media]*, Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky, vol. 187, pp. 367-375.
5. (2010) *Predicate in sentence structure: monograph/ed. V. I. Kononenko [Predykat u strukturi rechennia: monohrafiia/za red. V. I. Kononenka]*, Kyiv; Ivano-Frankivsk; Varshava, 408 p.
6. Romanchenko, A. P. (2021), *Verbal network of key adjectives in the structure of Natalka Didenko's linguistic personality [Verbalna merezha kliuchovykh ad'iektiviv u strukturi movnoi osobystosti Natalky Didenko]*, *Mova*. vol. 35, pp. 123-128.
7. Romanchenko, A. P. (2020), *Linguocognitive component of a linguistic personality of a weather forecaster [Linhvokohnityvnyi skladnyk movnoi osobystosti synoptyka]*, *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Seriia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii», Helvetyka, Kyiv, vol. 31 (70), № 2, pp. 38-43.
8. Romanchenko, A. P., Pil, M. I. (2020), *The communicative pragmatic aspect of nominative sentences in V. Stus' artistic speech [Komunikatyvno-prahmatychnyi aspekt nominatyvnykh rechen u khudozhnomu movlenni V. Stusa]*, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. Seriia «Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia», KhDU, Kherson, vol. 1, pp. 239-244.
9. Serebrianska, I. (2012), *Nominative constructions in the headlines of print media (based on newspapers "Young Ukraine", "Day" and "Mirror Weekly") [Nominatyvni odnoskladni konstruksii u zaholovkovykh kompleksakh drukovanykh ZMI (na materialy hazet «Ukraina moloda», «Den» ta «Dzerkalo tyzhnia»)]*, *Ukrainske movoznavstvo*, KNU imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, vol. 42/1, pp. 381-385.

І. С. Божко,

*канд. філол. наук,**Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
старша викладачка кафедри теорії та практики романо-германських мов*

ОНІМНА ГРА ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Метою статті є аналіз відонімних лексичних одиниць, які підпадають під категорію мови ворожнечі у контексті російсько-української війни. Об'єкт дослідження – (квазі)оніми, які виникають в результаті онімної гри та вживаються як елементи мови ворожнечі. Предметом дослідження є словотвірні й семантичні засоби творення (квазі)онімів. Для досягнення цілей дослідження застосовано ряд методів, передусім описовий та структурний. Для уточнення значення досліджуваних лексичних одиниць застосовано контекстуальний аналіз. Також звертаємося до методів словотвірного та стилістичного аналізу.

У статті підтверджено раніше сформовані уявлення про онімну гру та мову ворожнечі, збагачено їх новими спостереженнями, зокрема щодо онімної гри на рівні графіки. На матеріалі вибірки продемонстровано формальну структуру (квазі)онімів, їхню семантику; з'ясовано, як за рахунок негативної семантики компонентів (квазі)онімів досягається агресивність висловлювання. Онімна гра, завдяки якій реалізується мова ворожнечі, проявляється шляхом контамінації (за участю обценених компонентів та компонентів, які називають місцеві реалії, пов'язані зі стереотипами); імітаційного (фонічного) словотворення; відапелятивного та віддієслівного словотворення; метафоризації. Доречним є розрізняти відантропонімні та відтопонімні квазіоніми, оскільки ці категорії передають тематично відмінні напрямки агресії. Через квазіоніми реалізується анально-фекальна та сексуальна інвективна стратегії. Також у морфемну структуру квазіонімів включаються лексичні одиниці, які стереотипно асоціюють з національною культурою у негативному сенсі. Група, яка здійснює номінацію та реалізує в мовленні елементи мови ворожнечі, не завжди детально знайома з топонімією групи, на яку спрямована мова ворожнечі, тому подекуди реальна топонімія (та антропонімія) вживається в контексті агресії.

Перспективи дослідження передбачають уточнення термінів *квазіонім*, *квазітопонім*, *квазіантропонім*, які позначають результат онімної гри. Вважаємо за доцільне продовжити дослідження онімної гри в інших, у тому числі дотичних сферах комунікації, а також на матеріалі західноєвропейських мов.

Ключові слова: квазіонім, квазіантропонім, квазітопонім, мова ворожечі, онімна гра, російсько-українська війна.

I. S. Bozhko,
PhD in Philology,
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko,
Romano-Germanic Languages Theory and Practice Department
Senior Lecturer

ONYM PLAY AS AN ELEMENT OF HATE SPEECH IN THE CONTEXT OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The aim of the article is to analyze onymic lexical units that fall into the category of hate speech in the context of the Russian-Ukrainian war. The object of research is (quasi)onyms, which are a result of onym play and are used as elements of hate speech. The subject of research is word-forming and semantic means of creating (quasi)onyms. To achieve the objectives of the study, a number of methods were used, primarily descriptive and structural methods. Contextual analysis was used to clarify the meaning of the studied lexical units. We also used the methods of word-formation and stylistic analysis.

The article confirms the previously formed ideas about the onym play and the hate speech enriched with new observations, in particular about the onym play at the level of graphics. Basing on the sample, we demonstrated the formal structure of (quasi)onyms and their semantics; it is clarified how the aggressive semantics of the components of (quasi)onyms achieves aggressiveness of expression. The onym play through which hate speech is realized is manifested through contamination (involving obscene components and components that name local realities associated with stereotypes); imitative (phonics) word formation; word-formation based on appellatives and verbs; metaphorization. It is appropriate to distinguish between anthroponymic and toponymic quasi-onyms, as these categories convey thematically different directions of aggression. Anal-fecal and sexual invective strategies are implemented through quasi-onyms. The morpheme structure of quasi-names also includes lexical units that are stereotypically associated with national culture in a negative sense. A group that nominates and implements elements of hate speech is not always familiar with the toponymy of the group to which the hate speech is directed, so sometimes, real toponymy (and anthroponymy) is used in the context of aggression.

Prospects for the study include clarification of the terms *quasi-onym*, *quasi-toponym*, *quasi-anthroponym*, which denote the result of the onym play. We consider it necessary to continue the study of onym play in other related areas of communication, as well as on the material of Western European languages.

Key words: quasi-onym, quasi-anthroponym, quasi-toponym, hate speech, onym play, Russian-Ukrainian war.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Мова ворожнечі є однією з центральних тем в сучасній українській лінгвістиці та ряді гуманітарних наук, особливо після початку російсько-української війни в 2014 році. Мова ворожнечі може набувати різних форм вираження, однак питання реалізації мови ворожнечі через онімну гру (у тому числі засобами квазіонімії) досі не було достатньо висвітлене. Тож пропонуване дослідження вибудоване на межі двох мовних феноменів, а отже покликане збагатити знання про обидва з них. Водночас тема мовного протистояння цієї війни залишається «гарячою» у повсякденні, тому окреслена проблема впливає також із запиту суспільства.

Аналіз досліджень проблеми. По суті, онімна гра як елемент мови ворожнечі не набула широкого висвітлення серед лінгвістів. Однак питання мови ворожнечі опрацьоване надзвичайно детально. Питання взаємодії понять *війна* і *мова* з погляду лінгвістичного аналізу, зокрема і в контексті мови ворожнечі – творення назв «чужих» кожною стороною конфлікту, а також питання творення неологізмів, розвитку ономастики (формування позивних) висвітлене у дослідженні Г. Мацюк [6]. Мова ворожнечі як соціальний та лінгвістичний феномен знайшла відображення у статті Г.О. Колесник. Авторка виокремлює такі способи творення мови ворожнечі: асоціація з історичними фактами або постатями; ототожнення із соціальними групами, етносами або расами; за допомогою порівняльних характеристик; дегуманізація аутгрупи; непривабливий ракурс; ототожнення з літературними персонажами; утворення слів ворожнечі за допомогою контамінації [5, с. 281]. Актуальними з огляду на матеріал та тематичні обмеження дослідження є також студії З.В. Годунок [3] та Д. Гуцуляка [4].

Найґрунтовнішим дослідженням онімної гри є праця Н.В. Мудрової – «Поетика онімної гри» [7]. Попри те що дослідження виконане на матеріалі художньої літератури, його результати застосовні до власне мовних явищ. Авторка розглядає такі мовні засоби онімної гри: розчленування структури словоформи; гра з категоріями роду й числа; обігрування пропріальних одиниць і апелятивів; суфіксальний словотвір; контамінація; народна етимологія; порівняльні конструкції; онімні метафори та метонімічні конструкції. Традицію дослідження онімної гри продовжила О.С. Горбач. У численних ономастичних дослідженнях (Н.М. Бербер, Е.В. Боева, І.С. Гаврилюк, Ю. Дідур, Е.О. Кравченко, Г.П. Лукаш та ін.) онімна гра згадується лише побіжно. У цілому ж значна кількість дослідниць розглядають онімну гру як елемент мовної, не виділяючи її окремо. Цій проблемі присвячені зокрема статті Н. Космацької та Л. Масенко. Інші дослідниці розглядають явище онімної гри як один із проявів творення неологізмів, як, наприклад, Ю. Костюк у статті про суспільно-політичну неолексику в інтернет-комунікації.

Метою дослідження є проаналізувати відонімні лексичні одиниці, які підпадають під категорію мови ворожнечі. Мету конкретизуємо в **завданнях**: класифікувати відонімні утворення за способом творення, семантикою компонентів та типом утворених квазіонімів чи похідних слів; з'ясувати роль онімної гри в творенні сукупної семантики висловлювання.

Об'єкт дослідження – (квазі)оніми, які виникають в результаті онімної гри та вживаються як елементи мови ворожнечі. **Предметом** дослідження є словотвірні й семантичні засоби творення (квазі)онімів.

Дослідження здійснене переважно на **матеріалі** соціальних мереж, зокрема соціальної мережі Twitter. Серед інших джерел: стріми Телебачення Торонто, відеоповідомлення представників місцевої влади на різних платформах. Виокремлено 125 відтопонімних одиниць та 20 відантропонімних одиниць, на основі яких і отримано висновки про роль онімної гри в творенні мови ворожнечі.

Для досягнення цілей дослідження застосовано ряд **методів**, передусім описовий та структурний. Для уточнення значення досліджуваних лексичних одиниць застосовано контекстуальний аналіз. Також звертаємося до методів словотвірного та стилістичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уперше у вітчизняній лінгвістиці досліджено онімну гру в контексті мови ворожнечі, запропоновано словотвірну та семантичну класифікації лексичних одиниць, які є водночас проявами мови ворожнечі і онімної гри.

Теоретична цінність праці проявляється через її роль у розбудові ономастичних досліджень, напрацюванні зв'язків між власне ономастикою та соціолінгвістикою. **Практична цінність** реалізована через можливість застосування результатів дослідження не лише у фаховій підготовці лінгвістів, а й для навчання майбутніх журналістів.

Виклад основного матеріалу. За Н.В. Мудровою онімна гра – це передусім руйнування ономастичного стереотипу [7, с. 9], яке для читачів є несподіванкою, а для автора – елементом задуму. Водночас у мовленні соціальних мереж ефект несподіванки настає не так часто, адже багато аналізованих нами одиниць є найімовірніше результатом імітації попередніх онімних ігор, саме тому серед цитованих нами прикладів так багато подібних.

Оскільки квазітопонімна та квазіантропонімна лексика має ряд розбіжностей (способи творення, семантичне навантаження), вважаємо за необхідне розмежовувати ці два блоки онімних ігор.

(Квазі)топоніми та онімна гра. За нечисленними винятками онімна гра проявляється у творенні квазітопонімів. До нашої вибірки потрапили переважно квазітопоніми, які вживають українці на позначення російських територій, рідше – варіації назв європейських держав-партнерів, які утримуються від реальної підтримки України. Водночас є декілька новотворів англослов-

них користувачів соціальних мереж як на позначення РФ, так і на позначення європейських міст у контексті російсько-української війни. Також у вибірці є поодинокі російські найменування на позначення України. Ми прагнемо обережно ставитися до поняття *квазітопонім*: зараховуємо до таких не всі новоствори, а лише ті, які позначають уявний населений пункт, таке собі узагальнення. Більшість відоміх найменувань, утворених шляхом **контамінації** та **словоскладання**, і позначають цей уявний населений пункт, тоді як частина все ж відсилає до конкретних міст чи країн, що підтверджується контекстами вживання цих назв: *Путіностан, Скрепостан, Лантестан, Сит-чатка, Федеративна Республіка Нікчемчина, Нікчемська Демократична Республіка, Ватнікан, Сранція, Чмогорицина, Уїобицина, Єблорусія, Бульбалайд, Спербія; Bardakistan, Necrorussia, Vatastan, Berlingrad, Londongrad; Усраина, Хохляндія, Укропія*. Як бачимо, навіть у цій крихітній вибірці помітно, що українці і росіяни загалом більш схильні до обігрування обценної лексики, ніж англомовні користувачі мережі, принаймні у тому, що стосується цієї війни.

Словотвірні особливості онімної гри досить контроверсійні, адже окремі квазітопоніми можна вважати як результатом **контамінації** (коли обценний компонент знаходиться на початку слова, а закінчення імітує назву типового російського міста), так і результатом **суфіксації**, адже від імовірного другого компонента залишився тільки маленький «хвостик» у вигляді суфікса з частиною кореня. Тому пропонуємо нами класифікація до певної міри недосконала. Отже, виділяємо такі словотвірні типи (увага! тут і далі зберігаємо авторське написання прикладів, подекуди воно імітує російську графіку, подекуди вже українізоване або є українською транскрипцією російських слів):

- **міжмовна контамінація**: *Сит-чатка* (від англ. *sit* – ‘сперма’);
- **контамінація**: *Белговнород* (у цьому випадку елементи не ідуть поспідовно один за одним, а один елемент знаходиться всередині іншого);
- **складання слів і складання основ**: *Здесьрать, Говноедово*;
- **складне слово + суфікс**: *Боброжуевичи, Зацекуев, Камнеговновск* (можна кваліфікувати як контамінацію), *Краснойобський край, Мойдодировка, Нефтесранск, Нижнемухосранск, Усеригайськ, Хуєсранськ*;
- **складна назва з двох і більше компонентів (особливо поширені назви з компонентами *Нижній та Усть*-)**: *Брянск-Хуянск, Малоє Пердоліно, Мухосранск-на-Залупе, Нижній Щілатямихлебціцск, Нижні Залупинці, Нижній Свинорильськ, Пезда-Коняча, Пупіно-Залупіно, Усть-Гонорейськ, Усть-Гонорейск-на-Сперме, Усть-Піздюйськ, Хуєво-Кукуєво*;
- **суфіксація**: *Єбланськ, Залупіно, Залупянськ*;
- **суфіксація і префіксація**: *Задрищенськ, Зажопинськ*.

Відзначаємо також те, що деякі з відібраних нами квазітопонімів активно вживають самі росіяни зі зневажливим значенням, напр., назву *Залупо-*

горск, що дещо ставить під сумнів наш погляд на ці новотвори як на мову ворожнечі.

Окрему категорію становлять **реальні назви** російських населених пунктів, які вживаються зі зневагою. Нерідко ці назви походять з мов поневолених народів РФ, тому мають для українця, м'яко кажучи, немилозвучне звучання. Подекуди відрізнити ці назви від квазітопонімів на перший погляд складно, тому, зважаючи на контекст, їхнє вживання у відповідних контекстах теж є свого роду проявом ворожнечі: *Вологда, Елбанка, Гусь Хрустальний, Мішина Сосьва* (насправді це поєднання топоніма й гідроніма, які розташовані поряд), *Можайск, Пенза, Сподарюшино, Чебаркуль, Ахпердіно, Камизьяк, Клязьма, Сысертск, Ахуново, Заковряжино* та ін. Слід зауважити, що у частини цих назв є певна співзвучність з обценізмами чи словами, які викликають негативні асоціації, однак популярність інших пояснити складно: *«Плаче руський, плаче гірко, // Дума грусні думи: // Дуже хоче к мамі в Пензу, // Але їде в #Суми»* (Twitter, 22.03.2022); *«правду кажуть, що краще померти в Україні, ніж жити в пензе»* (Twitter, 15.03.2022) тощо.

Одним з проявів онімної гри є також графічне обігрування власних назв. Грунтуючись на опрацьованому матеріалі, пропонуємо виділяти три таких типи:

- **ідентифікатор у вигляді абрєвіатури + (квазі)топонім**, які в комбінації утворюють обценізм: *м. Разь, с. Ральники*;
- неможлива для прочитання **імітація назв російських міст**, часто з літерами російського алфавіту, яких немає в українському – для підкреслення інакшости: *Бьйбск, ъуьйск*;
- **обігрування літери Z** як символу російського повномасштабного вторгнення: *Мразуно*.

Особливістю графіки повідомлень, а разом з ними і (квазі)онімів українських користувачів соціальної мережі є застосування комбінації *м'який знак + і* замість російської *ы* у повідомленнях для росіян чи про них. Це сигнал, який можна трактувати як зневажливе ставлення до російської мови, яка донедавна почувалася як священна корова на теренах України.

За визначенням Л. Ставицької існує три інвективних стратегії: 1) анально-екскремальна; 2) сексуальна; 3) сакральна [8, с. 33]. У досліджуваних нами квазітопонімах застосовано першу та другу інвективні стратегії, які подекуди поєднуються. Домінантною все ж є сексуальна стратегія, поширеність якої імовірно впливає з того, що секс порівнюють з агресією, війною [там само, с. 50], по суті, цей асоціативний зв'язок працює в обох напрямках.

Окрім анально-екскремального та сексуального значення елементів складних (квазі)топонімів, знаходимо також семантичний зв'язок з такими подекуди типово російськими реаліями:

– **щі:** *Нижній Щилаптямихлебицицк*;

– **свині:** *Нижній Свинорильськ, Свиногор'є, Свиногорск* – при цьому використання лексики, похідної від слова *свиня*, з метою вираження ворожнечі властиве і для українців, і для росіян. *Свиногор'є* – мем Телебачення Торонто; як виявилось, це цілком реальний населений пункт. *Свинособаки* або *швайнехунди* – принизливе найменування росіян (слово *Schweinehund* існує в німецькій мові та означає ‘сволота, падлюка’, поєднує негативні риси обох тварин), у відповідь на що росіяни намагалися розігнати мем *понадусьоровий швайнокарась*, який дуже сподобався українцям та став символом опору в соціальній мережі Twitter. Імовірно перелік мемів та (квазі)гопонімів, пов'язаних з анімалістичними алюзіями, насправді ширший або буде розширюватися;

– **болото:** *Ростов-на-Болоте*;

– **Путін:** *Путіностан, Поселок имени путена*;

– **лапти:** *Лаптестан, Нижній Щилаптямихлебицицк*.

До окремої категорії належать алюзії до трилогії Дж.Р.Р. Толкіна «Володар перстнів»: *Оркостан, Мордор*. При цьому, виходячи з того, що РФ – це Мордор, існують спроби якось окреслити і решту простору відповідно до трилогії: «*Гончарівське – Гондор, під Ії танкової*» (Twitter, 06.04.2022); «*Якщо Росія — Мордор, то Угорщина — Ізенгард?*» (Twitter, 29.05.2022). Такі назви слід розглядати як наслідок метафоризації.

Наводимо для контрасту також декілька українських квазітопонімів на позначення українських територій у цій війні: «*якщо русня типу перевозить всякі тимчасово окуповані нижні химки на рублі, то це значить, що вони возять із собою що? мішок рублів?*» тактичний спецідрозділ інкасаторів?» (Twitter, 25.03.22); «*Місто Гігачадівськ*» (Twitter, 26.02.2022) – про українське місто в позитивному сенсі, від *chad* – ‘сексуально активний чоловік, альфа-самець’, що викликає позитивні асоціації; «*Ось вам змієбайє-ка курва мать!*» (Twitter, 12.05.2022). При цьому два роки тому ставлення українців до власних провінційних містечок і сіл було дещо іншим, на що вказувало вживання обценних компонентів у квазітопонімах на їх позначення [1]. Лише зіштовхнувшись з екзистенційною загрозою, українці почали цінувати свої території включно з кожним маленьким селом.

Окремої уваги заслуговує також показна набожність росіян, яку висміюють засобами онімії, однак у відтопонімних одиницях цей аспект майже не знайшов відображення, за винятком назви *Скрепостан*, тоді як відантропонімі утворення значно краще демонструють згаданий феномен.

(Квазі)антропоніми як результат онімної гри. Ця частина статті є логічним продовженням нашого дослідження, присвяченого конотативним антропонімам та квазіантропонімам на позначення типового громадянина (див. [2, с. 14]). І справді, якщо частина відібраних нами антропонімів на кшталт *Ванька, Ємеля, Максим* («*помер Максим, да и хуй с ним*»), *Пахом-*

чик є реальними іменами, то решта – зазвичай двокомпонентні найменування – є результатом онімної гри. Отже, структурно відантропонімні утворення мають такий вигляд:

– **контамінація** (одне слово): *Лукашеску, Толстоєвський* (слово вигадане Євгеном Маланюком);

– **двокомпонентні найменування, а саме:**

а) ідентифікатор + квазіпрізвище: *ейфрейтор Фьодр, прапорщик Распідзьяєв, сержант Пердунов*;

б) ім'я + прізвище (фіктивні або ні): *Ванька Дрочеров, Іван Говнов, Всеволод Бобров* (реальна назва російського корабля, імовірно через поєднання умовно високого (*Всеволод*) та умовно низького (*Бобров*) викликала іронію та сарказм українських користувачів мережі: «Щось під назвою **ВСЕВОЛОД БОБРОВ** в принципі створюється виключно задля хлопка с дальнішим задьмленієм» (Twitter, 12.05.2022)), *Тимофей Вякин* (уявний очільник уявної БНР – Білгородської народної республіки), *Октябріна Петухова, Педоній Rogozin, Залуп'ян Песков* – два останніх найменування вигадані під час стрімів Телебачення Торонто: до прізвищ російських персоналій було додані імена, утворені від обсценізмів та ймовірно з імітацією церковного імені (*Педоній*);

в) відапелятивні та віддієслівні ім'я та по батькові: *Кабан Кабанич, Погіб Погібовичь*.

Окремо виділяємо групу так званих православних (квазі)антропонімів. Їх застосовують як до найменування церковних осіб (іноді також представників УПЦ МП) та святих, так і до найменування пересічних росіян: *Пігідій, Євстратій, Живородій Печерський, Порфірій, Акакій, Настасья, Пафнутій, старець Какуній, «Євфросинья, Серафім, Єлісей, Кулебяка*». Частина з цих назв реальна, однак настільки книжна, що українці не асоціюють себе з ними, а навпаки висміюють – як частину російської культури. Інші назви є імітаціями, які запозичують формальну фонетичну будову в реальних імен.

Дозволимо собі невеликий коментар щодо вживання терміна (*квазі*)...онім з елементом *квазі*, взятим у дужки. Попри ірреальність окремих назв з подивом виявляємо, що частина з них є реальними. З інших прикладів: ім'я відьми *Serafina Pekkala* з роману Філіпа Пулмана було взяте з телефонного довідника [9], сина нардепа Андрія Лопушанського звать *Андре Лопушанський*, а користувач Twitter зауважує: «*Якось працював з чуваком з Молдови, якого звали Октавіан Чиряк*». Тому перспективним завданням наших досліджень буде уточнити значення термінів *квазіонім, квазіантропонім, квазітопонім*.

Окремою категорією відонімної лексики російсько-української війни є дієслова на кшталт *забайрактарити, заджавелініти, відчорнобайти*. Однак вони не набули поширення, тоді як поширеним став евфемізм *потрапити на концерт Кобзона* або *закобзонити(ся)* – померти (про росіян): «...

кацани вже кілька днів і ночей поспіль спеціально їбашили по селах і по нас всім чим могли, найактивніші отримали сектор приз на барабані і закобзолнились» (Twitter, 24.03.2022).

Висновки та перспективи дослідження. У цілому ми підтвердили раніше сформовані уявлення про онімну гру та мову ворожнечі, збагативши їх своїми спостереженнями, зокрема щодо онімної гри на рівні графіки. На матеріалі вибірки показано формальну структуру (квазі)онімів, їхню семантику; продемонстровано, як за рахунок негативної семантики компонентів (квазі)онімів досягається агресивність висловлювання. Онімна гра, завдяки якій реалізується мова ворожнечі, є результатом контамінації (за участю обценних компонентів та компонентів, які називають місцеві реалії, пов'язані зі стереотипами); імітаційного (фонічного) словотворення; відпелятивного та віддієслівного словотворення; метафоризації.

Перспективи дослідження передбачають уточнення термінів *квазіонім*, *квазітопонім*, *квазіантропонім*, які позначають результат онімної гри. Вважаємо за доцільне продовжити дослідження онімної гри в інших, у тому числі дотичних сферах комунікації, а також на матеріалі західноєвропейських мов.

Література

1. *Божко І.* Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності. *Studia Ukrainica Poznaniensia*. 2021. Том 9. № 1. С. 22 - 28.
2. *Божко І. С.* Конотативні антропоніми та квазіантропоніми на позначення пересічного громадянина. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУ-ОА, 2022. Вип. 13 (81). С.12 - 16.
3. *Годунок З. В.* Мова ворожнечі в онлайн-коментарях. Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14 травня 2021 р.). Київ: Інститут журналістики, 2021. С. 31 – 34.
4. *Гуцуляк Д.* Мова ворожнечі як засіб реалізації пропаганди «м'якої сили» Росії проти України. Стан і якість дослідження конфліктів в Україні та світі. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції міжнародного проекту «Медіадиалог» (Київ, 27 листопада 2021 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. С. 27–31.
5. *Колесник Г. О.* «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ : Гельветика, 2021. Том 32 (71). № 4. Ч. 3. С. 278–283.
6. *Мацюк Г.* Взаємодія понять *мова – війна* як об'єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*:

міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Гельветика, 2021. Вип. 35. Том 7. С. 101–106.

7. Мудрова Н. В. Поэтика онимной игры: монография. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. 144 с.
8. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ: Критика, 2008. 456 с.
9. Wartofsky A. The Last Word. *The Washington Post*. 2001. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/2001/02/19/the-last-word/4bad376f-4ab7-441c-9c50-afc7e63dd192/>.

References

1. Bozhko, I. (2021), *Quasitoponyms and connotative toponyms with the meaning of provinciality [Kvazitoponimy ta konotatyvni toponimy na poznachennia provintsiinosty]*, *Studia Ukrainica Poznaniensia*, Tom 9, # 1, pp. 22–28.
2. Bozhko, I. S. (2022), *Connotative anthroponyms and quasi-anthroponyms denoting average citizen [Konotatyvni antroponimy ta kvaziantroponimy na poznachennia peresichnoho hromadianyna]*, *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akdemiiia»*. Seriiia «Filolohiia», Vyp. 13 (81), pp. 12–16.
3. Hodunok, Z. V. (2021), *Hate speech in comments online [Mova vorozhnechi v onlain-komentariakh]. Liudyna v ukrainskomu suspilstvi v systemi tsinnosti prav liudyny: suchasnyi vymir mediadiialnosti*: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 14 travnia 2021 r.), pp. 31–34.
4. Hutsuliak, D. (2021), *Hate speech as a means of promoting Russia's "soft power" against Ukraine [Mova vorozhnechi yak zasib realizatsii propahandy «miakoi sily» Rosii proty Ukrainy]*. Stan i yakist doslidzhennia konfliktiv v Ukraini ta sviti. Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii mizhnarodnoho proiektu «Mediadiialoh» (Kyiv, 27 lystopada 2021 r.), pp. 27–31.
5. Kolesnyk, H. O. (2021), *Hate speech as social and linguistic phenomenon [«Mova vorozhnechi» yak sotsialnyi ta linhvistychnyi fenomen]*, *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Seriiia: Filolohiia. Zhurnalistyka, Tom 32 (71), # 4, Ch. 3. pp. 278–283.
6. Matsiuk, H. (2021), *Interaction of the concepts language – war as an object of linguistic analysis: results and new approaches [Vzaiemodiia poniat mova – viina yak obiekt linhvistychnoho analizu: rezultaty i novi pidkhody]*, *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, Vyp. 35, Tom 7, pp. 101–106.

7. Mudrova, N. V. (2012), *Poetics of onym play [Poetika onimnoi igry]*. Kyiv, Izdatelskiy dom Dmitriia Buraho, 144 p.
8. Stavyska, L. (2008), *Ukrainian without taboos: a dictionary of obscenities, euphemisms and sexual slang [Ukrainska mova bez tabu: slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv. Obsstenizmy, evfemizmy, seksualizmy]*. Kyiv, Krytyka, 456 p.
9. Wartofsky, A. (2001), *The Last Word*. The Washington Post. [Electronic resource]. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/2001/02/19/the-last-word/4bad376f-4ab7-441c-9c50-afc7e63dd192/>.

• • •

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI:<https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262396>

А. І. Вегеш,

канд. філол. наук, доц.,

Ужгородський національний університет,

доцент кафедри української мови

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ ІЗ РОМАНІВ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО У ТВОРЕННІ ОБРАЗІВ

У сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору, є важливим об'єктом наукових досліджень з ономастики. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний інформаційний заряд. Дослідження літературно-художніх антропонімів суттєво доповнюють загальні уявлення про антропоніми як базові складники онімної системи. Тому, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а його ґрунтовний аналіз відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Мета нашого дослідження – проаналізувати літературно-художні антропоніми з романів Ірен Роздобудько «Тут і тепер», «Прилетіла ластівочка», «Метелик не кричить»; завдання – визначити, яку роль відіграють літературно-художні антропоніми у творенні образів.

Доведено, що імена як вигаданих, так і реальних героїв романів Ірен Роздобудько містять значний характеристичний потенціал. Вони формують онімний простір тексту, відображають реалії суспільного життя, відзначаються різноманітністю, працюють на створення образів, виступають виразником авторської ідеї. Подається опис найменувань літературних героїв,

визначається їх функційно-стилістичне навантаження, виражальні можливості, уміння авторки досягати гармонії наймення зі змістом твору.

З'ясовано, що літературно-художні антропоніми романів Ірен Роздобудько увиразнюють різні конотації (національну, хронологічну, емоційно-експресивну та ін.). Важливу роль у розкритті значення назви персонажа відіграє авторська характеристика та доонімна семантика літературно-художнього антропоніма.

Дослідження літературно-художніх антропонімів із романів І. Роздобудько дозволило дійти висновку про те, що найменування героїв невіддільні від образів, вони доповнюють одне одного. Власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, але й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменниці, багатство її мови, особливості стилю.

Ключові слова: антропонімікон, ім'я, літературно-художній антропонім, персонаж, прізвисько, розмовний варіант, характеристична функція.

A. I. Vehesh,

PhD in Philology, Associate Professor,

Uzhgorod National University,

Ukrainian Language Department Associate Professor

THE ROLE OF PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES FROM IREN ROZDOBUDKO'S NOVELS IN THE FORMATION OF IMAGES

In modern linguistics, the potential of the proper names of the literary heroes in prose texts by well-known authors is still insufficiently studied. Proper names of the literary heroes, which are part of the onomastic space of a literary work, are an important object of research in onomastics. It is in the proper name of the literary hero that the author puts a huge informational charge. Studies of the proper names of the literary heroes significantly complement the general idea of anthroponyms as basic components of the onymic system. Therefore, the study of the hero's own name requires special attention, and its thorough analysis opens up opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

The purpose of our study is to analyze the proper names of the literary heroes in Iren Rozdobudko's novels "Here and Now", "Swallow Has Arrived", "Butterfly Does Not Scream"; the task is to determine the role of the proper names of the literary heroes in the creation of images.

It is proved that the names of both fictional and real heroes in I. Rozdobudko's novels contain significant characteristic potential. They form an onymic space of

the text, reflect the realities of social life, are marked by diversity, they work to create images, act as an expression of the author's idea. The description of the names of literary heroes is given, their functional and stylistic load, expressive possibilities, the author's ability to achieve harmony of the name with the content of the work are determined.

It was found that proper names of the literary heroes of Irene Rozdobudko's novels express different connotations (national, chronological, emotionally expressive, etc.). An important role in revealing the meaning of the character's name is played by the author's characteristics and pre-onymic semantics of the proper name of the literary hero.

A study of the proper names of the literary heroes in the novels of Iren Rozdobudko led to the conclusion that the names of the characters are inseparable from the images, they complement each other. Proper names of characters as linguistic units that not only name but also characterize denotations, together with other units reflect the creative thinking of the writer, the richness of her language, and specifics of the style.

Key words: anthroponymicon, name, proper name of the literary hero, character, nickname, colloquial variant, characteristic function.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору, є важливим об'єктом наукових досліджень з ономастики. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал. Дослідження літературно-художніх антропонімів суттєво доповнюють загальні уявлення про антропоніми як базові складники онімної системи. Тому, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а його ґрунтовний аналіз відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз досліджень проблеми. Українські літературно-художні антропоніми все частіше стають предметом вивчення. Загальнотеоретичні питання досліджували Ю. Карпенко, М. Карпенко, Л. Белей, М. Торчинський, Н. Колесник та ін. Дослідження функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників відобразилися в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боева, Н. Бербер, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Л. Кричун, О. Климчук, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздра, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.).

Проза Ірен Роздобудько претендує на одне з центральних місць у сучасній українській літературі. Романи авторки цікаві та самобутні, багатовек-

торні, різножанрові, відповідають на актуальні запити сучасності. Її романи – це синтез реального та містичного, романтичного та інтелектуального. І. Роздобудько має величезну читацьку аудиторію, на її твори написано безліч статей (Н. Галушка, Н. Герасименко, Я. Голобородько, Л. Горболіс, Я. Поліщук, Г. Улюра, С. Філоненко, Ю. Соколовська), складені кіносценарії. Мовознавчий аспект досліджували О. Яценко, Д. Козловська та ін.

Ми також досліджували функціонування літературно-художніх антропонімів творів І. Роздобудько. У поле нашого зору потрапили назви героїв із романів «Амулет Паскаля», «Гудзик», «Дві хвилини правди», «Зів'ялі квіти викидають», «Ескорт у смерть», «Мерці», «Останній діамант міледі» [4, 5]. Прочитано цілу низку інших романів, але досліджувати роль літературно-художніх антропонімів будемо з найсучасніших.

Мета нашого дослідження – проаналізувати літературно-художні антропоніми з романів «Тут і тепер», «Прилетіла ластівочка», «Метелик не кричить» І. Роздобудько; **завдання** – визначити, яку роль відіграють літературно-художні антропоніми у творенні образів.

Об'єктами дослідження є романи Ірен Роздобудько «Тут і тепер», «Прилетіла ластівочка», «Метелик не кричить».

Предмет дослідження – літературно-художні антропоніми та їх стилістична роль.

Методи та методика. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення, дозволяє виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу. Дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних і okazіональних одиниць авторського ономастикону. Стилістично-контекстологічний підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як складника художнього тексту.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дозволяють визначити роль літературно-художніх антропонімів, їх особливості, характеристичний потенціал, що є важливим мовним засобом творчості письменниці.

Практичне застосування визначено тим, що зібраний матеріал може бути використаний у викладанні розділів лексикології та ономастики.

Виклад основного матеріалу. Романи І. Роздобудько були і залишаються серед кращих творів сучасних українських письменників. Авторка, створюючи той чи інший образ, підбирає назви, щоб ім'я і персонаж доповнювали один одного, були невід'ємними. Тут важливими є все: і етимологічне значення імені, і авторська характеристика, і увиразнення базових конотацій.

У романі «Тут і тепер» йдеться про долю чотирьох подруг: Юлії, Лари, Ельміри й Сусанни, «таких різних й далеких у всьому, але таких близьких у найголовнішому – в готовності підставити плече одна одній у будь-якій життєвій ситуації, вислухати, заспокоїти, порадити й «надати крила», вдихнути життя в підбиту долею пташку-подругу, або віддати їй своє крило...» [2]. Кожна із них – своєрідна енциклопедія. Імена героїнь розкривають їхні характери, створюють образи. Літературно-художні антропоніми семантично наповнені, оскільки, крім номінативної, доповнені характеристичною функцією. Письменниця паралельно створює ім'я і образ, які взаємно уточнюють одне одного. «При цьому чим менше авторського тексту відводиться образу, тим більшу роль у його створенні відіграє ім'я» [8, с. 217].

Ельміра – кримська татарка, тому й ім'я незвичне для українців. Ім'я Ельміра походить з іспанської або арабської мови, означає «княгиня» [6, с. 85], або захист, оберіг. Є й інші версії щодо походження імені: німецьке коріння, а перекладається як «справедлива, прихильна, доброзичлива, істинна». Зі сторінок роману дізнаємося, що Ельміра (Еля, Елька, Елічка, Ельміра Зварич) дуже щедра, дуже красива. Не випадково вона стала обличчям плаката «Крим – це Україна». Усі доонімні значення розкриваються в тексті. Ельміра насамперед оберігає свою сім'ю, вона прекрасна хазяйка. Хоч Ельміра вчилася на стоматолога, та «свій золотий вік проводить у домогосподарках» [12, с. 4]. Вона береже родинне тепло («Надійний тил – великий затишний дім, з кожним намоленим кутком» [12, с. 5]). Так, героїня справедлива, доброзичлива і гостинна («Ельміра завжди спокійна, врівноважена, вона вірить у справедливість... Елька – добра душа, за кожну «п'ятірку» їй щось дарують. Ляльку. Чи стрічку. Або – печиво. І вона виносить його на вулицю, пригощає всіх» [12, с. 56]). «Її впізнавали скрізь» [12, с. 263]. Головний лікар Сергій Іванович, підписуючи заяву на Схід, назве Ельміру Ксеною-воїном. Чоловік Ельміри Андрій – професор, світило ортопедичної науки, для неї – найголовніша людина. Він мужній чоловік, бо був добровольцем цілий рік на східному фронті, де складав по частинах пораних хлопців. Ім'я Андрій походить із грецької мови, означає «мужній», «хоробрий» [9, с. 33]. Але по відношенню до Ельміри мужності йому бракує. Сильний характеристичний заряд має ім'я сина Ельміри – Олександр («Адже він – Олександр, ну, принаймні, Сашко. А «Шашкою» він сам себе назвав, коли говорити навчився. З тих пір так і повелося» [12, с. 9]). Олександр – «чоловік», «мужчина» – захисник людей; мужній» [9, с. 261]. Він захищає маму, допомагає іншим («Відчув дивне: вони обоє смертельно поранені в невидимому бою. І хтось один мав витягнути з того поля бою іншого. Якщо це так, то це має бути чоловік, тобто – він» [12, с. 151]). Він уявляв себе воїном, «...щомісяця товкся під військкоматом в надії зустріти того комбата, котрий візьме його з собою до добровольчого батальйону» [12, с. 11]. Усе сімейство Зваричів авторка наділила

іменами, що мають майже однакову семантику. Можливо, це їх об'єднувало, принаймні спочатку.

Юлія (Юлька Зеркалова, Джулія) – артистка театру юного глядача, дружина успішного актора (*«Але Юлька-Джулія, або як її називали ще в інституті – Джульєтта Мазіна, чекала свого зоряного часу...»* [12, с. 15]). Ім'я Юлія походить з латинської і означає «липнева» [9, с. 407], «з роду Юлія, належна Юлієві» [6, с. 294]. Але Юлія все життя зайнята кар'єрою Аліка, належить йому, не випадково він їй скаже: *«Моя дитина – ти»* [12, с. 303]. Є багато схожого із життя літературних героїв та життя реальних Джульєтти Мазіни і Федеріко Фелліні. Юлія була маленького росту, у них не було дітей, Алік тратив гроші на дурниці, поєднував любов до дружини з численними зрадами. І. Роздобудько називає її стріляним і недостріляним горобцем. Роль Софії Потоцької вплинула на її думки, розмови, почуття, вона почала «бути собою», бути мудрою жінкою. Саме значення «мудрість» [9, с. 344] має ім'я Софія (*«В погляді Софії... світилася якась тиха мудрість і умиротвореність досвідченої жінки...»* [12, с. 178]). Первісне значення імені Алік розкривається ширше. Алік – розмовний варіант імені Олександр, що означає захисник. У Вірменії це ім'я фігурує як самостійне і означає «родовитий аристократ», «славний», «великодушність». У тюркських говорах – «вищий, могутній» (*«Алік був природним дивом, самородком, стихією, прямим доказом того, що випадковість – закономірна, а талант – необов'язковий, якщо маєш під два метри росту, смоляні кучері до плечей, м'язи, на яких репала модна джинсова сорочка, і веселу нахабність молодості»* [12, с. 16]).

Сусанна (Сана) – дружина американського бізнесмена Беника (*«Щаслива американська дівчинка тридцяти п'яти років, заможна і вдало одружена – найкращий вік і статус аби займатися проблемами інших, особливо найближчих подруг-однокурсниць»* [12, с. 13]). Ім'я Сусанна давньоєврейського походження означає «біла (водяна) лілея» [9, с. 353]. Але схожість з квіткою проявляється лиш у тому, що вона була дуже красивою.

Лара (Ларка, Лариса Стадниченко) – радіоведуча, зневірилася в чоловіках. Вона була найкрасивішою дівчинкою у класі. Лара десять років свого життя займалася Орестом Станіславовичем – викладачем літератури на філфаці. Для неї він – Майстер, а вона – просто поруч. Лара зрозуміє, що її Майстер зрадливий і бездарний. Лара – розмовний варіант імені Лариса, що в перекладі з грецької означає «чайка [9, с. 190]. Нелегка доля випала Ларічайці, але її манить воля, вона не може жити в клітці (*«Може жити цікаво й усамітнено. І ні від кого не залежати. Адже до такої свободи йшла довго і непросто»* [12, с. 283]). Її охороняє сніжнокрилий ангел. Лара знайде свою половинку і нею буде Герман («рідний», «єдинокровний», «люди-на» – воїн» [9, с. 88]).

Дівчата уявляли себе трьома мушкетерами: «Ельміра – Портос, роз'їлась на пахлаві, нічого не вдієш. Звісно, д'Дартаньян – Лара, тут без жодних суперечок, адже вона так фехтує лінійкою, що всі хлопці в класі ходять в синцях. Атос – Сусанна, вона на чотири місяці старша за всіх, тобто – мудра і завжди знає, як діяти. Юльці дістався Арамис – тут вже без варіантів» [12, с. 61]. Як бачимо, і терціальні (запозичені) літературно-художні антропоніми персонажі отримують за якимись рисами подібності.

Привертають увагу дивакуваті «поганяла» другорядних героїв: Перл, Колька Гамсель, Шаша-маслобой, Геня-бичара, Штрудель, Сапа, Сеня-водолаз («у Сені грубі окуляри, тому він і – водолаз» [12, с. 54]), Васька-какаська, Панас (Вігалька Панасюк) та ін. Деякі з них просто називають персонажа, тобто виконують номінативну функцію, до інших автор подає тлумачення, тому їх зараховуємо до складу характеристичних.

Отже, найменування осіб, що фігурують у романі «Тут і тепер» мають неабияке смислове навантаження, конотативне забарвлення.

Роман І. Роздобудько «**Прилетіла ластівочка**» – історія про композитора Миколу Леонтовича і його знамениту мелодію. Герой роману – реальна людина. Про Леонтовича багато інформації зібрав М. Денисенко – автор десяти рукописних історичних книг, зокрема й чотиритомника про «Щедрика» – «Щедрик»: на крилах ластівки». Професор Л. Белей писав, «що імена реальних історичних осіб, які фігурують у літературно-художніх текстах, також належать до літературно-художньої антропонімії. Як зазначає Л. Мурадян, «автор їх не творить, але він вибирає ті чи інші варіанти, вводить їх у певний контекст. У результаті ці імена наповнюються цікавими конотаціями». ...Саме імена реальних відомих історичних осіб здатні чи не найбільшою мірою викликати у читачів бажані авторові асоціації з визначеною історичною добою» [3, с. 36]. На перший погляд, літературно-художній антропонім Микола Леонтович мав би виконувати номінативну функцію – функцію називання. Мав рацію відомий ономаст Ю. Карпенко, коли зазначав, що історики можуть точно встановити про яку особу йдеться, «але вони не можуть розкрити секретів чарівності гри оніма у власне художньому тексті. Ідентифікація носія імені не розкриває чарів цього імені у творі» [7, с. 3]. Відомо, що у вмілих авторів усі назви промовляють. У романі прізвище й ім'я реальної людини стає характеристичним. Цікаво, але І. Роздобудько, можливо навіть не вдивляючись в етимологію імені та прізвища героя, застала їх запрацювати в тексті. Ім'я Микола в перекладі з грецької мови означає «переможець народів» [9, с. 229]. Композитор і фольклорист із Тульчина справді підкорив народи. Він став автором різдвяної мелодії, яку слухає весь світ. Спочатку він «завоював» київську публіку, його називали «харизматичним», «сучасним Моцартом», і – не більше-не менше! – «створінням Господнім» [11, с. 31]. Іван Рябков, вражений геніальною музикою, думає про Леонтовича: «Білявий чо-

ловік з першого ряду здався йому богом, що пройшовся по морю голів, як посуху, і заволодів ними без жодного напруження» [11, с. 25]. Кирило Стеценко вірив, що витвір Миколи Леонтовича здобуде світову славу («*Ти – ювелір у музиці. Кожна твоя нота – різьба по золоту*» [11, с. 35]). Леонтович називає себе подільським блукальцем, як і дружина Клавдія: «*А він – такий само блукалець, і такий само юний, стрункий, з такими ж глибокими блакитними очима*» [11, с. 50]. Він ходив із села в село і збирав народні пісні. В основі прізвища Леонтович – ім'я Леонтій, що з грецької означає «левиний» [9, с. 194]. Лев – цар звірів. У буквальному тлумаченні виходить, що Микола Леонтович – цар переможених народів завдяки непереможній силі мистецтва («... його літургії лунають в Чехії, Австрії, Швейцарії, Франції, Бельгії, Голландії, Великій Британії, Німеччині, навіть у Мексиці» [11, с. 145]). Степан Добровольський зачарований музикою Леонтовича: «... мені здалося, що це не музика, а щось набагато вище. Що це голос якихось вищих сил. Надлюдський. Розмова з Богом. Сім нот, в які вкладалися тисячі важливих слів. ... Це була не музика – стихія» [11, с. 150–151]. Але насправді Леонтович був простою, приземною і творчою людиною. Зрозуміло, що творчість живиться коханням. Саме тому в житті Леонтовича з'являється Надія. Вона постала перед ним «*Русалкою – темнокою, звабливою, невловимою, з руками, здатними тягти на саме дно і так само легко винести на берег. ... Врятувати від самотності, вдихнути в охолоті груди жагу нового життя*» [11, с. 105]. Авторка вміло і незворушливо відтворює споконвічну людську драму, коли серце криється між Клавдією, «милосердною жінкою, другом навіки, із тих, хто стоїть за спиною, подаючи рушник» і Надією, такою іншою, із тих, що «подають набой». Перша дає чоловікові благословення на нову любов, друга дає коханому натхнення на нові твори» [1]. Семантика імені Надія прозора. Спочатку Надія здалася йому дівчиною-ангелом, потім ластівкою: «*Йому здалося, що ось вона, прилетіла ластівочка – втурхнула крізь товсте скло, за яким він просидів два останні місяці, вважаючи, що життя не існує. Принесла звістку, що життя є*» [11, с. 98]. «Адже «Русалчин Великдень» повністю склався в голові завдяки Надії. Силою духу Надії захоплювалися друзі і вороги Леонтовича. Добровольський, присвоївши документи Леонтовича, прийшов до Надії і побачив «скарб»: «*Ця жінка поглинала, розчиняла в собі. Вона була, мов хвиля. І не тільки через незвичайний, ультрамариновий колір очей – в ній чуввався поклик Сирен, цих міфічних створінь, що топили човни і змушували матросів безоглядно стрибати за борт*» [11, с. 169].

Серед імен відомих людей знаходимо ім'я Олександра Кошиця – диригента хору, Кирила Стеценка – композитора та ін.

Степан Добровольський – Ніколас Лео – той, хто присвоїв собі ім'я легендарного Миколи Леонтовича, був денщиком комісара НКВС. Обставини склалися так, що він змушений був тікати, тому скористався ситуацією. Він

вимушено добровільно (Добровольський) бере ймення іншого. Але мати ім'я такої відомої людини було важко, тому прийшлося переховуватися, дійти до краю, хоч кіт Леонтовича Моцарт частенько виручав. Урешті-решт ім'я виручає його («*Так ім'я жертви врятувало злочинця. А згодом я вдвічі скоротив його – так би мовити, «перешив костюмчик» під себе. Мене називали Нік Лео. Я став американцем. Таким само несправжнім, як і моє ім'я...*» [11, с. 207]). Той, хто при народженні отримав ім'я Степан (грецького походження – «вінок» [9, с. 348]), мав тепер терновий вінок і мусів його нести, «*немов Агасфер, спляючи після себе стежку і плутаючи сліди, немов лис*» [11, с. 230]. Мав стати «*перекоти-полем, без роду і племені, або випити свій келих самотності до останнього ковтка*» [11, с. 231]). Степан розумів, що він грішник, він жадав смерті, але чомусь Бог не дав йому «*заподіяти самогубство, вмерти від алкоголю, не загинути в авіакатастрофі чи на човні, не наразитися на випадковий ніж у підворотні, не заразитися чумою*» [11, с. 232]. Ім'я Леонтовича для нього стало оберегом.

І. Роздобудько – майстер різнопланового роману. Кожному з її романів притаманний відповідний антропонімікон. Назви героїв роману «**Метелик не кричить**» більше нагадують дитячо-юнацькі найменування: *Міка, Льоля, Крихітка, Зойка, Майка, Оксаночка, Наталка* та ін. На відміну від аналогічних реальних антропонімів такі оніми, як писав Л. Белей, наповнюються нейтральним чи експресивним значенням, що відбувається передусім у контексті [3, с. 65].

Маленький Міка, як каже його мама, родився недоумком, але він перевершив усіх своїх однокласників. «*Він – найкращий учень, переможець математичних і фізичних олімпіад, спортсмен та, як вважає вся школа, перший красень серед усіх старшокласників. Його так само називають ласкавим іменем, тільки тепер його вимовляють на американський манер – Міккі – «Міккі Рурк»*» [10, с. 91]. Ми не знаємо, яке справжнє і повне ім'я в героя, але, вірогідно, воно є короткою формою, розмовним варіантом імені Михайло (давньоєврейського походження – «бог» – хто як бог, рівний богові» [9, с. 236]). Міка уявляв собі, що може робити все, що захоче: досліди на комах, жабах, людях. Він навіть не знав імені дівчини-бомжихи, яку вбив, досліджуючи. Для нього вона залишилася жабою («*Добре, що Жаба (вона не заперечувала проти цього прізвиська) вицмулила його просто з горлечка сама, не умовляла приєднатися. І взагалі була до нього байдужа – лише їла, як навіжена, жувала повним ротом, роздуваючи щокі, і задоволено кумкала. Справжня жаба!*» [10, с. 106]). Прізвисько отримала, очевидно, не тільки за схожістю з жабою, але й тому, що була матеріалом (жабою), який можна було препарувати.

Змінюючи імена під час знайомств із дівчатами, він не змінює своєї сутності. Він став вербувальником, дилером, торговцем людьми. Дівчата, як метелики, самі потрапляли в пастку. Він залишився крихіткою, так його на-

живала тітка Льоля, так він тепер у зрілому віці звертається до дівчат. Марті він представиться Дмитром («*Дмитро (так назвався новий знайомий) цікаво розповідав про країни, в яких йому довелося побувати*» [10, с. 119]). Навіть це несправжнє ім'я має інформаційний заряд: Дмитро «належний Деметрі. Деметра – грецька богиня родючості й землеробства» [9, с. 107]. Зі сторінок роману дізнаємося, що такою Деметрою для нього стала Льоля: «*Є Льоля. Гарна, чудова, добра, тепла Льоля. Вона дихає поруч, дарує йому свій аромат, мов квітка*» [10, с. 106]. Героїня сама зізнається: «*Я стала його ідолом, адже він навчився розуміти мене з напівпогляду. ...Кращого чоловіка в моєму житті не було. Для мене він був чистий, зовсім чистий, мов немовля. Мов аркуш, на якому я могла писати все, що завгодно – роман, драму, сороміцький віршик... Важливим було й те, що він нікого не любив, крім мене. ...Всі інші жінки не мали для нього значення, так, він любив мене, як нікого*» [10, с. 214–215].

Тітонька Льоля стала для Міки мамою, «великим оком» («*Льоля для Міккі – це цілісний інструмент, вона як одне велике око – усюдищуца. ...Око-Льоля стежить за ним... дає надію, несе спокій, порятунок, розраду, прощення. ...Він готовий на все заради цього ока*» [10, с. 128]). Льоля (Льолька) – розмовний варіант імені Олена, що в перекладі з грецької мови означає «світло», «сяйво», «полум'я смолоскипа» – світла, осяйна» [9, с. 265]. Льоля була доброю для малого Міки, несла радість, світло, але вона «виховала його для себе». Для неї Міккі – ВІН, «*чарівний принц, або ліпше сказати – мій зачарований хлопчик, моє чудовисько*» [10, с. 219]. Льоля стала хазяйкою модної крамниці, тепер вона – Олена Олександрівна, та, яка заманує красивих дівчат у пастку. Доонімне значення імені та імені по батькові розкривається – жінка, що несе світло і захист людей. Так, вона стає доброю феєю, подає надію, влаштовує казку, ніби захищає від усього злого, недоброго. Але насправді – це хитре плетиво павучихи, загарбниці. Вона вміла заманювати дівчат («*Як тебе звати? Аліса... О! Тоді, моя крихітко, тобі пряма дорога до країни чудес!*» [10, с. 68], «*Аліса сіла на ліжку, намагаючись усвідомити те, що почула. – Два місяці я живу, мов у казці...*» [10, с. 85]). На жаль, казка для Аліси (у неволі вона – Лябес – чарівна), як і для інших дівчат, мала поганий кінець.

З тенет «доброї феї» та «принца на коні» вдалося вирватися Зої та Марті. Зоя чудом врятувалася від неминучої смерті, не випадково її ім'я в перекладі з грецької мови означає «життя» [9, с. 142]. Марта (гр. «пані», «добродійка», «господиня» [9, с. 219]) була врятована Сергієм, як і Зоя. Марта проживає буденне життя: «*заклопотана ділова жінка, обтяжена серйозними і невідкладними справами. Нотаріус, автошкола, дитсадок...*» [10, с. 24]. Небіж називає її Мата («*З легкої руки чотирирічного Славка, в родині прижилося це ім'я – Мата. А чоловік сестри навіть звертався до неї не інак-*

ше як «наша Мата Харі». Певно, сестра дружини здавалася йому загадковою на тлі їхнього розміреного і вивіреного по хвиликах подружнього життя» [10, с. 32]). Саме Сергій зрозумів, яку роль грає Міккі, допоміг Зої та вчасно прийшов спасати Марту. Первісне значення імені Сергій (римського походження, означає «славний», «високоповажний» [9, с. 335]) спрацьовує в тексті, позитивно характеризуючи героя.

Ми не знаємо імені матері Міки, маємо тільки прізвисько, яке придумала подруга Льоля. Для Льолі вона була «як кришталева статуетка», милою, зворушливою, найвною («Жартома я назвала її «Крихітка Цахес». Це прізвисько на багато років вкорінилося в ній, адже було влучним – вона вміла замилювати очі будь-кому. Але згодом від прізвиська, через етичні міркування її прихильників, відпала частина і її почали називати просто Крихітка. І замість того аби виявити сутність химерного і підступного персонажа казки Гофмана – ницого і нікчемного, здатного замилювати око будь-кому і через те скидатися найгарнішим і найрозумнішим – це скорочене прізвисько лише додало їй шарму» [10, с. 206]). Як бачимо, для номінації героїні авторка запозичує найменування відомого літературного персонажа, такі антропоніми мають постійне онімне значення.

Висновки та перспективи дослідження. У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що назви персонажів романів І. Роздобудько мають значний інформаційний потенціал. Вони формують онімний простір тексту, відображають реалії суспільного життя, відзначаються різноманітністю, творять образи, виступають виразником авторської ідеї. Літературно-художні антропоніми романів І. Роздобудько увиразнюють різні конотації (національну, хронологічну, емоційно-експресивну та ін.). Важливу роль у розкритті значення назви персонажа відіграє авторська характеристика та доонімна семантика літературно-художнього антропоніма.

Література

1. *Акуленко А.* Три історії про ластівочку: рецензія на книжку Ірен Роздобудько «Прилетіла ластівочка». URL: <http://litakcent.com/2018/11/13/tri-istoriyi-pro-lastivochku-retsenziya-na-knizhku-iren-rozdobudko-priletila-lastivochka/>.
2. *Басан О.* Тут і тепер. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/46660/.
3. *Белей Л.О.* Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
4. *Веґеш А.* Вплив моди на літературно-художній антропонімікон романів Ірен Роздобудько. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 14. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. С. 11–14.

5. *Вегеш А.* Особливості функціонування літературно-художніх антропонімів у романах Ірен Роздобудько. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Серія: Філологія. Випуск XXIX–XXXI. Івано-Франківськ, 2011. С. 378–383.
6. *Ісат Ю.А.* Таємниця вашого імені. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 736 с.
7. *Карпенко Ю.О.* Переднє слово. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 3–6.
8. *Карпенко Ю.О.* Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205–220.
9. *Трійняк І. І.* Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

Джерела

1. *Роздобудько Ірен.* Метелик не кричить. Роман. Київ: Нора-Друк, 2020. 224 с.
2. *Роздобудько Ірен.* Прилетіла ластівочка. Роман. Київ: Нора-Друк, 2018. 304 с.
3. *Роздобудько Ірен.* Тут і тепер. Роман. К: Нора-Друк, 2016. 348 с.

Referenses

1. Akulenko, A. (2018), *Try istorii pro lastivochku: retsenziia na knyzhku Iren Rozdobudko «Pryletila lastivochka» [Three stories about the swallow: a review of the book by Iren Rozdobudko “Swallow has arrived”]*. URL: <http://litakcent.com/2018/11/13/tri-istoriyi-pro-lastivochku-resentsiia-na-knizhku-iren-rozdobudko-priletila-lastivochka/>.
2. Basan, O. *Tut i teper [Here and Now]* URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/46660/.
3. Belei, L..O. (1995), *Funktsionalno-stylistychni mozhlivosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX–XX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary anthroponomy of the XIX-XX centuries]*. Uzhhorod: Patent. 120 s.
4. Vehesh, A. (2010), *Vplyv mody na literaturno-khudozhnii antroponimikon romaniv Iren Rozdobudko [The influence of fashion on the literary anthroponymicon of the novels by Iren Rozdobudko]*. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Zbirnyk naukovykh prats). Vypusk 14. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». S. 11–14.
5. Vehesh, A. (2011), *Osoblyvosti funktsionuvannia literaturno-khudozhnikh antroponimiv u romanakh Iren Rozdobudko [Features of the functioning of the proper names of the literary heroes in the novels by Iren Rozdobudko]*. Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohiia. Vypusk XXIX–XXXI. Ivano-Frankivsk. S. 378–383.

6. Isat. Yu. A. (2006), *Taiemnytsia vashoho imeni [The secret of your name]*. Donetsk: TOV VKF «BAO». 736 s.
7. Karpenko, Yu. O. (2008), *Perednie slovo [Foreword]*. Literaturna onomastyka: zb. statei. Odesa: Astroprynt. S. 3–6.
8. Karpenko, Yu. O. (2008), *Spetsyfyka ymeny sobstvennoho v khudozhestvennoi literature [The specifics of the proper name in fiction]*. Literaturna onomastyka: zb. statei. Odesa: Astroprynt. S. 205–220.
9. Triiniak, I. I. (2005), *Slovnnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]*. K.: Dovira. 509 s.

Sources

1. Rozdobudko, Iren. (2020), *Metelyk ne krychyt. Roman [Butterfly does Not Scream. Novel]*. Kyiv: Nora-Druk. 224 s.
2. Rozdobudko, Iren. (2018), *Pryletila lastivochka. Roman [Swallow Has Arrived. Novel]*. Kyiv: Nora-Druk. 304 s.
3. Rozdobudko, Iren. (2016), *Tut i teper. Roman [Here and Now. Novel]*. K: Nora-Druk. 348 s.

• • •

УДК 811.161.2'373.23

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262398>

Т. І. Крупеньова,

канд. філол. наук, доц.,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

доцент кафедри української філології і методики

навчання фахових дисциплін

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЙКОНІМІВ ОДЕЩИНИ

У статті проаналізовано назви населених пунктів сучасної Одеської області. До проблем вивчення топонімів зверталось багато вчених-мовознавців, але й сьогодні є питання, які потребують детального розгляду. Топоніми, містять інформацію, значно ширшу за лінгвістичну, дозволяють заповнювати прогалини в етногенетичних дослідженнях. Під час аналізу семантичних особливостей топонімів можна встановити лексеми, які стали поштовхом для створення географічних назв. Вибір при номінації тієї чи іншої ознаки як основної для даної реалії зумовлюється інтересами населення, які залежать від різноманітних соціально-економічних, психологічних та інших факторів. Ойконіми – власні назви населених пунктів, вони висту-

пають історико-культурною спадщиною, оскільки висвітлюють історичні події, побут та культуру народу, звичаї та традиції. Нашу увагу зосереджено на ойконімах, адже населені пункти як матеріальні об'єкти найбільш чітко виокремлюються із навколишнього ландшафту. Виділено та систематизовано ойконіми Одещини. Матеріалом для дослідження слугували назви 1174 населених пунктів, серед яких є 19 міст, 33 смт, 23 селища і 1099 сіл, які об'єднані у 7 районів. Досліджено структурні особливості власних назв населених пунктів Одеської області. За структурою ойконіми було розподілено на прості, складні та складені. Найбільшу групу ойконімікону Одеської області становлять прості назви населених пунктів відапелятивного походження, які утворилися морфологічним способом. Стосовно словотвірного та структурного оформлення ойконімів, враховуючи тенденцію до універбації назв населених пунктів під час їх перейменувань, доведено, що прості ойконіми морфологічного способу деривації є найчисленнішою групою і становлять основу ойконімної системи Одещини, оскільки саме від них дуже часто утворювалися складні та складені назви інших способів словотвору. Встановлено, що за семантичними ознаками найбільше ойконімів Одещини походять від антропонімів, від назв водних об'єктів та інші види топонімів. Дослідження ойконімії є важливим аспектом у вивченні історії своєї країни, вони закарбували особливості нашого народу, його вподобання та специфіку.

Ключові слова: ономастика, топонімія, географічні назви, астіонім, комонім.

T. I. Krupenyova,
*PhD in Philology, Associate Professor,
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky,
Ukrainian Philology and Methods of Teaching
Professional Disciplines Department Associate Professor*

STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF OYKONYMS OF ODESCHINA

The article analyzes the oykonymy of the modern Odesa region. Many linguists have addressed the problems of studying toponyms, but even today there are issues that need detailed consideration. Toponyms containing information much broader than linguistic, allow to fill gaps in ethnogenetic research. During the analysis of semantic features of toponyms it is possible to establish the tokens that became the push to creating geographical names. The choice in the nomination of a feature as the base for this reality is determined by the interests of the population, which in turn depend on various socio-economic, psychological

and other factors. Oykonyms, the proper names of settlements, are historical and cultural heritage, as they cover historical events, life and culture of people, their customs and traditions. Our focus is on oykonyms, as settlements being material objects are most clearly separated from the surrounding landscape. The oykonyms of the Odesa region are singled out and systematized. The material for the study was the names of 1174 settlements, which includes 19 cities, 33 towns, 23 settlements and 1,099 villages united in 7 districts. The structural features of proper names of settlements of Odesa region are investigated. By structure, oykonyms were divided into simple, complex and compound. The largest group of oikonimikon in the Odesa region consists of simple settlement names formed morphologically. Regarding the word-forming and the structural design of oykonyms, taking into account the tendency to univerbate the names of settlements during their renaming, it is proved that simple oykonyms of morphological derivation are the most numerous group and form the basis of the oykonym system of Odesa region, having the most complex and compound names formed from them. It has been established that by semantic features most of the oykonyms of Odesa region are derived from anthroponyms, names of water bodies and other types of toponyms. The study of oykonymy is an important aspect in studying the history of one's own country, they have carved the features of our people, their preferences and specifics.

Key words: onomastics, toponymy, geographical names, astionym, comonym.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сучасне мовознавство посилює зацікавленість до аналізу ономастичних одиниць, а саме мовні одиниці на позначення такого різновиду реальної дійсності, якими є географічні об'єкти. Топонімікон охоплює географічний простір і цим створює специфічну систему певної території. Топоніми розглядають як соціальне явище, що відображає властивості об'єкта, подає їх крізь людське уявлення про даний об'єкт, акумулює та зберігає протягом віків важливу інформацію. Різновидом топоніму для позначення найменування населеного пункту є ойконім. Ойконіми містять інформацію про природні, економічні процеси людей, які проживають на певній території. Вони є значущою частиною лексичного складу мови., тому вивчення їхньої етимології, формування та перейменування має пізнавальне значення, тому що в них містяться «особливості місцевої географії, мови та історії тих народів, які населяли певну територію» [3, с.11]. Назви населених пунктів характеризують духовну культуру народу, а також є фактичним матеріалом для етнографії. Варто зазначити, що ойконіми є історико-культурною спадщиною, адже вони відображають історичні події, побут та культуру народу, звичаї та традиції. На сьогодні ойконімія досліджується у мовознавстві,

тому що воно допомагає сформувати цілісне значення про природу деяких назв, а також «семантика і структурно-морфологічна будова географічних назв творить одну з підсистем мови, яка характеризується сукупністю однорідних за значенням твірних основ і формантів» [4, с.14]. Українська ойконімія достатньо динамічно розвивається, адже в мовознавстві це нова галузь, яка потребує більш глибокого аналізу. Ойконімія є рухливою системою, адже з'являються нові міста та села, а також існує тенденція заміни нової назви старою, що найкраще характеризує мешканців цього регіону. Тому ойконімія є невичерпним джерелом фактичного матеріалу, який можуть досліджувати сучасні мовознавці, оскільки ойконіми об'єднують різні чинники становлення українського народу, у них можна прослідкувати й історичний та ментальний аспект їхнього формування. Основоположниками вітчизняної топоніміки є В.Жучкевич, Е.Мурзаєв, В.Ніконов, Є.Поспелов та ін., сьогодні топонімія активно досліджується у розвідках сучасних науковців. Актуальним у розвитку цього аспекту є вивчення ойконімії певних регіонів України. Існує низка досліджень присвячених ойконімікону певної території України, серед яких вагоме значення мають праці Д.Бучко, С.Вербич, О.Голінатого, Ю.Карпенка, В.Лучика, М.Торчинського, Є.Черняхівської, О.Шульган та ін. У наукових розвідках мовознавців охарактеризовано ойконімію багатьох регіонів України: Вінницької області (Л.Дика), Тернопільської області (І.Воляннюк), Прикарпаття (М.Габорак, В.Яцій), Сумської області (О.Іваненко), Полтавської області (А.Лисенко), Харківської області (Ю.Абдула), Хмельницької області (Н.Герета), Черкащини (І.Гонца), Поділля (М.Торчинський), а також Карпат (М.Худаш). Найґрунтовнішою працею у цьому напрямку є монографія Д.Бучко, який проаналізував 650 назв поселень Покуття й встановив «критерії, за якими здійснювалося іменування населених пунктів України» [3]. Однак комплексного наукового дослідження ойконімів Одеської області на сьогодні немає, що і зумовлює **актуальність** теми нашого дослідження.

Метою статті є комплексний лінгвістичний аналіз ойконімів сучасної Одеської області. Визначена мета реалізується шляхом виконання таких **завдань**: виділити та систематизувати ойконіми Одещини; дослідити структурні особливості власних назв населених пунктів Одеської області; схарактеризувати ойконіми з погляду їхньої семантики. **Предметом** дослідження є топонімна лексика Одеської області, **об'єктом** – ойконіми Одещини, їхні семантико-функціональні особливості. **Матеріалом** для дослідження стали назви 1174 населених пунктів, серед яких є 19 міст, 33 смт, 23 селища і 1099 сіл, які об'єднані у 7 районів. Фактичний матеріал взято з довідника «Адміністративно-територіальний устрій областей України за 2021 р. Одеська область» [1], а також з енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» (1967–1974) [5]. **Методи дослідження.** Під час

нашого дослідження було використано низку методів, серед яких провідну роль має описовий метод (який було використано для аналізу фактичного матеріалу), порівняльно-історичний (за допомогою якого аналізувались етапи формування назв населених пунктів); для підрахунку було застосовано статистичний метод.

Виклад основного матеріалу. У власних назвах накопичується інформація про соціальні, економічні і географічні аспекти діяльності людини. Ця специфіка характерна саме для географічних назв і може бути розкрита в усій своїй багатогранності у процесі семантичного аналізу топонімічної лексики. До проблем вивчення топонімів зверталось багато вчених-мовознавців, але й сьогодні є питання, які потребують детального розгляду. Під час аналізу семантичних особливостей топонімів можна встановити лексеми, які стали поштовхом для створення географічних назв. У своїй монографії «Походження назв населених пунктів Покуття» Д.Бучка використовував хронологічну класифікацію ойконімів за допомогою якої проаналізував «становлення і розвиток ойконімних моделей цієї історико-етнографічної території, виділявши протоукраїнський, староукраїнський та новоукраїнський періоди» [2, с.65]. Вчений ойконімічну систему регіону відтворив на певних етапах її розвитку: «1) період Київської Русі (давньоруський – до XIV ст.), 2) староукраїнський – XIV – XVII ст., 3) новоукраїнський – XVIII – XXст., у давньоукраїнському періоді розмежував два рівні – ойконіми, фіксовані історичними пам'ятками до XIII ст., і ойконіми, фіксовані джерелами після XIII ст., які за певними своїми ознаками мають право бути віднесеними до давньоукраїнських» [2, с.75]. Під час словотвірнотиваційній класифікації назв населених пунктів України у праці «Класифікація ойконімів України (словотвірнотиваційний аспект)» [3], Д.Бучко пропонує розрізнати «доойконімний та ойконімний рівні ойконімізації, в основі якого – поділ назв залежно від того існували вони раніше як апелятиви чи відразу після свого виникнення стали найменуваннями населених пунктів» [3, с.10]. На основі дериваційно-мотиваційних ознак було виділено такі види ойконімів, як «первинні: 1) відапелятивні сингулярні та плуральні: *Гора, Замчище*; 2) відапелятивні метафоричні: *Клин, Лопата*; 3) ойконіми, утворені від назв колективів людей (відпатронімі: *Дитиничі, Онишківці*; відетнонімі: *Дуліби, Татари*; утворені від родових, службових та глузливих назв: *Петраші, Сороки*); 4) відпропріальні ойконіми (переважно відгідроніміні і дуже рідко відороніміні): *Стрий, Магора*» [3, с.11]. Також за словотвірними ознаками вчений виокремив і вторинні номінації населених пунктів: «1) відантропоніміні (із суфіксами - *jъ(*-ja, *-je); - ів(<-ов), - ин; - івк-а, -ець, -их-а, -(ц)ин-а та ін.: *Борислав, Гостів, Гринівка, Матківщина*; 2) відтопоніміні (суфіксальні і префіксальні деривати): *Буськ, Підмихайлівці*; 3) відприкметникові субстантивовані деривати: *Глибока, До-*

вге; 4) складні та складені: *Білий Камінь, Новоселиця*; 5) пам'яткові: *Вознесенськ, Івано-Франківськ*» [3, с.13].

Використовували класифікацію ойконімів за періодами формування території та їхніх назв й інші мовознавці. Наприклад, Л.Радьо, аналізуючи динаміку ойконімів на -**ъ* (-**ја*, -**је*) протягом десяти століть, виокремила 4 періоди: «1) X – XIII ст.; 2) XIV – XVI ст.; 3) XVII – XVIII ст.; 4) XIX – XX ст. [7, с. 13]. В.Німчук за мотиваційною типологією виділив 28 класів ойконімів: «назви груп людей; з погляду місця, вибраного поселенцями; за походженням людей із певного місця чи краю (внаслідок переселення, міграції); за певною професією (за заняттям, професією, родом діяльності мешканців); за торговельною діяльністю й обміном; пов'язані з військовою справою, воєнними спорудами; патронімічні; родові; присвійні (посесивні), увічнювальні (коєморіальні), дані за колишніми власниками або першими поселенцями і на пам'ять, на честь видатних осіб; псевдоприсвійні (псевдопосесивні); пов'язані з місцевим ландшафтом, природні (ландшафтні) назви, які вказують на топографічну або географічну особливість поселення; за місцевою флорою (рослинністю); за рельєфом місцевості; за місцевою фауною; пов'язані з господарською діяльністю; пов'язані з вирубуванням, випалюванням лісу, підсічним господарством; за укріпленнями; за огорожами, огороженими місцями; за данинами, натуральними платами; за правовими відносинами; за видом поселення; за типом господарських будівель; демінутивні назви для відрізнення від попереднього або однойменного поселення; коєморіальні назви від прізвищ (імен) осіб, на честь або пам'ять яких вони надані; на пам'ять про події; за подіями, що на їх місці відбувалися; бажальні; перенесені з інших країн; біблійні назви; за патронатом церкви (храмовим святом, святцями, культом)» [6, с.8]. Деякі науковці класифікують ойконіми за характером поселення, серед яких назви населених пунктів поділяють на астіоніми, або полісоніми – власні назви поселень міського типу, і комоніми – власні назви поселень сільського типу. Однак М.Торчинський розширив цю класифікацію, виділивши і «мікроойконіми (назви хуторів, фільварків, присілків і подібного), значна кількість яких була зафіксована у першій третині XX ст.» [8, с.328] Із них власні назви окремих жилих будинків (раніше це були переважно дачі, урочища, шосейні і залізничні будки, казарми тощо, а зараз до них додалися і найменування замських будинків, маєтків, фермерських та інших господарств), на думку М.Торчинського, повинні бути «ідентифіковані окремим терміном, по-перше, через те, що такі денотати становлять особливий тип поселення, не схожий ні на міський, ні на сільський; по-друге, їхні назви мають низку специфічних семантичних, дериваційних та інших особливостей» [8, с.132]. В іншу групу ойкодомонімів віднесли «назви прикордонних застав і митних постів – лімітрофоніми (від лат. *limi-trophus* – «прикордонний;

прикордонні військові поселення»)» [8, с.45]. Як зазначає М.Торчинський, ці найменування «ідентифікують як місця постійного проживання людей, тому їх можна об'єднати терміном фактоойконіми (від лат. *factum* – зроблене), а місця, де люди проживають тимчасово, називають фіктоойконімами (від лат. *fictum* – вигадка, брехня). До яких належать статівоніми (від лат. *stativa* – військовий стан, табір; зупинка в дорозі, привал: табір «Зірниця») – назви військових, туристських та інших таборів, польових станів тощо – і фазендоніми (лат. *fasere* – робити, будувати) – назви дач і дачних комплексів» [8, с.185].

Розглянемо словотвірний аспект дослідження ойконімів, який подано в «Топонімічному словнику» М.Янка. Як зазначає вчений, «назви поселень можна поділити на непохідні, що одразу ж стали назвою населеного пункту, й похідні, які варто деталізувати класифікацією Д.Бучка» [9, с.62]. Також за словотвірним аспектом М.Янко виокремлює такі способи деривації, які характерні для назв населених пунктів: «лексико-семантичний, морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний та універбація, тобто спрощенням складної чи складеної назви в однослівну (Кут Байнський – Кут)» [9, с.83].

Як зазначає Д.Бучко, найпоширенішим способом творення ойконімів є лексико-семантичний спосіб деривації, серед якого виділяють: «онімізації апелятивів; трансонімізації інших онімів у назви населених пунктів. Шляхом онімізації апелятивів утворено ойконіми, мотивовані: назвами типів самих поселень, напр.: Буда; назвами одиничних примітних об'єктів: Вал; назвами з різним значенням, що виражають метафоричність: Астра; штучно створеними назвами: Боротьба» [3, с.11]. Варто зазначити, що внаслідок трансонімізації виникати ойконіми від інших онімних розрядів, наприклад, Д.Бучко виокремлює такі види населених пунктів, що походять від «гідронімів і назв гідрооб'єктів: Березовиця; мікротопонімів різної структури: Балка; оронімів різної структури: Берег; назв фітооб'єктів: Березник; ергонімів, назв місць різних промислів: Баня» [3, с.12]. Для ойконімів характерним є спосіб трансонімізації, які «утворені у формі множини, етимонами яких є патроніми, родинні, локально-етнічні та інші назви жителів. Патронімами є назви людей на -ичі, -івці, -инці за іменуванням їх патрона, напр.: Вишатичі < В(в)ишатичі – нащадки чи піддані Вишати» [3, с.13].

Сучасні ойконімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із словотвірних студій, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні розвідки. Топоніми різних категорій необхідно вивчати в тісному зв'язку, щоб можна було говорити про первинність і вторинність тієї чи іншої назви, про її походження, семантичний відтінок. Ойконіми складають досить значний континуум української лексики. Необхідність їх дослідження диктується цілою низкою при-

чин, пов'язаних як з лінгвістичними, так і з історичними даними. При системному вивченні ойконімів треба врахувати, що розвиток мовознавчої науки другої половини ХХ століття був в основному пов'язаний з вирішенням питання функціонування мовних одиниць і мови загалом, що передбачало широке застосування динамічного підходу до мови. Цей підхід найбільше пов'язаний з логіко-номінативним аспектом дослідження словотвірних одиниць. Скориставшись семантичною класифікацією К.Цілуйка, ойконіми Одеської області проаналізуємо за такими принципами:

1) ойконіми, в основах яких засвідчені антропоніми (550 лексем): *Вікторівка, Демидове, Мар'янівка, Михайлівка, Прохорове, Северинівка, Миколаївка, Антонюки, Василівка, Йосипівка, Макарове, Софіївка, Юрашеве, Адамівка, Іванівка, Балайчук, Шевченкове, Улянівка, Петрівка, Маркевичеве, Тарасівка, Олександрівка, Костянтинів, Вікторівка, Тимофіївка, Мартинівка, Шевченка, Борисівка, Сергіївка, Анатолівка, Антонівка, Данилівка, Володимирівка, Машенька, Самійлівка, Маразліївка, Ярославка, Ганнівка, Євгенівка, Єлизаветівка, Іванчанка, Матильдіївка, Миколаївка, Олексіївка, Петрівськ, Фурманівка, Петрове, Григорівка, Роксолани, Маринівка, Федорівка, Євтодія, Агафіївка, Демидівка, Дмитрівське, Омелянівка, Романівка, Степанівка, Ілля, Кирилівка, Лібенталь;*

2) ойконіми, в основах яких засвідчені назви водних об'єктів та інші види топонімів (200 лексем): *Подільці, Тилігульське, Донське, Верхній Куяльник, Дунайське, Чорноморськ, Дністровець, Лиман, Струмок, Ставки, Зарічне, Приморське, Новоозерне, Задунайівка, Лиманське, Сухий Лиман;*

3) ойконіми, в основах яких засвідчені назви осіб за професією, заняттям, статусом (95 лексем): *Чабанське, Капітанівка, Докторове, Рибальське, Фараонівка, Царичанка, Старокозаче, Десантне, Матроска, Міщанка, Шаманівка, Бондарі, Козацьке, Мирони, Мошняги, Болгарка, Ковалівка, Чоботарівка, Козаче, Серби, Казбеки, Чабанівка, Слюсареве, Ткаченка, Бессарабка, Майорське, Росіянівка, Гуляївка;*

4) ойконіми, в основах яких зазначено місце знаходження (70 лексем): *Ланове, Роздол, Верхній Куяльник, Нижній Куяльник, Амбарів, Кринички, Ставкове, Курортне, Приморське, Садове, Баштанівка, Підгірне, Південне, Над'ярне, Залізничне, Пасічне, Надрічне, Нагірне, Приозерне, Кордон, Дачне Берегове, Ставки, Парканці;*

5) найменування населених пунктів за ландшафтом (35 лексем): *Отрадна Балка, Левадівка, Рівне, Глибоке, Польове, Долинка, Кам'янка, Долинівка, Лугове, Прямобалка, Холмське, Ярове, Лісне, Коса, Зелена Балка, Роца, Плавні, Острівне, Степове, Балка, Ліски, Долинське, Котловина, Курган, Плоске, Шляхове, Балкове, Кучурган;*

6) ойконіми, в основах яких засвідчені відапелятивні імена з первинним значенням назв рослин, їх частин та плодів (80 лексем): *Березівка, Бу-*

зинове, *Малинівка, Виноград, Виноградівка, Осинівка, Калинівка, Вишневе, Конопляне, Виноградне, Пшеничне, Тополине, Абрикосове, Роза, Орхівка, Вишняки, Кислиця, Лощинівка, Трояндове, Пионоянове, Вербове, Калини, Грабове, Липецьке, Ясенове, Дубове, Вільшанка, Квітка, Осички, Мандаринівка, Будячки, Грушка;*

7) ойконіми, в основах яких засвідчені відапелятивні імена з первісним значенням назв звірів, птахів, комах (60 лексем): *Чижове, Воробіївка, Баранове, Білка, Колове, Соколове, Вовкове, Жукове, Кролівка, Орлівка, Вовківське, Воронівка, Кінне, Жеребкове, Борсуки, Бобрицьке, Капустянка, Комарівка, Чайківка, Чайківське, Орел;*

8) ойконіми, в основах яких засвідчені відапелятивні імена різних тематичних груп (84 лексем): назви знарядь праці: *Коси*; продуктів харчування: *Сахарове, Маслове, Борщі*; предметів повсякденного вжитку: *Коритне, Точилове, Домниця*; назви за кольором: *Червоне, Жовте, Красне, Зелене, Оксамитне, Біленьке, Біле*; назви за ознаками: *Розкішне, Широке, Чарівне, Веселе, Вільне, Благодатне, Сухувате, Мирне, Сонячне, Переможне, Заможне, Нове.*

Вітчизняні та зарубіжні ономасти за семантикою твірної основи визначали різні групи ойконімів, але всі класифікації зводилися переважно до поділу власних географічних назв на відоміні та відапелятивні. Традиційно ойконіми за структурою поділяють на прості, складні та складені. Найбільшу групу ойконімікону Одеської області становлять прості назви населених пунктів відапелятивного походження, яких виявлено 600 одиниць, серед них можна виділити ойконіми, які утворилися суфіксальним способом (450 онімів) за допомогою таких суфіксів: -ов/-ев-: *Берегове, Садове, Докторове, Трояндове, Пионоянове, Цебрикове, Вишневе, Сахарове, Козлове, Соколове, Шерове, Бузинове, Січневе, Травневе, Польове, Усатове, Ранжєве*; -ськ/-цьк-: *Лиманське, Долинське, Вовківське, Блонське, Спаське, Чудське, Чабанське, Козацьке, Кам'янське, Холмське*; -івк/-ївк-: *Путилівка, Комишівка, Орлівка, Виноградівка, Парканівка, Березівка, Веселівка, Гуляївка, Косівка, Гвоздівка, Левадівка, Крижанівка, Калинівка, Цибулівка, Воробіївка, Малинівка, Заводівка, Капітанівка, Чайківка, Гаївка*; -ок/-очок-: *Глибоке, Широке, Струмок, Грибочок*; -к-: *Матроска, Кам'янка, Кудрявка, Сербка, Зірка, Долинка, Визирка, Кошарка, Кримтулька, Грушка*; -ів-: *Амбарів, Баштанків; Загнітків*; -ян-: *Конопляне, Зоряне, Водяне*; -н-: *Виноградне, Курортне, Кінне, Сінне, Оброчне, Переможне, Удобне, Коритне*; -ин-: *Сухине, Білине, Вижине, Гербине*; -инк-: *Сиротинка, Булдинка, Лізинка, Шкарбинка, Струтинка*; -ичк-: *Кринички*, -ичн-: *Залізничне*, -як-: *Вишняки*, -иц-: *Теплиця, Кислиця, Домниця*, -ик/-ник-: *Дальник, Топик, Куяльник*; -ярк-: *Вапнярка*; -ц-: *Парканці*; -ець-: *Тростянець*. Префіксальним суфіксальним способом утворилися такі ойконіми відапелятивного похо-

дження: *Привільне, Приморське, Приозерне, Загір'я, Перехрестове*. Зафіксовано також ойконіми, які утворилися перенесенням загальної назви у власну: *Кулига, Лука, Дружба, Бугай, Тятри, Райки, Надія, Привілля, Орел, Виноградар, Бакша, Галочі, Флора, Серби, Будеї, Балка, Кордон, Затока, Білка, Перемога, Роздол*.

Другу за чисельністю групу ойконімів Одещини становлять прості ойконіми відонімного походження, їх зафіксовано 350 лексем: *Вікторівка, Демидове, Мар'янівка, Михайлівка, Прохорове, Северинівка, Миколаївка, Антонюки, Василівка, Шевченкове, Улянівка, Петрівка, Маркевичеве, Тарасівка, Олександрівка, Тилігульське, Григорівка, Федорівка, Євтодія, Агафіївка, Романівка, Степанівка, Ілля, Кирилівка*. Більшість із них утворилися суфіксальним способом за допомогою суфіксів: -івк/-ївк-: *Вікторівка, Тимофіївка*; -ов/-ев-: *Петрове, Юрашеве*; -ськ/-зьк-: *Тилігульське*; -єньк-: *Машенька*. Зафіксовано ойконіми, що утворилися від патронімів: *Багринцівці* – *багринівці* «рід чи підлеглі Багриня» перейшов у назву населеного пункту з первісним значенням «поселення, яке заселяють багринівці»; *Дашківці* – *дашківці* «рід чи підлеглі Дашка – Данила» перейшов у назву населеного пункту з первісним значенням «поселення, яке заселяють дашківці»; *Дяківці* – *дяківці* «рід чи підлеглі Дяка» перейшов у назву населеного пункту з первісним значенням «поселення, яке заселяють дяківці»; *Іванцівці* – патронім *іванівці* «рід чи підлеглі Івана» перейшов у назву населеного пункту з первісним значенням «поселення, яке заселяють іванівці».

Наступна група ойконімів Одещини – це складні ойконіми, що становлять 95 лексем, серед яких можна виокремити такі словотвірні моделі: поєднання прикметника з іменником-апелятивом: *Новоселиця, Благодатне, Чорноморське, Новоселівка, Новозаріцьке, Білозірка, Краснопілка, Новоселиця, Мирнопілля, Великорибальське, Старосілля, Сухолужжя, Новоозерне*; поєднання прикметника з іменником-онімом: *Новопетрівка, Новомиколаївка, Новомихайлівка, Новопавлівка, Новоантонівка, Новоборисівка, Новокостянтинівка, Старокостянтинівка, Малоцебрикове, Великомар'янівка, Мала Ярославцевь*; поєднання прикметника з прикметником: *Новокрасне*; поєднання іменника-оніма з іменником-апелятивом: *Слов'яносербка, Трудомирівка, Дружелюбівка, Краснопілля, Петродолинське*; поєднання іменника-оніма з іменником-онімом: *Петропавлівка, Поліно-Оситенкове, Ганно-Покровка, Кароліно-Бугаз, Семено-Карпівка, Андріїво-Іванове*; поєднання іменника-апелятива з дієсловом: *Теплодар, Утконосівка*; поєднання числівника з іменником-апелятивом: *Першотравневе, Семисотка, Семихатки*.

Як зазначає Д.Бучко, поява та семантичне наповнення атрибутів у складених ойконімах завжди були зумовлені екстралінгвальними факторами, серед яких можна виділити: атрибути, які безпосередньо характеризують поселення за різноманітними ознаками; атрибути, які характеризують посе-

лення за їх зв'язками, відношеннями до інших об'єктів на місцевості; атрибути, які характеризують поселення за їх відношенням до конкретної людини [3, с. 12]. Проаналізуємо складені назви поселень за видами атрибутів: *Нова Некрасівка, Нова Ковалівка, Нова Дофінівка, Нова Долина, Нова Іванівка, Новий Гребеник, Нова Шибка, Нові Чобручі, Нова Григорівка, Новий Мир, Нова Волярка, Нова Вільшанка* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за його новизною. *Великі Ламзаки, Великий Дальник, Велике Бокове, Велика Васиївка, Мала Кіндратівка, Мала Петрівка, Малий Фонтан, Малий Куяльник, Мала Олександрівка* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за його розміром. *Зелена Балка, Червоний Яр, Червона Стінка, Зелений Гай, Червона Гірка* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за певними кольорами. *Донська Балка* – ойконім, атрибут якого характеризує поселення за його зв'язком з іншими об'єктами на місцевості, оскільки атрибут *Донська* вказує на розташування поселення. *Нижній Куяльник* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за його розташуванням. *Добрий Лук, Весела Балка, Веселий Кут* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за його позитивною рисою. *Богданове Перше, Миколаївка Перша, Катеринівка Перша, Бобрик Перший, Бобрик Другий, Познанка Перша, Познанка Друга, Ясенове Перше, Ясинове Друге* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за номером розташування; *Сухий Лиман* – ойконіми, атрибут яких характеризує поселення за його малою кількістю води.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, структурний аналіз ойконімікону Одещини засвідчив, що серед усіх ойконімів найчисленнішу групу становлять прості назви відапелятивного походження (600 онімів), які утворилися переважно від назв рельєфу, місцевості, рослин та тварин. Другою групою за кількістю назв поселень становлять прості ойконіми відонімного походження (350 лексем), які утворилися від імен та прізвищ людей, що, ймовірно, проживали на певній території. Менш поширеними виявилися складні (95 онімів) та складені назви (129 онімів) населених пунктів. Варто зауважити, що значна кількість ойконімів була утворена неморфемними способами: лексико-семантичним, лексико-синтаксичним та морфолого-синтаксичним. Одним із домінуючих способів творення ойконімів Одещини є лексико-семантичний, який реалізується двома шляхами: *онімізації* (перехід загальної назви у власну) і *трансонімізації* (перехід одного виду оніма в інший). *Онімізація* супроводжується кардинальною зміною функції першої назви стосовно другої. Аналогічне явище, напевно, має місце і в трансонімізації. Ці два види реалізації лексико-семантичного способу деривації ойконімів здійснюються без будь-яких формальних змін у структурі ойконімів стосовно їх етимонів, тобто апелятивів чи онімів. У граматичному відношенні ойконіми, утворені лексико-семантичним спосо-

бом (в процесі онімізації і трансонімізації) мають форму однини або множини. Лексико-семантичним способом назви поселень утворилися такими шляхами: ойконіми, що виникли внаслідок онімізації апелятивів: назв одиничних або множинних примітних об'єктів: *Орел, Квітка, Грушка, Порт, Білка, Будячки, Кошари, Правда, Дубки, Ставки*; назв типів самих поселень: *Селище*, а також пізніші складені назви: *Нова Царичанка, Весела Балка, Нова Плахтійка, Якимів Яр, Чорний Кут, Нова Григорівка, Нове Селище, Жовтий Яр*, тобто такі назви населених пунктів, етимони яких вказують на тип самого поселення; ойконіми, що виникли внаслідок трансонімізації: гідронімів: *Куяльник, Лиман*; антропонімів: *Ілля*; ойконімів: *Трибухи*; патронімів: *Дяківці, Осипівці*. Ойконіми, однойменні з апелятивами, етимони яких вказують на тип поселення, творилися шляхом онімізації апелятивів, а ойконіми, однойменні з назвами просторових одиниць, тобто з назвами місцевостей, виникали не безпосередньо від однойменних апелятивів, а від омонімних власних назв цих місцевостей, тобто шляхом трансонімізації мікропонімів. Лексико-синтаксичним способом утворені такі назви поселень: *Білгород-Дністровський, Шевченкове-Кут, Христо-Ботеве, Семено-Карнівка, Коси-Слобідка, Петро-Євдокіївка, Андрієво-Іванове, Антоно-Ковач, Івано-Миколаївка*. Ойконіми морфолого-синтаксичного способу деривації виникли шляхом субстантивації колишніх означень у давніх атрибутивних складених назвах поселень: *Заможне, Нове, Веселе, Сухе, Нове, Красне, Чорна, Тихе, Мале, Козаче, Удобне, Широке, Плоске, Світле, Важне, Багате, Біле, Рівне, Зелене*. Найчастотнішим способом творення ойконімів є суфіксальний спосіб серед мофемних способів і лексико-семантичний спосіб серед неморфемних способів. Варто зазначити, що назви поселень Одещини належать переважно до староукраїнського та новоукраїнського періоду утворення, які характеризуються різноманітним семантико-словотвірним наповненням, що зумовлено суспільно-економічним способом життя мешканців у період заснування поселення. Ойконіми є історичними пам'ятками, які залишили нам предки для того, щоб ми цінували і пам'ятали свою історію, без якої немає майбутнього.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у створенні словника ойконімів з урахуванням семантичних та структурних особливостей. У подальших розвідках із цієї проблеми варто звернути увагу на етимологічний аспект ойконімів.

Література

1. Адміністративно-територіальний устрій областей України за 2021 р. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.
2. *Бучко Д.* Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 144 с.

3. Бучко Д. Г. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2000. Вип. 37. С.10-13.
4. Єфименко І.В. Ойконімія Херсонщини в історико-етимологічному аспекті (загальні уваги). *Українська мова*. 2011. № 4. С. 9-21.
5. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т./ редкол.: П.Т.Тронько (голов. ред. та ін.); АН УРСР, Інститут історії. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, «Одеська область», 1969. 930 с.
6. Німчук В. В. Українська ономастична комісія: сьогодення і перспективи. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*. Київ, 2012. Вип. 1 (16). С. 6-13.
7. Радьо Л.Н. Ойконіми України на -*ь (-*ja, -*je) у Х – ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2004. 18 с.
8. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
9. Янко М.Т. Топонімічний словник української мови. Київ: Знання, 2008. 431 с.

References

1. *Administrative-territorial structure of the regions of Ukraine in 2021. [Administratyvno-terytorial'nyj ustrij oblastej Ukrai'ny za 2021 r.]* URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.
2. Buchko, D. (1990), *The origin of the names of settlements in Pokuttia [Pohodzhennja nazv naselenyh punktiv Pokuttja]*. Lviv: Svit. 144 p.
3. Buchko, D.G. (2000), *Classification of oikonyms of Ukraine (word-forming and motivational aspect) [Klasyfikacija ojkonimiv Ukrai'ny (slovotvirno-motyvacijnyj aspekt)]*. Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University. Series: Philological Sciences (Linguistics). Kirovograd, Issue 37. pp.10-13.
4. Yefimenko, I.V. (2011), *Oikonymy of Kherson region in the historical and etymological aspect (general attention) [Ojkonimija Hersonshhyny v istoryko-etymologichnomu aspekti (zagal'ni uvagy)]*. Ukrainian language. № 4. pp. 9-21.
5. *History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes (1969) [Istorija mist i sil Ukrai'ns'koi' RSR]*. Kyiv: “Odesa Region”, 930 p.
6. Nimchuk, V.V. (2012). *Ukrainian onomastic commission: present and prospects [Ukrai'ns'ka onomastychna komisija: s'ogodennja i perspektyvy]*. Notice of the Ukrainian Onomastic Commission. New series. Kyiv. Vol. 1 (16), pp. 6-13.
7. Radyo, L.N. (2004), *Ukrainian oikonyms in -*ь (-*ja, -*je) in the 10th -*

20th centuries [Ojkonimy Ukrai'ny na -*j' (-*ja, -*je) u H – HH st.]. Ivano-Frankivsk, 18 p.

8. Torchynskyi, M.M. (2008), *The structure of the nominal space of the Ukrainian language [Struktura onimnogo prostoru ukrai'ns'koi' movy]*. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 548 p.
9. Yanko, M.T. (2008), *Toponymic dictionary of the Ukrainian language [Toponimichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy]*. Kyiv: Znannia, 2008. 431 p.

• • •

УДК 811.161.2'373.2"19"

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262394>

О. В. Малаш,

канд. філол. наук, мол. наук. співр.,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

НАН України

АНТРОПОНИМІЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІРИ (НА МАТЕРІАЛІ КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ)

У статті розглянуті офіційні та неофіційні антропоніми, що функціонують у класичній і сучасній українській прозовій творчості. На прикладах імен персонажів І. Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, Панаса Мирного, М. Куліша, Г. Тарасюк, С. Процюка, М. Гримич, М. Кідрука та ін. показано, як у художній літературі імена слугують засобами мовного увиразнення, розкривають мисленнєво-емоційний світ персонажа, його особистісну, національну, релігійну тожсамість. Об'єкт дослідження – антропоніми (офіційні, гіпокористики, прізвиська, псевдоніми), вживані в українських класичних та сучасних текстах. Предмет розвідки – функціонально-стилістичні можливості антропонімів у художній літературі, лінгвофілософський і лінгвопсихологічний вимір власних імен. До обраного матеріалу – антропонімікону українських літературних текстів, – застосовано описовий метод та метод контекстуального аналізу. Метою дослідження є функціонально-стилістичний та мовно-філософський аналіз офіційної й неофіційної антропонімії відповідно до проблематики, яку автори порушують у своїх творах.

Поставлено питання про те, яким чином співвідносяться ім'я та ставлення автора до персонажа-носія, ім'я та сприйняття його носія іншими персонажами, як взаємодіють ім'я та життєпис, ім'я та самоусвідомлення. Також наголошено на емоційній близькості як чинникові вживання неофі-

ційних варіантів імен. Знайдено варіанти, що символізують дорослішання, здитиніння, зречення минулого або, навпаки, намагання його зберегти. Розкрито причини називання одного персонажа в літературному творі багатьма іменами, а двох персонажів – одним. Показано, як на ґрунті імен розгортаються ідеологічні конфлікти, чому офіційне ім'я для персонажа не обов'язкове і яку роль відіграє варіант імені в ритуалі залицяння. Також приділено увагу гумористичній складовій, коли неофіційні антропоніми використані з карнавальною метою.

Ключові слова: антропонім, неофіційний антропонім, гіпокористика, псевдонім, літературно-художній антропонім.

O. V. Malash,

*PhD in Philology, Sc, junior researcher,
O. O. Potebnia Institute of Linguistics
of the NAS of Ukraine*

ANTHROPONYMY: PSYCHOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSION (A CASE STUDY OF THE CLASSICAL AND MODERN UKRAINIAN PROSE)

The paper provides an analysis of formal and informal anthroponyms that act in the classical and modern Ukrainian prose. A case study of the names given to the characters of the prose works of I. Nechui-Levytskyi, Panas Myrnyi, M. Kulish, H. Tarasiuk, S. Protsiuk, M. Hrymch, M. Kidruk etc. shows how the names serve as means of linguistic expressiveness, reveals the thought and emotional space of the character, his/her personal, national, and religious identity. The object of the study are anthroponyms (formal, hypocoristics, nicknames, pseudonyms) used in the classical and modern texts. The subject of the research are the functional and stylistic opportunities of anthroponyms in fiction, and the linguophilosophical and linguopsychological dimension of proper names. The descriptive method and the method of contextual analysis are used toward the selected material – anthroponymical vocabulary of the Ukrainian fiction. The aim of this research is a functional, stylistic, and linguophilosophical analysis of the formal and informal anthroponymy in its relation to the issues raised by the authors in their prose.

We raise a question how a name and the author's attitude to the character (the holder of that name), a name and perceiving its holder by other characters, a name and self-awareness correlate. An emotional intimacy is emphasized as a factor that motivates people to use informal name variants. Some revealed variants symbolize the adulthood, infantilization, renunciation of the past or trying to preserve it. We uncover the reasons for naming of one character with many names and two characters – with the same name. It is shown how can they make ideological

conflicts about the names, why a formal name is not required for the character, and what kind of role can the name variant play in the courtship ritual.

Key words: anthroponym, informal anthroponym, hypocoristics, pseudonym, fiction anthroponym.

Які характеристики повинна мати людина, щоб її називали Ганною, а не Наталею? Це питання прозвучить дещо дивно для сучасного українця, не звиклого іменувати дітей на честь християнських святих-патронів (Артем, бо народився в День святого Артемія), тим більше – давати імена відповідно до подій, з якими пов'язана поява дитини (Ждана, бо на неї довго чекали). Зазвичай імена «просто подобаються», модні, бережуть пам'ять про рідних, і це достатній привід для того, щоб новий громадянин його отримав.

У власних іменах людей (антропонімах), на відміну від інших видів онімів, закладена дивовижна двоїстість: з одного боку, антропонім виокремлює людину з-поміж інших, їй подібних, а з другого – не повідомляє про неї нічого специфічного та не виділяє носія цього імені жодним чином серед решти носіїв. Інакше кажучи, Валерій за замовчанням відрізняється від Георгія, бо їхні імена неоднакові, проте два Валерії не мають спільних ознак, крім імені, за яких би їх можна було зарахувати до певної категорії. Але з цієї подвійної сутності антропоніма є істотний виняток – ім'я у мистецтві. Художня творчість (як колективна, так і індивідуально-авторська) експлуатує імена як особливі знаки, наповнені важливим для творця сенсом. Не просто так персонажа відомої казки названо Телесиком, а через те, що народився він з дерева – *телес* «стовбур дерева», *телиш* «колода, шматок дерева» і є деревом, яке стало *тілом* [12, с. 539, 541]. Ім'я покликане наділити героя чи героїню особистою історією, чеснотами й вадами, визначити ставлення до нього/неї інших мешканців світу, до якого його/її вмістили. Тому, чуючи ім'я *Федько*, аудиторія неминуче згадає трагічну долю Винниченкового Федька-Халамидника, а ім'я *Катерина* пов'язує з Шевченковим: «Кохайтеся, дівчаточка, та не з москалями».

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Для мовознавчих студій художня антропоніміка становить особливий інтерес – насамперед важлива відповідь на питання, чому та навіщо автор (авторка) обирає саме це ім'я, що воно має означати для читачів, і яким великим є розмаїття художніх прийомів, які б передбачали залучення антропонімів до розкриття особистості персонажа. Наприклад, із якою метою Іван Багряний у «Тигроловах» дає однакові імена сестрі головного героя в Україні та його новій знайомій на Далекому Сході [2], й що спонукає героїню оповідання Марини Єщенко «Мій Хвильовий» назвати Наташку Б'янкою [13]. Ця проблема актуальна не лише через увагу до «кухні», на якій створюється художній

текст, а й через потребу випрацювання сучасного українського антропонімного етикету з оперттям на мистецькі зразки.

Аналіз досліджень проблеми. У слов'янській ономастиці найгрунтовнішими дослідженнями художньої антропонімії варто вважати, на наш погляд, праці Л. О. Белея [2], Ю. Карпенка [17], Л. Кричун [20], О. Горбач [8], А. Вегеш [5], Т. Окуневич [26] які систематизували найважливіші функції літературно-художніх антропонімів, Ж. Дворжакової, якій завдячуємо історичним оглядом літературної антропонімії [33], Ч. Косиля [34] та ін.

На відміну від традиційного підходу «текст – антропонімний простір – інтерпретація» ми застосовуємо підхід «проблема – ім'я – інтерпретація», що дозволяє детальніше розглянути ті антропоніми, які ілюструють порушену філософську чи психологічну проблему.

Об'єктом дослідження стали офіційні та неофіційні антропоніми, вживані в українських класичних та сучасних літературних текстах. За **предмет дослідження** ми обрали функціонально-стилістичні можливості антропонімів у художній літературі, а також лінгвофілософський і лінгвопсихологічний вимір власних імен українських літературних персонажів.

Мета цієї статті – функціонально-стилістичний та лінгвофілософський аналіз літературно-художньої офіційної й неофіційної антропонімії.

Джерельною базою дослідження стали твори класичної та сучасної української літератури – Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, Миколи Куліша, Бориса Антоненка-Давидовича, Галини Тарасюк, Степана Процюка, Наталії Очкур та багатьох інших. Фактичний матеріал дослідження – усі варіанти імен літературних персонажів у різних контекстах. До обраного матеріалу застосовано **описовий метод** та **метод контекстуального аналізу**; задіяно прийоми культурно-історичної інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи літературно-художні антропоніми, дослідник завжди намагається з'ясувати, чому й навіщо автор обрав для героя чи героїні саме такий спосіб позначення. І доходить висновку, що, даючи ім'я персонажу, його творець свідомий потенціалу цього антропоніма. Тому вибір варіанта слугує важливим прийомом, що допомагає зорієнтувати читацьку аудиторію щодо особливостей вдачі персонажа. Саме тому Марія Магіос називає героїню *Дарусею* – лагідно та співчутливо, щоб читачі роману «Солодка Даруся» змогли краще уявити жінку, яка через пережите горе мовби назавжди застигла в его-стані дитини [22]. Також перебування в дитячому его-стані демонструє головна героїня оповідання Галини Тарасюк «Щаслива *Дарочка*» – молода багатодітна жінка *Дарочка, Дарця*, здатна, подібно до Поліанни (дівчинки з однойменного роману Елеонор Портер), тільки не вдаючись до спеціальної гри-автотренінгу, – із вдячністю приймати все, що відбувається в її житті, навіть коли воно перетворюється на пекло [30].

Інколи персонажі одного твору мають одне офіційне ім'я на двох, і тоді авторові доводиться розрізняти їх за неофіційними (або неофіційним та офіційним) варіантами – *Григорія і Грицька* в «Тигроловах» Івана Багряного [2], *Вову й Володю* з «Депеш Мод» Сергія Жадана [14]. А герой роману «Любов і піранії» Макса Кідрука сам постає перед читачами то *Санею*, то *Алексом*, то «коротко й екзотично» *Алі* [18].

Відповідний варіант імені потрібен для того, щоб бути «своїм» у певному колі, а цих кіл може бути чимало. Так, боєць Олександр із оповідання Галини Вдовиченко «Госпіталь. Розвантажувальні дні» усім, хто молодший за нього, відрекомендовується як *дядя Саша*; для інших він – *Сашко* [4]. У повісті «Козачка» Марка Вовчка героїню спершу називають *Оле-сею*, а з дев'ятої глави – *Олександрою*, ніби в такий спосіб авторка акцентує на психологічному зламі, внаслідок якого наївна дівчина позбулася дитинної довіри до реальності, що її оточувала, й перетворилася на згорьовану дорослу жінку [7].

Отже, модифікація імені персонажа як символ зрілості/незрілості – цілком типовий прийом для української прози. «Ти вже дорослий хлопчик, *Кирильцю*» [28, с. 120], – сам до себе звертається персонаж роману Степана Процюка «Інфекція». Він і справді фізично дорослий, проте в момент екзистенційної кризи ніби перевбирається в дитину, роздвоюється на дорослий та дитячий егостани, які намагаються порозумітися між собою.

У романі тієї-таки Галини Тарасюк «Сестра моєї самотності» головна героїня за допомогою автономізації намагається (хай не завжди успішно) встановити особисті кордони: «ані найменшого ні з ким панібратства! Для всього світу – по імені і батькові: *Олександра Олександрівна*. Навіть для жовторотих фаворитів, яким би свербіло в присмерку будуару називати тебе *Сандрою*, *Сандою* чи ще якоюсь порнокличкою <...> Навіть для савонного, дорогого, по роги державного мужа, котрий волів би досі бачити тебе невинною *Санечкою*, наївним Сонечком <...>» [31, с. 12–13]. А в оповіданні «Острів зимового мовчання», який починається фразою: «Жінка, яку тепер звали Ольгою, <...>» (151), героїня має кілька імен: спочатку вона – *Оксана*, потім – *Тамара*, а насамкінець – *Ольга*; для чоловіка-грека вона – *Афродіта*; для випадкового коханця, який зайшов до її таверни, – *Наташа* (прізвисько жінок колишнього СРСР, залучених у проституцію за кордоном) [30, с. 151]. Відсутність мети в житті, внутрішнього стержня, цілісності в героїні символізує низка імен, що змінюють одне одне, лишаячи її сутність усе тією самою.

Для героїні роману «Над Чорним морем» Іван Нечуй-Левицький обирає ім'я *Саня* – варіант, що асоціюється щонайперше з хлопчиком. Такий варіант імені натякає на певні риси характеру дівчини, що їх традиційно вважають чоловічими, та, можливо, на її прагнення взаємодіяти на рівних

у світі науки й управління, який у ХІХ належав переважно чоловікам [25]. В оповіданні Євгена Гуцала «Хто ти?» односельці героїні не асоціюють її з ім'ям і по батькові *Дарина Дмитрівна*, вона для них завжди *Одарка* – не надто розумна жінка, яка мало заслуговує на повагу [11]. Подібну функцію виконує зневажливий варіант імені *Євдокія – Явдошка* в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні», та й від головного персонажа *Нечипора* (одомашнене *Нікіфор* «переможець») залишається обітнуте *Чипка* як «знак якості» його незрілої душі [23].

У п'єсі Миколи Куліша «Отак загинув Гуска» головний герой та його дружина чи не вперше пригадують, як звучать повні імена їхніх сімох доньок:

Секлета Семенівна. Як же так, Саваєйку, коли ж сім: Устонька, Настонька, Пистонька, Христонька, Хро-стонька, Онисонька, Охтисонька. Гуска (*дивлячись в одну точку*). Так і я почав. А вони мені: доньки в вас дорослі? Дівчата? Цілі громадянки? А ви їх змалюєте? Знижуєте? Зменшуйте?.. Будь ласка, на повні ймення! Як ваших дочок повні наймення? Секлета Семенівна (*боязко*). Устя, Настя, Пис-тя, Христя... Гуска (*скрикнув*). Загину, а так своїх власних дочок не називав і не назову-с! Мужичок з них, когуток, хоч як хочете, — не зроблю. (*Секретно подумав і почав*). Усти-мія, кажу, Настасія... (*До жінки*). От кажи тепер далі ти! Секлета Семенівна. Устимія, Настасія, Писти-мія... Гуска (*хмуро поправив*). Євпистимія! Секлета Семенівна. Євпистимія, Євхристимія... Гуска (*поправив*). Христинія! Секлета Семенівна. Христинія, Хростинія... Гуска. Євфросинія! [21].

Але важливість повних імен для родини Гусок полягає не лише в тому, що доньки вже дорослі й це має бути певним чином підтверджено. Річ у тім, що ці імена дівчата отримали при хрещенні. Пов'язана з соціалістичною революцією зміна релігії (тобто відмова від неї) потребує і знищення всього, що пов'язане з християнством – зокрема старосвітської антропонімної традиції. Батько переймається тим, що це перейменування торкнеться і його дітей:

Секлета Семенівна. Євхросинія... Та ми ж ніколи, Саваєйку, так їх не називали. Гуска. А тепер треба, б'од нас тепер, як помітив я, церковні наші імення хочуть одібрати і всіх нас на Роз та Карлів хочуть обернути. Треба берегти! Святині-с!.. [там само].

Кардинально протилежну ситуацію демонструє нам оповідання Анастасії Якименко «За щастям». Оскільки до закладів вищої освіти в Радянському Союзі був заборонений шлях абітурієнтам з «неправильним» соціальним походженням (дітям священників, «куркулів», тобто тих, хто жив з приватної торгівлі, та взагалі всіх, кого зарахували до ворогів радянського народу), то дівчина, охрещена *Серафимою*, прагнучи порвати з «буржуазним» минулим, щоби вступити до вишу, змінює ім'я на «пролетарське»

– *Люція* (скорочено «Велика жовтнева революція»). Втім, упродовж усієї історії вона лишається аморфною *Люсею* з геть неусталеними поглядами на життя та невиразним майбутнім [32].

Ім'я, зокрема неофіційне, може ставати маркером релігійної тожсамості, як у романі Семена Скляренка «Святослав», героїня якого, прийнявши християнство, отримує й наймення, пов'язане з християнською міфологією: «*Малушею* ти була – і *Марією* вознесешся» [29, с. 464]; в романі «Весняні ігри в осінніх садах» Юрій Винничук пародіює ці перейменування: героїня взяла псевдонім за кришнаїтськими традиціями. «*Валерія*, яка знала її під іншим іменем, так само загорілася ідеєю помінати собі ім'я та назвала себе *Лалла-дед*, скорочено *Лалла* (можливо, на честь індійської поетеси XIV ст., хоча сама навряд чи мала про це уявлення), а свого хлопця Юрія запропонувала іменувати «*Джаганатха*, скорочено *Джага*» [6, с. 35]. У самому тексті цього немає, але читач може побачити в Юрієвому «кришнаїтському» псевдонімі гру слів: Джаганатха в перекладі з санскриту – «володар Всесвіту», а Джага – жаргонна назва алкогольного напою *Jaguar* або взагалі алкоголю низької якості.

Неофіційні імена інколи незворотно заступають офіційний варіант, як у випадку, описаному в повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря»: «Тій дівчині піп дав імення *Минодора*, а люди на селі звали її *Нимидорою*» [24, с. 14]. Це прізвисько, як видно далі з повісті, використовує навіть її чоловік. Адже церковне (насправді язичницьке з походження – Мῆνοδώρα «дар місяця») ім'я, яким охрещено героїню, для широкого загалу незрозуміле, чуже, важко артикульоване, тому односельці та рідні припасовують звучання антропоніма Минодора до того, що звичніше їм самим. У романі П. Загребельного «Диво» князь Ярослав воліє називати подругу не на її справжнє ім'я *Забава*, а на прізвисько *Шуйця* (через те, що в дівчини була лише ліва рука) [16].

Імена та їхні варіанти можуть бути приводом для конфліктів, як-от у «Містичному вальсі» Наталії Очкур, де персонажі навмисне називають одне одного тими гіпокористиками, які викликають відразу в адресата: «Повний варіант ще куди не йшло, звучить пристойно, без грайливості, та ось скорочення від нього! Пестливі форми, хай їм грець! *Гриша*, *Грицю*... жах, та й годі!» [27, с. 5], «Усі знали, що вона терпіти не може, коли її називають *Светою*, саме так, через «є» <...>» [там само, с. 6]. Героїня, яка саботує звертання *Света*, не проти варіанта *Лана*, але вважає його «переполовиненим» ім'ям [там само, с. 65], і лише на піку щирості, за відчуття максимального душевного наповнення ідентифікує себе зі *Світланою*.

У романі «Ти чуєш, Марго?» Марини Гримич героїня трансліює різні ступені близькості з іншими персонажами, називаючи одних офіційними іменами (*Максим*, *Сергій* – старші сини Марго, *Андрійки* – молодший син та чоловік), висловлює через використання різних антропонімних варіантів оцінку

персонажам (*Светочка, Леська*) [10]. Герой «Інфекції» Степана Процюка в момент інтимної близькості перейменовує *Ірен* в *Ірцю* [28, с. 99].

Геть інакша ситуація зі співвідношенням офіційних і неофіційних антропонімів у романі «Доця» Горіха Зерня: бабуся героїні – то *баба Оля*, то *тьотя Оля*, то *Ольга Іванівна*, а кума її бабусі – то *баба Маша*, то *Марчиха*, то *Марія Павлівна*, – що більше варіантів має ім'я персонажа, то ширші в самого персонажа соціальні зв'язки й розмаїтіший характер узаємин з іншими. При цьому сама головна героїня, навпаки, інкогніто й водночас *доця*, *деточка* чи навіть *фюрер* (так записана в телефоні в колеги) [9].

Неофіційні імена змінюють одне одне; для різних людей Лариса, героїня роману Галини Тарасюк «Сестра моєї самотності» може бути як *Лорою*, так і *Лесею*: «Вона з вікна дивилась на автобус... з Лесею. Лесею? Ах, пробач, Лоро, я й забула, що твоя мама, сільська вчителька, назвала тебе на честь Лесі Українки...» [31, с. 7]. Одначе й сама Лариса називає подругу Олександру теж *Лесею* – точніше, *Леською*: «У світлі хвилини ваших стосунків вона іноді ради містифікації назвала тебе Лесею», й навіть після її смерті Олександрі вчувається Ларисин голос: «Бідна Лесько, я вже зійшла з дистанції, а ти все ще біжиш?..» [там само, с. 17].

Імені відведено роль національної ознаки: мати головного героя повісті «Слово матері» Бориса Антоненка-Давидовича називає хлопчика *Івасиком*, а подруга-росіянка та її батько – *Ванею*. До речі, неофіційні імена дітей відображають тогочасну практику, поширену серед російської аристократії – називання на іноземний (англійський або французький лад): *Мері* (Марія), *Кімі* (Катерина), а хлопчину, який має важковимовне ім'я *Анемподист*, у побуті називають *Анею*. Симптоматично, що ім'я *Ярина* (так звали героїню п'єси Марка Кропивницького «Невольник» за однойменною поемою Тараса Шевченка – на цю виставу приїздить родина Кузьмініх-Караваєвих разом з Іваном) збурує в Мері огиду – як українська мова («малоросійський діалект») викликає зневагу в її батьків. Через спротив героїні типовому українському імені автор ніби зміцнює її зв'язок з матір'ю й батьком – переконаними україноненависниками, які вже за кілька сторінок відверто знущуються з простої селянки лише через те, що вона не володіє російською [1].

Часом автор (авторка) воліє обійтися взагалі без офіційного імені або загадує його лише побіжно. Це завжди продиктоване певним сюжетним задумом. Наприклад, у романі Павла Загребельного «Брухт» воєнний (і повоєнний) злочинець не має жодних ідентифікацій, крім прізвиська *Трамбон*, яке вказує на його офіційне заняття, що ним грабіжник певний час вдало прикривається. Геніального айтівця-самоука, який фактично керує всіма фінансово-правовими операціями в корпорації «Куч-метал», всередині цієї компанії всі кличуть *Нулем*, а між тим «у нього одинадцять закордонних паспортів, і всі на різні прізвища» [15, с. 234]. Причому попервах це

прізвисько означало інше – так прозвали його «за абсолютну непомітність і, власне, нікчемність» [там само, с. 71], незугарність, позірну скромність, потім «так до нього і прилипло» [там само, с. 72], та з огляду на стрімку кар'єру чоловіка це прізвисько вже набуло іншої конотації: хитрий ділок завойовує довіру генерального директора корпорації, художника, його дружини, а наприкінці, найімовірніше, й виявиться тим, хто організував убивство свого шефа. Відсутність офіційного імені слугує символом невидимості (Нуль – «невидимий і нечутний мікроб» [там само, с. 73]), непомітної влади (*Фень* – до речі, саме йому вдається відновлювати пам'ять свого хворого однокласника, звертаючись до нього скороченим варіантом *Кузь*, як між ними було заведено з дитинства).

У романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» героїня має офіційне ім'я – Валентина, але чоловік називає її *Бібі* – «так на суахільі шанобливо звертаються до літніх жінок» [19, с. 25]. У такий спосіб немолодий вже герой мовби прагне акцентувати на спільному життєвому шляхові, який пройшов із коханою пліч-о-пліч. Не так, як усі інші, називає жінку головний герой згаданого «Брухту» Павла Загребельного – *Євдоксія* (не *Євдокія*, не *Ледва* й не *Дунька*), демонструючи таким чином своє захоплення її «імператорською» харизмою, з одного боку, а з другого – прагнучи вразити жінку своєю ерудицією, бо це один із небагатьох «козирів» Совинського-вченого перед не надто інтелектуально обдарованою партнеркою. А за її відсутності персонаж іронізує: «Назвав Євдокію Євдоксією, та то був тільки комплімент, бо як же далеко нашій українській Дуньці, навіть найбагатшій, до візантійської імператриці!» [15, с. 83]. Імена справді близькі за значенням і мають спільний складник – *Εὐδοξία* «благославна» («царське» ім'я-комплімент від Яреми) та *Εὐδοκία* «благовоління» (паспортне ім'я героїні), проте *доброї волі* не досить для *доброї слави*, й персонажка, попри всі її претензії на «царювання» – лише «наївна жінка, розгублена від багатства, <...>, безладна у своїх вчинках, може, навіть безпорадна» [там само].

У «Хто ти?» Євген Гуцало називає однаковим ім'ям *Галія* двох сестер, одну з яких мати замолоду покинула в сиротинці [11]. Зазвичай сестрам (братам) батьки дають різні імена, але в цій історії дублювання антропоніма стає символом невидимості Галі-старшої для її матері, забуття (адже жінка не навідує своєї доньки, доки та росте в дитбудинку); можливо, й ім'я своє дівчинка отримала вже після зникнення матері з її життя. Якщо ж Галія-старша стала, власне, Галею до того як опинилася у притулку, тоді, можливо, Одарка називає так само другу доньку, показуючи цим, що починає життя з чистого аркуша.

Висновки та перспективи дослідження. Ім'я в літературному тексті, незалежно від часу створення цього тексту, бере на себе частину авторової місії з розкриття не лише самого персонажа, його національної, релігійної чи іншої ідентичності, а й світу, в якому він перебуває, епохи, в якій він діє.

В одних випадках на цій функції антропоніма навмисне наголошено («Сестра моєї самотності» Галини Тарасюк, «Слово матері» Бориса Антоненка-Давидовича, «Отак загинув Гуска» Миколи Куліша чи «Брухт» Павла Загребельного, «Містичний вальс» Наталії Очкур), в інших висновки мусить робити сам читач («Козачка» Марка Вовчка, «Ти чуєш, Марго?» Марини Гримич).

Істотну роль у портретуванні персонажів відіграє вибір автором офіційного або антропоніма, який потому стає символом особистості. Зміна імені демонструє акт знищення, зречення особистості, розрив зв'язків з минулим («За щастям» Анастасії Якименко, «Святослав» Семена Склярєнка), зміни ставлення до персонажа інших людей («Сестра моєї самотності» Галини Тарасюк) чи автора («Козачка» Марка Вовчка, «Над Чорним морем» Івана Нечуя-Левицького).

Ми сподіваємося надалі розширити й поглибити дослідження українських літературно-художніх антропонімів, з огляду на появу на мистецькій арені нових імен і нових творів. Надалі зосередимо наукові пошуки довкола останніх виданих друком поетичних і прозових книжок сучасних українських авторів.

Література

1. *Антоненко-Давидович Б.* Слово матері. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=4> (дата звернення: 24.05.2022)
2. *Багрянний І.* Тигролови. Кіровоград: Степова Еллада, 2000. 240 с.
3. *Белей Л. О.* Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 35–40.
4. *Вдовиченко Г.* Госпіталь. Розвантажувальні дні. *Волонтери. Мобілізація добра*/С. Жадан, І. Карпа, І. Роздобудько, Л. Денисенко, Г. Вдовиченко та ін. [Електронне видання]. Харків: КСД, 2015. С. 7–31.
5. *Веґеш А.* Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2010. 18 с.
6. *Винничук Ю.* Весняні ігри в осінніх садах. [Електронне видання]. Харків: КСД, 2007. 288 с.
7. *Вовчок Марко.* Козачка. Народні оповідання. Київ: Веселка, 1983. С. 42–58.
8. *Горбач О.* Антропоніми в романі Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2014. С. 93–96.
9. *Горіха Зерня.* Доця. Київ: Білка, 2019. 288 с.
10. *Гримич М.* Ти чуєш, Марго? Київ: Дуліби, 2012. 211 с.
11. *Гуцало Є.* Хто ти? URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=833>.

12. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 5 (Р–Т). Укл. Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін. Київ: Наук. думка, 2006. 704 с.
13. *Щенко М.* Мій Хвильовий. Життя моє. Київ: Вид-во ПЕНМЕН, 2017. С. 59–64.
14. *Жадан С.* Дешев Мод. Харків: Фоліо, 2004. 224 с.
15. *Загребельний П.* Брухт. Харків: Фоліо, 2003. 253 с.
16. *Загребельний П.* Диво. Твори в шести томах. Т. 2. Київ: Дніпро, 1979. 575 с.
17. *Карпенко Ю. О.* Гумористичний принцип у літературній ономастиці. Записки з ономастики. 2003. Вип.7. С. 36–45.
18. *Кідрук М.* Любов і піраньї. Київ: Нора-Друк, 2011. 320 с.
19. *Кідрук М.* Не озирайся і мовчи. Харків: КСД, 2017. 513 с.
20. *Кричун Л.* Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 1998. 239 с.
21. *Куліш М.* Отак загинув Гуска. URL.: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2750> (дата звернення: 13.04.2022)
22. *Матіос М.* Солодка Даруся. Драма на три життя. Львів: Піраміда, 2005. 176 с.
23. *Мирний Панас.* Хіба ревуть воли, як ясла повні: Роман з народного життя. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
24. *Нечуй-Левицький І. С.* Микола Джеря. Твори в трьох томах. Т. 2. Київ: Дніпро, 1988. С. 6–112.
25. *Нечуй-Левицький І. С.* Над Чорним морем. Над Чорним морем Дві московки. Київ: Андронум, 2021. С. 5–176.
26. *Окуневич Т.* Онімний простір творів М. Куліша. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Сер.: Лінгвістика: зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2013. Випуск 17. С. 150–155.
27. *Очкур Н.* Містичний вальс. Львів: Піраміда, 2004. 250 с.
28. *Процюк С.* Інфекція. Львів: Піраміда, 2002. 196 с.
29. *Склярєнко С.* Святослав. Донецьк: Сталкер, 2004. 640 с.
30. *Тарасюк Г.* Щаслива Дарочка. Острів зимового мовчання. *Ковчег для метеликів.* Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. С. 73–80, 150–157.
31. *Тарасюк Г.* Сестра моєї самотності. Бровари: ПП «МН ТРК «Відродження», 2009. 322 с.
32. *Якименко А.* За щастям. Електрифіковане та українізоване. Українське місто сто років тому. Київ: Темпора, 2021. С. 91–114.
33. *Dvořáková Ž.* Literární onomastika. Antroponyma. Praha: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2017. 292 s.
34. *Kosyl Cz.* Nazwy własne w prozie Jarosława Iwazskiewicza. Lublin: UMCS, 1992. 138 s.

References

1. Antonenko-Davydovych, B. (1993), *Mother's say [Slovo materi]*, URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4> (last accessed: 24.05.2022)
2. Bahrianyi, I. (2000), *Tiger hunters [Tyhrolovy]*, Kirovohrad: Stepova Ellada.
3. Belei, L. O. (1993), *Fiction anthroponymy as a source of developing the national names treasure of Ukrainians [Literaturno-khudozhnia antroponimiia yak dzherelo rozvytku natsionalnoho imennyka ukrainsiv]*, *Movoznavstvo*, N3, pp. 35–40.
4. Vdovychenko, H. (2015). *Hospital. Unloading days [Hospital. Rozvanta-zhuvalni dni]*, *Volontery. Mobilizatsiia dobra*. S. Zhadan, I. Karpa, I. Rozdobudko, L. Denysenko, H. Vdovychenko etc., Kharkiv: KSD, pp. 7–31.
5. Vehesh, A. (2010), *Traditions and innovation of the Ukrainian literary-fiction antroponymy of the posttotalitarian era [Tradysii ta novatorstvo ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii posttotalitarnoi doby]*. Abstract of Cand. of Philol. Sc. Diss. Ivano-Frankivsk.
6. Vynnychuk, Yu. (2007), *Spring games in autumn gardens [Vesniani ihry v osinnikh sadakh]*, Kharkiv: KSD.
7. Vovchok, Marko. (1983), *Cossack's daughter [Kozachka]*, *Narodni opovidannia*, Kyiv: Veselka, pp. 42–58.
8. Horbach, O. (2014), *Anthroponyms in Volodymyr Danylenko's novel «Gazelle poor Ramsey» [Antroponimy v romani Volodymyra Danylenka «Hazeli bidnoho Remzi»]*, *Naukovi pratsi Kam'yanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*, pp. 93–96.
9. Horikha Zernia (Duda, T.). (2019), *Daughter; [Dotsia]*, Kyiv: Bilka.
10. Hrymych, M. (2012), *Can you hear me, Marho? [Ty chuiesh, Marho?]*, Kyiv: Duliby.
11. Hutsalo Ye. *Who are you? [Khto ty?]*, URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=833> (last accessed: 12.04.2022).
12. *Etymological dictionary of the Ukrainian language; in 7 vols [Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.]*. (2006), Vol. 5 (R–T), R. V. Boldyriev, V. T. Kolomiets, T. B. Lukinova etc. (Comps.), Kyiv: Naukova dumka.
13. Yeshchenko, M. (2017), *My Khyliovi [Mii Kvyliovi]*, *Zhyttia moYe*, Kyiv: Vydavnytstvo PENMEN, pp. 59–64.
14. Zhadan S. (2004), *Depeche Mode [Depesh Mod]*, Kharkiv, Folio.
15. Zahrebelny, P. (2003), *Scrap [Brukht]*, Kharkiv: Folio.
16. Zahrebelny, P. (1979), *The wonder [Dyvo]*, Works in six volumes, Vol. 1, Kyiv: Dnipro.
17. Karpenko, Yu. O. (2003), *Humorous principle in the literary onomastics [Humorystychnyi pryntsyf u literaturnii onomastytsi]*, *Zapysky z onomastyky*, Iss. 7, pp. 36–45.

18. Kidruk, M. (2011), *Love and piranhas [Liubov i pirani]*, Kyiv: Nora-Druk.
19. Kidruk, M. (2017), *Don't look back and keep silence [Ne ozyraisia i movchy]*, Kharkiv: KSD.
20. Krychun, L. (1998), *Functions of anthroponyms in the modern satirical novel [Funktsii antroponimiv u suchasnomu ukrainskomu satyrychnomu romani]*, Cand. of Philol. Sc. Diss. Kirovohrad.
21. Kulish, M. (1960), *This is the way Huska die [Otak zahynuv Huska]*, URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2750> (last accessed: 13.04.2022)
22. Matios, M. (2005), *Sweet Darusia. A drama of three lives [Solodka Darusia. Drama na try zhyttia]*, Lviv: Piramida.
23. Myrnyi, Panas. (2006), *Do oen low when the mangers are full: A novel about people's life [Khiba revut voly, yak yasla povni: Roman z narodnoho zhyttia]*, Kharkiv: Folio.
24. Nechui-Levytskyi, I. S. (1988), *Mykola Dzheria [Mykola Dzheria]*. Works in three volumes, Vol. 3, Kyiv: Dnipro, pp. 6–112.
25. Nechui-Levytskyi, I. S. (2021), *Over the Black Sea [Nad Chornym morem]*, Nad Chornym morem. Dvi moskovky, Kyiv: Andronum, pp. 5–176.
26. Okunevych, T. (2013), *Expanses of onyms in M. Kulish's works [Onimnyi prostir tvoriv M. Kulisha]*, Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, Ser.: Lihvistyka: zbirnyk naukovykh prats, Kherson: KhDU, Iss. 17, pp. 150–155.
27. Ochkur, N. (2004), *A mystical valse [Mistychnyi vals]*. Lviv: Piramida.
28. Protsiuk, S. (2002), *Infection [Infektsiia]*, Lviv: Piramida.
29. Skliarenko, S. (2004), *Sviatoslav [Sviatoslav]*, Donetsk: Stalker.
30. Tarasiuk, H. (2009), *Darochka the Happy [Shchaslyva Darochka]*, *Winter silence island [Ostriv zymovoho movchannia]*, Kovcheh dlia metelykiv. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia», pp. 73–80, 150–157.
31. Tarasiuk, H. (2009), *The sister of my solitude [Sestra moiei samotnosti]*, Brovary: PP «MN TRK «Vidrodzhennia».
32. Yakymenko, A. (2021). *Running after the happiness [Za shchastiam]*, Elektryfikovane ta ukrainizovane. Ukrainske misto sto rokiv tomu. Kyiv: Tempora, pp. 91–114.
33. Dvořáková, Ž. (2017), *Literary onomastics. Anthroponyms [Literární onomastika. Antroponyma]*, Praha: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
34. Kosyl Cz. (1992), *Proper names in Yaroslav Ivashkevych's prose [Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza]*, Lublin: UMCS.

О. В. Черноус,*канд. філол. наук, доц.,**Кропивницький інститут державного**та муніципального управління,**завідувачка кафедри загальної підготовки та соціальної роботи*

ВАРІЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ ФОРМУЛИ

У статті узагальнені та доповнені ключові відомості про сучасну українську офіційну антропонімну формулу в аспекті варіювання кількості та послідовності її компонентів, а також їх графічного оформлення. Для реалізації поставленої мети було виконано низку завдань: 1) виявлено та описано випадки зміни кількісного складу української офіційної антропонімної формули в тих документальних джерелах, де важливою є ідентифікація особи; 2) схарактеризовано виявлені варіації української офіційної антропонімної формули у сфері документування управлінської інформації; 3) простежено зміни послідовності лексем у межах антропонімної формули; 4) зроблено висновки про повну та відносну самостійність компонентів української антропонімної формули; 5) окреслено варіанти графічного оформлення антропонімної формули в документах. Об'єкт дослідження – сучасна українська офіційна антропонімна формула; предмет дослідження – варіювання кількості та послідовності лексем, їх графічного оформлення у межах української антропонімної формули. У науковій праці послуговуємося насамперед описовим та порівняльним методами. У результаті дослідження було виявлено, що вищий ступінь офіційності документа (наприклад, державні реєстри та списки), то ширше застосування трилексемної антропонімної формули. Однак навіть найбільш консервативна сфера, де метою є якнайточніша ідентифікація особи, поступово зазнає впливу глобалізаційних процесів, внаслідок яких сучасна антропонімна формула усе частіше репрезентується двома лексемами без імені по батькові (як-от паспорт громадянина України для виїзду за кордон). У сфері документування управлінської інформації має місце елімінація імені по батькові в низці реквізитів організаційно-розпорядчих документів, спостерігається трансформації антропонімної формули у звертаннях, що контрастує з практикою усного спілкування. Попри вільний порядок розташування компонентів у межах антропонімної формули фіксуємо обмеження щодо інверсійного використання імені та по батькові. Усі компоненти української антропонімної формули можуть вживатися з повною та відносною самостійністю залежно

від дискурсу. У роботі окреслено теорію Строумена, зауважено про варіювання реєстру літер залежно від типу документа.

Ключові слова: антропонімна формула, ім'я, прізвище, по батькові, варіант.

O. V. Chornous,
*PhD in Philology, Assistant Professor,
Kropyvnytskyi Institute of State and Municipal Governance,
Head of Department of General Training and Social Work*

VARIATION OF THE UKRAINIAN ANTHROPONYMIC FORMULA

The article summarized and supplemented key information about the current Ukrainian official anthroponymic formula in terms of variation in the number and sequence of its components, as well as their graphic design. A number of tasks were performed to realize this purpose. We have found and described some changes in the quantitative composition of the Ukrainian official anthroponymic formula in those documents where identification of the person is important, characterized some versions of the Ukrainian official anthroponymic formula in documentation of management activities, traced changes in the sequence of anthroponymic formula components, have reached the conclusion about the complete and relative independence of components in the Ukrainian anthroponymic formula. The final area of investigation was graphic design of the anthroponymic formula in the documents. The object of the research is a modern Ukrainian official anthroponymic formula; the subject of the research is variation in the number and sequence of components in the Ukrainian anthroponymic formula, their graphic design. In this article we use the descriptive and comparative methods in the first place. As a result of the study it was found that the highest level of official document (for example, state registers and lists), then the wider application of anthroponymic formula with three components. However, even the most conservative sphere, where the aim is to identify the person as accurately as possible, is gradually exposed to the influence of globalization processes. As a result of this, the modern anthroponymic formula is increasingly represented by two lexemes without the name of the father (as a passport of the citizen of Ukraine for travel abroad). We must admit elimination of patronymic in some requisites of organizational and executive documents. There are transformations of the anthroponymic formula in the manner of addressing one another in the written form, which is in contrast with the practice of verbal communication. Despite the free order of the components in the anthroponymic formula, we fix restrictions for the name and the patronymic's version. All components of the Ukrainian anthroponymic formula can be used with full and

relative independence depending on the discourse. In the article the strawman theory is outlined as well as variants of the case letter in documents.

Key words: anthroponymic formula, personal name, surname, patronymic, variant.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сьогодні українська офіційна антропонімна формула закріплюється відповідною нормою права: згідно з п. 1 ст. 28 Цивільного кодексу України ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові [18]. Однак навіть на законодавчому рівні такий варіант не є єдиноможливим, адже зі змісту ч. 3 ст. 12 Закону України «Про національні меншини в Україні» випливає, що громадяни, у національній традиції яких немає звичаю зафіксувати «по батькові», мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – ім'я батька і матері [10]. У зв'язку з цим резонно постає питання про те, чи в усіх випадках українська офіційна антропонімна формула «прізвище + ім'я + по батькові» здатна задовольнити потреби мовців і які фактори, крім означеної вище національної традиції, можуть впливати на варіювання кількості її компонентів, їхню послідовність, графічне оформлення. Результати такого аналізу доповнюватимуть загальні уявлення про сучасну українську офіційну антропонімну формулу й можуть бути використані в подальших дослідженнях теоретичних аспектів антропонімної формули.

Аналіз досліджень проблеми. Ще в II половині ХХ ст. знаний український ономаст М. Худаш звернув увагу на той факт, що сучасна українська антропонімна система належить до «трийменних» з обов'язковими трьома компонентами, але «це стосується лише для так званої урядово-адміністративної системи і абсолютно не є обов'язковим для народно-побутового іменування, характерного великим багатством інновацій, моделей і форм» [17, с. 81]. Це важливе спостереження лишилося актуальним і на початку ХХІ ст.: його «осучаснену» версію фіксуємо в роботі дослідника історичної антропонімії В. Денисюка, де автор підкреслює, що в трилексемному вигляді антропонімна формула використовується лише в документально-діловій сфері, тоді як побутова обмежується використанням однієї чи двох лексем – імені або імені та по батькові, натомість у фамільярній ситуації мовці взагалі оперують лише одним компонентом – особовим іменем чи прізвищем [2, с. 6]. Такі висновки підтвердила також С. Пахомова, яка зауважила, що тенденція заміни трилексемного іменування на дволексемне почала поширюватися й на ділову сферу [8, с. 198]. Як приклад наведені факти узвичаєння дволексемного іменування перших осіб держави в офіційних повідомленнях ЗМІ: *Леонід Кучма*, *Олександр Мороз*. Дослідниця мовної моди О. Врублевська констатує, що наразі вибір антро-

понімної формули залежить від формату відносин, що склалися в колективі, і ступеня регламентованості комунікації [1, с. 34]. Таке твердження цілком справедливо можна вважати актуальним для українських реалій. Так, на протигагу консервативній академічній сфері, де загальноприйнятою є тричленна антропонімна формула, бізнес-середовище активно послуговується іменем та прізвиськом. Показовим є також теледискурс: О. Врублевська зауважує, що порівняно із 60–80-ми роками ХХ ст., коли вибір антропонімною формули зумовлювали соціальний статус та рід діяльності героїв телепрограм (перших осіб держави, науковців, педагогів обов'язково іменували трилексемно, спортсменів, акторів, коментаторів – дволексемно), у пострадянський час кількість ситуацій, які б вимагали використання трилексемної антропонімною формули, значно скоротилася (в усіх названих вище ситуаціях закріпився дволексемний спосіб іменування) [там само, с. 33]. Дослідниця пояснює відмову від імені по батькові двома причинами: модою на західний стиль мовленнєвої поведінки й модою на молодість, що пропагується ЗМІ. Висловлені науковцями міркування вважаємо за необхідне підтвердити власними фактами.

Метою наукової розвідки є узагальнення та доповнення ключових відомостей про сучасну українську офіційну антропонімну формулу в аспекті варіювання кількості її компонентів, зміни їх послідовності, графічного оформлення. Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне виконати такі **завдання**: 1) виявити та описати випадки зміни кількісного складу української офіційної антропонімною формули в тих документальних джерелах, де важливою є ідентифікація особи; 2) схарактеризувати виявлені варіації української офіційної антропонімною формули у сфері документування управлінської інформації; 3) простежити зміни послідовності лексем у межах антропонімною формули; 4) зробити висновки про повну та відносну самостійність компонентів української антропонімною формули; 5) окреслити варіанти графічного оформлення антропонімною формули в документах.

Об'єкт дослідження – сучасна українська офіційна антропонімна формула; **предмет дослідження** – варіювання кількості та послідовності лексем, їх графічного оформлення у межах української антропонімною формули.

У науковій праці послуговуємося описовим **методом** для окреслення варіантів антропонімною формули в документах, реєстрах, списках, основним призначенням яких є якнайточніша ідентифікація особи, у сфері документування управлінської інформації, у практиці усного спілкування тощо. Використовуємо також порівняльний метод для фіксації змін в кількісному складі, послідовності лексем у межах антропонімною формули.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній розширено ключові відомості про сучасну українську офіційну антропонімну формулу в аспек-

ті варіювання кількості її компонентів, зміни їх послідовності, графічного оформлення. Теоретична цінність дослідження вбачається в поглибленні наукових знань про сучасну українську офіційну антропонімну формулу. Практичне значення одержаних результатів виявляється в тому, що окремі висновки та положення стануть при нагоді у подальших дослідженнях теоретичних аспектів антропонімної формули.

Виклад основного матеріалу. За результатами моніторингу встановлено, що трилексемна антропонімна формула стабільно застосовується в тих документальних джерелах, де важливою є ідентифікація особи, тобто коли потрібно якнайточніше розпізнати людину та мінімізувати ризик сплутування. Такими, наприклад, є офіційні реєстри, створені з метою накопичення, обробки інформації та надання певним відомостям офіційного визнання. Вважається, що інформація, наведена в державному реєстрі, є правильною, правдивою і не підлягає доказуванню, тож ідентифікація особи за трьома параметрами тут є однозначно оптимальнішою. Так, трилексемні антропонімні формули використовують такі єдині та державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України, як Єдиний реєстр адвокатів України; Єдиний реєстр нотаріусів; Реєстр атестованих судових експертів; Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; Державний реєстр «Суб'єкти оціночної діяльності». Те саме стосується Державного реєстру виборців, Єдиного державного демографічного реєстру тощо, а також різноманітних офіційних списків осіб, укладених з широкого кола питань: наприклад, сформовані Державною податковою службою списки осіб, яким списано податковий борг до 3060 грн [13]; список громадян, які перебувають на квартирному обліку з правом позачергового одержання жилих приміщень [14] тощо. Крім названих, виокремлюємо також списки, що не мають офіційного значення, слугують здебільшого для інформування чи контролю й призначені для обмеженого користування. На відміну від попередніх, вони можуть містити лише прізвище та ім'я особи, як-от укладений вчителем список учнів класу [16] чи список зареєстрованих учасників конференції з питань розвитку галузі електронних комунікацій України [15]. Це дає підстави стверджувати, що кількість лексем у межах антропонімної формули може варіюватися залежно від ступеня офіційності документа.

Дещо в іншому аспекті постає кількість компонентів антропонімної формули, зазначеної в паспорті. Відповідно до ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» у редакції від 23 квітня 2021 року ім'я особи є обов'язковим складником паспорту громадянина України та паспорту громадянина України для виїзду за кордон. При цьому відповідно до п. 7 ст. 3 ім'ям особи вважається прізвище, ім'я та по батькові фі-

зичної особи. Попри це паспорт громадянина України містить трилексемну антропонімну формулу, а паспорт громадянина України для виїзду за кордон – дволексемну. У зв'язку з тим, що обидва документи призначені для якнайточнішої ідентифікації особи, постає питання про те, чому другий документ не містить компонента по батькові. Усунути таку колізію частково допомагає рішення Європейського суду з прав людини в заяві № 59894/00. Суд роз'яснює, що кожен із паспортів виконує власну функцію: внутрішній паспорт є основним посвідченням, що встановлює особу власника у всіх адміністративних та соціально-економічних відносинах у країні, тоді як закордонний має вторинне значення, оскільки використовується лише для закордонних поїздок [4]. Фактично йдеться про те, що внутрішній паспорт є пріоритетним документом в аспекті ідентифікації особи, тож містить повний антропонімний профіль власника (це своєю чергою зменшує необхідність залучати інші документи для підтвердження особи), тоді як закордонний є передусім проїзним документом, який повинен не лише посвідчувати особу, а й виконувати функцію документа зовнішнього обігу, відповідати основним принципам інтероперабельності. Це є однією із причин, які, на нашу думку, вплинули на обмеження антропонімної формули двома лексемами. Україна, рухаючись курсом європейської інтеграції, враховує міжнародний досвід, а також стандарти та норми виготовлення закордонних паспортів задля спрощення процесів ідентифікації громадян при перетині пунктів паспортного контролю, тож очевидною є орієнтація на дволексемну антропонімну формулу, тоді як ім'я по батькові лишається «внутрішнім» компонентом, своєрідною даниною споконвічним традиціям. Іншу причину вбачаємо в тому, що в сучасний біометричний закордонний паспорт імплантовано значно надійніші за антропонімні біометричні дані, параметри, які дають змогу безпомилково ототожнювати особу (відцифрований образ обличчя особи, відцифрований підпис особи, відцифровані відбитки пальців рук), що зменшує потребу в будь-яких додаткових ідентифікаторах, зокрема в імені по батькові. Така ідентифікація відома під назвою біометричної та базується на порівнянні фізіологічних та психологічних особливостей об'єкта з його характеристиками, збереженими в базі даних [12, с. 15]. Вона значно ефективніше, ніж антропонімна ідентифікація, нівелює ризик сплутування різних осіб внаслідок тезойменності чи випадки самозванства.

Наведені приклади свідчать про те, що навіть найбільш консервативна сфера, де метою є якнайточніша ідентифікація особи, поступово зазнає впливу глобалізаційних процесів, внаслідок яких сучасна антропонімна формула усе частіше репрезентується двома лексемами без імені по батькові. У зв'язку з цим дослідники говорять, що антропонімна формула припиняє своє існування як засіб відображення національної культури, а ім'я по батькові з нейтральної номінації перетворюється на марковану [1, с. 34].

Новацією сфери управлінської інформації та організації роботи з документами стала елімінація імені по батькові в низці реквізитів організаційно-розпорядчих документів згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 55 «Деякі питання документування управління діяльності» [3]. Так, під час оформлення реквізитів «адресат», «гриф затвердження документа», «резольюція», «підпис», «візи та гриф погодження для документів, що створюються у паперовій формі», «відмітка про засвідчення паперових копій документів», «відмітки про створення, виконання документа» використовується лише дволексемна антропонімна формула без імені по батькові. Аналізований документ містить також рекомендації щодо формулювання особистих звертань: замість узвичаєного імені та по батькові пропонуються варіанти «пан», «пані», з якими поєднується особове ім'я або прізвище адресата. Це контрастує з практикою усного спілкування. За спостереженням О. Врублевської, у вокативній функції переважає трілексемна формула [1, с. 34], хоча й тут непоодинокими є випадки звертання без імені по батькові. Найбільш відчутним, на її переконання, це є в установах з міжнародною участю.

Послідовність лексем у межах української антропонімної формули є відносно вільною. Аналіз антропонімної формули «ім'я + прізвище» з позиції мови підтверджує, що стрижневим компонентом слід вважати ім'я, оскільки прізвище граматично залежить від імені, натомість із позиції мовлення, наприклад, у сфері наукового та офіційно-ділового стилів, перше місце посідає прізвище, тоді як ім'я та по батькові ініціально скорочуються й виступають додатковими компонентами [7, с. 100–101]. Можливість інверсійного порядку не стосується компонентів «особове ім'я + по батькові».

Компоненти української антропонімної формули можуть вживатися з повною та відносною самостійністю. Особове ім'я є лідером розмовного (розмовно-побутового) дискурсу, хоч і не обмежується ним. Нині звертання на ім'я в поєднанні з шанобливими «пан/пані» дають змогу використовувати його ізольовано від імені по батькові («Шановний пане Іване!»). Беззаперечним прикладом панування особового імені в діловодстві є випадки фіксації власних назв священників, пап, королів [там само]. Прикметною є поява особових імен без прізвищ чи імен по батькові у рекламному дискурсі: «Андрій містом Лева керував... і мільярдером став», «Стоматолог Саша не слухав... і де він тепер?» [6], «Аліно, просто так не сигналять», «Сергію, не перетиная подвійну смугу» [5].

Прізвище як самостійна одиниця функціонує в діловому, науковому, юридичному тощо дискурсі, поєднуючись з ініціалами або лише ініціалом імені («Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра Хобзєя П. К.»; «проблему студіювали І. Вихованець, П. Чучка...»), «Житомирський окружний адміністративний суд у складі головуючого судді – То-

каревої М. С...»), так і в неофіційних комунікативних ситуаціях (фамільярне іменування дружиною чоловіка за прізвиськом, звертання керівника до підлеглого, вчителя до учня тощо: «Петров, чого ти не слухаєш?»). Прикметно, що деякі випадки самостійного вживання прізвиська чи то імені закріплені чинним законодавством. Так, відповідно до абзацу 7 п. 1 розділу IV наказу Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» персонал установ виконання покарань називає та звертається до засуджених на прізвисько з додаванням «засуджений», «засуджена», «громадянин», «громадянка», а у виховних колоніях – «вихованець», «вихованка» з додаванням імені [9]: «засуджений Іваненко», «вихованко Олено». Наступним абзацом передбачена можливість для засудженого звертатися до представника адміністрації установи виконання покарань (і навпаки) на ім'я, якщо вони проти цього не заперечують. Крім цього, випадки самостійного вживання прізвиська регламентовані Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України». Згідно із п. 50 одним із можливих варіантів звертання начальників й старших за військовим званням військовослужбовці у питаннях служби до підлеглих і молодших є за військовим званням і прізвиськом: «Лейтенанте Малишенко», «Сержанте Мішин» [11]. Ім'я по батькові на відміну від інших компонентів вживається з відносною самостійністю. Про такі випадки можемо говорити лише у зв'язку з розмовним дискурсом (фамільярне іменування колег за іменем по батькові: «Василівно, ви доробили звіт?»).

Ще один аспект, який, на нашу думку, необхідно означити в пропонованому дослідженні, пов'язаний із сучасними правовими реаліями та стосується графічного оформлення антропонімної формули. Ідеться про теорію Строумена (Strawman theory), ідеологічним підґрунтям для якої послуговував римський правовий принцип *Capitis Diminutio Maxima*, що передбачав капіталізацію літер імені громадянина, який втратив повністю свої права та свободу, тобто перетворився на невільника. Прихильники цієї теорії, переконують, що справжнє ім'я особи записане в свідоцтві про народження (Kurt Washington), тож будь-які спроби здійснити запис цієї антропонімної формули в інших документах із застосуванням зміненого реєстру літер призводять до появи зовсім іншої (вигаданої, фіктивної) особи («straw man») зі своїм окремим іменем (KURT WASHINGTON). Таке розмежування антропонімної формули та її нестандартного запису було неодноразово спростоване в американських та британських судах (United States v. Washington (1996), State of Colorado v. Drew (2010), Jaeger v. Dubuque County (1995), United States v. Furman (2001), а теорія визнана псевдонауковою. Основним аргументом послуговувало однакове фонетичне звучання написаних по-різному імен. В українській юридичній практиці такі випадки не зафіксовані попри те, що графічне представлен-

ня антропонімної формули також варіюється: внутрішній паспорт, закордонний паспорт, посвідчення водія – великий реєстр, свідоцтво про народження, шлюб, смерть – малий реєстр.

Висновки та перспективи дослідження. У результаті дослідження було виявлено, що вищий ступінь офіційності документа (наприклад, державні реєстри та списки), то ширше застосування трилексемної антропонімної формули. Однак навіть найбільш консервативна сфера, де метою є якнайточніша ідентифікація особи, поступово зазнає впливу глобалізаційних процесів, внаслідок яких сучасна антропонімна формула усе частіше репрезентується двома лексемами без імені по батькові (як-от паспорт громадянина України для виїзду за кордон). У сфері документування управлінської інформації має місце елімінація імені по батькові в низці реквізитів організаційно-розпорядчих документів, спостерігаються трансформації антропонімної формули у звертаннях, що часто контрастує з практикою усного спілкування. Попри вільний порядок розташування компонентів у межах антропонімної формули фіксуємо обмеження щодо інверсійного використання імені та по батькові. Компоненти української антропонімної формули вживаються з повною та відносною самостійністю залежно від дискурсу. Зауважено про варіювання реєстру літер залежно від типу документа. Подальшого дослідження потребують антропоніми, що функціонують у політичному, рекламному, масмедійному тощо дискурсі.

Література

1. *Врублевская О. В.* Языковая мода в русской ономастике: автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра філол. наук. Волгоград, 2017. 41 с.
2. *Денисюк В. В.* Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.: монографія. Київ: Міленіум, 2006. 203 с.
3. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Каб. Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55 : станом на 22 груд. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-п#Text>.
4. Європейський суд з прав людини. Друга секція. Ухвала щодо прийнятності. URL: <https://cutt.ly/TKHSAqm>.
5. *Карц Б.* Цікаві іменні білборди від патрульної поліції з'явилися по всій Україні (ФОТО). *Radio TPEK* : вебсайт. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/tsikavi_imenni_bilbordy_vid_patrulnoi_politsii_zyavylysy_a_po_vsiy_ukraini_foto_262931.html.
6. *Кромченко О.* Андрей Садовой о билбордах с его именем: «Главное, что не некролог!». *КП в Україні* : веб-сайт. URL: <https://kp.ua/lvov/498159-andrei-sadovoi-o-bylbordakh-s-eho-ymenem-hlavnoe-chto-ne-nekroloh>.
7. *Медвідь-Пахомова С. М.* Антропонімна формула особове ім'я – прізви-

- ще в слов'янських мовах. Українська пропріальна лексика: матеріали наук. семінару, м. Київ, 13 верес. 2000 р. Київ, 2000. С. 99–102.
8. Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Ужгород: Вид-во Олександрі Гаркуші, 2012. 344 с.
 9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ М-ва юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5: станом на 6 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>.
 10. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-ХІІ: станом на 12 груд. 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. 8 верес. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>.
 11. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-ХІV : станом на 21 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
 12. Русин Б. П., Варецький Я. Ю. Біометрична аутентифікація та криптографічний захист. Львів: Коло, 2007. 287 с.
 13. Списки осіб, яким списано податковий борг до 3060 грн. *Суботцівська громада* : вебсайт. URL: <https://subrada.gov.ua/news/1613395483/>.
 14. Списки осіб, які потребують поліпшення житлових умов. *Офіційний сайт Кам'янської міської ради* : вебсайт. URL: https://kam.gov.ua/ua/news/pg/130520778488768_p47/print/page/.
 15. Список зареєстрованих учасників конференції з питань розвитку галузі електронних комунікацій України. *Конференція з питань розвитку галузі електронних комунікацій України. Інтернет Асоціація України (ІнаУ)*. URL: <http://mail.inau.ua/180.2851.0.0.1.0.phtml>.
 16. Список учнів класу. *Сайт вчителя початкових класів* : вебсайт. URL: http://ludmilamarienko.ucoz.ua/index/spisok_uchniv_klasu/0-78.
 17. Худаши М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
 18. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 7 трав. 2022 р. *Голос України*. 2003. 12 берез. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.

References

1. Vrublevskaja, O. V. (2017), *Language fashion in Russian onomastics: Author's thesis [Jazykovaja moda v russkoj onomastike: avtoref. diss. ... d-ra filol. nauk]*, Volgograd, 41 p.
2. Denysiuk, V. V. (2006), *Anthroponyms in the Ukrainian historiographic tradition of the second half of the 17th and 18th centuries [Antroponimy v ukrainskii istoriohrafichnii tradytsii druhoi polovyny XVII–XVIII st.]*, Mileinium, Kyiv, 203 p.

3. *Some issues in the documentation of management activities* [*Deiaki pytan-
nia dokumentuvannia upravlinskoi diialnosti*], viewed 28 April 2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-p#Text>.
4. *European Court of Human Rights. Second section. Adopted on acceptance* [*Yevropeiskyi sud z prav liudyny. Druha sektiia. Ukhvala shchodo pryiniat-
nosti*], viewed 28 April 2022, URL: <https://cutt.ly/TKHSAqm>.
5. Karts, B. *Interesting billboards with personal names from the patrol police
appeared all over Ukraine (PHOTO)*. [*Tsikavi imenni bilbordy vid patrol-
noi politsii z'avylysia po vsii Ukraini (FOTO)*], viewed 11 May 2022, URL: [https://radiotrek.rv.ua/news/tsikavi_imenni_bilbordy_vid_patrulnoi_polit-
sii_zyavylysia_po_vsiy_ukraini_foto_262931.html](https://radiotrek.rv.ua/news/tsikavi_imenni_bilbordy_vid_patrulnoi_polit-
sii_zyavylysia_po_vsiy_ukraini_foto_262931.html).
6. Kromchenko, O. *Andrej Sadovoj about billboards with his name: «The
main thing is not an obituary!»* [*Andrej Sadovoj o bilbordah s ego imenem:
«Glavnoe, chto ne nekrolog!»*], viewed 10 April 2022, URL: [https://kp.ua/
lvov/498159-andrei-sadovoi-o-bylbordakh-s-cho-ymenem-hlavnoe-cho-
ne-nekroloh](https://kp.ua/
lvov/498159-andrei-sadovoi-o-bylbordakh-s-cho-ymenem-hlavnoe-cho-
ne-nekroloh).
7. Medvid-Pakhomova, S. M. (2000), *The anthroponymic formula personal
name and surname in Slavic languages* [*Antroponimna formula osobove
imia – pryzvyshche v slovianskykh movakh*]. Ukrainiska proprialna leksyka:
materialy nauk. seminaru, Kyiv, pp. 99–102.
8. Pakhomova, S. M. (2012), *Evolution of anthroponymic formulas in Slav-
ic languages* [*Evolutsiia antroponimnykh formulu slovianskykh movakh*],
Uzhhorod, 344 p.
9. *On approval of the rules of internal order of the institutions of punishment
execution* [*Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov
vykonannia pokaran*], viewed 18 May 2022, URL: [https://zakon.rada.gov.
ua/laws/show/z1010-18#Text](https://zakon.rada.gov.
ua/laws/show/z1010-18#Text).
10. *On National Minorities in Ukraine* [*Pro natsionalni menshyny v Ukraini*],
viewed 10 May 2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>
11. *On the Regulations of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine*
[*Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy*], viewed 10 March
2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
12. Rusyn, B. P., Varetskyi, Ya. Yu. (2007), *Biometric authentication and cryp-
tographic protection* [*Biometrychna autentyfikatsiia ta kryptohrafichnyi
zakhyst*], Kolo, Lviv, 287 p.
13. *Lists of persons who have written off tax debt up to 3060 UAH* [*Spysky osib,
yakym spysano podatkovyi borh do 3060 hrn*], viewed 10 March 2022, URL:
<https://subrada.gov.ua/news/1613395483/>.
14. *Lists of persons who need to improve living conditions* [*Spysky osib, yaki
potrebuiut polipshennia zhytlovykh umov*], viewed 28 April 2022, URL:
https://kam.gov.ua/ua/news/pg/130520778488768_p47/print/page/.

15. *List of registered participants of the conference on the development of electronic industry* [*Spysok zareiestrovanykh uchasnykiv konferentsii z pytan rozvytku haluzi elektronnykh komunikatsii Ukrainy*], viewed 28 April 2022, URL: <http://mail.inau.ua/180.2851.0.0.1.0.phtml>.
16. *List of students in the class* [*Spysok uchniv klasu*], viewed 28 April 2022, URL: http://ludmilamarienko.ucoz.ua/index/spisok_uchniv_klasu/0-78.
17. Khudash, M. L. (1977), *On the history of the Ukrainian anthroponymics* [*Z istorii ukrainskoi antroponimii*], Naukova dumka, Kyiv, 236 p.
18. *The Civil Code of Ukraine* [*Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*], viewed 10 May 2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.

СЛОВОТВІР ГРАМАТИКА

УДК 81'36'272

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262400>

А. П. Загнітко,
*д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
професор кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
головний науковий співробітник Українського
мовно-інформаційного фонду НАН України*

ГРАМАТИКА ТЕКСТУ: МОВНОСОЦІУМНІ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена дослідженню граматики тексту з акцентом на дефініції, історії становлення, основних етапах розвитку, її зв'язку з лінгвістично та соціологічно об'єктивною та суб'єктивною граматикую. Чітко розмежовуються й уточнюються дві мовно-соціальні категорії адресата-лінгвоперсони та адресанта. Також детально обговорюється статус двох у граматиці тексту.

У статті пропонується аналіз мовно-соціальних категорій граматики тексту з акцентом на специфіку вираження мовно-соціальних категорій адресата-лінгвоперсони, адресата-лінгвоперсони, інтертекстуальності, інтенціональності та ситуативної прагматики.

Новизна впливає з визначення та кваліфікації ядерних категорій граматики тексту, лінгвістичного та соціального виміру. Теоретичне значення полягає у встановленні основних етапів граматики тексту з інтерпретацією в широкому та вузькому аспектах, інтенціональності, ситуативності та прагматичності у структуруванні тексту.

Лінгвістичні та соціальні категорії адресата, адресата, вказівки, інформаційного виміру, інтертекстуальності складають ядро граматики тексту та визначають особливості структурно-семантичної зв'язності текстових значень. Вони також дозволяють рефлексувати на рівнях культурного, історичного та естетико-семантичного контекстів. Зовнішні текстові категорії охоплюють ситуативне та прагматичне усвідомлення адресата-мовної особи, інтенційну спрямованість, інформативність, тоді як інтертекстуальні категорії охоплюють адресато-мовну персону та інтертекстуальність.

Перспективними є подальші дослідження теми, особливо функціонального навантаження тексту в культурно-історичний період мовними засобами для реалізації основних мовних і соціальних категорій у граматиці тексту в його активному та/або пасивному аспектах.

Ключові слова: граматика тексту, категорія адресанта-лінгвоперсони, категорія адресата, категорія інтенційності.

A. A. Zahnitko,

*ScD, Professor, Corresponding member
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Vasyl' Stus Donetsk National University,*

*Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology Professor,
Chief Researcher of Ukrainian Lingua-Information Fund of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Informatics*

GRAMMAR OF TEXT: LANGUAGE AND SOCIAL CATEGORIES

The article is devoted to the investigation of grammar of the text with focus on the definition, history of formation, the main stages of development, its relationship with the linguistically and sociologically objective and subjective grammar. The two linguistic and social categories of the addressee-linguoperson and the addressee are clearly separated and clarified. Also, the status of the two in the text grammar is discussed in detail.

The article offers analysis of the linguistic-social categories of text grammar with focus on specifics of expression of linguistic-social categories of the addressee-linguoperson, the addressee-linguoperson, intertextuality, intentionality, and situational pragmatics.

The novelty derives from the determination and qualification of nuclear categories of text grammar, the linguistic and social dimension. The theoretical significance derives from establishing the main stages of text grammar with interpretation in broad and narrow aspects, intentionality, situationality and pragmatics in structuring the text.

Linguistic and social categories of addressee, addressee, instruction, information dimensions, intertextuality comprise the core the grammar of the text and determine the features of structural and semantic coherence of textual values. They also allow to reflect on the levels of cultural, historical, and aesthetic-semantic contexts. The external textual categories comprise the situational and pragmatic awareness of the addressee-linguistic persona, intentional orientation, informativeness while the intertextual categories cover the addressee-linguistic persona and intertextuality.

The further studies of the topic are promising, especially on functional text load in cultural and historic period with language tools for the implementation of major linguistic and social categories in the grammar of the text in its active and/or passive aspects.

Key words: grammar of the text, category of the addressee-linguoperson, category of the addressee, category of intentionality

0. Аналіз граматики тексту вимагає визначення основних понять, до яких належать саме розуміння тексту й термінологічного словосполучення 'граматика тексту'. Робочим тлумаченням тексту можна вважати певну лінійно упорядковану послідовність знаків, що спільно виражають певний смисл. Останній завжди є результатом перетворення у свідомості мовця інформації та її викладу в тексті (\leftrightarrow продуцент) і водночас відтворення уміщеної інформації свідомістю адресата (\leftrightarrow реципієнтом).

До основних належить і поняття 'мовносоціумна категорія'. У сучасних словниках слово 'мовносоціумний' не фіксоване, воно відсутнє в їхньому повному реєстрі¹. Термін 'мовносоціумний' утворений за зразками подібних похідних *мовностилістичний*, *мовностильовий*. Перший елемент *мовно* – прислівник до прикметника *мовний*², а другий елемент 'соціумний' – прикметник до 'соціум': '1. Людська спільнота як результат форм діяльності людей, що склалися історично; 2. Група людей, об'єднаних за якимись (професійними, культурними і т. ін.) ознаками'³. З оперттям на тлумачення складників слова 'мовносоціумний' його можна витлумачити: 'Який стосується мовних соціумів', що обґрунтовує гіпотезу про актуальність навантаження граматичних одиниць – їх форм і значень (ширше – загалом мовних одиниць) у цілісній людській спільноті – нації, що відбито в атрибутивах на зразок *національно-мовний* і/чи *мовно-національний*. Залишається з'ясувати цілісне поняття 'мовносоціумна категорія', що є певною катего-

¹ Див. Словарь української мови: В 4-х тт./за ред. Б. Грінченка. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1996; Словник української мови: В11-ти т. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1973; Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с. та ін.

² У Словарі української мови: В 4-х тт./за ред. Б. Грінченка містився прислівник 'мовно', що витлумачувався як *Говорливо, разговорчиво, словоохотливо; р'вчисто* з ремаркою 'нар.' (С. 437). У сучасній мові також фіксований прислівник 'мовно' у відповідних художніх, публіцистичних і наукових контекстах як похідний від прикметника 'мовний': *Бавлячись у садку, дитина поволі, але ґрунтовно так звикає до української мови, що – схибни хоч трохи мовно випадковий відвідувач і – вже може трапитись курйоз* (Б. Антоненко-Давидович); *Давньоруська мова виникла з праслов'янської, а далі розділилася (спочатку територіально, а потім і мовно)* (Ю. Карпенко).

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. С. 1360.

ризованою мовносоціумною ознакою. Мовносоціумна категорія – системна ознака, що відображає регулярність вираження відповідних суб'єктивних і/чи об'єктивних смислів мовними засобами, ступінь множини таких смислів і т. ін. З-поміж мовносоціумних категорій значущими постають: мовносоціумний портрет (→ міста і/чи містечка, моно- і/чи полілінгвоперсони), мовного (→ мовносоціумного) паспорта, мовносоціумного рівня (вербально-семантичного, лінгво-когнітивного (тезаурусного), ситуативно-мотиваційного) та ін. Актуальним постає питання про мовносоціумні категорії тексту та їхню співвідносність і/чи статус у граматиці останнього.

1. Метою розгляду є визначення основних ознак граматики тексту зі встановленням функційного і статусного навантаження в ньому окремих мовносоціумних категорій. Відповідно – вирішити окремі дослідницькі завдання: 1) узагальнити основні погляди на граматику тексту й скваліфікувати її основні ознаки; 2) визначити реєстр мовносоціумних категорій тексту; 3) встановити функційне навантаження мовносоціумних категорій у граматиці тексту та простежити їх взаємодію. Новизна дослідження мотивована дефінуванням поняття мовносоціумної категорії, встановленням їх множини та з'ясуванням статусу в граматиці тексту. Теоретичне значення ґрунтоване на розкритті особливостей граматики тексту й реалізації в ній мовносоціумних категорій. Практичне значення визначає можливість використання результатів дослідження у вишівській практиці в межах навчальних дисциплін «Лінгвістика тексту», «Сучасна українська мова: синтаксис», «Сучасні лінгвістичні вчення» та ін.

Об'єктом аналізу постають мовносоціумні категорії граматики тексту, а предметом є особливості вираження мовносоціумних категорій адресанта-лінгвоперсони, адресата-лінгвоперсони, інтертекстуальності, інтенційності, ситуативно-прагматичної обтяженості та визначення їхнього функційного навантаження в текстовій структурі.

2. Питання тексту, його статусу актуалізувалися в 50-60-ті роки ХХ ст. Майже всередині 70-их років Марцело Даскал та Авішай Маргаліт говорили, що на той час нічим не поставала обґрунтована необхідність створення теорії тексту, оскільки «повністю опрацьована» граMATика речення спрможно описати всі текстові явища [21; 22].

У 60-70-ті роки низка лінгвістів (Ж.М. Адам, Р. Барт, О. Дюкро, Г. Ден'єр, Б. Комбет, Д. Мангено та ін.) активізувала пошуки щодо визначення сутності тексту та з'ясування його статусу в дихотомії 'мова ↔ мовлення' з наголошенням тексту як вищої синтаксичної одиниці, водночас прагнула простежити напрями його моделювання, ієрархізування, співвідносності плану змісту та плану форми і под. [19]. Погляди науковців розвивали думки Андре Вейля, Дуайта Болінджера, Карла Бооста (автор терміна 'злука речень', що згодом знайшов розвиток у синтаксисі О. Пешковського), Анни

Гранвіль Гетчер [5; 6] про особливості лінійного поєднання речень (парні сполучники, лексичні повтори, видно-часові дієслівні форми та ін.) та Зелліга Гарріса [20], який аналізував текст через послідовне використання блумфілдінського дистрибутивного аналізу форми, що згодом було доповнене поняттям трансформації [20, с. 526–636]. Істотною деталлю цього періоду є сформульована в межах празької та брнеської лінгвістичних шкіл теорія актуального членування з виділенням категорії комунікативного динамізму (Вілем Матезіус) та розвитком теорії функційної перспективи речення (Ян Фірбас, Алеш Свобода та ін.) [5]. Категорія комунікативного динамізму ґрунтована на розвитку актуальності на кінець речення, що особливо важливо для теорії тексту та розгляду останнього у функційному вимірі з позицій моделювання.

У 60-70-ті роки відбувається формування методологічних засад теорії тексту загалом і створення основ лінгвістики тексту зокрема. Методологічним підґрунтом лінгвістики тексту є антропоцентризм, що передбачає розгляд текстових утворень як похідних комунікації. Залишається актуальним питання одиниці аналізу – від окремого графічного компонента до цілісної текстової величини. Формується також метамова лінгвістики тексту, одним із виявів якої можна вважати лінгвістичний аналіз, що у 80-і роки набув статусу окремої навчальної дисципліни у вищій школі [5]. Його опрацювання пов'язане з ім'ям Івана Ковалика, розвитком його ідей у дослідженнях Флорія Бацевича, Марії Голянич, Ірини Кочан, Тетяни Єщенко та ін., а також створенням першого спеціального словника з цієї проблеми (Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів/укл.: Марія Голянич, Наталія Іванишин, Руслана Ріжко (Савчук), Роксолана Стефурак. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.).

Термін 'граматика тексту' не новий, оскільки часто ним позначають один із напрямів аналізу тексту, ставлячи в один ряд з поняттями 'стилістика тексту', 'структура тексту', 'герменевтика', де 'лінгвістика тексту' є родовим поняттям, що охоплює також і вивчення типології текстів, їхніх функцій, інтенційності та ін. Чимало студіювань, що орієнтуються на розгляд тексту через його граматику (Анастасія Уржа [18]), ґрунтовані на: 1) диференціюванні текстів і нетекстів; 2) встановленні особливостей лінійної граматичності текстів, їхньої суб'єктності; 3) функцій окремих морфологічних форм у тексті; 4) визначенні реєстрів текстів; 5) діагностуванні суб'єктивного компонента тексту та ін. До цього прилягає аналіз граматики продуцента (Борис Норман [13]), де в центрі перебуває динамічний процес мовленнєвого творення з наголошенням тенденцій помилкового лінійного розгортання і/чи неправильного заповнення прогнозованих позицій: **Кожний відчував неповторну стіну радості*, де передбачувана й регулярна лівобічна валентнозумовлена придієслівна позиція заповнена граматично правильною формою (*стіну радості*), але семантично конфліктною зі стрижне-

вим компонентом, оскільки відчувати – це або ‘Сприймати органами чуття’, або ‘Переживати якість почуття’, або ж ‘Сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь’ (СУМ 1970_л, с. 662).

Граматику тексту можна розглядати у вузькому та широкому розуміннях. Перше охоплює аналіз граматики тексту через способи зв’язності та членованості останнього, динаміку розгортання в ньому теми й реми і под. У такій інтерпретації граматика тексту наближена до синтактики тексту, яка охоплює також особливості смислової сполучуваності, видозміни значення слів, обростання їх смисловими відтінками, що є результатом лексичного наповнення конструкцій: *Весна – неначе карусель./на каруселі білі коні./Гірське село в садах морель./і місяць, мов тюльпан, червоний* (Б.-І. Антонич. Зелена Євангеія [1]), де видозміна (імплікована в порівнянні *неначе карусель*) природного малюнка залежить від стихії весняної пори, бо цвітіння наче швидкий біг коней (*на каруселі білі коні*), інтерпретовану через світосприйняття митця, його внутрішнє когнітивно асоціативне поле, заглиблення в національно-мовний простір. Кожне речення постає видозмінною усталеного синтаксичного конструювання, пор.: *Весна – неначе карусель*, де весна порівнюється з каруселлю через швидкоплинну зміну (**Весна рухлива + Карусель рухлива → Весна подібна до каруселі → Весна неначе карусель*), а карусель у час написання поезії (1935 – 1836 рр.) асоціювалася з іграшковими різнокольоровими конями: *на каруселі білі коні*, білими ж вони постають через засніження пелюстками морель: *Гірське село в садах морель* (очевидно, рідне для поета село Новиця), а над усім цим – яскравий молодик у контрастному кольорі – *червоному* – з нічною білосніжністю долини. Оцінка червоного кольору також асоціативно прецедентна – через порівняння з тюльпаном.

Широке (друге) розуміння граматики тексту охоплює усю множину подання окремих компонентів у структурну й смислову цілісність зі встановленням функційно-семантичного, прагматичного статусу визначальних категорій – адресанта, адресата, інформативного наповнення та ін., а також – встановлення особливостей реалізації різноманітних синтаксичних фігур (порівняння, епітету, оксиморону і под.). Водночас охоплюється розгляд співвідносності об’єктивних (реалізації узусної динаміки норм, формування рівно- та нерівноконкурентних варіантів, урахування текстуалізму й контекстуалізму, перформансу й компетенції) і суб’єктивних (лінгвоіндивідуалізацій, лінгвоіндивідуацій і т. ін.) начал у текстовій організації та ін. [6].

3. Для широкого розуміння **граматики тексту** істотним є визначення тексту, тлумачення якого сьогодні має психологічний і/чи психолінгвістичний, соціологічний і/чи соціолінгвістичний, семіотичний і/чи лінгвосеміотичний, психофізичний і/чи психофізіологічний, культурологічний (лінгвокультурологічний) і/чи філософський (лінгвофілософський) та інші ас-

пекти. Якщо брати за основу семіотичний підхід, то текстом є структурований за визначеними правилами об'єкт, будь-яка інтелектуально усвідомлена поведінка: *обряд, звичай, ритуал, танець, одяг, меблі, сформований простір* та ін. Заявлені та інші виміри кваліфікації й розуміння тексту вимагають чіткого дефінування лінгвістичного підходу до нього. Свого часу поняття тексту як універсальної величини уявлялося як таке, що покликане вирішити низку назрілих гуманітарних питань. Сучасна міждисциплінарна запитуваність, розширення сфер дослідження тексту через залучення все нових і нових підходів з інших наук на зразок наратив, концепт, сценарій, фрейм можуть справляти враження певної кризи. Вихід із неї може бути в тому разі, якщо враховувати, що текст твориться не сам по собі, а з відповідною метою в тих чи тих культурно-історичних, соціально-етичних, генераційно-територіальних та інших вимірах, то, безперечно, текст є результатом певного дискурсу, містить у своїй структурі та смисловій організації відповідні аспекти.

У дослідженні застосовано вузький підхід до тлумачення тексту з опертям на його внутрішнє упорядкування з належним зануренням у соціокультурний і територіально-історичний контексти для адекватного розгляду мовносоціумних категорій тексту, їх функційного навантаження.

Мовносоціумний вимір тексту охоплює: 1) статусну роль авторалінгвоперсони (категорію адресанта); 2) настановно-інтенційні спрямування (категорію інтенційності); 3) обтяження інформаційними вимірами (категорію інформативності); 4) тяглість інтертекстуальних компонентів (категорію інтертекстуальності); 5) ситуативно-прагматичну обізнаність адресата (категорію адресата) та ін.

3.1. Статусна роль адресанта-лінгвоперсони є визначальною для мовносоціумного спрямування тексту. Тому категорія адресанта постає стрижневою, оскільки автор встановлює відповідність тексту власним комунікативним завданням, втілює в ньому ситуативні мотивації, самореалізується, відбиваючи власний емоційно-експресивний стан, а також прогнозує реактивну спроможність адресата: – *Таке відчуття, що я роблю це в тисяча сто двадцять перший раз...* – сказала Марла. <..> – *Виходить, що не буде в нас попсової сцени в аеропорту зі слізьми і дрижанням у голосі на слові “Прощай...”?* – (Марла потай, та й не зовсім потай і так уже *розтира-ла по тиску слъози*). – *Ні, не буде...* (Карпа І. Фройд би плакав [8]). Комунікативне завдання – донести інформацію – реалізоване через прогнозування сцени прощання (*не буде попсової сцени*) з її локалізацією (*в аеропорту*), виділенням атрибутивного компонента (*попсової*), обтяженого метафоричним смислом (основу становить порівняння (**такий, як попса* (‘Про щонебудь яскраве, привабливе, модне і т. ін., але низької якості’ (СУМ 20₁₂))) та окремими пропозиціями, що передають емоційний стан комуніканта: *зі*

слізьми + дрижанням у голосі, що цілісно передають психічний стан (вияв емоції-почуття) *любові* – сильного душевного переживання. Внутрішнє переживання відтворюється через *дрижання голосу ↔ дрижання в голосі*, а зовнішній вияв передається через *сльози*. Інтродуктивна конструкція (*Марла потай, та й не зовсім потай і так уже розтирала по писку сльози*) деталізує психічний стан комуніканта.

Для адресанта істотними постають і форма, і функція, і тематика повідомлення, адекватне врахування характеру взаємовідносин учасників комунікації (комунікативні ролі рівності і/чи ієрархічності), обсяг спільної множини знань, формування інтенційних настанов та ін.: – *Звідки ви знаєте, що я люблю котів? – симпатична дівчина навіщось поправляє беретку, а її товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі. Її заздрість набуває чавунної визначеності. Як її задовбали всі красуні і симпатяшки. – Ви не так хотіли спитати, – виправляє чоловік. – Ви хотіли спитати: звідки мені відомо, що ви кошатниця* (В. Єшкілев [4]). **Форма** ініціативного питання адресанта (*Звідки ви знаєте, що я люблю котів?*) містить диктумну кваліфікацію (*Звідки ви знаєте*) та модусну інтенцію (*що я люблю котів?*), натомість адресат ↔ адресант оперує вторинним диктумом (йому відоме питання, зміст якого він піддає оцінному сумніву: *Ви не так хотіли спитати*, незаперечною є інтенція питання, повторена ще раз: *Ви хотіли спитати*) із внутрішнім диктумом (*звідки мені відомо*) та модусом (*що ви кошатниця*).

3.2. Функція питання (*Звідки ви знаєте, що я люблю котів*) – установлення невідомого для адресанта джерела інформації, що може розкрити адресат, натомість адресат ↔ адресант, не заперечуючи доцільності питання, переформатовує його та через повтор *Ви хотіли спитати* у першому варіанті актуалізує правильність побудови питання (*не так*) з компонентом, який наголошує джерело (*звідки*), необхідність експлікації котрого повторена в обох комунікантів. Визначальною функцією питання є розвивальна, оскільки чорноока співромовниця не лише підтримує ініційований Майстром контакт (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), а й підтримує його, демонструючи власне зацікавлення озвученими питаннями та прагненням встановити джерельну базу знань незнайомця та зробити таке знання спільним. Останнє сприятиме адекватному розумінню ситуації та цілковите орієнтування реципієнта в провокативному діалозі, де репліки продуцента містять інтригу, що є актуальним питанням формування належного рівня вербального (ширше – комунікативного) комфорту учасників спілкування.

3.3. Адекватне врахування характеру взаємовідносин учасників комунікації (комунікативні ролі рівності і/чи ієрархічності) передбачає статусні ролі комунікантів, які легко впізнавані в численних спонтанних мов-

ленневих ситуаціях, а в межах художнього тексту їх потрібно діагностувати з обставин внутрішнього простору та вербальної реалізації. В аналізованій ситуації ініціативно провокативне питання Майстра (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), сформульоване ним для встановлення контакту, містить окремий лінійний констатувально експозиційний елемент (*Сьогодні котяче свято*) і власнепитання (*Ви ж любите котів?*) із підсилювальною часткою *ж* (*“Уживається для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть”* (СУМ 11₂, с. 516). Питання структуроване інтонаційно і своєю композицією орієнтоване на стверджувальну відповідь. Первинна комунікативна настанова *“Ви ж любите котів?”* залишена поза увагою, а в центрі постає експозиційний елемент зі стрижневою лексемою *свято* із власним внутрішнім сценарієм. Не звернуто увагу також на атрибут *котяче*, слово *ж сьогодні* є важливим актуалізатором безпосереднього часового виміру перебігу *свята*, що повторене чорноокою із питальною інтонацією: *– Свято? – краєм ока та оцінює незнайомця*. Ієрархія комунікантів є вертикальною ↔ горизонтальною, що підтверджує використання шанобливо етичної форми *Ви* адресантом та адресатом ↔ адресантом. Вертикальність поваги виявлювана в ініціальному *Ви* адресанта-Майстра (*Ви ж любите котів?*), а горизонтальність – у поступовій ідентифікації незнайомця через використання також *ви*, чому передує розгорнута інформація (інтервал становить 82 слова).

3.4. Обсяг спільної множини знань можна простежити через функцію інтервального словесного простору – формування цілісного пресупозитивного ландшафту, орієнтованого на відтворення концепту ‘свято’: *– Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік. – Бачите, онде їхні батьки літають, кричать. Пташата десь там, у траві. А коти вже на підході. Коти збираються на вечерю, – він стихає голос. – Котів не зупинити* (33 слова) зі сценарними елементами *гніздо, пташата (батьки літають, кричать), коти*, об’єднаних грою вітру-урагану, де особливо наголошене функційне значення останніх (повтор *Коти* → *котів*), адже вони *на підході, збираються, їх не зупинити*. Обтічне наголошення м’ясоїдства котів формує підтекст імпліцитного питання: *навіщо любити хижаків*, що експліковано в досить своєрідній формі: *Ви ж любите котів?* Сформований спільний фонд знань про *свято* стає відправним моментом для розвитку діалогу, в межах якого стрижневими є лексеми *свято, пташата, коти*.

3.5. Мовний матеріал чи вербальне тло тексту має особливу функцію, оскільки через нього доносяться усі закодовані думки, експресії та емоційна інтерпретація побаченого, сприйнятого й відчутого. Зміст аналізованого тексту можна сформулювати як відповідь на питання: *навіщо любити котів*. Як несподівано розпочато діалог (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), так і раптово його при-

зупинено: – *Колись я вам все-все розповім, – люб'язно посміхається чоловік з підборіддям-п'яткою, перестрибує через велику гілку й пришвидшує кроки.* Джерело обізнаності адресанта – Майстра Олександра Яркоського – про любов до котів чорноокої незнайомки залишається нерозкритим, хоча наголошено в останній репліці адресанта (я) на розвитку й доповненні вичерпної (все-все) інформації (розповім) в майбутньому (*Колись*) відповідному адресатові (*вам*).

3.6. Категорія інтенційності в мовносоціумній граматиці тексту пов'язана зі статусною роллю автора-лінгвоперсони. У діалозі настановно-інтенційні спрямування пов'язані з використанням різних вербальних і кінетичних засобів, що підпорядковані поданню авторських орієнтувань. Загалом діалогові властиві два вектори, де перший окреслює співвідносність сил всередині епізоду тому, що словесні й кінетичні засоби засвідчують емоційний стан особи, а другий – такі засоби орієнтовані на читача, пор.: 1) вербальні (а) дієслова мовлення: – *Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої; – Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік; – Ви не так хотіли спитати, – виправляє чоловік;* 2) кінетичні (*краєм ока; симпатична дівчина навіщось поправляє беретку*). Інтенційна суб'єктність спрямована на візуальний досвід, що завжди орієнтований на власне я, яке оперує власним досвідом з орієнтуванням на актуальний перебіг ситуації (за Дж. Сьорлем [25, с. 114–118]). Використовуючи власні знання (– *Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік. – Бачите, онде їхні батьки літають, кричать. Пташата десь там, у траві. А коти вже на підході. Коти збираються на вечерю, – він стишує голос. – Котів не зупинити*), адресант вибудовує мотиваційний ряд (*пояснює* – дієслово мовлення з чітко вираженою інтенцією: 'Розповідаючи про що-небудь, робити його ясным, зрозумілим' і відтінок 'З'ясувати комусь ситуацію, розкривати причини якоїсь дії чи явища' (СУМ 11₇, с. 496), *бачите* – лексема візуальної семантики, вжита в значенні 'Сприймати очима, спостерігати' (СУМ 11₁, с. 114)) для донесення усього обсягу знань і створення належної множини фонових компетентностей (*Ураган повикидав з гнізд пташат* → *Бачите, онде їхні батьки літають, кричать* → *Пташата десь там, у траві* → *А коти вже на підході* → *Коти збираються на вечерю* і висновкова теза: *Котів не зупинити*).

3.7. Категорія інформативності є мовносоціумною, оскільки її основні напрями, тенденції, обсяги, наповнення, рівні залежать від соціумних чинників запитуваності й потреби. Категорія інформативності диференційована, за І. Гальперінім [3, с. 25–41] на змістовно-фактуальну (поверхневу), змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстову (глибинну). Перша передає упорядкованість змістового наповнення тексту: повідомлення про свято, розповідь про наслідки урагану – *поруйновані гнізда, пташата кри-*

чать і под.; друга (відображає ставлення автора) – ґрунтована на концепті *свято* (передумови *свята*, сценарій *свята*, ставлення до нього, наслідки *свята*, умонтованість *свята* (↔ як події) в соціумний перебіг, ситуація до *свята* та ситуація до *свята*) та ін.; змістовно-підтекстова – визначення логічних зв'язків між (*котячим*) *святом*, наслідками урагану та простеження ставлення чорноокої незнайомки до *свята* через її любов до котів. Встановлення ємності й особливостей такої інформації потрібно розглядати через мовний матеріал (*товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі. Її заздрість набуває чавунної визначеності, де товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі* містить авторську метафору (*товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі*), значенням якої є оисове вираження стану психоемоційного роздратування (*заздрість набуває чавунної визначеності*). Адже й справді (<,> *її задовбали всі красуні і симпатяшки*) її статус проґрашний поряд із «красунями та симпатяшками» і цей статус її вторинності постійно дратує. Гранічний вияв наґромадження внутрішнього роздратування чітко констатоване в її незворотності: <,> *заздрість набуває чавунної визначеності*. Не допомогла і провокативна розповідь, у якій подруга намагається вербалізувати власну привабливість і вміння гідно підтримувати власну гідність (– *Вчора он з тих куців просто мені під ноги торчок виповз. На всю бубу обдовбаний. Також пургу гнав. Питав, чи по кайфу мені, як тут проклали доріжки. – А ти? – Послала його, звісно*), хоча переказаний епізод не зовсім переконливий. Останнє посилює внутрішнє роздратування – злості: *В подруги остаточно злішають очі* ('злішати' – 'Ставати злим або злішим' (СУМ 11₃, с. 597). Тому пильне око незнайомця легко вловило, як «*на ласкому обличчі котрої розквітає біда троянда заздрості*» (*троянда заздрості* – пелюстка за пелюсткою накопичується роздратування, гнів, досада. Злість належить до тих сильних емоцій, що спрямовані на певний об'єкт – чорнооку подругу та випадкового перехожого, який виявляє індіферентність до неї.

3.8. Категорія інтертекстуальності повністю заглиблена в мовносоціумний простір, її глибина, ємність, статика й динаміка повністю підпорядковані суспільним цінностям і потребам, а обсяги – відбивають ємність національно-когнітивної бази. Категорія інтертекстуальності ґрунтована на інтекстемах, що охоплюють вияв міжтекстових відносин через відтворення у творі певних текстів шляхом цитування, розвитку ідеї і/чи теми, алюзії, ремінісценції, пародіювання, наслідування, аплікації та ін., пор., наприклад, використання Юрієм Кленом в епопеї «Попіл імперій» [9] рядків із сонету Миколи Зерова «Pro domo» (*Леконт де Ліль, Жозе Ередіа, Парнаських зір незахідне сузір'я Зведуть тебе на справжні верхозір'я* [7]) – центон, згадування Геракліта із цитуванням («*Пávta ρεΐ*») забезпечує тяглість традицій та вічність інтерпретованої автором істини (*пробіг потік і щез він*), за-

нуреної в сучасний контекст (бо інша в ній вода, і хвиля, що тепер пливе, не та вже): Колись казав премудрий Геракліт, що «**Πάντα ρεῖ**»: пробіг потік і щез він, він вже не той, бо інша в ній вода, і хвиля, що тепер пливе, не та вже. В аналізованому уривку інтертекстема джерела експлікована у питанні внутрішнього мовлення однієї із учасниць – чорноокої – зустрічі, що в цілісності своїй окреслює пошуки нею автора твору, назви останнього з узагальненням 'звідки це': Він далеко не красень, вирішує дівчина, а його підборіддя нагадує п'ятку. Схоже на п'ятку підборіддя, **звідки це? З якого твору, якого автора?** Дівчина ситуативно-прагматичну обізнаність адресата. Наче відчуваючи труднощі з відповіддю на заявлені питання, оповідач уводить статус кваліфікації персоналогині через внутрішнє мовлення незнайомця – Яворського: *Дівчина вчиться на філолога* [4].

Для з'ясування тягlosti інтертекстуальності в межах тексту необхідно брати широке текстове тло – найкраще текстове полотно в усій його цілісності. Так, наприклад, у романі В. Єшкілева «Те, котре – холод, те, яке – смерть...» із циклу «Ефект Яркового» функційно навантаженими постають інтертекстема аналогічності (*Тепер біль відступає лише перед мазями, в котрих мікродози навучих паралізаторів вкраплені в екстракти, настояні на грибах та випарені з рослин, зібраних у долинах Ріо-Гайї, там, куди століття тому Конан-Дойль відправив героїв «Загубленого світу»* → рослини ростуть в долинах, куди помандрували герої «Загубленого світу» Конан-Дойля), інтертекстема фармацевтичної компетентності (*східні алхіміки і фармацевти мали переконання, згідно з яким складні сполуки, що опинились в одному приміщенні, здатні впливати одна на одну*), інтертекстема хімічної компетентності (*Виробники коньяків зазвичай нехтують нарізною мудрістю харчової хімії: всі спроби штучно покращити смак закінчуються псуванням продукту*), інтертекстема нумізматичної компетентності (*Саме у Парковому Домі батько виміняв за сумнівної справжності голдензюльден Карла Роберта найсправжнісінький подвійний таляр з панорамою Вюртемберга, про що потім не один рік згадували посвячені завсідники нумізматичних тусовок*), літературну та ін. Власне, в цьому разі не розмежовано компетентність оповідача й персонажа, хоча, безперечно, в такому диференціюванні є потреба, оскільки часто саме компетентність персонажа мотивує рівень його вчинків, дій, переживань і т. ін.

3.9. Ситуативно-прагматична обізнаність адресата (категорія адресата) цілком і повністю є мовносоціумною, оскільки і ситуативність, і прагматина обізнаність адресата залежать від культурно-історичного тла (текстуалітету), мовнокорпоративних цінностей (адресат ↔ адресатка – філологиня з особливим знанням літературно-художнього простору, його видозміни (*Дівчина вчиться на філолога, так само, як її товаришка*)). Сиутативно-прагматична обізнаність адресата оптимізує реалізацію фатич-

ної функції: що вищий потенціал такої обізнаності, то ефективнішим постає спілкування та досягнення відповідної комунікативної мети.

4. Мовносоціумні категорії лінгвоперсони-адресанта, лінгвоперсони-адресата, настановно-інтенційного спрямування, обтяження інформаційними вимірами, інтертекстуальності постають ядровими в граматиці тексту, визначаючи особливості структурної та семантичної зв'язності текстових величин, а також відбивають яруси інформаційного насичення тексту, його обтяження різними культурно-історичними та естетико-смысловими контекстами. Категорії ситуативно-прагматичної обізнаності адресанта-лінгвоперсони, настановно-інтенційного спрямування, інформативності належать до зовнішньоспрямованих, а категорії адресанта-лінгвоперсони та інтертекстуальності є внутрішньотекстовими.

5. **Перспективним** є дослідження зміни функційного навантаження тексту у відповідному культурно-історичному просторі з діагностуванням мовних засобів реалізації основних мовносоціумних категорій у граматиці тексту зі встановленням площин активної і/чи пасивної взаємодії.

Література

1. *Антонич Б. -І. Повне зібрання творів/Передмова М. Ільницького; Упорядкування і коментарі Д. Ільницького. Львів: Літопис, 2009. 968 с. + 32 с ілюстр.*
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
3. *Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 138 с.*
4. *Єшкілев В. Ефект Ярковського. Те, котре – холод, те, яке – смерть... Харків: Фоліо, 2015. 282 с.*
5. *Загнітко А. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум. Вид. 2-ге, випр. і доп. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 313 с.*
6. *Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. X, 920 с.*
7. *Зеров М. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2015. 880 с.*
8. *Карпа І. Фрейд би плакав. Харків: Фоліо, 2009. 238 с.*
9. *Клен Ю. Попіл імперій [В:] Клен Ю. Твори. Т. 2. Торонто: Фундація імені Юрія Клена, 1957. С. 11–327.*
10. *Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів/укл.: Марія Голянич, Наталія Іванишин, Руслана Ріжко (Савчук), Роксолана Стефурак. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.*
11. *Митина Ольга В., Евдокименко Александр С. Методы анализа текста: методологические основания и программная реализация. Вестник*

- Южно-Уральского государственного университета. Психология. Психофизиология. 2010. Вып. 11 (40). С. 29–38.
12. Минина Ольга Г., Карзунина Алена В. Лингвистика текста: прошлое и будущее. *Альманах современной науки и образования*. 2010. № 12 (43). С. 220–222.
 13. Норман Борис Ю. Грамматика говорящего: от замысла к высказыванию. 3-е изд. Москва: ЛЕНАНД, 2018. 232 с.
 14. Самосюк Н.Л. Визуальная репрезентация молчания или стилистика киножеста в литературе (на материале романа Дениса Лихейма «Остров проклятых»). *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal*. 2015. № 9–10. С. 102–110.
 15. Словарь української мови: В 4-х т./за ред. Б. Грінченка. Київ: Наукова думка, 1996.
 16. Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
 17. Словник української мови: В 20-ти т. Т. 1 – 12. Київ: Наукова думка – Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012 – 2022.
 18. Уржа Анастасія В. Грамматика и текст. Москва: Флинта, 2017. 328 с.
 19. Фот Л. В. К истории становления лингвистики текста. *Вестник Казахского национального университета имени Абая. Серия Филология*. 2012. № 2 (136). С. 232 – 236.
 20. Хэррис С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре [В:] *Новое в лингвистике*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1962. Вып. II. С. 528–636.
 21. Чиркова Е. И. *Altera lingua*. Язык художественных произведений. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного архитектурно-строительного университета, 2018. 204 с.
 22. *Bolinger Dwight*. The Atomization of Meaning. *Language*, 1965. Vol. 41. Pp. 555–573.
 23. *Dascal M., Margalit A.* A New 'Revolution' in Linguistics! Text-Grammars vs. "SentenceGrammars". *Theoretical Linguistics*. 1974. V.1. N1/2. Pp. 195–213.
 24. *Hatcher A. G.* Syntax and Sentence. *Word*. 1956. Vol. 12. No 2. Pp. 234–250.
 25. *Searle J. R.* Mind: A Brief Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2004. 327 p.

Referenses

1. Antonych, B.-I. (2009), *Complete collection of works/Foreword by M. Ilnytsky; Arrangements and comments by D. Ilnytsky* [Povne zibrannia tvoriv/ Peredmovna M. Ilnytskoho; Uporiadkuvannia i komentari D. Ilnytskoho], Litopys, Lviv, 968 p. + 32 p illustr.
2. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language* (with additions, supplements and CDs): 250 000/ed. and heads. ed. V.T. Busel, (2007)

- [*Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (z dod., dopov. ta CD): 250 000/uklad. i holov. red. V.T. Busel], Perun, Kyiv, 1736 p.
3. Gal'perin, I. R. (1981), *Text as an object of linguistic research* [*Tekst kak ob"ekt lingvisticheskogo issledovaniia*], Nauka, Moskva, 138 p.
 4. Yeshkiliev, V. (2015), *Yarkovsky effect. Those who are cold, those who are death...* [*Efekt Yarkovskoho. Te, kotre – kholod, te, yake – smert...*], Folio, Kharkiv, 282 p.
 5. Zahnitko, A. (2007), *Linguistics of the text. Theory and workshop. Kind. 2nd, ed. and ext.* [*Linhvistyka tekstu. Teoriia i praktykum. Vyd. 2-he, vypr. i dop.*], Yuho-Vostok, Ltd, Donetsk, 313 p.
 6. Zahnitko, A. (2020), *Modern linguistic dictionary* [*Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk*], TOV «TVORY», Vinnytsia, X, 920 p.
 7. Zerov, M. (2015), *Selected works* [*Vybrani tvory*], Smoloskyp, Kyiv, 880 p.
 8. Karpa, I. (2009), *Freud would cry* [*Froid by plakav*], Folio, Kharkiv, 238 p.
 9. Klen, Yu. (1957), *The ashes of empires* [*Popil imperii* [V:] Klen Yu. Tvory. T. 2.], Fundatsiia imeni Yurii Klena, Toronto, pp. 11–327.
 10. *Linguistic analysis of the text: a dictionary of terms*, (2012), [*Linhvistychnyi analiz tekstu: slovnyk terminiv/ukl.*: Mariia Holianych, Nataliia Ivanyshyn, Ruslana Rizhko (Savchuk), Roksolana Stefurak], Simyk, Ivano-Frankivsk: 392 p..
 11. Mitina, Ol'ga, V., Evdokimenko, Aleksandr, S. (2010), *Text analysis methods: methodological foundations and software implementation* [*Metody analiza teksta: metodologicheskie osnovaniia i programmnaia realizatsiia*], Vestnik Iuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta, Psikhologiiā, Psikhofiziologiiā, Vyp. 11 (40), pp. 29–38.
 12. Minina, Ol'ga, G., Karzunina, Alena, V. (2010), *Text Linguistics: Past and Future* [*Lingvistika teksta: proshloe i budushchee*], Al'manakh sovremennoi nauki i obrazovaniia, № 12 (43), pp. 220–222.
 13. Norman, Boris, Iu. (2018), *Speaker Grammar: From Intention to Statement* [*Grammatika govoriashchego: ot zamysla k vyskazyvaniu*. 3-e izd], LENAND, Moskva, 232 p.
 14. Samosiuk, N. L. (2015), *Visual Representation of Silence or Style of Film Gesture in Literature (Based on Denis Leheim's Novel "Shutter Island")* [*Vizual'naia reprezentatsiia molchaniia ili stilistika kinozhesta v literature (na materiale romana Denisa Likheima «Ostrov prokliatykh»*)], Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal, № 9–10, pp. 102–110.
 15. *Dictionary of the Ukrainian language*, (1996),. [*Slovar ukrainskoi movy: V 4-kh t./za red. B. Hrinchenka*], Naukova dumka, Kyiv.
 16. *Dictionary of the Ukrainian language*, (1970 – 1980), [*Slovyk ukrainskoi movy: V 11-ty t.*], Naukova dumka, Kyiv.

17. *Dictionary of the Ukrainian language*, (2012 – 2022), [*Slovnnyk ukrainskoi movy*: V 11-ty t.], Naukova dumka – Ukrainyskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, Kyiv.
18. Urzha, Anastasiia, V. (2017), *Grammar and text* [*Grammatika i tekst*], Flinta, Moskva, 328 p.
19. Fot, L.V. (2012), *On the history of the formation of text linguistics* [*K istorii stanovleniia lingvistiki teksta*], Vestnik Kazakhskogo natsional'nogo universiteta imeni Abaia. Seriia Filologiiia, № 2 (136), pp. 232 – 236.
20. Kherris, S. (1962), *Co-occurrence and transformation in language structure* [*Sovmestnaia vstrechaemost' i transformatsiia v iazykovoï strukture*], Novoe v lingvistike, Izdatel'stvo literatury na inostrannykh iazykakh, Moskva, Vyp. II, pp. 528–636.
21. Chirkova, E. I. (2018), *Altera lingua. Language of works of art* [*Altera lingua. Iazyk khudozhestvennykh proizvedenii*], Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo arkhitekturno-stroitel'nogo universiteteta, Sankt-Peterburg, 204 p.
22. Bolinger Dwight (1965), *The Atomization of Meaning*. Language. Vol. 41. Pp. 555–573.
23. Dascal M., Margalit A. A (1974), *New 'Revolution' in Linguistics! Text-Grammars vs. "Sentence Grammars"*. Theoretical Linguistics V.1. N1/2. Pp. 195–213.
24. Hatcher A.G. (1956), *Syntax and Sentence Word*. Vol. 12. No 2. Pp. 234–250.
25. Searle J.R. (2004), *Mind: A Brief Introduction*. Oxford: Oxford University Press.. 327 p.

...

УДК 811.161.3'73

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262401>

І. В. Царьова,

д-р філол. наук, доц.,

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри українознавства та іноземних мов*

КОЛОКАЦІЇ ТЕКСТІВ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено вивченню колокаційної структури текстів Цивільного кодексу України. Установлено, що колокації є статистично стійкими сполученнями, що становлять певний континуум між вільними й сталими сполуками. Доведено, що укладання колокацій текстів Цивільного кодексу України передбачає поєднання корпусного методу з дистрибутивним і контекстологічним аналізом.

Сучасне розуміння юридичної лінгвістики суттєво розширилось у зв'язку зі зміною співвідношення юриспруденції та лінгвістики у вивченні мовних питань правової сфери. Стаття присвячена дослідженню колокаційної структури текстів Цивільного кодексу України. Встановлено, що колокації є статистично стійкими сполуками, які утворюють певний континуум між вільними та стабільними сполуками. Доведено, що укладення сполучень текстів Цивільного кодексу України передбачає поєднання корпусного методу з дистрибутивним та контекстним аналізом. У цій статті стверджується, що сучасні зміни в гуманітарних науках виправдовують розширення діапазону інтеграції юриспруденції до деяких інших підходів, відмінних від формалістичних і прагматичних. У статті охарактеризовано особливості юридичної мови як спеціалізованої системи правових понять, що забезпечує потреби спілкування у сфері юридичної науки та практики. У статті подано огляд наукових праць, присвячених вивченню мови юридичної галузі, що охоплює загальнотеоретичні проблеми юридичної термінології, її історію, проблеми становлення та розвитку, точність і нормативність окремих термінів, а також лінгвістичні особливості окремих юридичних термінів. Явного визначення – це просте речення зі складним іменним присудком, яке може функціонувати з нульовим або лексичним дієслівним сполученням. Складність і спеціалізований характер судових справ зумовлюють особливі вимоги до підготовки та досвіду юриста. Щоб підтримувати необхідний рівень знань і навичок, юрист повинен постійно займатися своїм навчанням і підвищенням кваліфікації.

Ключові слова: криміналістичні інформаційно-пошукові системи, колокації, лексична стратифікація, текст, юридичні конструкції.

I. V. Tsareva,

ScD, Associate Professor,

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,

Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages Professor

COLOCATIONS OF TEXTS OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

Modern understanding of legal linguistics has expanded significantly as the relationship between jurisprudence and linguistics in the study of language issues of the legal field has changed. The article is devoted to the study of the collocation structure of the texts of the Civil Code of Ukraine. It has been established that collocations are statistically stable compounds that form a certain continuum between free and stable compounds. It is proved that the conclusion of collocations of the texts of the Civil Code of Ukraine provides for a combination of the corpus method with distributive and contextual analysis. In this article, it

is claimed that contemporary changes in the humanities justify the expansion of the range of jurisprudence integration to some other approaches, different from formalistic and pragmatic ones. The paper describes the features of legal language as a specialized system of legal concepts, provides communication needs in the field of legal science and practice. The article presents an overview of scientific works devoted to the study of the language of juridical field that covers general theoretical problems of juridical terminology, its history, formation and development issues, precision and normativity of separate terms and also linguistic features of separate juridical terminology. Typical of an explicit definition is a simple sentence with a compound noun predicate that can function with zero or lexical verb conjunction. The complexity and specialized nature of legal cases determine the special requirements for the training and experience of a lawyer. To maintain the necessary level of knowledge and skills, a lawyer must constantly engage in his education and training.

Key words: forensic information retrieval systems, collocations, lexical stratification, text, legal constructions.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Неправильна побудова звернення до різних криміналістичних інформаційно-пошукових систем призводить до нерелевантних результатів. Ситуація ускладнюється, коли необхідно знайти інформацію в неструктурованих чи слабкоструктурованих масивах, наприклад, у мережі Internet. Використовують різні пошукові ресурси (Google, Yandex, Rambler, Meta та ін.). Формулювання запиту для отримання релевантної відповіді у вузько спеціалізованій галузі стає процесом нетривіальним. Це зумовлено відсутністю розвинених мов запитів у всіх пошукових системах.

Сучасні результати спостережень за текстовими ресурсами демонструють, що при побудові корпусу тексту використовуються не окремі слова, а регулярно відтворювані конструкції – колокації. Зазначені природно-мовні структури цілком видобуваються з пам'яті як заготовлені утворення, подібні до простих слів. Регулярність і частотність появи колокацій у текстах становить значний інтерес для прикладних досліджень і вимагає теоретичного обґрунтування феномена. Завданням інформаційного пошуку в межах оперативно-розшукової діяльності є задоволення потреби в кримінально значущій інформації. Одним із способів одержання цієї інформації є звернення до різних криміналістичних інформаційно-пошукових систем.

Загальнотеоретичні аспекти феномену колокації як важливої лексичної мовної одиниці були об'єктом досліджень лінгвістів початку ХХ століття (Ш. Балі, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко). У корпусній лінгвістиці під колокацією розуміємо сполучення слів, які в тексті є частіше разом, ніж можна було б очікувати з випадкового розподілу. До цього часу в юри-

дичній лінгвістиці відсутнє чітке визначення колокації, її істотних ознак і статусу серед словосполучень.

Мета статті – здійснити аналіз колокаційної структури лексики Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та порівняти специфіку виведення колокації, відповідно до тематичного розподілу юридичних текстів; внести пропозиції, щодо застосування методики колокаційного розподілу сталих виразів.

Варто зауважити, що сучасне розуміння юридичної лінгвістики значно розширилося, оскільки змінилося співвідношення правознавства та мовознавства у вивченні мовних питань правової галузі. Гейдельберзька науково-дослідна група визначає цю галузь досліджень як науково-теоретичну і повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції та лінгвістичний аналіз мови в значенні практичної семантики. Аналіз тексту на різних рівнях, зокрема і на рівні колокацій, може бути повністю або частково автоматизований, що дозволяє говорити про можливість побудови аналізатора, робота якого не передбачає чинної підсистеми взаємодії з розробником або користувачем і є цілком або частково автономною [4].

Виклад основного матеріалу. Змістова структура окреслює виділення в тексті основних композиційних частин, засобів розміщення змісту тексту – «семантичних опор» та лексичної стратифікації тексту. По-перше, текст розглядається як одна з одиниць мови: «синтаксична одиниця, що має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє собою моделювальну одиницю мови» [5]. По-друге, якщо не враховувати текст самостійною одиницею мови, оскільки це «об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць», із метою забезпечення його об'єктивного аналізу потрібно знаходити якусь одиницю – зразок тексту. При цьому визначальними для виокремлення фрагмента мови є мінімальний текст, з урахуванням того, що семантика тексту, як його внутрішня, смислова характеристика «наразі недостатньо чітко окреслена» [6], адже, вибираються саме структурні характеристики – цілісність і зв'язність.

Слова закону можуть мати багато значень, межі яких становлять здоровий глузд і граматику, є недоліком з точки зору правопевності, оскільки в такому випадку складно враховувати вимоги прогнозованості. Одночасно, з огляду на інший аспект права – його податливість, м'якість, - це важлива перевага. Свобода в інтерпретації значень положень закону, яка в аспекті правової безпеки (а саме – виваженості та передбачуваності права) є недоліком, з точки зору „гнучкості” права вже є перевагою, оскільки вона надає загальним положенням закону певну можливість пристосування за умов багатоаспектності тих життєвих ситуацій, які потрібно врегулювати; особливо яскраво це виявляється при зміні загальної ситуації та панівних соціально-етичних уявлень [2].

Інверсивність логічної структури дефініції передбачає переміщення логічного наголосу з дефінієндуму (ліва частина судження) на дефінієнс (права частина судження) через заміну їх місцями, проте з синтаксичного погляду таке речення може мати й прямий, й інверсований порядок слів:

Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ЦКУ, ст. 38) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного погляду, але інверсована у синтаксичному ракурсі;

Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми (ЦКУ ст. 108) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного та синтаксичного погляду;

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ЦКУ, ст. 190) – експліцитна дефінітивна структура, інверсована логічно, але пряма з синтаксичного погляду.

Імплікацію дефінітивної структури вживають, якщо формально-логічна синтаксична структура дефініції порушена (пропущено оператора дефініції або одного з елементів дефінієнса (елемента, що співвідносить означуване видове поняття з родовим, або елемента, що вказує на видову відмінність означуваного поняття від інших понять цього класу; компоненти логічної структури дефініції переміщені в невластиві для них синтаксичні позиції тощо), але семантична структура юридичної конструкції (далі – ЮК) вказує на наявність дефінітивно-ієрархічних відношень між підметом та присудком (залежними від нього обов'язковими компонентами):

Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону) (ЦКУ, ст. 8); *У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права)* – наявні дефінієндуми (аналогія закону), (аналогія права), але пропущено елемент дефінієнса, що вказує на родо-видові відношення, та оператор дефініції, а елемент дефінієнса, що позначає видову відмінність, подано описово, водночас переміщено компоненти логічної структури дефініції в невластиві для них синтаксичні позиції (дефінієндум у ролі вставленого елемента).

ЮК можна трансформувати у ЮК з експліцитною дефінітивною структурою: *Аналогія закону – це регулювання цивільних відносин, не врегульованих цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, за допомогою інших актів цивільного законодавства, що регулюють*

подібні за змістом цивільні відносини та Аналогія права – це неможливість використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, які регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства. Порівнюючи базові ЮК і трансформовані за критерієм доступності, помічаємо, що базові ЮК адекватніше передають основний зміст поняття «аналогія закону», а за критерієм стандартизації досконалішим є трансформовані ЮК [2].

Речення з експліцитно вираженою дефінітивною структурою мають вищий рівень самостійності. Уживання імплікованих дефініцій сприяє формуванню високої зв'язності тексту. Експлікація дефінітивної структури підсилює формалізованість, стандартизованість, офіційність тексту права. Співвідношення експліцитного та імпліцитного способів синтаксичного оформлення дефініції в структурі тексту залежить від місця дефініції та важливості означуваного поняття для розкриття основного змісту закону. У системі українського права спостерігаємо тенденцію до виділення дефініцій ключових термінів в одну статтю на початку нормативно-правового акта: *Стаття 194. Поняття цінного паперу* (ЦКУ, ст. 194); *Стаття 202. Поняття та види правочинів* (ЦКУ, ст. 202).

Однією з важливих проблем у тлумачному галузевому словнику є розкриття значень термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція є тією межею, яка відділяє один термін від іншого, одночасно вона закріплює поняттєвий зв'язок визначуваного терміна з іншими термінами представлені в словнику терміносистеми. Дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно-пов'язаних між собою понять. Це операції з експліцитними дефініціями прямого порядку слів у Законі України про транзит вантажів:

Стаття 1. Визначення термінів. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

- *засоби транзиту – механічні засоби, контейнери, що використовуються учасниками транзиту для надання (виконання) транзитних послуг (робіт);*
- *контроль транзитних вантажів – діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їх службових осіб у пунктах пропуску через державний кордон України по перевірці відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України;*
- *транзит вантажів – перевезення транспортними засобами транзиту транзитних вантажів під митним контролем через територію*

рію України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України;

- *транзитні послуги (роботи)* – безпосередньо пов'язана з транзитом вантажів підприємницька діяльність учасників транзиту, що здійснюється в межах договорів (контрактів) перевезення, транспортного експедирування, доручення, агентських угод тощо;
- *учасники транзиту* – вантажовласники та суб'єкти підприємницької діяльності (перевізники, порти, станції, експедитори, морські агенти, декларанти та інші), які у встановленому порядку надають (виконують) *транзитні послуги (роботи)*.

Для вузькогалузевих термінів зручніше подавати визначення за першого вживання терміна в тексті, оскільки правник аналогічно оперує експліцитними дефініціями з прямим порядком слів і прямою або інверсованою логічною структурою:

Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ЦКУ, ст. 6).

У термінів, уживаних епізодично, домінує імпліцитно виражена дефініція: *Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи (ЦКУ, ст. 25, п. 1); Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) (ЦКУ, ст. 355, п. 1).*

Типовим для експліцитної дефініції є просте речення зі складеним іменним присудком, що може функціювати з нульовою або лексично вираженою дієслівною зв'язкою. Нульова дієслівна зв'язка переважає у дефініціях, винесених на початок нормативно-правового акта. Дефініції оформлюють за допомогою дужок, тире, що відокремлює дефінієндум від дефінієнса:

Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), допускається без її згоди (ЦКУ, ст. 296);

Фізична особа, яка позувала авторові фотографії, іншого художнього твору за плату, а після її смерті – її діти та вдова (вдівець), батьки, брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних із цим збитків. (ЦКУ, ст. 308, п. 2);

Дефініції з лексично реалізованою дієслівною зв'язкою демонструють вузькогалузеві терміни на початку відповідного розділу, параграфу або статті. Услід за І. Вихованцем, К. Городенською виділяємо основні значен-

ня зв'язки: предикація ознаки, входження індивіда до складу класу, входження підкласу до складу класу, тотожності, причиново-наслідкові відношення, порівняння [1]. Функцію дієслова-зв'язки регулярно виконує дієслово *бути* у формі однини теперішнього часу – *є*, і спорадично – *вважати*, *вважатися* (*вважають*, *вважається*). Дієслівна зв'язка *бути* формує пряму та інверсовану ЮК: **Сторонами** у зобов'язанні *є боржник і кредитор* (ЦКУ, ст. 510) (пряма синтаксична структура); **Альтернативним є зобов'язання**, у якому *боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій* (ЦКУ, ст. 529) (інверсована синтаксична структура).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, феномен колокацій перебуває у центрі проблемного кола корпусної юридичної лінгвістики. Синтагматика конструкцій є особливим статусом одиниць юридичного дискурсу, які забезпечують коректне сприйняття мовленнєвих дій комунікантами. Перспективами дослідження вбачаємо встановлення діахронної динаміки структурно-семантичних та соціопрагматичних властивостей юридичного тексту.

Література

1. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови/за ред. І. Вихованця. К. : Пульсари, 2004. 400 с.
2. *Хворостянкін А. В.* Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669
3. *Царьова І. В.* Сучасний український юридичний текст: лексикодериваційна структура: монографія. Дніпро: ЛІРА, 2020. 446 с.
4. *Шкурко В. В.* Лексикографічний агент екстракції колокацій у природномовному тексті. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* 2012. № 28. С. 31–35.
5. *Opalek K., Wroblewski J.* Zagadnienia teorii prawa. Warszawa: PWN, 1969. P. 264.
6. *Otto W.* Die Paradoxie einer Fachsprache. *Der öffentliche Sprachgebrauch.* Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. P. 44.

Referenses

1. Vykhoanets, I., Horodenska, K., (2004), *Theoretical morphology of Ukrainian language [Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy]*, Pulsary, Kyiv, 400 p.
2. Khvorostiankina, A. V., *Definitсии v zakonodavchikh tekstakh: pytannia teorii [Definitions in legislative texts: questions of theory]* URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669
3. Tsarova, I. V. (2020), *Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiina struktura : monohrafiia. [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivational structure]*. Dnipro : LIRA. 446 p.

4. Shkurko, V. V., (2012), *Leksykohrafichnyi ahent ekstraksii kolokatsii u pryrodnomovnomu teksti. [A lexicographic agent for the extraction of collocations in natural language text]*. Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka. Seriya: Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka. № 28. P. 31–35.
5. Opalek, K., Wroblewski, J. (1969), *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: PWN. P. 264.
6. Otto W. (1981), *Die Paradoxie einer Fachsprache*. Der öffentliche Sprachgebrauch. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta. P. 44.

• • •

УДК 811.161.2:811.161.1'373.611

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262402>

Л. В. Шевчук,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

СЛОВОВІРНА КОНТАМІНАЦІЯ ЯК ВИЯВ ЛІНГВОКРЕАТИВНОСТІ НА ФЕНОМЕН ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІАТЕКСТІВ)

У статті розглядається словотвірна контамінація як вияв мовної гри, що набуває яскраво виражену прагматичну скерованість на вербалізацію свого емоційно-психологічного стану під час воєнного протистояння. Мета дослідження - виявити структурно-семантичні особливості інноваційних контамінатів у сучасному медіадискурсі. Об'єктом дослідження є інноваційні деривати в сучасних медіатекстах, а предметом – словотвірні контамінати в засобах ЗМІ та їх структурно-семантичні різновиди. Джерельною базою дослідження послуговували 235 словотвірних інновацій, зафіксованих в інтернет-ЗМІ (переважно в телеграм-каналах українських та опозиційних російських блогерів) із лютого по червень 2022 року. З'ясовано, що найбільшу активність виявляє контамінаційний тип дериватів, утворених шляхом накладання однієї твірної основи на іншу. На другому місці за чисельністю зафіксованих контамінатів є прийом вичленування однієї твірної основи в іншу. Виявлено, що 75% зафіксованих графодериватів містить латинську літеру Z, яка в українському та російському опозиційному медіадискурсі стала символом російського вторгнення в Україну і набула негативного оцінного значення. Окрема увага приділяється інноваціям, що виникли в результаті мовної гри із прецедентними фразами медіатекстів періоду російсько-української війни. Запропоновано номінувати такі оказіона-

лізми, які утворились лексико-синтаксичним способом та набули статусу хештегів, хештег-контамінатами. Доведено, що зниженооцінної тональності набувають номени на позначення країни-агресора, представників влади, військових та усіх причіників імперсько-мілітаристської політики. Негативне оцінювання особи чи явища відбувається за допомогою зниженоінвективної лексики, яка створює іронічне забарвлення новотвору. Обґрунтовано синтетичну функційність контамінатів, які виконують одночасно номінативну, оцінну й експресивну функції. Цей факт підтверджує загальну тенденцію щодо свідомого прагнення мовців до економії словотвірних засобів. Проведене дослідження дає підстави визначити такі результати: сучасні медіатексти демонструють надзвичайну активність інноваційних контамінатів як інформаційної зброї в період російсько-української війни; різноманітність структурних і семантичних моделей аналізованих дериватів свідчить про високий креативний потенціал мовців та продуктивність незузальних способів словотвору. Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленій розробці структурно-семантичної класифікації контамінатів у сучасному медіадискурсі.

Ключові слова: контамінація, інноваційні контамінати, словотвірна модель, мовна гра, словотвірна прагматика, медіатексти.

L. V. Shevchuk,

*PhD in Philology, Associate Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Applied Linguistics Department Associate Professor*

WORD-FORMING CONTAMINATION AS A MANIFESTING OF LINGUOCREATIVITY ON THE PHENOMENON OF WAR (ON THE MATERIAL OF MEDIA TEXTS)

The article considers word-forming contamination as a manifestation of the language game acquiring a pronounced pragmatic orientation to verbalize their emotional and psychological state during the military confrontation. The purpose of the study is to identify structural and semantic features of innovative contaminants in modern media discourse. The object of research is innovative derivatives in modern media texts and the subject-word-forming contaminants in the media and their structural and semantic varieties. The source base for the study served on 235 word-formation innovations recorded in the online media (mostly in telegram channels of Ukrainian and Russian opposition bloggers) from February to June 2022. It was found that the most active is the contamination type of derivatives formed by imposing one creative basis on another. In second place in terms of the number of recorded contaminants is the

method of isolating one creative basis into another. It was found that 75% of the recorded graph derivatives contain the Latin letter Z, which in the Ukrainian and Russian opposition media discourse became a symbol of the Russian invasion of Ukraine and acquired a negative evaluation value. Particular attention is paid to innovations that have emerged as a result of the language game with precedent phrases from media texts of the Russian-Ukrainian war. It is proposed to nominate such occasionalism, which was formed in a lexical-syntactic way and acquired the status of hashtags, and hashtag-contaminants. It is proved that the names of the aggressor country, government officials, the military, and all supporters of imperial-militaristic policy acquire a low tone. The negative evaluation of a person or phenomenon occurs with the help of reduced-invective vocabulary, which creates an ironic color to the work. The synthetic functionality of contaminants, which perform nominative, evaluative and expressive functions at the same time, is substantiated. This fact confirms the general tendency towards the conscious desire of speakers to save word-forming means. The study provides grounds for determining the following results: modern media texts demonstrate the extraordinary activity of innovative contaminants as information weapons during the Russian-Ukrainian war; the variety of structural and semantic models of the analyzed derivatives testifies to the high creative potential of speakers and the productivity of non-casual ways of word-formation. We see the prospects of the study in the in-depth development of the structural-semantic classification of contaminants in modern media discourse.

Key words: contamination, innovative contaminants, word-forming model, language game, word-forming pragmatics, media texts.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Схильність до мовної творчості притаманна більшості носіїв будь-якого мовного колективу. Вибухову хвилю лінгвокреативу, що спостерігається в сьогоденному українському медіадискурсі, особливо в соціальних мережах, слід розглядати як захисну реакцію на повномасштабне воєнне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цим мовна гра набуває яскраво виражену прагматичну скерованість – прагнення вербалізувати свій емоційно-психологічний стан в екстремальній ситуації та протистояти інформаційній війні. Численна кількість інновацій із негативною оцінністю, яка номінує події, явища, окремих осіб чи регіони, так чи інакше пов'язані з воєнними подіями, свідчить про аксіологічну спрямованість креативних зусиль мовців та потребує окремого аналізу, що й зумовило актуальність дослідження.

Аналіз досліджень із проблеми. В останні десятиліття, завдяки ґрунтовним науковим розвідкам вітчизняних (С. А. Карпіловська, Ж. В. Колоїз, Т. А. Космеда, С. А. Мартос, А. М. Нелюба, В. П. Олек-

сенко, Є. О. Редько, А. А. Сагаровський, І. Е. Сніховська, О. Т. Тимчук, О. В. Халіман) і зарубіжних лінгвістів (О. Ф. Болдарева, Г. І. Богін, Т. О. Грідіна, О. А. Земська, С. В. Ільсова, О. В. Литвин, Б. Ю. Норман, В. З. Санников), термін «мовна гра» поширив своє значення від вузького, традиційного розуміння як каламбура, до широкого сучасного – творчого, нестандартного використання ресурсів усіх мовних рівнів (фонетичного, словотвірного, морфологічного, лексичного й синтаксичного). На думку Т. А. Космеди, «за допомогою мовної гри як засобу трансформації картини світу мовна особистість репрезентує відповідні культурні цінності, виражаючи їх через систему суб'єктивних смислів, які кодує адресант, а адресат – дешифрує» [2, с. 118]. Найбільш часто для конструювання мовної гри використовуються одиниці словотвірного рівня. Як зазначає О. В. Литвин, «словотвірна гра пов'язана перш за все зі створенням okazіоналізмів, в яких яскравіше, ніж в узуальних утвореннях, есплікується результат креативної діяльності людини, що має свободу вибору засобів пізнання та інтерпретації реальності» [3, с. 195]. Автор словників лексико-словотвірних інновацій А. М. Нелюба констатує той факт, що на початку ХХІ століття «значно зросла кількість дериватів контамінаційного походження» [4, с. 183]. Вперше термін «контамінація» вжито в роботі Г. Пауля [6] в 1880 році. У сучасній україністиці (Ж. В. Колоїз [1], А. М. Нелюба [4], Є. О. Редько [7]) продовжуються дискусії щодо дефініційних ознак контамінації та її місця серед дериваційних засобів. Зважаючи на стрімкий розвиток інтернет-ЗМІ, в яких словотвірні контамінати є надзвичайно активними, робимо висновок, що численна кількість та різноплановість структури інноваційних контамініатів останнього часу потребує їх ретельного аналізу.

Мета дослідження - виявити структурно-семантичні особливості інноваційних контамініатів у сучасному медіадискурсі. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: картографувати всі наявні okazіоналізми в медіатекстах, проаналізувати кількість словотвірних контамініатів, визначити їх різновиди та охарактеризувати функційне та контекстуальне навантаження.

Об'єктом дослідження є інноваційні деривати в сучасних медіатекстах, а **предметом** – словотвірні контамінати в засобах ЗМІ та їх структурно-семантичні різновиди.

Для досягнення мети використано низку дослідницьких **методів**: метод спостереження, за допомогою якого було зібрано фактичний матеріал, кількісний метод для встановлення чисельності інноваційних дериватів, описовий метод та словотвірний аналіз для визначення структурних і семантичних моделей контамінаційних інновацій.

Теоретична цінність нашої розвідки полягає в поглибленні знань про процеси сучасної української інноватики. **Практична цінність** отриманих результатів визначається в можливості їхнього застосування у викладанні

вишівських курсів із сучасної української мови (деривація, когнітивна лінгвосемантика).

Джерельною базою дослідження послуговували 235 словотвірних інновацій, зафіксованих в інтернет-ЗМІ (переважно в телеграм-каналах українських та опозиційних російських блогерів) із лютого по червень 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами кількісний підрахунок словотвірних інновацій, зафіксованих в медіатекстах з лютого по червень 2022 року, дає підстави стверджувати, що контамінати становлять майже третину від загальної кількості okazіоналізмів. Цей факт свідчить про високий потенціал такого неuzuального способу словотвору, як контамінація. Проаналізувавши сучасні підходи, ми виявили, що словотвірна контамінація є результатом лінгвокреативної діяльності, сутність якої полягає у свідомому схрещуванні двох номенів через їхню структурну чи семантичну тожність. Накладання твірних основ не залежить від місця й характеру накладених елементів і зумовлюється асоціативними зв'язками або структурною подібністю твірних основ. Спроби визначити основні структурні типи контамінатів знаходимо в працях А. М. Нелюби [4, с. 197-198], Ж. В. Колоїз [1, с. 101-104], З. І. Мінеєвої [5, с. 58-68]. На наш погляд, найбільш ґрунтовною на сьогодні **структурною класифікацією** контамінатів можна визнати класифікацію, запропоновану Є. О. Редьком, який, узагальнив та істотно доповнив наявні наукові розвідки. Спираючись на зазначену класифікацію з виділенням трьох різновидів (накладання, вставлення й вичленування), розглянемо основні структурні типи зафіксованих нами контамі

1. Накладання однієї твірної основи на іншу.

- 1.1. Накладання цілої першої основи на початок другої: [бомж + модж] *ахеды* → *бомжахеды* [dumskaya.net, 08.03.2022], [войн-а + вольн] *олюбивый* → *войнолюбивый* [t.me/nevzorovtv, 29.03.2022], [говно + главно] *командующий* → *говнокомандующий* [t.me/sashasotniktv, 15.04.2022], [зомби + Дисней] *ленд* → *зомбиленд* [t.me/truexanewsua, 12.04.2022], [Кремль + бл] *ядь* → *кремлядь* [t.me/sashasotniktv, 08.06.2022], [Кадорр + кадыр] *овцы* → *кадорровцы* [t.me//Odessa_hello, 19.03.2022], [Кобзон + глубин] *арий* → *Кобзонарий* [t.me/sashasotniktv, 06.04.2022], [мёртв-ый + Медв] *едчук* → *метрвечук* [t.me/realua11, 22.04.2022], [могил-а + мобил] *изация* → *могилизация* [t.me/sashasotniktv, 03.05.2022], [*побед-а + мрак*] *обесие* → *победобесие* [t.me/sashasotniktv, 13.05.2022], [*пук + Пут*] *ин* → *Пукин* [t.me/truexanewsua, 31.03.2022], [*раб + Рос*] *сия* → *Рабсия* [t.me/truexanewsua, 27.05.2022], [*скреп-ы + креп*] *остные* → *скрепостные* [t.me/kilirik_channel, 24.05.2022], [*сука + Ска*] *беева* → *Сукабеева* [t.me/sashasotniktv, 17.03.2022], [*Толстой + Досто*] *евский* → *Толстоевский* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022], [*хамоват-ая + Ха*

- мат]ова* → *Хамоватова* (Чулпан Хаматова) [t.me/klirik_channel, 01.05.2022], [*черт + верт*]олёт → *чёртолёт* [t.me/klirik_channel, 15.04.2022].
- 1.2. Накладання утнутої першої основи на початок другої: *Арестов[ич + повідом]лення* → *арестовлення* [rbc.ua, 28.03.2022], *бомб[ить + Донб]асс* → *бомбас* [t.me/gumorjartu, 27.05.2022], *высер[еть + Вассер]ман* → *Высерман* [t.me/+9VxHZSLufK8zMjJi, 17.05.2022], *глубин[ный + пролет]арий* → *глубинарий* [t.me/sashasotniktv, 17.05.2022], *дегенера[т + генера]лы* → *дегенералы* [t.me/klirik_channel, 15.05.2022], *Змії[ний + Чорно]байівка* → *Змієбайівка* [t.me/our_odessa, 14.05.2022], *либер[ал + ерун]да* → *либерда* [t.me/klirik_channel, 31.03.2022], *Л[уганск + Уганда]* → *Луганда* [t.me/sashasotniktv, 18.04.2022], *Медве[дев + Ди]мка* → *Медведимка* [t.me/sashasotniktv, 01.05.2022], *[петуши-ться + Пуши]лин* → *Петушилин* [https:// m.facebook.com, 20.05.2020], *[Пут-ин + Тит]аник* → *Путаник* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022], *[Путин + пат]риот* → *путриот* → *путриотичный* [t.me/klirik_channel, 03.04.2022], *Пут[ін + Гім]лер* → *Путлер* [#freedom#СергійБратчук, 08.06.2022], *[расчлени-ть + Лени]нград* → *Расчленинград* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022], *[спереть + Сбер]банк* → *Спербанк* [t.me/klirik_channel, 06.04.2022], *[срак-а + ракет-а]* → *сракета* [t.me/klirik_channel, 04.05.2022].
 - 1.3. Накладання кінця першої твірної основи на початок другої: *НТ[В + в]ошка* → *НТВошка* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022].
 - 1.4. Накладання цілої другої основи на кінець першої: *Гос[дума + дура]* → *Госдура* [t.me/truexanewsua, 09.06.2022], *импорто[замещение + похищение]* → *импортпохищение* [t.me/sashasotniktv, 20.05.2022], *Мин[обороны + убийств-о]* → *Минубийств* [t.me/truexanewsua, 03.04.2022], *Мото[рол-а + рыл-о]* → *Моторыла* [t.me/sashasotniktv, 01.04.2022], *спец[операция + дефекация]* → *спецдефекация* [t.me/klirik_channel, 03.05.2022], *Феде[рация + Рашка]* → *Федерашка* [t.me/sashasotniktv, 11.03.2022]. Ускладненим варіантом є накладання цілої другої основи на кінець першої з одночасним вичленуванням: *пету[шар-а + Шарий]* → *петуШарий* [t.me/klirik_channel, 05.05.2022].
 - 1.5. Накладання двох утнутих основ: *бля[дь + бо-монд]* → *блямонд*: «В поисках одесского блямонда... Часть одесской элиты с началом войны драпанула за границу, мало чем помогая оттуда своему городу и её жителям» [t.me/Monitor_Odessa, 03.06.2022].
 - 1.6. Накладання основ із паралельною інтерфіксацією: *[пон-а + ополч]енець* → *попочленец* [t.me/klirik_channel, 17.06.2022] – випадок з одночасною подвійною гаплогогією.

1.7. Нетиповими випадками є накладання основ із паралельним чергуванням голосних *o* та *e* з нулем звука: [пепел + свист]опляска → пеплопляска [t.me/sashasotniktv, 27.05.2022], [совок + австрал]опитек → совкопитек [t.me/sashasotniktv, 19.03.2022]. Це пояснюється мовленнєвою компетентністю називачів, що, «граючись» із семантикою твірних основ, намагаються дотримуватись законів евфонії.

2. Вставлення однієї основи в іншу:

2.1. Вставлення цілої другої основи в першу основу: де[мілітари]зація + [Путін] → депутатізація [Країна_інфо, 31.03.2022], далеко[бой]ний + [боль] → дальнобольный [#Українапереможе#ЮрійВеликий #пародія, 09.06.2022], с[комуни]здили + [Путін] → спутиниздили [t.me/sashasotniktv, 29.03.2022].

2.2. Вставлення утнутої другої основи в першу основу: спец[опера]ція + [обсер-еть] → спецобсерация [t.me/klirik_channel, 05.05.2022].

Зауважимо, що домінують серед розглянутих двох типів контамінативів (накладання та вставлення основ) іронічно-ігрові номени, ґрунтовані на римувальному словотворенні. Вони репрезентовані в усіх підгрупах: арестовлення (повідомлення), бомбас (Донбас), блямонд (бомонд), могилизация (мобилизация), спецобсерация (спецоперація) та інші. Менш продуктивним є спосіб формальної перестановки звуків, внаслідок чого з'являється протилежне оцінне значення: урководство (руководство).

3. Вичленування однієї твірної основи в іншу:

3.1. Вичленування з початку твірної основи: [z + з]ападня → Западня [t.me/sashasotniktv, 19.03.2022], Запчасті [t.me/klirik_channel, 04.05.2022], [Z + з]аработать → Зароботать [t.me/realua11, 25.04.2022], [Z + здох] → Здох [t.me/klirik_channel, 06.04.2022], [z + з]иганутый → зиганутый [t.me/klirik_channel, 14.05.2022], [Z + з]нищені → Знищені [segodnya.ua, 14.03.2022], [Z + з]омби → Зомби [t.me/klirik_channel, 06.04.2022], [z + з]омборечи → зомборечи [t.me/nevzorovtv, 09.04.2022], [z + з]омбоящик → зомбоящик [t.me/nevzorovtv, 09.04.2022], [zoo + соо]мечественники → зоомечественники [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022].

3.2. Вичленування з середини твірної основи: Газпромбанк + [z] → Газпромбанк [t.me/klirik_channel, 04.06.2022], Москва + [z] → Мозква [t.me/klirik_channel, 04.05.2022], о[с]вободители + [z] → озвободители [t.me/klirik_channel, 17.05.2022], о[z]вобождённий + [z] → озвобождённий [t.me/klirik_channel, 02.06.2022], остановить-ся + [Z] → оZтановиться [t.me/klirik_channel, 04.05.2022], при[z]омбований + [z] → призомбований [t.me/glavcomua, 16.03.2022], про-изводство + [z] → проуЗводство [t.me/klirik_channel, 04.05.2022], Ро[с]атом + [z] → Розатом [t.me/klirik_channel, 30.03.2022], Ро[с]

нефть + [z] → *Рознефть* [t.me/klirik_channel, 28.05.2022], *ро[сс]ийский* + [zz] → *роzzийский* [t.me/klirik_channel, 30.03.2022], *ро[сс]ия* + [zz] → *роzzия* [t.me/klirik_channel, 29.03.2022], *ро[сс]иянский* + [zz] → *роzzиянский* [t.me/klirik_channel, 20.04.2022], *ро[сс]иянцы* + [zz] → *роzzиянцы* [t.me/klirik_channel, 21.04.2022], *ру[сс]кий* + [zz] → *руzzкий* [t.me/sashasotniktv, 09.04.2022], *ру[с]ня* + [z] → *рузня* [t.me/klirik_channel, 30.03.2022], *уродина* + [P]одина → *уРодина*: «Тут організується ще́ один автопробег пугриотов-ублюдков, проживаючих в странах НАТО. Давайте им поможем вернуться на уРодину, что ли?» [t.me/klirik_channel, 06.04.2022].

3.3. Вичленування з кінця твірної основи: *[канец + z]* → *канез* [t.me/sashasotniktv, 17.05.2022].

Серед розглянутих контамінітів, які творилися за допомогою вичленування, 75 % складають інноваційні графодеривати з латинською літерою Z (z), якою маркували російську військову техніку під час вторгнення в Україну, через що цей знак став символом так званої «спецоперації» та головним елементом російської пропаганди. Якщо в російському медіапросторі компонент Z (z) має позитивну оцінність («ЗаРоссию»), то в українських та опозиційних російських медіатекстах цей символ набув негативно-іронічне забарвлення: «Z» - означає Знищені. Бійці «Азова» розстріляли окупантів у вуличному бою» [segodnya.ua, 14.03.2022]; «Дівчонки «хорошо» Заработали. Мамы и жёны в рф продолжают «богатеть» на убитых мужьях и сыновьях» [t.me/realua11, 25.04.2022]; «Производство оZмановилось, Запчастей нет» [t.me/klirik_channel, 04.05.2022] – йдеться про вплив міжнародних санкцій на російську економіку.

Окремої уваги потребують комбінації з декількох різнорідних прийомів. Наведемо приклад накладання угнутої другої основи на кінець першої з одночасним її графічним вичленуванням та суфіксацією: *многоходо[воцк-а + Вовоч]к-а* → *многоходоВовочник*: «Швеция официально приняла решение о подаче заявки на членство в НАТО. Привет многоходоВовочнику!» [t.me/sashasotniktv, 15.05.2022]. Знижувальну соціальну оцінку набуває контамінат *фу-рашка*, утворений за допомогою нетипового способу вичленування (дефісом) з початку твірної основи та одночасного накладання цілої другої основи на кінець першої (*фу[ражка + рашка]*): «Знаете, як це у них називається? Фу-рашка» [t.me/gumorjartu, 13.05.2022] - підпис під зображенням військового російського кашкета. В інноваті *спецБСерация* (*спец[опер]ация* + *обсер-еть*) спостерігаємо вставлення угнутої другої основи в першу основу з одночасним вичленуванням із середини твірної основи на морфемному шві: «*СпецБСерация идёт по плану*» [#Україна перемаже#Юрий Великий#пародия, 10.06.2022]. Прийом вставлення цілої другої основи в першу основу та графічне вичленування її в контаміна-

ті *найСИНІший* (*най*[сильн]іший + [син]ій: «Війська рф – найСИНІша армія світу» [dumskaya.net, 14.03.2022]) створює нові конотації, що дискредитують російську армію, в якій алкоголізм став повсякденним явищем.

Окрему групу зафіксованих нами інновацій становлять номени, що виникли в результаті мовної гри із прецедентними фразами медіатекстів періоду російсько-української війни. Інновати, утворені лексико-синтаксичним способом, набули статусу хештегів: *ихтамнет*, *Крымнаш*, *затридні*, *потерьнет*, *всёнетакоднозначно*, *этонемыэтопутин*, *мыневсетакие*. Серед таких хештег-контамінітів найбільш розповсюдженим останнім часом став номен *аналоГовнет* як зрощення синтаксичного словосполучення *аналогов нет* та похідні від нього *АналоГовнетика*, *аналоГовнетный*, *аналоГовнетовий*. Графічне вичленування вказує на оказіональні компоненти та створює іронічний ефект: «Рубрика «роззьянская АналоГовнетика». Обломки советской ракеты «Х-22МА», найденные под Одессой» [t.me/klikrik_channel, 02.06.2022]. Ще однією продуктивною твірною основою став популярний в сучасних російських масмедіа патріотичний хештег *дедывоевали*. Підписом під фото радянського солдата часів Другої світової війни з жіночими годинниками на руках став контамініт *дедыворовали* [t.me/klikrik_channel, 15.04.2022]. Зміна оцінного реєстру на протилежний відбувається шляхом накладання цілої другої основи *воровали* на кінець першої, тим самим автор інновації натякає на історичні паралелі мародерства на війні.

Суто умовно можна вважати контамінатами інновації з формантом-афіксоїдом *-стан*: *Ублюдистан* [t.me/sashasotniktv, 17.03.2022], *Бомжестан* [t.me/sashasotniktv, 09.04.2022], *Оркостан* [t.me/sashasotniktv,], *лап-тестан* [t.me/klikrik_channel, 30.05.2022], *скотостан* [t.me/klikrik_channel, 02.06.2022], *-номика* (*путиномика*: [t.me/sashasotniktv, 15.04.2022]), *-мобиль* (*зомбимобиль* [t.me/truexeanewsua, 28.05.2022]).

Розглянемо тепер зафіксовані нами інноваційні контамінати за **структурною класифікацією**. Як зазначає її автор Є. О. Редько, «для розрізнення контамінаційних типів визначальними стають семантика твірних основ та особливості їхньої смислової взаємодії під час номінативного акту, що уможливило виділення ... трьох великих груп - відапелятивних, відонімих і змішаних контамінітів» [7, с. 218].

Найчисленнішою групою зафіксованих контамінітів є група **відапелятивних**.

Особа + особа. Це номени, різностильові компоненти яких створюють зневажливу оцінку представників російської армії: [*дегенерат* + *генера*] *лы* → *дегенералы* [t.me/klikrik_channel, 15.05.2022], [*бомж* + *моджахеды*] → *бомжахеды* («К нам вторглись какие-то бомжахеды»: украинские воины удивлены жалким уровнем оснащения «сильнейшей армии мира» [dumskaya.net, 08.03.2022]). Для характеристики пропагандистів, що висту-

пають на боці країни-агресора, залучається знижено-розмовна лексика, яка пов'язана зі статевим життям людини: *пропа[гандист + гандон]* → *пропа-гандон* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022].

Явище + його ознака. Такі інновації мають чітку аксіологічну скерованість та переважно негативну оцінку явищ, що відбуваються в росії. Мотиваційним центром дериватів виступають лексеми з асоціативних полів «смерть», «нечиста сила», «божевілля»: [*могил-а + мобил*]изация → *могилизация* («*всеобщая могилизация*») [t.me/sashasotniktv, 03.05.2022], [*побед-а + мрак*]обесие → *победобесие* («*После дня победобесия глубинариям не полегчало*») [t.me/sashasotniktv, 13.05.2022], [*шизо + нарко*]притон → *шизопритон* («*В шизопритоне под названием «госдума» один фрик по имени Онотоле Вассерман предложил «законопроект», запрещающий обмен пленных азовцев*») [t.me/klirik_channel, 17.05.2022], [*пепел + свист*]опляска → *пеплопляска* [t.me/sashasotniktv, 27.05.2022] – йдеться про погрози ядерним попелом на пропагандистських каналах російських ЗМІ.

Особа + її ознака. Ознака, що характеризує людину, може вичленовуватись за допомогою параномазійної деформації особового номена: [*говн-о + главн*]окомандующий → *говнокомандующий* [t.me/sashasotniktv, 15.04.2022], [*поп-а + ополч*]енец → *попочленец* [t.me/klirik_channel, 17.06.2022]. Для зневажливої характеристики особи активно вживаються прикладкові сполучення як твірні основи для накладання: [*либер*]ал + ерун[да] → *либерда* [t.me/klirik_channel, 31.03.2022]. Роль негативнооцінного мотиватора може виконувати препозитивний атрибут, що має нейтральну тональність, але набуває конотативного значення, яке реалізується в контексті. Яскравим прикладом такої контамінації є часто вживаний в російських опозиційних медіатекстах номен *глубинарий* [*глубинный + пролетарий*]: «*Глубинарии идут гуськом за путинской дудочкой войны, насвистывающей мелодию фашистского триумфа*» [t.me/sashasotniktv, 17.05.2022]. Асоціативний ряд підтримується зневажливим номінуванням *орки* військових країни-агресора та населення, більшість якого некритично сприймає мілітаристську ідею влади. Поширеність цієї лексеми пов'язана з екранізацією роману-епопеї Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», в якому фантастичні істоти, кремезні варвари зі звіриними рисами, виробляють зброю глибоко в печерах та несуть смерть сусіднім народам. Таким чином, висока частотність номена *орки* в сучасному медійному просторі забезпечує контамінаційну метафоричність новотвору *глубинарий*.

У групі **відоміх контамінатів** виокремлюють декілька продуктивних словотвірних типів, твірними основами яких виступають власні назви. До цієї групи належать контамінати, які складаються з таких прецедентних власних назв, як імена та прізвища політичних і культурних діячів, часто вживаних чи знакових географічних назв, назви відомих товарів і компаній.

Антропонім + антропонім. Найчастіше відбувається контамінування прізвищ двох відомих осіб за схожістю діяльності: *Пут[ін + Гіт]лер* → *Путлер* (воєнна агресія проти суверенних держав) [#freedom#СергійБратчук, 08.06.2022]. Менш продуктивним є прийом накладання імені та прізвища однієї й тієї ж особи: *Медве[де + Ди]мка* → *Медведимка*: «Мой любимый Медведимка» [t.me/sashasotniktv, 01.05.2022]. Розмовна форма імені російського політичного діяча Дмитра Медведєва *Димка* сприяє зниженню образу, підкреслює несамостійність цієї політичної фігури. Іноді самі особистивотиватори сприймаються позитивно, і тільки на контекстуальному рівні контамінат набуває зневажливу конотацію: [*Толстой + Досто*]евский → *Толстоевский* («Эти ребята (про російських лібералів –Л. Ш.) искренне верят, что Запад после всего этого убийственного Z-шабаша в Украине прислушается к их паттернам про «мы не все такие» и нас есть «Толстоевский», и не устроит Ублюдистану окончательный Расчленинград» [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022]).

Топонім + топонім. Яскравим прикладом контаміната цієї підгрупи є *Змієбаївка* [t.me/our_odessa, 14.05.2022]. Мотиваторами стали знакові для мовної свідомості українців воєнного періоду локальні об'єкти – Чорнобаївка та о. Зміїний. Село Чорнобаївка в Херсонській області стало символом спротиву російській армії, яка, захопивши аеропорт «Херсон» коло цього села, намагалась зробити з нього плацдарм для подальшого наступу, але щоразу зазнавала розгрому від українських військових. Зміїний - український острів у Чорному морі, який був захоплений воєнно-морськими силами РФ. Завдяки неодноразовому влучанню ЗСУ по ворожих позиціях на острові Зміїний виникає асоціативна паралель з Чорнобаївкою ([*Зміїний + Черно*]баївка → *Змієбаївка*). Це чи не єдиний випадок, коли контамінаційний дериват має позитивну оцінність.

Відхрематонімні та відергонімні контамінати. Схрещування власних назв матеріальних об'єктів та організацій з іншими видами онімів дозволяє видобувати нові семантичні та експресивні значення. За таким типом від антропоніма *Путін* та хрематоніма «Титаник» утворений контамінат «*Путаник*», яким називач іронічно характеризує росію першого місяця війни, звідки намагаються втекти за кордон окремі представники її пропагандистських масмедіа: «*Прямо бегство с «Путаника». Пропагандоны выкидываются за борт с ипотеками, кредиты тащат их ко дну*» [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022].

Змішаний тип контамінатів є досить продуктивним.

Антропонім + апелятив. У контамінатах зазначеної групи об'єктом номінації переважно виступають політики, журналісти, блогери, ватажки незаконних військових угруповань, культурні діячі, які своєю діяльністю сприяли розв'язуванню російсько-української війни. Негативне оціню-

вання відомої особи відбувається за допомогою знижено-інвективної лексики: *Мото[рол-а + рыл-о]* → *Моторыла* [t.me/klirik_channel, 01.04.2022], *пету[шар-а + Шарий]* → *петуШарий* [t.me/klirik_channel, 05.05.2022], *[сука + Ска]беева* → *Сукабеева* [t.me/sashasotniktv, 17.03.2022]. Найвідоміший контамінат цієї групи, що набув поширення не тільки в українському дискурсі, але й вийшов поза його межі - *Пуйло*, утворений накладанням обсценної лексеми на антропонім. Зниженооцінного значення набувають номени на позначення прибічників імперсько-мілітаристської політики: *[Путин + пат]риот* → *пуприот*: «*Макс Барских вступил ряды ВСУ. А где же пуприот Тимати? Уже на передовой?*» [t.me/klirik_channel, 03.04.2022]. Окремі випадки становлять номени на позначення явищ, пов'язаних із прецедентним ім'ям: *де[мілітари]зація + [Путін]* → *депутінізація* [t.me/ukraina_officall, 31.03.2022]. Зловісно-містичної конотації набуває дериват *Кобзонарий*, утворений від прізвища відомого співака Й. Кобзона, який підтримав в останні роки свого життя так звані ДНР і ЛНР, та інноваційного контаміната *глубинарий*: «*Смерть Жириновского открыла портал в Кобзонарий*» [t.me/sashasotniktv, 06.04.2022].

Ергонім + апелятив. Інновати цієї групи утворюються накладанням назв організації (політичних партій, державних структур, пропагандистських телевізійних каналів рф) та номена, який характеризує її діяльність: *[раб + Рос]сия* → *Рабсия*, *Мин[оборони + убийств-о]* → *Минубийств*, *[НТВ + в]ошь* → *НТВошка*. Конкретний контекст посилює негативнооцінний ефект від контаміната: «*Единая Рабсия*» *лучше всего объединяет в сдаче макулатуры и стеклотары*» [t.me/truexanewsua, 27.05.2022], «*А вот и официальная позиция Минубийств РФ по Буче*» [t.me/truexanewsua, 03.04.2022], «*НТВошка Гильдеева выскочила из Ублюдистана*» [t.me/truexanewsua, 03.04.2022]. Нетиповий випадок зміни негативного регістру на позитивний можна спостерігати в інноваті *[Кадорр + кадыр]овцы* → *кадорровцы*, що утворився завдяки параномазійній деформації твірної основи антропоніма *Кадыров* та похідного *кадыровцы*. Оказіоналізм *кадорровцы*, похідний від ергоніма «*Кадорр*», назви відомої української інвестиційно-будівельної компанії, вже давно використовувався на позначення як керівництва компанії, так і мешканців її будинків. Іронічно-ігрового забарвлення цей номен набуває саме як контамінат: «*В Одессе сформировался новый батальон «кадорровцы». Безбашенные ребята за свои хаты на ремни порежут и на ноль помножат*». [t.me//Odessa_hello, 19.03.2022].

Доповнити розглянуту семантичну класифікацію можемо ще однією підгрупою зафіксованих нами змішаних контамінатів **топонім + дія**. Такі інноваційні вербатииви мають негативнооцінювану дієслівну твірну основу, що зумовлює їхню виразну експресивність: *[расчленить + Ле]нинград* → *Расчленинград* [t.me/sashasotniktv, 15.03.2022]. Накладання, ґрунтоване

на римувальному словотворенні, у контамініаті *бомбас* ([*бомб-ить* +*Дон*] *басс*), що є алюзією на прецедентну фразу-звинувачення російських пропагандистів: «*Де ви були вісім років, коли бомбили Донбас?*», створює іронічну тональність і нівелює правдивість фейкових суджень: «*Более 8 лет они всем втирали, что маленький бомбас кормил большую Украину. А тут оказалось, что Украина кормит полмира*» [t.me/gumorjartu, 27.05.2022].

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дає підстави визначити такі результати: сучасні медіатексти демонструють надзвичайну активність інноваційних контамініатів як інформаційної зброї в період російсько-української війни; різноманітність структурних і семантичних моделей аналізованих дериватів свідчить про високий креативний потенціал мовців та продуктивність неuzuальних способів словотвору. Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленій розробці структурно-семантичної класифікації контамініатів у сучасному медіадискурсі.

Література

1. Колоїз Ж. В. Неuzuальне словотворення: [монографія]. Кривий Ріг: НПП Астерікс, 2015. 156 с.
2. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.
3. Литвин О. В. Словообразовательный тип «языковой игры» в медиатекстах. *Мова*. 2010. №15. С. 195-199.
4. Нелюба А. М. Словотвірна контамінація як вияв принципу економії. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Т. 9. Харків. 2002. С.183-200.
5. Минеева З. И. Контаминация в образовании номинаций человека. *Вестник Удмуртского университета*. Т. 25. Вып. 2. Серия: История и филология, УДУ. Ижевск, 2015. С. 58-68.
6. Пауль Г. Принципы истории языка. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. 501 с.
7. Редько Є. О. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах // XX-XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі: колективна монографія/Гол. ред. А. Архангельська. Olomouc : VUP, 2016. С. 205–229.

References

1. Koloiz, Zh. V. (2015), *Neusual word formation : [monograph] [Neuzual'ne slovotvorenniya: [monografiya]*, NPP Asterix. Kryvyi Rih, 156 p.
2. Kosmeda, T. A., Haliman, O. V. (2013), *Language game in the paradigm of interpretive linguistics. Grammar evaluation. Grammatical game (the-*

- oretical understanding of discursive practice) [*Movna gra v paradigmi interpretativnoi lingvistiki. Gramatika otsinki. Gramatichna igrema (teoretichne osmislennya diskursivnoi praktiki)*], Kolo, Drogobich, 228 p.
3. Litvin, O. V. (2010). *Word-formation type of "language game" in media texts* [*Slovoobrazovatel'nyy tip «yazykovoy igry» v mediatekstakh*], Language, №15, pp. 195-199.
 4. Nelyuba, A. M. (2002), *Word-forming contamination as a manifestation of the principle of economy* [*Slovotvirna kontaminatsiya yak viyav printsipu ekonomii*], *Zbirnik Kharkivs'kogo istoriko-filologichnogo tovaristva. Nova seriya*, T. 9, Kharkiv, pp. 183-200.
 5. Mineeva, Z. I. (2015), *Contamination in the formation of human nominations* [*Kontaminatsiya v obrazovanii nominatsiy cheloveka*], *Vestnik Udmurtskogo universiteta*, T. 25. Vyp. 2. Seriya: Istoriya i filologiya, UDU. Izhevsk, pp. 58-68.
 6. Paul, G. (1960), *Principles of language history* [*Printsipy istorii yazyka*], *Izdatel'stvo inostrannoy literatury, M.*, 501 p.
 7. Redko, E. O. (2016). *Word-forming contamination in modern innovation processes* [*Slovotvirna kontaminatsiya v suchasnikh innovatsiynikh protsesakh*], *XX-XXI stolittya: zhanrovo-stil'ovi y lingvistichni metamorfozi v ukrains'kiy movi i literaturi: kolektivna monografiya*/Gol. red. A. Arkhangel's'ka, VUP, Olomouc, pp. 205–229.

УДК 811.161.2'373

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262404>

Р. В. Міняйло,

д-р філол. наук, доц.,

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання;

Н. В. Міняйло,

д-р філософії,

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,

викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

МЕТАФОРИЧНА ПЕРСОНІФІКАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПРОЗИ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

Вивчення оригінальних і перекладних мариністичних творів не втрачає актуальності. З огляду на тяглість української мариністичної мовотворчості та безмежний арсенал рідномовних засобів для відтворення мариністики англомовної, мета пропонованої розвідки – дослідити особливості метафоричної персоніфікації в українськомовних перекладах повістей Джозефа Конрада «The Shadow-Line» (переклад Ольги Фири) і «Turphoon» (переклад Миколи Рошківського), знайти в цих текстах смислові основи ідіостилію, класифікувати типи семантичної деталізації олюднених реалій морської стихії. Методологію дослідження склали суцільна вибірка контекстів з метафоричною персоніфікацією морських реалій у згаданих перекладних повістях та подальший семантичний аналіз відібраних одиниць, що полягав у розмежуванні й деталізації їхніх смислових основ. У досліджених художніх текстах смисловими основами мариністичної персоніфікації є: *корабель*, з яким у капітана нерозривний «духовно-тілесний» зв'язок; *вітер* (*буря, шторм, тайфун*) – лютий емоційний ворог мореплавця; *хвилі* – агресивні й несамовиті; *море* – «двійник» людини за зовнішністю, поведінкою, станом душі. У художньо-образному представленні корабля виокремлено семантичні складники 'обожнювання', 'замилування', 'зачарування', 'розчулення', 'оберігання', 'довіра', 'делікатність', 'співчуття', 'мрійливість', 'тривожність', 'спокій', 'шепіт', 'розпач', 'серцебиття',

‘пульсація’; у художньо-образному представленні вітру та його різновидів – ‘шаленство’, ‘лють’, ‘сила’, ‘хитрість’, ‘підступність’, ‘злість’, ‘страждання’, ‘розчарування’; для хвиль – ‘агресивність’, ‘ненависть’, ‘несамовитість’; для моря – ‘шрами’, ‘самотність’, ‘безглуздий шал’, ‘руйнація’. В особливому семантичному наповненні художніх мариністичних образів в ідіостилі Дж. Конрада вбачаємо симбіоз його практичного досвіду капітана морського судна й органічно репрезентованого перекладачами тонкого ліричного психологізму романтичного уродженця Поділля.

У досліджених текстах виокремлюємо сконденсовану мариністичну персоніфікацію – органічно переплетені в одному художньо-образному висловленні інтегральні метафоричні ознаки головних складників морської стихії і мореплавства, як-от «вести очманіле судно крізь осатанілі хвилі просто у вічі вітрові».

Перспективи подальших студій вбачаємо в порівняльних дослідженнях лінгвостилістичних засобів англійських і перекладних (українськомовних) мариністичних художніх творів.

Ключові слова: Джозеф Конрад, мариністика, художня дійсність, персоніфікація, смислова основа, семантична деталізація.

R. V. Minyailo,

ScD, Associate Professor,

Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»

of Kharkiv Regional Council,

Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods Department Associate

Professor;

N. V. Minyailo,

PhD in Philology,

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,

Foreign Languages and Crosscultural Communication Department Lecturer

METAPHORICAL PERSONIFICATION IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE PROSE JOSEPH CONRAD

The study of the original and translated marine novels is still relevant. Considering the longevity of Ukrainian marine language creativity and the endless arsenal of native language tools for translating English marine novels, the purpose of the given article is to explore the features of metaphorical personification in Ukrainian translations of Joseph Conrad's novels «The Shadow-Line» by Olha Fyra and «Typhoon» by Mykola Roshkivskyi; to find the semantic bases of the idiostyle in these texts, to classify the types of semantic detailing of the humanized realities of the sea element. The research methodology

consisted of a continuous sample of contexts with metaphorical personification of marine realities in the given novels and further semantic analysis of selected units, which consisted of distinguishing and detailing their semantic bases. In the researched texts, the semantic bases of marine personification are a ship, which has an inseparable «spiritual-bodily» connection with the captain; wind (storm, typhoon) – a fierce emotional enemy of the sailor; waves – aggressive and frantic; sea as a «twin» of man in appearance, behavior, state of mind. The semantic components of ‘deification’, ‘admiration’, ‘charm’, ‘emotion’, ‘protection’, ‘trust’, ‘delicacy’, ‘compassion’, ‘dreaminess’, ‘anxiety’ in the artistic and figurative representation of the wind and its varieties – ‘madness’, ‘rage’, ‘force’, ‘cunning’, ‘insidiousness’, ‘anger’, ‘suffering’, ‘disappointment’; for waves – ‘aggression’, ‘hate’, ‘frenzy’; for the sea – ‘scars’, ‘loneliness’, ‘stupid shawl’, ‘destruction’. In the special semantic content of marine images in J. Conrad’s idiosyncrasy, one could see the symbiosis of his practical experience as a ship captain and the subtle lyrical psychology of the romantic son of Podillia, which was organically represented by translators.

The texts under study include the condensed marine personification – integrally intertwined in artistic and figurative expressions of integral metaphorical features of the main components of the sea and navigation.

The prospects of future researches lie in comparison studies of linguostylistic instruments in English and in translated (Ukrainian) marine fiction.

Key words: Joseph Conrad, marine studies, artistic reality, personification, semantic basis, semantic detailing.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Дослідники мариністичної літератури справедливо висновують: вагоме місце в художніх творах цього жанру належить безпосереднім враженням автора чи ліричного героя від водної стихії, авторське «море-відчуття» і «море-розуміння». Виразно тенденція до художнього осмислення феномену моря, відзначають учені, окреслилися у XVIII ст. в англійській літературі, що розвивалася в могутній морській державі. Глибоку історію має й українська мариністична традиція: від художнього змалювання моря в найдавнішому українському фольклорі, у вираженні мариністичних образів в історичних піснях, думах, баладах доби козаччини до осмислення морської стихії у творах Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, Ю. Яновського, О. Гончара, М. Трубілі, Л. Тендока, А. Санченка та ін. [1]. Повертаються до нас твори українських письменників-мариністів, які намагалися знищити в часи тоталітарного сталінського режиму. Таким є дивом уцілілий подорожній репортаж «Береги дванадцяти вод» (1931) Олександра Мусяйовича Мар’ямова, а також перша частина його репортажної повісті «Вільний порт» під на-

звою «Данилів» (1933). Усе це засвідчує тяглість української мариністичної художньо-образної мовотворчості, безмежний арсенал рідномовних засобів, що ними послуговуються перекладачі (майстри художнього слова) для відтворення найкращих зразків англійської мариністики.

Особливостям мариністичних творів Джозефа Конрада, оригінально-авторському баченню реалій морської стихії присвячено чимало наукових розвідок, де на першому плані – аналіз лінгвостилістичних особливостей художніх текстів видатного прозаїка, у яких морська природа постає перед читачем живою істотою, здатною на людські почуття, а море розмовляє з капітаном мовою «чіткою і зрозумілою» [4, с. 185]. І хоча персоніфікація морських реалій властива всім письменникам-мариністам, персоніфікована художньо-образна мариністика Дж. Конрада, якого «іноді дратувало, коли його вважали суто автором-мариністом», потребує подальших ґрунтовних досліджень передовсім через її глибокий психологізм, що «допомагає розкрити різні сторони людської натури» [Там само, с. 185, с. 187]. І. Яковлева, авторка дисертаційного дослідження «Лінгвостилістичні особливості морської прози Дж. Конрада» (2003), привертає нашу увагу до відмітної особливості семантики поширених (розгорнутих) порівнянь, яким серед словесно-образотворчих засобів у романах Дж. Конрада належить «величезна стилістична роль», – поєднанню предметності й природності використаних для порівняння понять з авторським ставленням до описуваного через «суто особисте сприйняття дійсності, що реалізує передачу різноманітних емоційно-оцінювальних смислів висловлювання». В ідіостилю Дж. Конрада розгорнуті порівняння «можуть бути філософічними у широкому смислі слова», як, наприклад, порівняння зі значенням того, що в нестійкому світі людина «має бути проникнена впевненістю у надійність якоїсь схеми всесвіту, яка обертається так само безперервно, як гвинт судна» (*the propeller turned without a check, as though its beat had been part of the scheme of a safe Universe*) [10, с. 98]. Тож вивчення художньо-образної мариністики Дж. Конрада мовою оригіналу та в українськомовних перекладах не втрачає **актуальності**.

Мета розвідки – дослідити особливості метафоричної персоніфікації в українськомовних перекладах повістей Джозефа Конрада «Межа тіні» і «Тайфун». **Меті** підпорядковані **завдання**: знайти в перекладних художніх текстах смислові основи ідіостилю видатного прозаїка-мариніста, семантично деталізувати олюднені реалії морської стихії. **Об'єкт** дослідження – метафорична персоніфікація в перекладних мариністичних творах Дж. Конрада. **Предмет** дослідження – семантичне наповнення мариністичних персоніфікованих художніх образів у визначених перекладних текстах. **Джерельною базою** слугували тексти повістей «Межа тіні» («The Shadow-Line») в перекладі українською Ольги Фири і «Тайфун» («Typhoon») у перекладі Мико-

ли Рошківського. **Методологію** дослідження склали *суцільна вибірка* контекстів з метафоричною персоніфікацією реалій морської стихії у згаданих перекладних повістях та подальший *семантичний аналіз* відібраних одиниць, що полягав у розмежуванні й деталізації їхніх смислових основ. **Наукову новизну** дослідження вбачаємо в тому, що увагу в ньому сфокусовано на узвичаєному відтворюванні мариністичної домінанти художньо-образної мовотворчості Дж. Конрада українською мовою, спричиненому тяглістю української мариністики. **Теоретичне значення** статті в тому, що в ній уперше обґрунтовано значущість досліджування українськомовної репрезентації мариністичних художніх образів у визначних творах закордонних письменників (особливо тих, чие життя пов'язане з Україною). **Практична цінність** розвідки в тому, що її висновки й матеріали можна використовувати у вишівських курсах із фразеології, лексикології, стилістики.

Виклад основного матеріалу. Світоглядні орієнтири самого Джозефа Конрада теж зароджувалися в Україні. Дослідник С. Яковенко в сентиментально-романтичній наповненості оповідання Дж. Конрада «Князь Роман» убачає віяння «Пана Тадеуша» А. Міцкевича, пригадуючи в цьому аспекті Міцкевичеву Україну як «батьківщину польської лірики». Тож не випадково українське питання у Дж. Конрада «зводиться до цілковитої єдності двох народів в одну націю у спільному рушенні проти імперії зла» [9, с. 92]. У впливі творчості А. Міцкевича на ідіостиль народженого в Україні (найвірогідніше, неподалік Бердичева) Джозефа Конрада (Юзефа Теодора Конрада Коженювського) простежується «спадковість», оскільки з'явився на світ майбутній славетний прозаїк-мариніст у родині «польського аристократа Аполлона Коженювського, поета-романтика, послідовника А. Міцкевича» [3, с. 207]. Джозеф Конрад, якому судилася еміграція, довів англійцям, що «джентльмен з України може бути так само професійним моряком, як вони, і має що їм сказати їх власною мовою» [7, с. 104]. Для розуміння витоків творчої манери письменника важливо відзначити, що вперше Юзеф Теодор побачив море хлопчаком в Одесі, до якої його для відновлення здоров'я возив брат матері Тадеуш Бобровський [5, с. 50].

Як для кожного мореплавця, однією зі смислових основ картини світу (для письменника-мореплавця – індивідуально-авторської мовної картини світу) є КОРАБЕЛЬ. В ідіостилі Дж. Конрада образне осмислення цієї реалії представлено передовсім омовленими рефлексіями, спричиненими властивою людині можливістю висловлювати свої почуття до іншої особи чи вимагати чогось від неї крізь призму власних почуттів (тут і далі грубий шрифт у прикладах наш – *Р. М., Н. М.*): *«найбільший недолік якого полягав у тому, що він був пароплавом, а відтак, мабуть, не мав права вимагати до себе тієї **сліпої відданості**, яка...»* [2, с. 4]. Далі в тканині перекладного художнього твору образ корабля наповнюється ставленням мореплавця до

судна як до коханої людини, про що свідчить розлогий фрагмент внутрішнього монологу у вигляді порівняльної конструкції, продовженої описом майбутнім «володарем» судна свого душевного стану: *«Я почувався закоханим, який з нетерпінням очікує на зустріч із предметом обожнювання. Людська ворожість не мала для мене жодного значення. Я думав про свій поки незнайомий корабель. Це було для мене і розвагою, і мукою, і способом згаяти час»* [2, с. 58]. У почуттях капітана до свого ще не баченого корабля (бо він ще прямує до місця служби) – делікатність, притаманна людям у ставленні до небайдужих їм осіб: *«Я не збирався наражати корабель – свій корабель – на зневажливі відгуки»* [2, с. 59]. Таке ставлення до корабля дає право капітанові сподіватися «на взаємність», вірити, що корабель стане йому другом, якому можна беззастережно довіритися: *«... я встановив в необхідне положення реї та довірився кораблю»* [2, с. 94].

Виразним складником смислової основи в системі художньо-образного представлення корабля є сприйняття його мореплавцем як особистості, якій властиве повнокровне життя: *«... мій корабель на решті гоїдається на хвилях та крениться під силою могутнього подиху безперестанного вітру, щоб жити повноцінним, сповненим барв життям»* [2, с. 55]. Загалом осмислення Дж. Конрадом корабля як непересічної особистості багатогранне, де в сув'язі смислів і естетична насолода від цієї особистості, семантично деталізована в порівнянні судна з рідкісною жінкою, здатною зачарувати чоловіка: *«... і щоб він [капітан пароплава, ущипливий співрозмовник] не мав на увазі, що б не думав про мій корабель, я знав, що той, мов рідкісна жінка, був одним зі створінь, самого існування яких достатньо, щоб викликати щирі вітху: ти думаєш, що добре жити в світі, де існує щось подібне.*

Люзія того, що корабель живий, що він – особистість, яка зачаровує тебе філігранною роботою людських рук, хвилями розходилася від нього» [2, с. 62].

Крім довершеної конструкції корабля (його «зовнішності»), зачарування судном виявляється й у контексті чуйного розуміння його «людських» потреб, зокрема такого необхідного кожній живій істоті перепочинку: *«Є щось зворушливе в тому, як судно повертається з моря та згортає свої вітрила, щоб відпочити»* [2, с. 38].

Порівняння мореплавського судна в стані вимушеної перерви з емоціями зачудованого мрійника семантично деталізовано лексикою на позначення чекання, емоційного знерухомлення, пристрасного прохання: *«Він чекав на мене, у полоні чарів, нездатний поворухнутися, ожити, вийти у світ (доки я не прийду), немов зачарований принц. Його поклик долинув до мене немов з-за хмар. Я ніколи й не підозрював про його існування»* [2, с. 50].

Дж. Конрад проникливо поетизує нерозривний «духовно-тілесний» зв'язок капітана-мореплавця зі своїм кораблем, метафорично наголошуючи на

«недостатності» мовних засобів для відображення цього зв'язку (тобто безко-
нечності його смислів): «... я бачив його **вільним від оков його призначення**.
Берега, до якого корабель був пришвартований, неначе й не існувало. Що мені
були всі країни земної кулі? У будь-якій частині світу, омитій позначеними на
карті водами, **наш зв'язок один з одним лишиться незмінним, занадто тіс-
ним, щоб його можна було виразити самими словами**» [2, с. 63].

Головний герой повісті «Межа тіні», приймаючи командування кора-
блем, під час огляду судна усвідомлює духовну єдність з ним і поколіннями
людей, які сиділи в капітанському кріслі – «... **немов зібрана по часточках**
єдина душа, душа самого судна, зненацька зашепотіла моїй про довгі дні у
відкритому морі та сповнені хвилювань миті.

– **Ти теж, – здавалося, промовляла вона, – ти теж відчуєш смак цього**
спокою та цих тривог у пошуках єднання з самим собою – маловідомий, як
і ми, і такий же самовпевнений наперекір усім вітрам з усіх морів у без-
межності, яка не справляє враження, не залишає спогадів і не веде рахунок
життям» [2, с. 65-66].

Нерозривна єдність екіпажу зі своїм кораблем виявляється і в життєвих
перипетіях, що випали на їхню долю: «– **Якщо вітер різко зміниться, коли**
ми наблизимося до суші, ми або сядемо на мілину, або нам зірве щогли, або
все одразу. Ми нічого не зможемо вдіяти. Тепер корабель утікач, як і ми» [2,
с. 153]. Корабель, як і кожен моряк, колись «розпочинав свою професійну ді-
яльність»: «**Судно, безперечно, було добре і зовсім не старе <...>. Коли оста-**
точно завершено і готове розпочати своє трудове життя, його спустили
на воду, будівельники дивилися на нього з гордощами» [2, с. 172-173].

Дж. Конрад олюднює корабель, порівнюючи рух судна під час шторму
із поведінкою і психологічним станом людини, яка перебуває в небезпеч-
ній морській стихії: «**Важкі бризки обкутали «Нан-Шан» від носа до са-**
мої корми, і раптом, переставши рівномірно хитатись, він почав щоси-
ли борсатись і втірнати, немов із жаху» [2, с. 210]; «**Він почував під но-**
гами тривогу свого корабля, але не міг розпізнати навіть тіні його конту-
рів» [2, с. 211]; «... **Джокс відчував, як корабель заточується, немов лю-**
дина, яку оглушили, вдаривши по голові палицею» [2, с. 214]; «**І враз кора-**
бель плигнув, несамовито шарпнувся з дикого розпачу, немов намажаю-
чись вирватись з-під руїн» [2, с. 219]; «**Ні на одну мить воно [судно] не мо-**
гло струсити з себе цей напад води. Джокс, наляканий, помітив у його ру-
хах зловісні ознаки безтямного борсання. Корабель перестав розумно бо-
ротися» [2, с. 225-226]; «... **капітан Мак-Вер ясно і чітко почув пульсацію**
машин, немов це билося серце корабля. <...> Судно втірнуло сторчголов
у море, і пульсація з переривчастим шиплячим свистом вмить завмерла.
<...> Знову десь в глибині почувся голос містера Раута. Пульсація машин
знову відновилась, спершу помалу, потім усе швидше й швидше» [2, с. 242].

Значущою смисловою основою художньо-образної картини світу Дж. Конрада є ВІТЕР із його різновидами: *бурею, штормом, ураганом*. Ця реалія морської стихії багатогранно персоніфікована в розлогих метафоричних описах, як, наприклад, в іпостасі того, хто дає оманливу надію: *«Здіймалися й вітри, поривчасті та оманливі. Вони давали надію лише для того, щоб розбити її об гірке розчарування, порушували обіцянки того, що все вийде, і ті конали в зітханнях, помидали в німій тиші, в якій те-чії були вільні нести корабель куди завгодно – куди лише їхній лукавій душі завгодно»* [2, с. 104]. Або глибокодумно узагальнена в образі дивовижного співака: *«Два піністи гребні клином розходилися від носа корабля, вітер співав свою пісню на одній ноті, що дзвеніла від напруження і в якій за інших обставин для мене звучала б уся радість життя»* [2, с. 155].

У персоніфікованих образах вітру й урагану впадає в око семантичний складник 'ворог'. Цей олюднений «ворог» зрчий, сильний, хитрий, підступний, злий, агресивний: *«Проникливим поглядом моряка він вдвлявся у вічі вітру, немов у вічі ворога, щоб прозирнути приховані наміри й хитроці і розгадати силу нападу»* [2, с. 211]; *«Скажений ураган атакує чоловіка злісно, мов свого запеклого ворога, намагається схопити його, придушити його розум, жадає вирвати саму душу його»* [2, с. 212]. В іншому контексті вітер персоніфіковано як дужого чоловіка-супротивника: *«Вітер усією своєю вагою навалився на судно, намагаючись прибити його до хвиль, які перекочувались через нього немов через колоду, глибоко занурену в воду»* [2, с. 225].

Вітер (бура, шторм), як іноді й людина, лютує, шаленіє, страждає: *«Шторм неймовірно ревів і лютував у п'яті. Здавалось, що весь світ – одна чорна прірва»* [2, с. 214]. Розгорнутою метафорою Дж. Конрад психологічно-проникливо деталізує основу метафоричного перенесення, фокусує увагу читача на головному чинникові розвитку персоніфікованого образу – силі вияву емоцій: *«Він дуже здивувався, почувши тут унизу [у вугільному засіку] так ясно й чітко лютування бурі. Її люті завивання й страшні стогони в порожнечі засіка набирали характеру страждань і шаленства живої істоти не за величиною, а за силою вияву»* [2, с. 230].

В українському перекладі повісті Дж. Конрада «Гайфун» є фрагмент, де вітер *«завивав, гудів, свистів, з раптовим бурхливим поривом шарпав дверима й віконницями та шалено штурляв бризки піни»* [2, с. 238]. У цій розгорнутій метафорі надзвичайно чуттєво актуалізовано номінативно-вивідне значення слова *порів* 'раптове внутрішнє збудження, приплив енергії; піднесення, запал' – еволюційне від 'раптове збільшення сили й швидкості вітру; дуже сильний повів, подув вітру' [СУМ-11: VII, с. 252]. А після шаленства вітер чи бура, як і людина, потребує перепочинку для можливої подальшої агресії: *«Настала тиша, загрозлива тиша після вітру, ніби бура зачала віддих...»* [2, с. 221].

До смислових основ художньо-образної картини світу Дж. Конрада належить і ХВИЛЯ (ХВИЛІ). Персоніфікований образ хвилі, як і вітру, також відзначений притаманною деяким людям агресією, несамовитістю, ненавистю: «... звичайна **хвиля** обгорнула їх виром з голови до ніг і залляла вуха, рота й ніздрі солоною водою. Вона **підкосила їм ноги, шарпнула за руки, швидко заклекотіла під підборіддям** <...>

Хвилі, здавалось, з усіх боків **набігали в темряві на судно, щоб воно не могло втекти від призначеної загибелі. В їх поведженні видно було ненависть, а в нападах на нього – злість. Хвилі штовхали, немилосердно били, підкидали корабель угору, жбурляли вниз, топтали неначе живе створіння, віддане на мордування натовпові»** [2, с. 219-220]. Або: «**Це світло морської піни лютьим, блідим сяйвом освітлювало навальний натиск, обвал і бурхливу, скаже-ну злість кожної хвилі, що накидалась на утле тіло судна**» [2, с. 225].

МОРЕ як смислова основа в художньо-образному світі Дж. Конрада вподібнюється до людини за її прикметними зовнішніми ознаками («**поцяткованого шрамами рифів моря**» [2, с. 5]), можливим психологічним станом («**Напружена самотність моря отруювала мій мозок...**» [2, с. 113]) або притаманною поведінкою («**Море пограбувало «Нан-Шан» з безглуздим руйницьким шаленством: трайселі вирвано з ревантів, подвійні тенти зірвано, містка начисто зметено, захисний брезент пошматовано, поруччя погнуто, ліхтарні прикриття розбито і дві шлюпки знесено зовсім**») [2, с. 215-216].

Окрасою досліджуваних перекладних текстів є сконденсована мариністична персоніфікація, під якою розуміємо органічно переплетені в одному художньо-образному висловленні інтегральні метафоричні ознаки головних складників морської стихії і мореплавства. Наприклад, у змалюванні повсякденної героїчної стійкості корабельної команди: «**В їхніх рухах виявлялась обережна, мудра прозорливість і розважна могутня сила. Це була їхня робота – терпеливо й спокійно вести очманіле судно крізь осатанілі хвилі просто у вічі вітрові**» [2, с. 250].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у перекладених українською мовою повістях Джозефа Конрада «Межа тіні» і «Тайфун» смисловими основами мариністичної персоніфікації є: *корабель*, з яким у капітана нерозривний «духовно-тілесний» зв'язок; *вітер* (*буря, шторм, тайфун*) як лютий емоційний ворог мореплавця; *хвилі* – агресивні й несамовиті; *море* як «двійник» людини за зовнішністю, поведінкою, станом душі. У художньо-образному представленні корабля виокремлюємо семантичні складники 'обоженвання', 'замилування', 'зачарування', 'розчулення', 'оберігання', 'довіра', 'делікатність', 'співчуття', 'мрійливість', 'тривожність', 'спокій', 'шепіт', 'розпач', 'серцебиття', 'пульсація'; у художньо-образному представленні вітру та його різновидів – 'шаленство', 'лють', 'сила', 'хитрість', 'підступність',

‘злість’, ‘страждання’, ‘розчарування’; для хвиль – ‘агресивність’, ‘ненависть’, ‘несамовитість’; для моря – ‘шрами’, ‘самотність’, ‘безглуздий шал’, ‘руйнація’. Вважаємо, таке семантичне наповнення художніх мариністичних образів в ідіостилі Дж. Конрада спричинене, з одного боку, його практичним досвідом капітана морського судна, з іншого – тонким психологізмом, ліричною настроєвістю, у якій вбачаємо слов’янську (польсько-українську) романтичність славетного англійського прозаїка, так органічно репрезентовану перекладачами.

Література

1. *Колінко О. П.* Мариністика. *Енциклопедія Сучасної України*. Ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018.
2. *Конрад Джозеф.* Межа тіні ; Тайфун; пер. з англ. Ольги Фири, Миколи Рошківського. Київ: Знання, 2019. 286 с.
3. *Мартинець А. М.* Особливість національної двозначності Джозефа Конрада. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 2013. № 33. С. 206–209.
4. *Мінцис Е. Є.* Мариністика Джозефа Конрада: лінгвостилістичний аспект. *Султанівські читання*, 2014. № 3. С. 183–189.
5. *Овдійчук Л. М.* Джозеф Конрад як особистість: літературно-психологічний портрет. Джозеф Конрад: час, простір, пам’ять: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.). Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2017. С. 49–55.
6. *Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР.* Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. Т. VII.
7. *Ткачук О. П.* Джозеф Конрад у контексті сучасних досліджень. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Сер.: Філологія. Літературознавство*, 2012. Вип. 188. Т. 200. С. 102–105.
8. *Ткачук О. П.* «Емі Фостер» Джозефа Конрада: проблема адаптації в іншомовному суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2014. Вип. 60. Ч. 1. С. 147–150.
9. *Яковенко С.* Польська Україна на порозі модерності: Джозеф Конрад і Ярослав Івашкевич. *Волинь-Житомирщина*, 2009. Вип. 19. С. 83–95.
10. *Яковлева І.* Конвергенція лексико-стилістичних засобів у створенні образної системи романів Дж. Конрада. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Сер. Мовознавство.* Тернопіль: ТДПУ, 1999. Вип. 1. С. 97–100.

References

1. Kolinko, O. P. (2018), *Marine studies* [*Marynistyka*], Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy.
2. Konrad, Dzhozef (2019), *The Shadow-Line* [*Mezha tini*]. *Typhoon* [*Taifun*]; translated from English by Olha Fyra and Mykola Roshkivsky, Kyiv.
3. Martynets, A. M. (2013), *Peculiarity of Joseph Conrad's national ambiguity* [*Osoblyvist natsionalnoi dvoznachnosti Dzhozefa Konrada*], Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky, Issue 33, pp. 206–209.
4. Mintsyts, E. Ye. (2014), *Joseph Conrad's Marine Studies: The Linguistic and Stylistic Aspect* [*Marynistyka Dzhozefa Konrada: linhvostylistychnyi aspekt*], Sultaniivski chytannia, Issue 3, pp. 183–189.
5. Ovdiiichuk, L. M. (2017), *Joseph Conrad as a person: a literary and psychological portrait* [*Dzhozef Konrad yak osobystist: literaturno-psykholohichniy portret*]. Dzhozef Konrad: chas, prostir, pam'iat: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii 160-richchii z dnia narodzhennia pysmennyka (Berdychiv, 28-29 veres. 2017 r.), Zhytomyr, pp. 49–55.
6. *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970–1980)* [*Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.*], Kyiv, Vol. VII.
7. Tkachuk, O. P. (2012), *Joseph Conrad in the context of modern research* [*Dzhozef Konrad u konteksti suchasnykh doslidzhen*], Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akademiiia. Ser.: Filolohiia. Literaturoznavstvo, issue 188, Vol. 200, pp. 102–105.
8. Tkachuk, O. P. (2014), «*Amy Foster*» by Joseph Conrad: the problem of adaptation in a foreign society [*«Emi Foster» Dzhozefa Konrada: problema adaptatsii v inshomovnomu suspilstvi*], Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna, issue 60, part 1, pp. 147–150.
9. Yakovenko, S. (2009), *Polish Ukraine on the threshold of modernity: Joseph Conrad and Jaroslav Ivashkevych* [*Polska Ukraina na porozi modernosti: Dzhozef Konrad i Yaroslav Ivashkevych*], Volyn-Zhytomyrshchyna, Issue 19, pp. 83–95.
10. Yakovleva, I. (1999), *Convergence of lexical and stylistic means in creating a figurative system of J. Conrad's novels* [*Konverhentsiia leksyko-stylistychnykh zasobiv u stvorenni obraznoi systemy romaniv Dzh. Konrada*], Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser. Movoznnavstvo, Ternopil, issue 1, pp. 97–100.

О.О. Подлісецька,

*канд. філол. наук, доц.,**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,**доцент кафедри загального та слов'янського літературознавства*

ВІД РЕАЛІЗМУ ДО МОДЕРНІЗМУ: ПОМЕЖІВ'Я У ПРОЗІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

В статті увага присвячена процесу зміни стилєвих тенденцій у прозі Лесі Українки. **Метою статті** було прослідкувати закономірні зміни у стилі, тематиці, формі та змісті прози Лесі Українки та висвітлити основні тенденції переходу від реалізму до модернізму. Досліджено внутрішні модифікації жанру, які вказують на певні зміни в техніці письменниці, в її світогляді. Прослідковано відрив від настанов Олени Пчілки, яка залишалася ще на позиціях реалізму у власній творчості. Звернена увага на ранні оповідання Лесі Українки та їхню підкреслену «фабульність» (зображальна сторона). Спостерігається динаміка світогляду у пізніх оповіданнях, де акцент зміщено на нюансованість образів та персонажів творів. **Об'єктом дослідження** є проза Лесі Українки. **Предметом дослідження** є дослідження стилєвої спрямованості оповідань (заголовок, жанрова модифікація, зміни у структурі творів від ранніх оповідань до пізніх) та тематичне новаторство (тема аб'юзу, тема підліткової дружби, тема самотності у натовпі). Крім того, досліджено і аспекти модерністської техніки (зображення почуттів, настроїв персонажів через уривчастість фрази, недомовленість, відсутність розв'язки, застосування психологічного аналізу, філософських фрагментів, інтелектуальної лексики). Використано структурно-типологічний, феноменологічний методи дослідження. У статті проаналізовано внутрішню спрямованість ранньої прози початку ХХ ст. Виявлено ознаки неоромантизму та імпресіонізму на ґрунті реалізму та раннього модернізму в досліджуваних оповіданнях. **Зроблено висновок**, що проза проявлена в неоромантичному пориві *ins Blaue* (ввись, угору, увисочінь), тематика оповідань залежить від естетичного заглиблення митця у функції свідомості й підсвідомості. Тема статті досить перспективна: на часі дослідження феміністського дискурсу в оповіданнях Лесі Українки, націєтворчого аспекту та екзистенційної проблематики її прози.

Ключові слова: оповідання, реалізм, модернізм, неоромантизм, жанр, тематика, психологічних аналіз, заголовок.

O. O. Podlisetska,
*PhD in Philology, Associate Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
General and Slavic Literary Department Associate Professor*

FROM REALISM TO MODERNISM: THE BOUNDARI IN THE PROSE OF LESYA UKRAINKA

The article focuses on the process of changing stylistic trends in Lesya Ukrainka's prose.

The **purpose** of the article was to trace the regular changes in the style, subject matter, form and content of Lesya Ukrainka's prose and highlight the main trends of the transition from realism to modernism. The internal modifications of the genre, which indicate certain changes in the writer's technique, in her worldview, have been studied. A departure from the instructions of Olena Pchilka, who still remained on the positions of realism in her own work, was traced. Attention is drawn to Lesya Ukrainka's early stories and their emphasized "fabulousness" (figurative side). The dynamics of worldview are observed in late stories, where the emphasis is shifted to nuanced images and characters of the works. **The subject** of research is the prose of Lesya Ukrainka (stories, images). **The object** of the research is the study of the stylistic direction of the stories (title, genre modification, changes in the structure of the works from early stories to later ones) and thematic innovation (theme of abuse, the theme of teenage friendship, the theme of loneliness in a crowd). In addition, the aspects of modernist techniques (images of feelings, moods of characters due to fragmented phrases, incompleteness, lack of resolution, the use of psychological analysis, philosophical fragments, intellectual vocabulary) were also investigated. Structural-typological, phenomenological methods of research were used. The article analyzed the internal orientation of early prose of the beginning of the 20th century. Signs of neo-romanticism and impressionism on the basis of realism and early modernism are revealed in the researched stories. It is concluded that the prose is manifested in the neo-romantic impulse ins blau (up, up, high), the theme of the stories depends on the aesthetic immersion of the artist in the function of consciousness and **The topic of the article** is quite promising: it is time to research the feminist discourse in the stories of Lesya Ukrainka, the nation-building aspect and existential issues of her prose.

Key words: short story, realism, modernism, neo-romanticism, genre, theme, psychological analysis, title.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Леся Українка належить до тих авторів, зацікавлення якими зростає по мірі зростання кількості літературознавчих праць та студій з дослідження їх творчості. Опові-

дання Лесі Українки є високою модерністською літературою, ця проза дає змогу Дмитру Чижевському зробити такий висновок: «Леся Українка закінчує історію українського реалізму в надзвичайно цінній формі, яка фактично виводить літературу далеко за межі реалізму, а українську літературу робить – вперше – літературою світовою» [10, с. 132]. Спостерігаємо, що ранні оповідання Лесі Українки, ще народницькі за формою, вже відходять від стильової тенденції реалізму і започатковують нову, потужну сучасну літературу. Справжнім новаторським оповіданням у тематичному плані (у плані відходу від традиції звичаїв) є образок з життя (визначення Л.У.) «Така її доля». Тема домашнього насилля та аб'юзу є надзвичайно актуальною у наш час, а в часи наприкінці XIX століття навіть не поставала як така, що була варта уваги письменника. Мати в оповіданні виконує роль жертви і нав'язує цю роль своїй доньці, яку регулярно б'є чоловік. Мати виправдовує зятя, звертаючись до сили традиції та стереотипів. Слова «Так її доля!» мати повторює тричі протягом всієї розповіді, наче втішаючи сама себе, виправдовуючи власну байдужість та пасивність по відношенню до доньки. Через монолог матері в читача формується стійке враження, що мати скорилася і сліпо пливе за течією. Ідея твору – спротив аб'юзу, який стереотипно тоді і навіть зараз виправдовується. У творі учасники цього шлюбу, а також мати врешті-решт обирають позицію згоди, що, безперечно, йде всупереч з переконаннями самої авторки. Стереотипним уявленням про обов'язкове «вдале» заміжжя починається і оповідання «Чашка», «Жаль». Всім своїм життям Леся Українка запечує цей стереотип у патріархальному суспільстві XX століття.

Аналіз дослідження проблеми: Недослідженими залишаються жанрові різновиди малої прози Лесі Українки, такі як образок, образочок, силует, арабески. У зв'язку з великою кількістю ще не здійснених студій О.Забужко називає Лесю Українку письменницею, яка ніколи не була поцінована в Україні належним чином. Класичні дослідження М.Драй-Хмари, М.Євшана, М.Зерова, Д.Донцова, О.Бабишкіна, О.Білецького, А.Музички, Є.Ненадкевича, В.Петрова, П.Филиповича та ін. змінюються дослідженнями 80-90-х років XX століття і сучасних 2000-х років, які йдуть під знаком літературознавиці-жінки. Якщо згадати дослідження Л.Кулінської, Наталі Кузякіної, Віри Агеєвої, Тамари Гундорової, Ніли Зборовської, Тетяни Мейзерської, Наталі Малютіної, Олександри Вісич, Лесі Демської-Будзуляк, Лариси Мірошніченко, Оксани Забужко, Галини Левченко та ін., виникають ідеї і щодо феміністичного дискурсу у дослідженні творчості Лесі Українки. Сучасні дослідники вже помітили, що «Леся Українка не є ні романтиком, ані реалістом. Новоромантиком вона є хіба у найширшому значенні слова, яке збігається з поняттям „модерна література”, протиставлена літературі попереднього періоду. А наявність виразного авторського стилю, очевидне домінування суб'єкта над об'єктом засвідчує її модернізм

із ухилом у символізм» [7]. Так, її неоромантична проза реалізувалося в естетичному заглибленні митця в функції свідомості й підсвідомості, а творчі концепції Лесі Українки суголосні шуканням західноєвропейських модерністів кінця XIX – початку XX століття.

Мета і завдання дослідження: дослідити аспекти модерністської техніки (зображення почуттів, настроїв персонажів через уривчастість фрази, недомовленість, відсутність розв'язки, застосування психологічного аналізу, філософських фрагментів, інтелектуальної лексики, проаналізувати символічні заголовки творів, охопити оповідання у тематичному плані та визначити новизну тем на базі реалізоцентричних за формою творів. **Об'єктом дослідження** є проза Лесі Українки. **Предметом дослідження** є дослідження стильової спрямованості оповідань (заголовок, жанрова модифікація, зміни у структурі творів від ранніх оповідань до пізніх) та тематичне новаторство (тема аб'юзу, тема підліткової дружби, тема самотності у натовпі). **Методи дослідження:** Завдяки структурно-типологічному, феноменологічному **методам** дослідження структуровано тематику та типи заголовків у прозових творах Лесі Українки.

Наукова новизна: Завдяки дослідженню помежів'ю в прозі Лесі Українки, ми дізнаємося про межову ситуацію у всій літературі кінця XIX – початку XX століть, коли письменник опинявся на перетині двох систем координат, двох світоглядних картин. Він неначе робив вибір: залишатися реалістом у змісті, але використати модерністську техніку, чи, залишаючись формальною на позиціях реалізму, зробити перехід до нових, модерних тем у плані змісту? По-новаторськи досліджено прозу Лесі Українки з позицій модернізму, але з урахуванням реалізоцентричних тенденцій, які панували і в літературі, і в переконаннях матері, Олени Пчілки. **Теоретична і практична цінність отриманих результатів:** проза Лесі Українки може бути досліджена і вивчена на уроках української літератури в школі, на лекціях та семінарах у вищих навчальних закладах, при написанні курсових, дипломних та дисертаційних досліджень.

Виклад основного матеріалу: В чому ж сучасність Лесі Українки? Її проза наскрізь модерністська, але за формою не помічаємо тих чітких тенденцій, які так помітні у інших модерністів. Митці більш віддалені у часі і у змісті, і у формі могли різко перейти межу між реалізмом та модернізмом. Леся Українка не робила різкого повороту, її проза окреслена як плавний перехід від реалістичних світоглядних позицій до нових модерних, тому її ніколи не визначали як власне реалістичну письменницю. Проза Лесі Українки модерністська не стільки завдяки формі, як завдяки тематиці. Теми її оповідань – це теми модерної літератури зі сфери оповідань про «нову жінку», часто з феміністичним підтекстом. Щодо ситуації у новелістиці на межі XIX – XX ст., то тут взагалі відбувається помітне ослаблення зовнішньо-подієвого начала, яке посту-

пається настроєвому, асоціативність викладу посилюється ліричною доміантою. Лесею Українку «міцно» на землі тримала Олена Пчілка, тож про Лесею Українку як про новелістку нового типу, на відміну від таких новелістів, як М.Коцюбинський, Ольга Кобилянська та ін. говорити дещо складно. До того ж, Леся Українка в оповіданнях чітко бачила ідею твору, його зміст, який і підпорядковувала формі. Прозайки-модерністи, до яких, безперечно, належить і Леся Українка, у своїх наративах запроваджували засадничі положення «філософії життя» та «філософії серця». Витоки реалістичного письма Лесі Українки, безперечно, йдуть від письма та поглядів її знаменитої матері, Олени Пчілки. Так, за спостереженнями М. Зерова, «із школи О. Пчілки вона винесла цю уважність до народної ідеології й синтакси, ці не зовсім звичайні для наших поетів лексичні скарби, це стремління обходитися ресурсами народного словника, ... цей такт і обережність у вживанню новотворів» [5, с. 67]. Але згодом український публіцист-емігрант, ідеолог модерного українського націоналізму Роман Задеснянський простежує стрімкий ріст поглядів Лесі Українки: «Минув безповоротно час, коли Л. Українка під впливом Драгоманова і оточення... ідеалізувала «громаду». Тепер же раз-враз дзвенять в її творчості виразні ноти ібсенівського індивідуалізму» [4, с. 27-28]. Це і є той перехід до модерного письма в творчості Лесі Українки. Творчість Франка, Лесі Українки, Коцюбинського виводить українську літературу з кола переважно селянської тематики. Натуралістичне «фотографування» села і зосередженість на небагатьох громадських проблемах поступово відходять в минуле. Модернізм в українській літературі характеризується трагічним розривом між духовністю та існуванням. Підтвердити цю тезу можна цитатою: «Проза Лесі Українки дуже контекстуальна – в ній виразно відчутні художні пошуки та ідеї початку ХХ ст. Її можна назвати імпресіоністичною, хоча вона зовсім не нагадує вражаючий імпресіонізм М. Коцюбинського, напоєний одухотворенням моментів життя і оживленням «мертвої» природи. Навпаки, проза Лесі Українки – це імпресіонізм на ґрунті реалізму. В ній відсутній і могутній міфологізм, котрий характеризує її драми, і романтичний пафос, котрий відзначає її поезію» [1]. Так характеризує малу прозу Лесі Українки *Тамара Гундорова у передмові до вміщених до антології оповідань письменниці*, вказуючи, що в прозі письменниці відходить від натуралістичних деталей, спрощеного детермінізму.

Письменниця усвідомлювала, що сучасна їй література повинна запропонувати читачеві новий спосіб опису дійсності: прозу, зосереджену на внутрішньому світі людини і світі його свідомості, звільнену від старих умовностей, хронологічної послідовності і спрощеного детермінізму. Саме неоромантизм переосмислив конфлікт між ідеалом і дійсністю, героєм і юрбою. Леся Українка писала, що справжній неоромантик зневажає не саму юрбу, а той рабський дух, що змушує людину відмовлятися від своєї індивідуальності, вона мріяла про ідеальне суспільство свідомих особистостей, у якому розчинилася б і зни-

кла безлика юрба. Крім того, що у прозі Лесі Українки домінують «очевидні атрибути модерністичної техніки (зображення почуттів, настроїв персонажів через уривчастість фрази, недомовленість, відсутність розв'язки, застосування психологічного аналізу, філософських фрагментів, інтелектуальної лексики)» [8, с. 10]. Важливо, що чи не кожен з її зразків прозописьма має особливі риси, які можна було б, як М. Коцюбинський чи О. Кобилянська, узагальнити у власноруч визначеному жанрі. Як відомо, М. Коцюбинський, зокрема, створює, а, точніше, модифікує жанри новели у таких піджанрах, як образок, шкіц, нарис, акварель та інші. Леся Українка так означила свої прозові твори: «Місто смутку» – «силуети», «Свят вечір» – образок, «Така її доля» – образок з життя, «Помилка» – думки арештанта, «А все-таки прийди!» – утопічна фантазія, «Щастя» – легенда. Оповідання-повість «Приязнь» авторка означає як «оповідання з життя Волинського Полісся». Здебільшого під кожним іншим прозовим твором Лесі Українки є її власне авторське визначення жанру: «оповідання». Але досліджуючи ці новели-оповідання, ми спостерігаємо їхню різноманітність. Так, твір «Над морем» має яскраве імпресіоністичне забарвлення; оповідання «Лист у далечінь» має спрямовано-морську тематику, але, на відміну від оповідання «Над морем», де море і є головним образом твору, тут головними героями є чоловік та жінка, ймовірно, закохані одне в одного. Хоча, як і в оповіданні «Над морем», дія відбувається на морі (посеред моря на пароплаві) і закінчується оповідь, коли закінчується плавання, але в цьому оповіданні наявний потужний психологічний струмінь, море ж виступає радше фоном.

Якщо спробувати модифікувати прозу Лесі Українки у жанровому розумінні, то можна зазначити, що оповідання «Примара» виступає як оповідання-метафора, де головний образ-символ змія є центральним і закодованим настільки символічно, що робить твір відкритим і дає простір для багатьох інтерпретацій. Оповідання «Розмова» – це оповідання-діалог, творів Лесі Українки, таку структура є рідкісна для оповідань письменниці, оскільки ранні її твори мають полілогічний наратив, а модерністські – монологічний (іноді внутрішній монолог героя або роздуми оповідача). Інше оповідання «Interview» -- це сповідь журналіста, внутрішній монолог, але і його авторка не означає інакше, як «оповідання».

Ці «внутрішні» модифікації жанру вказують на певні зміни в і техніці письменниці, і в її світогляді, де неабияке місце посідає внутрішній відрив від матері, яка залишалася ще на позиціях реалізму у власній творчості. Міняється час, міняється література. Ранні оповідання Лесі Українки ми читаємо «фабульно», беручи до уваги «зображальну» сторону. Але і тут фабула новітня, не традиційна, яка зображувала патріархальний устрій родини. Це ми бачимо в оповіданнях «Чашка», «Святий вечір!» та ін. Таким чином ще раз переконуємося, що новаторство письменниці – не на рівні форми, а на рівні змісту. Прозописьмо Лесі Українки вирізняється миттєвим заглибленням авторки у зміст через нара-

тив. Заголовки її оповідань промовисті, вони є маркерами і стильового напрямку в тому числі. За спостереженнями Н. Астрахан, «назва твору вбирає в себе і узагальнено виражає значущість всіх рівнів його художньої структури. Якщо характеризує назву, як знак, то означуваним буде весь твір – не текст, а твір, розглянутий щодо його буття у свідомості реципієнта, яким в цьому разі є автор – перший його читач» [2, с.191]. Так, перші оповідання, реалізоцентричні, мають прямі заголовки («Чашка», «Святий вечір», «Така її доля» (повторювана фраза героїні твору), «Школа»)). Оповідання пізніші, навпаки, у назвах містять певні абстрактні концепти: «Місто смутку», «Пізно», «Примара», «Приязнь», «Розмова» тощо. На думку Н. Астрахан, «Крізь цінність в літературному творі проглядає смисл, подібно до того, як крізь символ проступає архетип» [2, с.330]. Як і кожен митець, Леся Українка еволюціонує у творчості в плані стильових течій. Але, крім того, вона, як ніхто, крім, можливо, Івана Франка, орієнтувалася в європейських зразках літератури та мистецтва. Її еволюцію вирізняє напружений пошук: неоромантизм став для Лесі Українки важливою позитивною програмою перетворення суспільства на основі духовного переродження кожної окремої особистості. Рабському духові юрби вона протиставляла неповторну індивідуальність та свідому громаду вільних людей. Отже, терміном „новоромантизм” Леся Українка схильна охоплювати всю ту літературу, яка протиставляється народництву і реалізму, водночас Леся Українка підкреслює зв’язок новоромантизму і романтизму. Вона акцентує в романтизмі на таких рисах: протистояння з класицизмом, протест особистості проти гніту середовища, національний характер при одночасному нахилі до універсалізму („Заметки о новейшей польской литературе”). Одразу зазначимо, що в творчості будь-якого письменника «функціонування різних творчих інтенцій закономірне, адже кожен новий етап у розвитку літератури стає продовженням попереднього й опозицією до нього» [11, с. 29]. Шумило. Леся Українка, розпочавши прозову творчу діяльність з реалістичних оповідань, переходить згодом до модерністських, а точніше, неоромантичних. Особливість цих нових оповідань була в орієнтації на внутрішнє «я» героя. Звідси – нетрадиційність внутрішнього сюжету, умовні форми «очуднення», містичні візії, сни, марення, символи. Їх не так багато у прозі Лесі Українки, але у оповіданнях «Місто смутку», «Примара», «Розмова» вони присутні.

Леся Українка усвідомлювала, що сучасна їй література повинна запропонувати читачеві новий спосіб опису дійсності: прозу, зосереджену на внутрішньому світі людини і світі його свідомості, звільнену від старих умовностей, хронологічної послідовності і спрощеного детермінізму. Ю. Ковалів помітив, що Леся Українка, «будучи прихильницею естетичних засад модернізму, не могла минути його суперечностей, що іноді травмували душу талантів, які, реалізуючи принципи художньої екзистенції, відмовились від себе» [6, с. 342]. Так, оповідання «Розмова» присвячене діалогу між молодим

поетом і колись відомою, а тепер недужою актрисою. Як і в інших психологічних оповіданнях, у цьому творі «відсутня зовнішня дія, традиційна композиція зведена до натяку, натомість наративний простір переповнений тонко нюансованим психологічним письмом. Вічна проблема нерозуміння, яка в модерністському неоромантичному оповіданні постає як центральна, прочитується в діалозі: «Мене ніхто не розуміє, і се не тим, ніби я якась загадкова, незрозуміла натура. Ні, мене було б зовсім легко зрозуміти, треба було б тільки трошечки подумати і ще менше – пізнати» [9, с. 126].

Висновки та перспективи дослідження. Пізніші оповідання Лесі Українки вимагають зміненої опції читання та інепретації. Твори стають внутрішньо-виражальними, на що часто вказує підзаголовок. В них – мінімум діалогів та описів ситуацій, а натомість спостерігаємо занурення у внутрішній світ героя або оповідача. Оповідання стають яскраво неоромантичними, перехід стилів в них уже відбувся. Проза Лесі Українки проявлена в новоромантичному пориві *ins Blaue* (ввись, угору, увисочінь), тематика оповідань залежить від естетичного заглиблення митця у функції свідомості й підсвідомості. Тема статті досить перспективна: на часі дослідження феміністського дискурсу в оповіданнях Лесі Українки, націєтворчого аспекту та екзистенційної проблематики її прози.

Література

1. Антологія жіночої прози: від Лесі Українки до Оксани Забужко. URL: www.radiosvoboda.org
2. *Астрахан Н. І.* Моделювання у літературознавстві: Аналіз художнього тексту та інтерпретація літературного твору: монографія. К.: Академвидав, 2014. 432 с.
3. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. К.: КОМОРА, 2014. 646 с.
4. *Задеснянський Р.* Критичні нариси. Том 4. Творчість Лесі Українки. «Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr., 14, 1965. 174 с.
5. *Зеров М. К.* Українське письменство. Від Куліша до Винниченка: Лекції, нариси, статті. Дрогобич: Відродження, 2007. 568 с.
6. *Ковалів Ю. І.* Історія української літератури. Кінець XIX – поч. XXI ст. У десяти томах. Том 2. У пошуках іманентного сенсу. К.: Видавничий центр «Академія». 2013. 624 с.
7. *Моклиця М.* Естетика Лесі Українки: проблема авторського понятійного словника. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17769/09Moklycia.pdf?sequence>
8. *Сірук В.* «Я багато писати белетристики ніколи не могла, бо вона занадто палить мене». Українка Леся. З людської намови. Проза. К.: Академія, 2015. С. 7-11.
9. *Українка Леся.* З людської намови. Проза. К.: Академія, 2015. 384 с.

10. *Чижевський Д.* Історія української літератури. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 568 с.
11. *Шумило Н.* Український модернізм початку ХХ ст.: питання поетики. Слово і час. 2017. № 3. С. 26-38.

Referenses

1. *Anthology of women's prose: from Lesya Ukrainka to Oksana Zabuzhko [Antologija zhinochoї prozi: vid Lesi Ukraїnki do Oksani Zabuzhko].* URL: shhshhshh.radiosvoboda.org
2. Astrahan, N. I. (2014), *Modeling in literary studies: Analysis of a literary text and interpretation of a literary work: monograph. [Modeljuvannja u literaturoznavstvi: Analiz hudozhn'ogo tekstu ta interpretacija literaturnogo tvorju: monografija].* Kyiv, 432 p.
3. Zabuzhko, O. (2014), *Notre Dame D`Ukrain: Ukrainka v conflicti mytologiji [Notre Dame D`Ukrain: Ukrainian woman in the conflict of mythologies.* Kyiv, 646 p.
4. Zadesnjans'kij, R. (1965), *Critical essays. Volume 4. Creativity of Lesya Ukrainka. [Kritichni narisi. Tom 4. Tvorchist' Lesi Ukraїnki].* «Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag, Mjunchen 19, Bothmerstr., 14, 1965. 174 p.
5. Zerov, M. K. (2007), *Ukrainian literature. From Kulish to Vinnichenko: Lectures, essays, articles. [Ukraїns'ke pis'menstvo. Vid Kulisha do Vinnichenka: Lekcii, narisi, statti].* Drohobich, 568 p.
6. Kovaliv, Ju. (2013), *History of Ukrainian literature. The end of the 19th century - the beginning 21st century In ten volumes. Volume 2. In search of immanent meaning. [Istorija Ukraїns'koї literaturi. Kinec' XIX – poch. XXI st. U desjati tomah. Tom 2. U poshukah imanentnogo sens].* Kyiv, 624 p.
7. Moklicja, M. *Lesya Ukrainka's aesthetics: the problem of the author's conceptual dictionary. [Estetika Lesi Ukraїnki: problema avtors'kogo ponjatijnogo slovnika].* URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17769/09Moklycia.pdf?sejauenc>
8. Siruk, V. (2015), *"I could never write a lot of fiction, because it burns me too much." Ukrainian Lesya. By human intention. Prose [«Ja bagato pisati beletristiki nikoli ne mogla, bo vona zanadto palit' mene»].* Ukraїnka Lesja. Z ljuds'koї namovi. Proza. Kyiv, pp. 7-11.
9. Lesya Ukrainka (2015), *By human intention. Prose [S luckoyi namovy].* Prose. Kyiv. 384 p.
10. Chizhevs'kij, D. (2003), *History of Ukrainian literature [Istorija Ukraїns'koї literaturi].* Kyiv, 568 p.
11. Shumilo, N. (2017), *Ukrainian modernism of the beginning of the 20th century: the question of poetics [Ukraїns'kij modernizm pochatku XX st.: pitanja poetiki].* Slovo i chas. № 3. pp. 26-38.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.162.1'373.7:392:398.332.4

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262406>

О. А. Войцева,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства;*

В. В. Тожисва,

канд. філол. наук,

*Національний університет «Одеська політехніка»,
старший викладач*

кафедри професійно орієнтованої польської мови

ЗИМОВА КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ ТА ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто фрагмент явища духовної культури слов'янських народів – зимовий цикл календарної обрядовості поляків та його представлення в семантиці обрядової фразеології, архаїчну основу якої становлять міфологічні уявлення, заборони, повір'я давніх слов'ян. Мета праці полягає в об'єктивації символічного значення ритуально-святкової календарної обрядності у фразеології польської мови, що віддзеркалює язичницькі та християнські вірування наших предків.

Встановлено, що, незважаючи на вагомий ступінь еволюційних перетворень, обряди зберігають у польській культурі генетично споріднену міфологічну семантику та елементи архаїчних структур (зокрема, цикл зимових звичаїв поєднує поминальний характер і перехід до формування нової реальності), а з погляду мовного вираження вони представлені фразеологічними єдностями, зрощеннями, словосполученнями, пареміями.

Дослідження показує, що польський національний календар тісно пов'язаний із католицьким, що зумовлює вживання у фразеологічних одиницях християнської лексики (*trąbienie na adwent; różga Mikołaja; obchodzić wigilię; boże drzewko; dzielić się (łamać) oplatkami; stajenka betlejemska; Kto się zaleca w adwencie, będzie miał żonę na święta. W wigilię Jędrzeja świętego ujrzymy oblubieńca swojego. Їwiktę Mikołaj wilkom pyski na kiydki zamyka.*).

Семантика обрядової фразеології польської мови підтверджує загальну архаїчну основу в різних способах її вираження, відмінності спостерігаємо в назвах символічних дій та ритуальних предметів.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні календарної обрядовості у фразеології слов'янських мов.

Ключові слова: обряд, зимова календарна обрядовість, фразеологія, семантика, польська мова.

O. A. Voytseva,

ScD, Professor,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

General and Slavic Linguistics Department Head;

V. V. Tozhyieva,

PhD in Philology,

National University «Odesa Polytechnic»,

Polish Language Department Senior Lecturer

WINTER CALENDER RITUAL AND ITS VERBALISATION IN PHRASILOGICAL POLISH LANGUAGE FUND

In this article we consider a fragment of the phenomenon of the spiritual culture of Slavic people – winter cycle of the calendar ritual of Polish people and its reflection in semantics of ritual phraseology, the archaic basis of which represent mythological notions, prohibitions and beliefs of ancient Slavs.

The aim of the work is to objective the symbolic meaning of ritual and festive calendar ceremonies in phraseology of the Polish language, that reflects the pagan and Christians faith of our ancestors.

It is established, that despite of significant degree of evolutionary transformations, the rituals are preserved in polish culture genetically related mythological semantic and elements of archaic structures (in particular, the cycle of winter traditions combines a memorial character and transition to forming a new reality), and from the point of view of language expression they are presented by phraseological units, splices, word combinations and paremias.

The research proves, that Polish national calendar is tightly connected with the Catholic one, which results in usage Christian lexis in phraseological units (*trąbienie na adwent; różga Mikołaja; obchodzić wigilię; boże drzewko; dzielić się (łamać) opłatkiem; stajenka betlejemska; Kto się zaleca w adwencie, będzie miał żonę na święta. W wigilię Jędrzeja świętego ujrzymy oblubieńca swojego. Święty Mikołaj wilkom pyski na kłódki zamyka.*). The semantics of ritual phraseology of the Polish language confirms the common archaic base in its different ways of expression, the differences we see in names of symbolic actions and ritual objects.

We see the perspectives of the research in further studying of calendar rituals in phraseology of Slavic languages.

Key words: ritual, winter calendar rituals, phraseology, semantics, the Polish language.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Обряд як складову частину традиційної народної духовної культури вивчають у славістиці історики, етнографи, фольклористи, лінгвісти. Обряд – це «десакралізований ритуал, який містить традиційні дії та супроводжує важливі моменти життя й діяльності людини й людської спільності. Ритуал об'єднує ті форми поведінки, які за своєю суттю є знаковими, символічними». [3, с. 19]. Натомість звичай визначають як «стереотипізований спосіб поведінки, який відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі та є звичним для їхніх членів». [3, с. 20].

Незважаючи на вагомий ступінь еволюційних перетворень, обряди зберігають у польській культурі генетично споріднену міфологічну семантику та елементи архаїчних структур (зокрема, цикл зимових звичаїв поєднує поминальний характер і перехід до формування нової реальності), а з погляду мовного вираження вони представлені образними фразеологічними одиницями.

«У фразеологічному фонді фіксуються та транслюються від покоління до покоління концептуальний та культурний «генотип» народу, його морально-етичні, естетичні установки та норми, ціннісні орієнтації, пріоритети, стереотипи, психологічні і культурні архетипи, сценарії суспільно-політичного життя» [2]. У зв'язку з цим актуальність всебічного вивчення явищ духовної культури слов'янських народів, зокрема її фрагмента – зимового циклу календарної обрядовості, впливає із необхідності встановити, як поляки сприймають себе і навколишній світ, віддзеркалюють це в семантиці обрядової фразеології, архаїчну основу якої становлять міфологічні уявлення, заборони, повір'я давніх слов'ян.

Аналіз досліджень проблеми. Підстави для етнолінгвістичного дослідження лексики, пов'язаної з календарно-обрядовим циклом, представлені в працях В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, В. В. Виноградова, Ф. де Соссюра й інших учених. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. польські науковці (А. Вежицька, Є. Бартмінський, Я. Зенкова, Р. Гжегорчикова, Й. Мацкевич, С. Небжеговська, Р. Токарський та ін.) досліджували народну культуру і мову з використанням даних загальнонародної мови й діалектології, фольклористики, історії, аксіології [4, s. 29–38].

Предметом нашого дослідження є обрядова фразеологія різдвяно-новорічного циклу в польській мові – фразеологічні єдності, зрощення, сполучення, паремії.

Мета проведеного дослідження – об’єктивація символічного значення ритуально-святкової календарної обрядності у фразеології польської мови, що віддзеркалює язичницькі та християнські вірування наших предків.

Виклад основного матеріалу. До складу календарного ритуального словника входить таксономічна група хрононімів – назв свят, днів, періодів і святкових комплексів. Це лексична категорія, яку використовують для найменування, індивідуалізації та ідентифікації часових відрізків різної довжини.

Зимова обрядовість, що згрупована навколо різдвяно-новорічного циклу, відрізняється стійкою повторюваністю всіх її головних компонентів у різних слов’янських мовах. У ній переплітаються язичницькі ритуали слов’ян (святкові ворожіння, культ померлих предків, відвідування душами померлих будинків родичів, колядки, колядування тощо) та християнські обряди (*Адвент* у католицизмі – передріздвяний період; одне з головних християнських свят – *Різдво Христове* – 25 грудня за григоріанським календарем). Після прийняття християнства в народних уявленнях на підставі синтезу язичницької та християнської моделей виникла нова картина світу і пов’язані з нею сезонні ритуали, в яких із язичницькими персонажами співвідносилися святі подвижники, мученики, апостоли, Бог.

Обрядова фразеологія – система знаків, що віддзеркалює структуру, семантику та символіку обрядовості. «Структура обрядовості та її семантика є ніби підтвердженням різних і схожих аспектів у екстралінгвістичній площині або, навпаки, через назву ритуалу дозволяє провести реконструкцію вже неіснуючих фрагментів структури обряду», – наголошує К. Рутковська [9, s. 93].

Обрядова фразема (далі OF) як одиниця обрядової фразеології «становить найбільший інтерес у зіставно-типологічному висвітленні» [3, s. 65–66]. Е. Скорупська-Рачинська зазначає, що «...форма та зміст (обрядових фразеологізмів та паремій) є своєрідним віддзеркаленням людських переживань, поведінки та досвіду» [8, s. 297], що зумовлює складність обрядового тексту, яка «полягає в єдності акціонального (виявленого в діях учасників обряду), вербального (словесного), локативного (просторового) й реалемного (предметного) планів» [3, с. 66].

Календарна обрядовість зимового циклу в поляків охоплює період від передодня дня пам’яті святої Катерини Александрійської (*Ĥwiktą Katarzyna Aleksandryjska*) 24 листопада до закінчення карнавалу (*karnawał, zapusty*), після якого починався Великий піст [5, s. 32].

У термінології зимових обрядів виділяємо такі лексико-семантичні групи: 1) хрононіми (*Dzień św. Andrzeja, mikołajki, Wigilia Bożego Narodzenia, Trzech Króli*); 2) назви ритуалів (*wróźby miłosne, ognie św. Andrzeja, trąbienie na Advent, skubaczki*); 3) агенти (*przebierańcy, kołędnicy*); 4) зооніми (*tur, pies, kogut, kot, koń*); 4) номінації ритуальних реалій (*pierścionek, wstążka,*

różaniec, liść, laleczka, roratnica, różga Mikołaja, wilki); 5) назви обрядових страв (*biały żur, zupa grzybowa*).

«Польські свята поділяються на *uroczyste, wielkie, tradycyjne i doroczne*. Щодо Різдва (*Bożego Narodzenia*) говорять про перше та друге свято, тобто перший і другий святковий день. Свята можна *obchodzić, zachowywać, wyprawiać, urządzić, spędzić gdzieś; na święta się zaprasza* ('*na przyjęcie świąteczne*'); *życzy się komuś wesołych świąt*» [6, s. 297].

За допомогою суфіксального способу від антропоніма *Andrzej* утворено хрононім *andrzejki* (*andrzejówki, jędrzejówki*) – День Андрія (Калити) від імені апостола Андрія (< *Andrzej* (іміє), *Jędrzej* (ап з XVI. ст. перейшло в е) [ЛКС, с. 13–14]. Ця номінація позначає в польській мові: «1) вечір 29 листопада напередодні свята, присвяченого апостолу, учневі Ісуса Христа, Андрію Первозванному» – *dzień św. Andrzeja Apostoła*; „2) етн., езотер. народну забаву, пов'язану з ворожіннями на наречених (*wróżby miłosne*), у якій беруть участь незаміжні дівчата” (з XVI ст.) [WSJP PAN]. У польській народній традиції з'явилася легенда, за якою св. Андрію приписували магічні здібності. Тому дівчата ввечері та вночі напередодні дня святого Андрія ворожили, намагалися дізнатися ім'я майбутнього нареченого, його професію, зовнішність, характер і свої шанси на взаємне кохання: *Noc Andrzeja świętego przyniesie nam narzeczonego. Na wigilię Andrzeja biyska pannom nadzieja. W wigilię Jędrzeja świętego ujrzymy oblubieńca swojego. W noc świętego Andrzeja, pannom (dziewkom) z wróżby nadzieja*. Натирали часником пороги і віконні папрати (щоб у будинок не проникли злі духи), знімали черевик із лівої ноги та кидали його через плече (якщо він показував на двері, то очікували заміжжя), звертали особливу увагу на сни, що приснились цієї ночі: *Której but na progu stanie – pierwsza panna na wydanie. Na święty Jędrzej szukają baby przędzy*. До наших днів збереглося ворожіння на воску та воді [7, s. 244-250; ЛКС, с. 14]: *Dziń cieć wosku ci ukaie, co ci iycie niesie w darze*.

Andrzejki у своєму другому значенні фігурують у таких ОФ: *wracać z andrzejek; urządzić, organizować andrzejki; bawić się na andrzejkach*. Це свято, хоч утратило магічний характер, і досі є улюбленим днем розваг серед молоді, тому не дивно, що поряд із традиційними назвами цього дня і ночі (*wigilia św. Andrzeja, imieniny św. Andrzeja; wieczór andrzejkowy; wieczornica, zabawa, noc andrzejkowa*) з'явилися й нові ОФ, які фіксують сучасні реалії (*bal andrzejkowy; dyskoteka, impreza andrzejkowa*). Крім того, спостерігаємо ОФ зі збірною конотацією: *andrzejkowe obrzędy, tradycje, wróżby, zwyczaj*. Акціональний план репрезентують ОФ *lać wosk i lanie wosku (przez dziurkę od klucza/przez uszko klucza)* – один із найпоширеніших обрядів ворожіння, коли лили розтоплений віск через отвір ключа. У символічному плані отвір ключа вказував на перехід між світами [5, s. 159]. Інші обряди ворожіння знаходять віддзеркалення в таких ОФ: *wyścig butów* (черевики розставляли в ше-

ренгу; черевик тієї дівчини, який швидше дістався порогу, вказував на те, що невдовзі вона вийде заміж), *liczyć kółki w płocie* (їх парна кількість указувала на заміжжя), *sadzić wiśnie/czereśnie* (гілочку вишні чи черешні ставили у воду, якщо на Різдво вона розквітала, означало, що скоро буде весілля). Щодо ритуальної їжі, то в польській традиції відсутній обряд калити, який широко представлений в українській [3, с. 63]. Дівчата пекли коржики і розкладали їх на підлозі, впускали пса – чий коржик з'їсть перший, означало, що цього року його виконавиця вийде заміж перша. Підсумовуючи, можемо сказати, що ворожіння на Андрія мали передовсім матримоніальний характер, оскільки «шлюб був одним із проявів упорядкування світу...» [5, s. 160].

Наступний хрононім зимового календарного циклу *adwent*, *Adwent* (заст. *przedgody*) запозичений із лат. *adventus* «прихід», позначає у римокатоликів та протестантів період посту (починається за чотири тижні до Різдва Христового). Слово увійшло до польської мови в другій половині XV ст. [WSJP PAN; ЛКС, с. 12]: *W adwenta same posty i ъwikta. Kto ziemię w adwent pruje, ta mu trzy lata choruje. W adwenta spoczywa ziemia święta. Kto się zaleca w adwencie, będzie miał żonę na święta.*

У польських прислів'ях також стверджується: *Narodzenie adwent czyni. Kto się w adwencie żeni, temu w zapusty się odmieni.* На Підляшші про настання адвента сповіщали, трубили в дерев'яний ріг: *trąbienie na adwent/otrąbanie, czyli ogłaszanie adwentu*: У цей час поляки беруть участь у богослужіннях, присвячених Богоматері – *roratach* (запозичене слово, що починає релігійну пісню *Rorate caeli desuper* «Кропіть, небеса, згори...»), під час яких на вітварі запалюють велику свічку (*roratnica*) [ЛКС, с. 150]. Вечорами у селах жінки-сусідки зустрічалися, виконували домашню роботу, обскубували пух та пір'я у птиці (*piórka/skubaczki/podskubki*) [7, s. 252–256].

Адвент у католиків є періодом очікування на народження Христа та духовним часом приготування до цієї значної події, тому виокремлюємо групу ОФ, які вказують на цей часовий проміжок: *adwentowy czas; czas, dni, okres, cztery tygodnie adwentu; koniec, któraś niedziela, początek, połowa, któryś tydzień adwentu; czas, dni, niedziela przed adwentem*. Релігійний характер свята відзеркалюють ОФ: *roraty adwentowe, poranne; lampion adwentowy; liturgia, teksty liturgiczne adwentu*. На початку щоденних ранкових служб, присвячених Пресвятій Богородиці (*roraty adwentowe, poranne; msza roratnia; jutrznia adwentowa*), запалюють свічки (*świeca adwentowa*), які ставлять до спеціальних світильників чотирикутної форми з зображенням на стінках біблійних сцен (*lampion adwentowy*). Оскільки служба починається затемна, ці свічки освітлюють шлях додому. Наступним звичаєм, що символізує очікування, є *wieniec adwentowy* – оздоба з хвої та чотирьох свічок, які запалюють по черзі на честь кожної неділі адвенту: перша – символ пробачення, яким були обдаровані Адам і Єва, друга – віри Авраа-

ма, якому Бог обіцяв землю обітовану, третя – радості Давида, що з його родини вийде Спаситель, четверта – вчення пророків [1]. Сучасною традицією, яку обожнюють діти, є *kalend arządwentowy*, який складається з 24 віконець, за якими сховані цукерки чи інші ласощі. Відлік починається 1 грудня і закінчується в переддень Різдва. У такий спосіб зміцнювалася атмосфера очікування на свята Різдва Христового.

По всій території Польщі серед дітей та молоді популярне свято *mikołajki* – день 6 грудня, присвячений пам'яті св. Миколая (św. *Mikołaj*), відомий із XIX ст. [WSJP PWN; 6, s. 26; ЛКС, с. 113]: *Gdy śnieg pada mówią, że święty Mikołaj brodą trzęsie. Na Mikołaja porzuż wyz i zaprzki sanie.*

Хрононім утворений за допомогою суфіксального способу номінації подібно до лексеми *andrzejki*. Варто зауважити, що такий процес номінації є властивим для назв свят та традицій у польській мові, пор. найсучасніше утворення *walentynki*; ці лексеми виступають у формі множини (т. зв. *pluralia tantum*) так само, як і загальні назви обрядів та звичаїв (пор. *chrzciny, imieniny*).

У польських народних звичаях св. Миколай був патроном домашніх тварин та їхніх стад, захисником вовків: *Їwіkty Mikołaj wilkom pyski na kiydki zamyka*. У зимову холоднечу запалювали багаття, приносили в костел вінки з льону та конопель, на які клали курячі і гусячі яйця (*wilki*). Цього дня діти зустрічаються зі св. Миколаєм (переодягнутим у костюм святого чоловіком), який дарує їм подарунки, а неслухняним дітям – березові гілки (*różga Mikołaja*): *Na świętego Mikołaja czeka dzieci cała zgraja; «ktoś» wierzy w [Świętego] Mikołaja* [WSF JP].

Номінацію *Wigilia* (заст. *Wigilija, Wilija*) (< лат. *vigilia* „переддень важливого свята”, *vigil* „неспання”) запозичено до календарно-обрядової термінології польської мови з релігійної в XVI ст. У сучасній польській мові означає: «1) книжн. переддень будь-якого свята чи важливої події; 2) урочисту вечерю з нагоди Різдва» [WSJP PAN]: *obchodzić, urządzić, wyprawić wigilię*.

Святвечір Різдва Христового (*Wigilia Bożego Narodzenia*) (уведений до літургійного календаря у VI ст., святкується 24 грудня) вважається найважливішим і наймагічнішим святом зимового циклу в поляків. Назва утворена на підставі тричленного вільного словосполучення. Згідно з польською традицією, цей день починає відлік обрядового року: *Jaka Wigilia, taki cały rok. Jeśli dzień wigilijny pogodny, roczek będzie urodny*.

У будинках діють обов'язкові заборони: не можна сваритися, позичати щось у сусідів. До забобонних переказів належать такі: на святвечір під снігом розквітають квіти, вода в колодязях має лікувальні властивості. Душі померлих приходять до своїх родичів, до них звертаються із такими словами: *Posuń się duszyczko; uciekajcie wszystkie dusze, bo ja wodę wylać muszę*. Будинки прикрашають зеленими гілками сосни, на стіни вішають солом'яні зірки, хрести, пучки солом'яні (*dziady*), а під стелею розміщують

дерево-полазник (*podlaźniczka* < місце *pod lazem*, стпол. *pod lasem* або дериват від апелятиву *laz (las)*); *podlaźnik, jutka, sad rajski, boże drzewko, wiecha*) – верхівку сосни, ялини, соснову гілку, оздоблену традиційними прикрасами (*opłakowe gwiazdy, światy* – облатки у формі кулі), яблуками, горіхами тощо.

Різдвяна вечеря (*wieczera postna, wigilijna wieczera*) починалася з появою першої зірки на небі поділом облаткою (прісний тонкий білий корж зазвичай прямокутної форми з білого борошна і води) на знак єднання, любові, дружби та миру: *czas (siadać, zasiadać) do (stolu, obiadu, kolacji, wigilii), dzielić się (lamać) opłatkiem* [WSF JP]. Ритуал виник у XVIII ст., поширений і сьогодні у християн римсько-католицького обряду в Польщі, Литві, Словаччині, Білорусі. Потім присутні співають колядки (*kolęda* < лат. перший день місяця) і бажають один одному здоров'я, щастя, благополуччя [6, s. 26–27; ЛКС, с. 176; 80].

До традиційних дванадцяти різдвяних пісних страв (за кількістю місяців у році) зараховують кутю (*kutia*), поширену також в українській, російській, білоруській, литовській кухні, що символізує обряд єднання з душами померлих, гарячий буряковий борщ з «вушками» (*baszcz z uszkami*), рибні страви (*karp smażony w galarecie*), пісну страву з тушкованої капусти (*kapusta z grochem*), голубці (*goląbki*), квасолю з чорносливом (*fasola z suszonymi śliwkami*), страви з грибами (*kasza z suszonymi grzybami*), борошняні вироби з солодким маком (*makielki*), на десерт – маковий рулет (*makowiec*), солодкі ламанці (*łamańce z makiem*) тощо. Під скатертину кладуть пучок сіна (символ ясел), за столом залишають порожнє місце, а на столі – порожню тарілку для несподіваного гостя («*dla niespodziewanego gościa*»), оскільки, за давнім повір'ям слов'ян, необхідно залишати їжу для духів предків. Святковий вечір зазвичай завершується відвідуванням костелу та участю в урочистому богослужінні, що починається опівночі (*pasterka, północkska*) [7, s. 10–30].

Польський хрононім *Święta Bożego Narodzenia (Narodzenie Pańskie, godne święto, gody, gwiazdka)* у формі тричленного словосполучення та його варіантів, позначає свято Різдва Христового, яке відзначають 25 грудня [ЛКС, с. 24], охоплює обрядовий цикл пам'яті народження Ісуса Христа, що триває до 6 січня (*Objawienie Pańskie, Epifania, święto Trzech Króli*): *W Boże Narodzenie weseli się wszystko stworzenie*. У цей час колядують – це старовинна народна традиція слов'ян, яка зберігає архаїчні елементи обрядових дій.

Обряд колядних обходів («*ktos*» *chodzi po kolędzie, chodzenie po kolędzie, z kolędq*) полягає в тому, що будинки відвідує група колядників (*kolędnicy*), ряджених (*przebierańcy*), які мають на собі маски тура, кози або козла, коня (*obchody z turoniem, z kozą, z konikiem, z kobyłką*) та інших тварин, що символізують здоров'я, життєву енергію. Колядники вітають господарів, виконують вірші та пісні, в яких бажають господарського і сімейного благополуччя, за що отримують ритуальне частування – спеціально приготовлені

булочки (*szczodraki – bulki szczodrakowe*). Одна з форм колядування – ходіння з різдвяним вертепом, моделлю сцени Різдва з використанням об'ємних фігур (*szopka – stajenka betlejemska*) [6, s. 30].

Розігруються також різдвяні драми, що представляють сцени з життя Ісуса Христа: *herody* (< *Herod* – Ірод, цар Юдеї): *baba jak herod; jaselka* (< *jasło*, мн. *jasła* «годівниця для худоби у вигляді ящика, похило прикріпленого до стіни чи звуженого донизу»), псл. **ěsli/*ěsla* «те, з чого їсть скотина»; стпол. *jaslka, jaslki* позначали «ясла Христа (годівниця для домашніх тварин), в які, згідно з євангельським оповіданням, Богородиця як у колиску поклала новонароджене немовля Ісуса Христа» [WSJP PAN; ЛКС, с. 62; 67].

Wigilia та *Boże Narodzenie* представлені найбільшою кількістю обрядів, що збереглися й нині. Хрононім *Boże Narodzenie* має синонім *Gwiazdka*, який фігурує в ОФ: *dać, kupić, otrzymać coś na gwiazdkę*. Магічний характер свята передає ОФ *tajemnica Bożego Narodzenia*.

Хрононім *wigilia* у значенні «переддень Різдва – Святий вечір» фіксуємо в ОФ: *obchodzić, wyprawiać Wigilię; Wigilia i Boże Narodzenie, Wigilia i dwa dni świąt, Wigilia i pierwszy dzień świąt; Wigilia i święta Bożego Narodzenia*. У значенні «святкова вечеря з нагоди Різдва Христового» ця лексема виступає в ОФ, з якими пов'язаний її акціологічний характер: *przygotować, urządzić; spędzić, wspominać wigilię; zaprosić kogoś, czekać, przyjść, szykować się na wigilię*. Традиційно святкова вечеря починається з обряду поділу облаткою – *łamać z kim opłatek; ktoś łamie się/połamał się opłatkiem; ktoś przelamuje się/przelamał się opłatkiem*. Цей обряд символізує «готовність поділитися з близькими останнім шматком хліба і виражає взаємну любов, згоду, єднання та радість» [5, s. 36]. Водночас гості виголошують одне одному побажання ((*składać*) *życzenia bożonarodzeniowe*), обмінюються подарунками (*prezent bożonarodzeniowy, pod choinkę*), сідають до столу (*siąść, zasiąść do wigilii*), частуються (*jeść wigilię/wieczerze wigilijną*). Уночі відвідують святкову службу (*msza bożonarodzeniowa, або pasterka*): *uroczysta, tradycyjna pasterka; celebrować, odprawiać pasterkę; iść, udać się, wybrać się na pasterkę*.

Традиційним символом різдвяно-новорічного циклу є ялинка (*choinka*), синонімом якого виступає розм. *drzewko*; ці лексеми представлені в ОФ, які розкривають реалемний план (*choinka bożonarodzeniowa, drzewko bożonarodzeniowe, drzewko wigilijne, drzewko świąteczne; ozdobiona, przystrojona, plastikowa choinka*), акціологічний – прикрашання деревця, ховання та шукання подарунків (*ubierać choinkę; znaleźć coś pod choinką; dostać coś pod choinkę; kupić, podarować komuś coś pod choinkę*). «Ялинка є віддзеркаленням райського дерева, дерева життя, біблійного дерева добра і зла, під яким почалася історія людства» [5, s. 43].

Звичай організації вистави вертеп (*jaselka*) віддзеркалено в таких ОФ: *odgrywać jaselka; wystawiać jaselka; chodź z jaselkami, organizować,*

przygotować jaselka; pokazać, prezentować, przedstawić jaselka; obejrzeć jaselka; wystąpić z jaselkami. Установлення різдвяного вертепу (*szopka*) спостерігаємо в ОФ: *szopka krakowska* «художньо виконаний макет вифлеємської стайні» [WJSJ PWN]; *budować, robić, podziwiać, wystawiać szopkę*. Лексема *szopka* у значенні «театральне видовище різдвяної тематики» (синонім до слова *jaselka*) представлений в ОФ, які репрезентують обряд колядування: *chodź z szopką, obchodź domy z szopką*. Крім того, цей обряд знаходить віддзеркалення в ОФ: *śpiewać kolędy, chodź po kolędzie, z kolędą* (ходити з побажаннями від дому до дому з метою отримання почастунку); *posłuchać, słuchać, wysłuchać kolęd; śpiewać, wykonać, wyśpiewać, zaprezentować, zaśpiewać kolędę; słyszeć, usłyszeć kolędy; składać, zbierać kolędę* (збирати пригощання). Обряд колядування тривав до свята Стрітіння Господнього (*Ofiarowanie Pańskie, Spotkanie Pańskie, Ївкіто Маткі Boskiej Gromnicznej*), яке відзначали 2 лютого [5, s. 56].

Період від Нового року до Великого посту називають *karnawai*, або *zapusty*. Номінацію *zapusty* інколи вживають для окреслення останніх трьох днів карнавалу, їх ще називають «ostatki», «kuse dni», «kusaki» (*kusy* – диявол) чи *miksopust* (від *miksa opust* – прощання з м'ясом). З багатою обрядовості карнавалу нині залишилося дуже мало, хіба що пончики (*płeczki*) та вергуни (*faworki*) нагадують про давні традиції. Розваги і танці асоціювали з пробудженням природи до життя після зимового спокою. У цей час «шуміли, глузували, жартували, переодягалися, робили різні витівки» [5, s. 62]. ОФ фіксують такі реалії цього періоду: *karnawai i post; karnawai i zapusty; ївкіта i karnawai; płeczki i faworki*. Акціологічний план представлений ОФ: *obchodź; poїegnaж, rozpoczłж, їegnaж karnawai; przygotowaж sik/przygotowywaж sik do karnawaiu; bawiж sik, tacczуж; uczestniczуж w karnawale; robiж, smaїуж faworki; zajadaж sik faworkami; jeњж, nadziewaж, smaїуж płeczki; poczkstowaж kogoњ płeczkiem*.

Помічено фраземи, які концептуалізують інші почуття, переживання та досвід, наприклад: *rajд Ївкітего Mikoїaja* – екон. розм. «очікуваний ефект від зростання цін на акції наприкінці року, що вважається біржовою аномалією, яка дозволяє підвищити прибуток від біржових інвестицій» [WJSJ PWN]; *ктоњ urwai sik z choinki* – розм. «про того, хто поводить дивно, тому що не розуміє, що відбувається». У зв'язку з розширенням значення слова *szopka* у сучасній польській мові з'явилися фразеологізми *szopka noworoczna, polityczna, satyryczna* – від *szopka* «вистава, в якій відомих осіб показано на фоні актуальних подій в іронічно-жартівливий спосіб»; *robić sobie, urządzać szopkę z czegoś* – від *szopka* «недоречний жарт»; *istna szopka, szopka z konkursem (na dyrektora), z wyborami* від *szopka* «те, що зроблено для годиться» [WJSJ PWN].

Висновки та перспективи дослідження. Польська фразеологія зимового циклу тісно пов'язана з поминальною символікою, заборонами і

повір'ями про прихід духів. Зазначимо, що польський обрядовий календар залежить від католицького календаря, тому у фразеологізмах поширена християнська лексика. Календарні польські фразеологічні єдності, зрощення, словосполучення, паремії ошадливо відбивають етнографічні особливості, виокремлюючи найістотніші елементи зимового календарного обряду. Реалемний (*kalendarz **adwentowy**, wieniec **adwentowy**, świeca **roratna**, lampion **adwentowy**, msza **roratnia**, jarmark **bożonarodzeniowy***), акціональний (*otrąbianie albo trąbianie na **adwent**; lanie wosku (przez dziurkę od klucza), rzut trzewikiem, wyścig butów, wróżby na **andrzejki**/wróżby **andrzejkowe**, obierki/skórki z jabłka, bal **sylwestrowy**, **sylwestrowa** zabawa, wypędzanie starego roku*) та агентивний плани (*wigilia św. **Andrzeja**/imieniny św. **Andrzeja***) обрядової фразеології зосереджені навколо символів та знаків календарно-обрядових свят. Семантика обрядової фразеології польської мови підтверджує загальну архаїчну основу в різних способах її вираження, відмінності спостерегаємо в назвах символічних дій та ритуальних предметів.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні календарної обрядовості у фразеології слов'янських мов.

Література

1. Adwent. URL: <https://silesia.edu.pl/index.php/Adwent>
2. *Видайчук Т.* Релігійна культура та свідомість і формування фразеологічного фонду української мови. URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1480>
3. *Царьова І. В.* Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок: монографія. Дніпропетровськ: Вид. «Інновація», 2015. 258 с.
4. *Bartmiński J.* Lubelska etnolingwistyka. *Analecta*, 2002. XI, z. 1-2. S. 29–42.
5. *Dziura M.* 4 pory roku. O pracy i ńwiktowaniu na Ziemi Przemyskiej. Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej. Przemysl, 2019. 172 s.
6. *Kultura polska: Silva rerum.* Pod red. R. Cudaka i J. Tambor. Katowice: Śląsk, 2002. 272 s.
7. *Ogrodowska B.* Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne. Warszawa: Sport i Turyszyka, 2004. 273 s.
8. *Skorupska-Raczyńska E.* Kto świętuje święta boże, temu pan Bóg dopomoże... Święta polskie we frazeologii i paremiologii dawnej i współczesnej. *Białostockie Archiwum Językowe* (13). 2013. S. 295–313.
9. *Rutkowska K.* Obrzędowość a słownictwo w warunkach pogranicza. *Acta Baltko-Slavica*. Warszawa, 2008. 32 SOW. S. 93–102.
10. ЛКС – *Польсько-український лінгвокраїнознавчий словник. = Polsko-ukraiński słownik lingworealiznawczy*/Упорядники: О. Войцева, Г. Каміс, Є. Ковалевський. К.: ТОВ НТВ «Інтерсервіс», 2018. 192 с.

11. SFJP – Skorupka S. *Siownik frazeologiczny jkzyka polskiego*. T. 1-2. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967–1968.
12. WSF – Flicieski P. *Wspyczesny siownik frazeologiczny*. Poznac, 2012. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/25561>
13. WSF JP – Müldner-Nieckowscy P. i Ł. *Wielki slownik frazeologiczny jkzyka polskiego*. Frazeologia.pl. URL: <http://www.frazeologia.pl>
14. WSJP PAN – *Wielki slownik jkzyka polskiego PAN*. URL: <https://wsjpl>

References

1. *Adwent*. URL: <https://silesia.edu.pl/index.php/Adwent>
2. Vydaichuk, T. *Religious culture and consciousness and the formation of the phraseological fund of the Ukrainian language [Relihiina kultura ta svidomist i formuvannia frazeolohichnoho fondu ukrainskoi movy]*, URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1480>
3. Tsarova, I. V. (2015), *Ethnocultural semantics in the ritual phraseology of East Slobodan sayings: monograph [Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeolohii skhidnoslobozhanskykh hovirok: monohrafiia]*, Dnipropetrovsk, 258 p.
4. Bartmiński, J. (2002), *Lubelska etnolingwistyka*, *Analecta*, XI, z.1-2, s. 29–42.
5. Dziura, M. (2019), *4 pory roku. O pracy i ĳwiktowaniu na Ziemi Przemyskiej*, *Przemyśl*, 172 s.
6. *Kultura polska: Silva rerum*. Pod red. R. Cudaka i J. Tambor, Katowice, 2002, 272 s.
7. Ogródowska, B. (2004), *Polskie obrzedy i zwyczaje doroczne*, Warszawa, 273 s.
8. Skorupska-Raczyńska, E. (2013), *Kto ųwiętuje ųwięta boże, temu pan Bóg dopomoże... ųwięta polskie we frazeologii i paremiologii dawnej i współczesnej*, *Białostockie Archiwum Jkzykowe* (13), 2013, s. 295–313.
9. Rutkowska, K. (2008), *Obrzędowość a slownictwo w warunkach pogranicza*, *Acta Baltko-Slavica*, Warszawa, 32 SOW, s. 93–102.
10. ЛКС – *Polsko-ukraiński slownik lingworealioznawczy*/[Uporiadnyky: O. Voitseva, H. Kasim, Ye. Kovalevskyi], Kyiv, 2018, 192 s.
11. SFJP – Skorupka, S. (1967–1968), *Siownik frazeologiczny jkzyka polskiego*, T. 1-2, Warszawa.
12. WSF – Flicieski, P. (2012), *Wspyczesny siownik frazeologiczny*, Poznac, URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/25561>
13. WSF JP – Müldner-Nieckowscy, P. i Ł., *Wielki slownik frazeologiczny jkzyka polskiego*, Frazeologia.pl, URL: <http://www.frazeologia.pl>
14. WSJP PAN – *Wielki slownik jkzyka polskiego PAN*, URL: <https://wsjpl>

І. М. Колегаєва,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри лексикології і стилістики англійської мови*

НЕЇСТИВНИЙ КОМПОНЕНТ В УКРАЇНСЬКИХ ГУСТАТОРНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено аналізу українських метафоричних фразеологізмів густаторної семантики, в яких опорний компонент ЇЖА вербалізується іменниками, що називають неїстивну субстанцію. Вихідною тезою виступає припущення, що філогенетично первинна потреба в їжі детермінує усвідомлення інших, у тому числі соціальних потреб людини крізь призму вгамування голоду, що зокрема відбивається в етнокультурній картині світу.

Дослідження підтвердило нашу гіпотезу про те, що сприйняття та вербалізація реальності здійснюється через певну когнітивну призму. У нашому випадку такою лінзою стало бачення різних ситуацій людського буття в українському суспільстві через смакові образи годування та поїдання. Гіпотеза походить від теорії піраміди Маслоу, згідно з якою всі людські потреби розташовані ієрархічно від філогенетично найдавніших (потреби в їжі, пиття, сну) до більш пізніх (соціальних, а потім духовних) потреб. Потреба втамувати голод є базовою в цій ієрархії, а тому виступає певним тлом, на якому «вишивається» образна картина світу того чи іншого етносу.

У статті розглядається окремих фрагмент української фразеологічної картини світу, а саме пейоративно (негативно) оцінені фразеологізми (ідіоми) смакової семантики з основним компонентом ЇЖА, що позначається іменником, що номінує певну неїстивну речовину. Тематика досліджуваних ідіом варіюється від соціальних, поведінкових відносин, до психологічних характеристик і зовнішнього вигляду людей. За логічною пропозицією, вербалізованою відповідними словосполученнями, вони поділяються на дві групи. До першої групи належать фразеологічні одиниці, в основі яких лежить модель пропозиції АГЕНТ ГОДУЄ ХВОРОГО ЇЖЕЮ, до другої – фразеологізми, які вербалізують модель пропозиції АГЕНТ СПОЖИВАЄ ЇЖУ. Друга група містить вдвічі більше фраз, ніж перша. Лінгвокультурологічний ракурс проведеного дослідження з'ясував питому українську етнічну приналежність описаного матеріалу. Перспективним напрямком подальших розвідок вважаємо кроскультурне вивчення означеної проблематики.

Ключові слова: густаторна семантика, картина світу, культурологія, пейоративна оцінність, фразеологія,.

I. M. Kolegaeva,
ScD, Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Lexicology and Stylistics of the English Language Department Head

INEDIBLE COMPONENT IN UKRAINIAN GUSTATORY PHRASEOLOGY: ETHNOCULTURAL DIMENSION

The study confirmed our hypothesis that the perception and verbalization of reality is performed through a certain cognitive *lens*. In our case, such a lens was the vision of different situations of human existence in Ukrainian society through the gustatory images of feeding and eating. The hypothesis originates from *Maslow's pyramid theory*, according to which all human needs are hierarchically arranged from the phylogenetically oldest (need for food, drink, sleep) to later (social and then spiritual) needs. The need to satisfy hunger is basic in this hierarchy, and therefore serves as a certain background on which the figurative world picture of a particular ethnos is “embroidered”.

The article considers a separate fragment of the Ukrainian phraseological world picture: namely, pejoratively (negatively) evaluated phrasal units (idioms) of gustatory semantics with the basic component FOOD, which is denoted by a noun that nominates a certain inedible substance. The subject of the studied idioms varies from social, behavioral relations, to psychological characteristics and appearance of people. According to the logical proposition, verbalized by the corresponding phrases, they are divided into two groups. The first group includes the phrasal units that are based on the proposal pattern AGENT FEEDS PATIENT WITH FOOD, the second one includes the phrasal units that verbalize the proposal pattern AGENT CONSUMES FOOD. The second group comprises twice as many phrases as the first one. The linguo-cultural perspective of the performed research clarified the specifically Ukrainian ethnicity of the described material. We consider cross-cultural study of the stated issues to be a promising direction for further investigations.

Key words: cultural studies, gustatory semantics, pejorative evaluation, phraseology, world picture.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Згідно з теорією ієрархії людських потреб (*need hierarchy*), більш відомою як *піраміда Маслоу* [9], у процесі філогенезу людина розвивала різні потреби для свого успішного існування як біологічної, а згодом і соціальної істоти. Людські потреби аме-

риканський психолог Абрахам Маслоу уможливно розподілив «пірамідально»: у міру зменшення їхньої важливості, стверджуючи, що людина не може відчувати потреби високого рівня, поки потребує більш примітивних речей [13, 14, 15]. Спочатку людині необхідно задовольняти фізіологічні потреби (вгамування голоду, спраги), потреби в сні і т. п. Коли ці потреби задоволені, людина почуває необхідність у безпеці, соціальних доброзичливих стосунках, любові. З часом з'являються потреби духовного розвитку (пізнавальної, естетичної діяльності тощо). За словами вченого: «Безперечно, фізіологічні потреби домінують над усіма іншими. Людина, яка потребує їжі, безпеки, любові та поваги, швидше за все, бажатиме їжі сильніше, ніж решти» [4, с.1]. Ієрархічність людських потреб є предметом вивчення у більш загальній науковій парадигмі – теорії мотивації. В межах цієї теорії відзначимо праці таких науковців, як Т. Бриджен, Ст. Камінгс, Дж. Баллард [9], Д. Кенрік, В. Гришкевічус, М. Шаллер [11], М. Колтко-Рівера [12], С. МакЛеод [17], А. Триведі, А.Мента [18]. Зазначимо, що наведені щойно дані – це дослідження останнього десятиліття. Отже, **актуальність** подібних розвідок очевидна.

Новизна нашої розвідки полягає у висунутій *gìnomezì* стосовно того, що філогенетичний статус первинних – фізіологічних – потреб людини слугував певною когнітивною «лінзою», крізь яку сприймалися інші, вищі за ієрархією потреби людини, переважно людини не стільки як біологічної, скільки як соціальної істоти. Серед усіх первинних фізіологічних потреб в нашому дослідженні ми обираємо *потребу в їжі*, при цьому нас цікавить, як така потреба (нагодувати когось чимось і поїсти щось) відбивається у фразеологізмах густаторної семантики.

Отже **об'єктом** нашої розвідки слугують українські фразеологічні одиниці (ФО), вилучені методом суцільної вибірки із «Словника фразеологізмів української мови» (2003). Фразеологізми ми слідом за О. Селівановою трактуємо як «лінгвосеміотичний феномен, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурну й історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності та внутрішній рефлексивний досвід народу» [8, с.11]. При цьому акцентуємо увагу на національно-культурній специфіці фразем, спираючись зокрема на монографічне дослідження Ж. Краснобаєвої-Чорної [3]. Ми також посилаємось на тезу С. Моїсеєвої та І. Волошкина про те, що «фразеологічна картина світу є компонентом світобачення *етносу*» [5, с.7]. Крім того ми свідомі, що «картина світу це цілісна модель світу, яка має конкретно-чуттєвий, образний характер репрезентації знання про світ, системи цінностей і поведінкових стереотипів...вона завжди опосередкована тією культурною мовою (культурним кодом) якою говорить дана група» [6, с.54]

Таким чином, вивчаючи українські фразеологізми, ми отримуємо доступ до когнітивного світобачення українського етносу, до стереотипів його

свідомості, причому в їх найвному, правдавньому варіанті. Саме в такому ракурсі варто оцінювати **теоретичну значущість** виконаного дослідження. Зауважимо, що на даному етапі у фокус уваги потрапляють виключно пейоративні, тобто негативно оцінні фразеологічні одиниці густаторної семантики (загальна вибірка таких складала 132 ФО), із якої було додатково відфільтровано тільки ті фразеологізми, в яких семантичний компонент ЇЖА вербалізувався назвою чогось абсолютно неїстівного.

Матеріал дослідження – це ФО, що містять подібний «неїстівний» компонент (загальна кількість номінацій відповідних компонентів складає біля 50 одиниць). Досліджуючи вказаний матеріал і прагнучи підтвердити висунуту гіпотезу, ми послуговувались загальнонауковими *методами* спостереження, опису, порівняння, дедуктивним та індуктивним методами, а також спеціальними методами дефініційного аналізу, когнітивного аналізу, культурологічного узагальнення, частково використаний був і кількісний метод.

Результати та обговорення

За твердженням психологів, «потреби нижчих рівнів (серед них переважає потреба їжі – І.К.) є генетично більш ранніми і мають більше значення для виживання, ніж потреби більш високих рівнів» [1, с.87]. Споживання їжі постачає людський організм безліччю смакових (тобто сенсорних) сигналів, в більшості своїй позитивно чи негативно забарвлених. Психолог С. Рубінштейн стверджував: «смакові відчуття, породжувані хімічними речовинами, впливаючи на вегетативні функції, обумовлюють приємний або неприємний емоційний фон самопочуття» [7, с.241]. Отже не дивно, що на базі сенсорної лексики смаку з часом розвинулися лексичні, в тому числі фразеологічні одиниці іншої, часто образної і переважно оціночної семантики. Як показує аналіз нашої вибірки, всі ФО густаторної семантики із «неїстівним» компонентом є образно трансформованими. Британські лінгвісти-когнітологи Вільям Крофт і Алан Круз стверджують, що «мовець використовує вираз у переносному значенні, коли він відчуває, що жодне буквальне використання не призведе до того ж ефекту. Використання в переносному значенні може більше привертати увагу, або воно може викликати складний образ, який неможливо досягти іншим способом» [10, с.193].

Зрозуміло, що залучення «неїстівного» компонента у фразеологізм *густаторної* семантики можливий виключно в образно трансформованому виді. Приналежність усього фразеологізму до розряду густаторних забезпечується такими його компонентами як *годувати, пригощати, їсти, ковтати, поперхнутися, скуштувати, жувати, спекти, заварити, сьорбати*.

В основі будь-якої лексичної одиниці (в тому числі фразеологізму) *густаторної* семантики лежить одна з двох логічних пропозицій: АГЕНС ГОДУЄ ПАЦІЕНСА ЇЖЕЮ або АГЕНС СПОЖИВАЄ ЇЖУ. Ядерний компо-

нент ЇЖА у розглядуваних ФО номінується у такий спосіб, що в принципі не відповідає словниковому значенню *їжа* [те, що їдять і п'ють, харчі, продовольство, провізія]. В зв'язку із цим відхиляються від загальнономовного значення і компоненти ГОДУВАТИ і СПОЖИВАТИ ЇЖУ, адже дієслово *годувати* означає [давати кому-небудь їжу, харчувати когось], а дієслово *їсти* означає [споживати їжу, харчуватись]. Проаналізуємо фразеологічні утілення кожної із двох можливих пропозицій.

Спочатку звернімо увагу на те, чім неістивним може *нагодувати* АГЕНС ПАЦІЕНСА. Аналізуючи загальний переносний смисл образних фразеологізмів, бачимо, що в значній частині відповідних ФО йдеться про ворожнечу, сварку чи навіть бійку АГЕНСА із ПАЦІЕНСОМ. Отже, годувати можуть *ляцями/штурханцями/потиличниками*. Семантика цих слів доволі прозора: йдеться про різні види бійки. *Нагодувати ляцями* означає надавати ляпасів, *штурханці* і *потиличники* теж однозначно указують, якими будуть фізичні дії АГЕНСА. Трохи інакша специфіка неістивного компонента у ФО *годувати бєбєхами* [бити когось]. Справа в первинному значенні іменника *бєбєхи*, словник дає дефініцію [тельбухи, нутроці]. Звичайно, цим людей не годують. Можливо, також в даному випадку спрацьовує фонетична форма іменника *бєбєхи* як звуконаслідування глухих ударів по тілу супротивника. Так само, як і бєбєхи, не використовують як їстівний продукт *березову кашу* [різки], отже у ФО *всипати березової каші, пригощати березовою кашею* розуміється покарання різками, що зазвичай робились із березових гілок, які на додачу, ще й вимочувались в солоній воді для підсилення болісності процедури покарання.

Фразеологізм *нагодувати дрижкаками* має значення налякати когось, семантика зрозуміла, адже одним із проявів страху є тремтіння того, кого нажахали. *Дати дулю з маком під ніс* образно вербалізує певний жест відмови, саме *густаторний* зміст цієї ФО реалізується через кваліфікативну ознаку *дуля з маком*. Приблизно такий же зміст і у ФО *буде тобі дірка з бублика*, зрозуміло, що *бублик* без сумніву є їстівним компонентом, а от *дірку від бублика* з'їсти неможливо, отже загальне значення – нічого ти не отримаєш.

Густаторною є семантика фразеологізму *заварити халєну*. Згідно тлумачного словника, *халєпа* – це [прикра подія, нещастя], отже спричинення нещастя комусь втілюється в образ завареної неістивної їжі. Цікавим у розглядуваному ракурсі є ФО *годувати раків* зі значенням [втопитись], компонент ЇЖА в цій фраземі імпліцитний – це сам АГЕНС, тобто потопельник, який своїм тілом нагодує раків.

Загалом варто зазначити, що група ФО, в яких увиразнюються негативні дії, *вчинені* АГЕНСОМ, кількісно значно поступається другій групі ФО, в яких образно висвітлюється болісна, неприємна дія чи стан АГЕНСА, спричинений «поїданням» ним чогось неістивного.

В цій групі також виокремлюються ФО із узагальненою семантикою сварки, бійки, ворожнечі: *їсти мордачі/духопели; скуштувати віника/кия/лозини/різок/нагаїв/стусанів*. Компоненти *мордачі/духопели* називають види ударів: *мордач* [ляпас], *духопел* [удар кулаком, стусан]. Компоненти *віник/кий/лозина/різки/нагаї* прозоро експлікують, чим саме було побито людину.

Дієслівний компонент *наїстися* чимось неїстівним свідчить про певний стан АГЕНСА: *наївся дрижкаками* [змерз, злякався], *блекоти наївся* [нерозумний] (*блекота* [отруйна бур'янова рослина]), *всі жданки поїсти* [втратити надію]. Про померлу людину можуть сказати, що вона *дутеля з'їла*, цікаво, що іменник *дутель* в сучасній мові існує тільки у цьому фразеологізмі, окремо його словники не фіксують.

Фразеологічна одиниця на позначення досвідченої людини є частково інтернаціональною: *на чомусь собаку з'їсти*. Суто українськими синонімами до неї є дві інші: *на чомусь вовка/муху з'їсти*. Тут доречно прокоментувати етноспецифічність фразеологічної картини світу. Для українського етносу компоненти *собака* і *муха*, вжиті у густаторній метафорі, абсолютно беззаперечні в своєму статусі *неїстівності*. Водночас для певних етносів це не так, згадаймо традиції корейської і взагалі середньоазійської кухні. Така ж етнічно-культурна специфіка спостерігається у лайливому побажанні співбесіднику: *Піди на болото та наїжся жабенят*. Натомість широківідомою особливістю французької кухні є блюда із жаб'ячих лапок. А філософське узагальнення *в голодовку і хруц м'ясо* (*хруц* [жук, шкідник лісу і саду]) не враховує кулінарної специфіки середньоазійської кухні, в якій існує чимала кількість блюд із різних комах. В даному випадку доцільно привести точку зору Харківської школи когнітивної лінгвістики, сформульовану у колективній монографії: «для вивчення чинників формування, наприклад, національно-культурної картини світу необхідні знання як мінімум у таких галузях, як соціологія, історія, культурологія і етнопсихологія» [2, с.61].

Дієслово *їсти* входить іще до низки пейоративних густаторних ФО: *їсти біду* [жити в нужді], *хоч землю їж* [що не роби, не переконаєш], *з'їсти живцем* [допикати когось], *наївся мов Мартин мила* [наїстися без почуття міри].

Окрім гіперонімічного дієслова *їсти*, у вибірці зареєстровані і гіпонімічні дієслова *ковтати, сьорбати, жувати*. Про людину, що зазнала страждань, скажуть *сьорбнув лиха/горя*; про сумну і мовчазну людину скажуть *мов таву проковтнув*. Людина, яка нудно повторює одне і те саме, образно позначається як така, що *клоччя жує*, неїстівний компонент *клоччя* означає [грубе волокно, відходи при обробці льону, конопель]. Неприродньо пряма постава людини викликає у мовця образні асоціації: *як аришин/налицо/багнета проковтнув*.

Широко відомим є фразеологізм на позначення дуже малої кількості їжі, такої, що не вгамувала голод, *заморити черв'яка*. Якщо людина раптом неочікувано замовкла, про неї скажуть, що вона *поперхнулась словом*. Фразеологізм

спекти чорта пояснюється як [не отримати нічого]. Про людину, яка заздрісно дивиться на щось, можна сказати, що вона *їсть облизні*. Надмірне споживання алкоголю фразеологічно позначається як *допитися до зеленого* або *блакитного змія*. Якщо *зелений змії* є доволі поширеним образом, то *блакитний змії* – це суто українська варіація називання стану сп'яніння [напитися до нестями].

Проаналізований матеріал показує, що значною мірою він відбиває етноспецифічне світобачення української картини світу.

Висновки та перспективи дослідження.

Виконане дослідження підтвердило висунуту гіпотезу про наявність певної когнітивної лінзи у сприйнятті і ословлюванні дійсності. В нашому випадку такою лінзою було бачення різних ситуацій людського існування в українському соціумі крізь образи частування їжею, поїдання їжі. Гіпотеза бере початок із психологічної теорії *піраміди Маслоу*, згідно якої всі людські потреби ієрархічно улаштовані від філогенетично найдавніших (потреба їжі, питва, сну) до більш пізніх (соціальних і згодом духовних) потреб. Потреба в угамуванні голоду є базовою у зазначеній ієрархії, а отже слугує тлом, на якому «гаптується» образна картина світу певного етносу.

В статті розглянуто окремих фрагмент української фразеологічної картини світу: негативно оцінні фразеологічні одиниці густаторної семантики із опорним компонентом *ЇЖА*, що позначається іменником, який номінує певну неістивну субстанцію. Тематика досліджуваних одиниць варіює від соціальних, поведінкових стосунків, до психологічних і зовнішніх характеристик людини. Згідно логічній пропозиції, що вербалізується відповідними фраземами, вони розподілені на дві групи. Перша – це фраземи, в основі яких лежить пропозиція АГЕНС ГОДУЄ ПАЦІЕНСА ЇЖЕЮ, друга – це фраземи, що вербалізують пропозицію АГЕНС СПОЖИВАЄ ЇЖУ. Друга група об'єднує вдвічі більшу кількість фразем, аніж перша. Лінгвокультурологічний ракурс виконаного дослідження уяскравив саме українську етноспецифіку описаного матеріалу. Перспективним напрямком вважаємо кроскультурне вивчення заявленої проблематики.

Література

1. *Карвасарский Б. Д.* Клиническая психология. 2004. URL: <http://koob.ru>.
2. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монографія [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
3. *Краснобаева-Чорна Ж. В.* Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір: монографія. 2-е вид., випр. і доп. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2016. 416 с.
4. *Маслоу А.* Мотивация и личность (пер. с англ.) Maslow, A. H. Motivation and Personality. New York: Harper & Row. 1970.

5. *Моисеева С. А., Волошкина И. А.* О когнитивной природе метафоры во фразеологическом пространстве. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*, 2009, № 848. С. 6-14.
6. *Радбиль Т. Б.* Основы изучения языкового менталитета. 3-е изд. М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. 328 с.
7. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. СПб.: Издательство Питер, 2002. 720 с.
8. *Селіванова О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. К.-Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
9. *Bridgman T, Cummings St. and Ballard J.* Who built Maslow's pyramid? A history of the creation of management studies most famous symbol. *Academy of Management Learning & Education*. Vol. 18, No.1/ Essays and Dialogues. Published Online: 29 Mar 2019.
10. *Croft W., Cruse D.A.* Cognitive linguistics. Cambridge: Cambridge university press. 2004. 356 p.
11. *Kenrick D., Giskevicius V., Schaller M.* Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built Upon Ancient Foundations Presented. *Psychol Sci*. 2010 May; 5 (3): PP. 292-314.
12. *Koltko-Rivera M. E.* Rediscovering the Later Version of Maslow's Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification. *Review of General Psychology*. Copyright 2006 by the American Psychological Association 2006, Vol. 10, No. 4, PP. 302–317.
13. *Maslow A.* A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 50 (4), 1943. PP. 370–396.
14. *Maslow A.* Motivation and Personality. NY: Harper, 1954. 369 p.
15. *Maslow A. H.* Motivation and Personality. New York: Harper & Row. 1970 (a). 399 p.
16. *Maslow A. H.* Religions, values, and peak experiences. New York: Penguin. 1970 (b). 118 p.
17. *McLeod S. A.* Maslow's Hierarchy of Needs. 2007. URL: <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>
18. *Trivedi A. J., Mehta A.* Maslow's hierarchy of needs – theory of human motivation. *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages*. Vol. 7, Issue: 6, June: 2019. URL: http://www.rajmr.com/ijrsm/ wp-content/uploads/2020/01/IJRSML_2019_vol07_issue_06_Eng_09.pdf
19. *Словник фразеологізмів української мови.* Київ: Наукова думка, 2003. 786 с.
20. *Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах.* Київ: «Аконіт», 1998.
21. *Сучасний тлумачний словник української мови/за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. Дубічинського В.В.* Харків: «Школа», 2011. 1008 с.

References

1. Karvasarskij, B.D. (2004), *Clinical psychology [Klinicheskaja psihologija]*, 2004. URL: <http://koob.ru>
2. *How to draw a bird's portrait: methodology of cognitive-communicative language analysis: collective monograph [Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka: kol. Monografija]*, (2017). pod red. I.S. Shevchenko. Har'kov: HNU imeni V.N. Karazina, 246 p.
3. Krasnobayeva-Chorna, Zh.V. (2016), *Linguo-phrasal axiology: paradigmatic-categorical dimension: monograph [Lingvofrazemna aksiologiya: parady'gmal'no-kategorijny'j vy'mir: monografiya]*, Vinny'cya: TOV «Nilan-LTD», 416 p.
4. Maslou, A. (1970), *Motivation and personality [Motivacija i lichnost']*, New York: Harper & Row. 369 p.
5. Moiseeva, S. A., Voloshkina, I.A. (2009), *On cognitive nature of metaphor in the phraseological space [O kognitivnoj prirode metafory vo frazeologicheskom prostranstve]*. Visnik Har'kivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina, № 848, pp. 6-14.
6. Radbil', T.B. (2013), *The basics of language mentality learning [Osnovy izuchenija jazykovogo mentaliteta]*, M.: FLINTA: Nauka, 328 p.
7. Rubinshtejn, S.L. (2002), *The basics of general psychology [Osnovy obshhej psihologii]*, Spb.: Izdatel'stvo Piter, 720 p.
8. Selivanova, O. (2004), *Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects): Monograph [Nary'sy`z ukrayins'koyi frazeologiyi (psy`xokognity`vny'j ta etnokul`turny'j aspekty')]: Monografiya]*, K.-Cherkasy': Brama, 276 p.
9. Bridgman, T, Cummings, St., Ballard, J. (2019), *Who built Maslow's pyramid? A history of the creation of management studies most famous symbol*. Academy of Management Learning & Education. Vol. 18, No.1. <https://doi.org/10.5465/amle.2017.0351>
10. Croft, W., Cruse, D.A. (2004), *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge university press, 356 p.
11. Kenrick, D., Griskevicius, V., Schaller, M. (2010), *Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built Upon Ancient Foundations Presented*. Psychol Sci. 5 (3), pp. 292-314. doi: 10.1177/1745691610369469
12. Koltko-Rivera, M. E. (2006), *Rediscovering the Later Version of Maslow's Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification*. Review of General Psychology, Vol. 10, No. 4, pp. 302–317. DOI: 10.1037/1089-2680.10.4.302
13. Maslow, A. (1943), *A Theory of Human Motivation*. Psychological Review. 50 (4), pp. 370–396.
14. Maslow, A. (1954), *Motivation and Personality*. NY: Harper. 369 p.
15. Maslow, A. H. (1970 (a)), *Motivation and Personality*. New York: Harper

- & Row. 399 p.
16. Maslow, A. H. (1970 (b)), *Religions, values, and peak experiences*. New York: Penguin. 118 p.
 17. McLeod, S. A. (2007), *Maslow's Hierarchy of Needs*. URL: <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>
 18. Trivedi, A. J., Mehta, A. (2019), *Maslow's hierarchy of needs – theory of human motivation*. International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages, Vol. 7, Issue: 6. June: 2019. URL: http://www.rajmr.com/ijrsm/ wp-content/uploads/2020/01/IJRSML_2019_vol07_issue_06_Eng_09.pdf
 19. Dictionary of phraseology of the Ukrainian language [Slovy`k frazeologizmiv ukrayins`koyi movy`] (2003), Kyiv: Naukova dumka. 786 p.
 20. *New comprehensive dictionary of the Ukrainian language in four volumes [Novyi tlumachnyi slovny`k ukrayins`koyi movy`] (1998)*, Kyiv: Akonyt.
 21. *Modern comprehensive dictionary of the Ukrainian language. [Suchasny tlumachnyi slovny`k ukrayins`koyi movy]*. pod red. Dubchinsky V.V. (2011) Kharkiv: Shkola. 1008 p.

• • •

УДК 81'33'38(100)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262409>

Ж. В. Краснобаєва-Чорна,

д-р філол. наук, проф.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

професор кафедри загального та прикладного

мовознавства і слов'янської філології

ЦІННІСНА КАРТИНА СВІТУ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ЗАСАД У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті окреслено проблематику теоретичних засад функціонування поняття 'ціннісна картина світу' в сучасному мовознавстві. Визначено здобутки студювань ціннісної картини світу в лінгвістиці XXI століття. Систематизовано й узагальнено специфіку використання аналізованого терміна в мовознавстві. Сформовано термінологійний мінімум студювань ціннісної картини світу.

З актуалізацією оцінно-емоційного аспектів розуміння мовного образу світу (ММО) до лінгвістичної парадигми входять поняття «оцінний образ світу», «аксіологічний образ світу», «культурно-аксіологічний образ світу», які стають компонентами ММО.

Мета статті: окреслити проблеми теоретико-прикладних засад функціонування концепту «аксіологічний образ світу» в сучасній лінгвістиці. По-

ставлена мета спонукає до вирішення таких завдань: 1) визначити здобутки досліджень аксіологічного образу світу в лінгвістиці XXI ст.; 2) систематизувати й узагальнити специфіку вживання аналізованого терміна в лінгвістиці; 3) сформувати термінологійний мінімум дослідження аксіологічного образу світу (АОС). Об'єктом дослідження є оцінна категоризація, а предметом – аксіологічний образ світу в результаті оцінної категоризації.

Поява значної кількості досліджень ММО в останнє десятиліття зумовлена популярністю антропологічної лінгвістики та визначається розширенням предмета лінгвістики. АОС є фрагментом універсального ММО як результату оцінного/оцінно-емоційного осмислення світу конкретною мовною особистістю та мовною спільнотою. Концепт АОС лінгвісти використовують у: а) лінгвокультурології, виходячи з особливостей репрезентації концептів; б) дослідженнях дискурсу з актуалізацією структурно-семантичних особливостей; в) фразеології, з метою порівняння значень орієнтирів, представлених у фразеологічних фондах різних мов тощо. Ключовими проблемами цих напрямів дослідження є: а) місце і роль АОС у системі образів мовного світу; б) структурна організація АОС; с) об'єктивне визначення компонентів АОС (концепція/концепція оцінки/концепція цінності vs цінності); г) термінологійна база. Таким чином, опис АОС вимагає врахування знань міждисциплінарного характеру, набору цілей і завдань дослідження, чіткого бачення структури, компонентів і одиниць аналізу.

Перспективу ми вбачаємо в подальшому розв'язанні окреслених проблем з опорою на тлумачення АОС у лексикографічних, термінологійних, довідкових та інших видах робіт.

Ключові слова: антиномія 'цінність – нецінність', мовна картина світу, оцінне осмислення, ціннісна картина світу.

Zh. Krasnobaieva-Chorna,

ScD, Professor,

Vasyl' Stus Donetsk National University,

General and Applied Linguistics and Slavonic Philology Department Professor

AXIOLOGICAL WORLD'S IMAGE: ANALYSIS OF THEORETICAL AND APPLIED FOUNDATIONS IN MODERN LINGUISTICS

With the actualization of the evaluative and emotional aspects of understanding the linguistic world's image (LWI), the linguistic paradigm includes the concepts of 'evaluative world's image', 'axiological world's image', 'cultural and axiological world's image', which become the components of LWI.

The purpose of the article: to outline the problems of theoretical and applied principles of the 'axiological world's image' concept functioning in the modern

linguistics. The stated goal motivates the solution of the following tasks: 1) to determine the achievements of the studies of the axiological world's image in the linguistics of the XXI century; 2) to systematize and generalize the usage specifics of the analyzed term in linguistics; 3) to form a terminological minimum of research on the axiological world's image (AWI). The object of exploration is the evaluative categorization, and the subject is the axiological world's image as a result of the evaluative categorization.

The emergence of a significant number of LWI studies in the last decade is due to the popularity of anthropological linguistics and is determined by the expansion of the subject of linguistics. AWI is a fragment of the universal LWI as a result of evaluative/evaluative-emotional comprehension of the world by a specific linguistic personality and linguistic community. Linguists use the concept of AWI in: a) linguoculturology, basing on the peculiarities of the representation of concepts; b) discourse, with the actualization of structural and semantic features; c) phraseology, in order to compare the value references presented in the phraseological funds of different languages, etc. The key problems for these research areas are: a) the place and role of the AWI in the system of linguistic world's images; b) the structural organization of the AWI; c) objective definition of the AWI components (concept/evaluation concept/value concept vs value); d) terminological base. Thus, the description of the AWI requires consideration of knowledge of an interdisciplinary nature, a set of research goals and objectives, clear visions of the structure, components and units of analysis.

We see the prospect in the further solution of the outlined problems with reliance on the interpretation of the AWI in lexicographic, terminological, reference, and other types of works.

Key words: antinomy 'value – non-value', linguistic world's image, evaluative comprehension, axiological world's image.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Досвід опрацювання теоретико-прикладних питань мовної картини світу (далі МКС) наприкінці XX ст. – початку XXI ст. здебільшого визначувався рамами студіювань проблематики когнітивної та концептуальної картин світу, а специфіка корелятивних зв'язків мовної, когнітивної та концептуальної картин світу постає об'єктом наукових різноаспектних узагальнень й до тепер, при чому іноді ґрунтованих на суттєвих протиріччях у поглядах мовознавців [8; 9; 14; 15 та ін.]. З актуалізацією оцінного й емоційного аспектів осмислення мовної картини світу в лінгвістичну парадигму входять поняття 'оцінна картина світу' [6], 'ціннісна картина світу' [5; 10], 'культурно-ціннісна картина світу' [12, с. 5], 'аксіологічна картина світу' [13], які постають (як і когнітивна та концептуальна) складовими МКС. Цікавою є концепція Н. Болдирева [1], у якій антропоцентрична сутність мови розглядувана че-

рез призму спеціально виділеної інтерпретувальної функції (крім когнітивної та комунікативної). Інтерпретація позиціонована як мовна пізнавальна активність, результати якої призводять до формування індивідуальної концептуальної системи (первинна інтерпретація світу) та до конструювання дійсності людиною щодо системи свого власного розуміння світу і індивідуальних переваг (вторинна інтерпретація знань про світ). Мовознавець вводить поняття 'статальної інтерпретації світу', ґрунтованої на когнітивній матриці стану, й окреслює її результат – нові, індивідуально сприйняті, суб'єктивно вербалізовані, часто оцінні дані про стани. Цілком слушно зауважує А. Яковлев [14], що за такого розмаїття підходів і поставлених у них питань виникає нагальна потреба в загальній теорії МКС, яка змогла б об'єднати різноманітність емпіричних даних, напрацювати якісно нові методологічні схеми для вивчення покладених в основу МКС явищ і пояснити на новому рівні ці явища і їх «поведінку» в культурі та в мовленні.

Актуальність статті визначається необхідністю теоретичного осмислення сутності лінгвістичних уявлень про оцінку й емоційну сфери особистості та мотивована відсутністю уніфікованого визначення поняття 'ціннісна картина світу' (далі ЦКС) у сучасному мовознавстві, незважаючи на те, що термін увійшов у наукових обіг ще наприкінці ХХ ст.

Аналіз досліджень проблеми. У сучасних розвідках поняття ЦКС лінгвісти застосовують щодо а) вивчення аксіологічної структури медіа-політичного тексту (В. Мар'янич (2013) [7]); б) дослідження компонентів ЦКС, що втілена в соціально детермінованому виданні – жіночий журнал із метою виявлення й репрезентування ціннісно орієнтованих мовних маркерів концептів і субконцептів, через які виражені соціокультурні, гендерні, естетичні стереотипи в мові українського жіночого журналу «Жінка» 90-х рр. ХХ ст. і першого десятиліття ХХІ ст. (М. Мамич (2014) [5]); в) вивчення валоративної інконгруентності як засобу трансляції ЦКС через анекдоти (О. Содель (2018) [10]); г) встановлення конститутивних ознак цінності в лінгвістиці з проєктуванням на фраземіку одно- та різносистемних мов (на матеріалі цінності *усніх*) (Ж. Краснобаєва-Чорна (2019) [3]) або окреслення кореляції фразеологічного рівня ЦКС із кодами культури на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов (Ж. Краснобаєва-Чорна (2020) [4]); г) зіставлення ціннісних орієнтирів, репрезентованих у фразеології різних мов із метою аналізу аксіологічної картини світу мови на прикладі варіативності фразеологізмів із найменуваннями грошових одиниць в українській і російській мовах (А. Шестакова-Стукун (2020) [13]).

Мета статті: окреслити проблематику теоретико-прикладних засад функціонування поняття 'ціннісна картина світу' в сучасному мовознавстві. Заявлена мета мотивує вирішення таких завдань: 1) визначити здобутки студіювань ціннісної картини світу в лінгвістиці ХХІ століття; 2) система-

тизувати й узагальнити специфіку використання аналізованого терміна в мовознавстві; 3) сформувати термінологійний мінімум досліджень ціннісної картини світу.

Об'єктом розвідки постає оцінна категоризація, а **предметом** – ціннісна картина світу як результат оцінної категоризації. **Джерельну базу** роботи становлять наукові інтерпретації ціннісної картини світу у лінгвістиці (1996 р. – 2021 р.). Мета й завдання роботи зумовили необхідність застосування **методів** критичного аналізу й описово-аналітичного. **Наукова новизна** статті зумовлена тим, що вперше: 1) здійснено критичний огляд лінгвістичних досліджень ЦКС, її дефініцій і структурної організації з проєктуванням на виокремлення ключових проблем наукової інтерпретації зазначеного поняття. **Теоретичне значення** полягає в аналізі поглядів вітчизняних і закордонних мовознавців на специфіку ЦКС із оперттям на базові механізми її дослідження в лінгвістиці.

Результати студіювання можуть знайти **практичне використання** під час викладання курсів із лінгвокультурології та лінгвокогнітології. Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційного курсу освітнього компонента «Когнітивна лінгвістика й лінгвоконцептологія (включаючи модуль «Discourse and Concept: Regularity and Correlation») (освітньо-наукової програми «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня (03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology) Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Виклад основного матеріалу. У структурі мовної особистості вагоме місце, на думку В. Карасика [2], належить цінностям – найбільш фундаментальним характеристикам культури, вищим орієнтирам поведінки. Автор наголошує, що для отримання більш адекватної картини представлення цінностей у мові (і відповідно, в структурі мовної та комунікативної особистості) доцільно враховувати поряд із оцінним і номінативним аспектами і власне аксіологічний бік проблеми. Конститутивними ознаками ЦКС мовознавець вважає такі: 1) ЦКС у мові включає загальнолюдську та специфічну частини, при цьому специфічна частина цієї картини зводиться до різної номінативної щільності об'єктів, різної оцінної кваліфікації об'єктів, різної комбінаторики цінностей; 2) ЦКС у мові реконструюється як взаємопов'язані оцінні судження, що співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними і відомими літературними сюжетами; 3) між оцінними судженнями спостерігаються відношення включення і асоціативного перетину, що уможливорює встановлення ціннісних парадигм відповідної культури; 4) у ЦКС існують найбільш істотні для певної культури смисли, ціннісні доміанти, сукупність яких і утворює певний тип культури, підтримуваний і збережуваний у мові. Отже, ЦКС у мові постає

проявом семантичного закону, згідно з яким найбільш важливі предмети і явища життя народу отримують різноманітну і детальну номінацію. Під час міжмовного зіставлення ціннісних картин світу виявляється, що відмінність між репрезентацією тих чи тих концептів виражається здебільшого не в наявності або відсутності певних ознак, а в частотності цих ознак і їх специфічній комбінаториці.

Опис ЦКС ґрунтований на дослідженнях логічної та лінгвістичної аспектів оцінки. Ціннісна парадигма соціуму, на думку Н. Мартиненко [6], постає визначальною і досить сталою величиною, яка формує аксіологічні орієнтири індивіда. Автор припускає, що кожна людина спирається на певну оцінну шкалу, за допомогою якої відображає світ і знаходить собі місце в цьому світі. Індивідуальні особливості оцінної шкали проявляються в суб'єктивних варіантах емотивно-оцінних значень. Н. Мартиненко вважає, що ціннісний світ національної культури існує як об'єктивна реальність: він знаходить своє відображення у притаманному кожній нації особливому ментальному типі (звички, уподобання, колективні шаблони і стереотипи, ціннісні орієнтації та переваги); та виділяє такі конститутивні ознаки ЦКС: 1) ЦКС постає фрагментом більш загальної системи уявлень мовців про світ, відображений у мові; 2) ЦКС є впорядкованою сукупністю оцінних суджень, що відображають ціннісні орієнтації соціуму, і в ній найбільш яскраво відображаються специфічні риси національного менталітету; 3) цінності поділяються на зовнішні і внутрішні (соціально і персонально зумовлені), між якими немає жорстких меж; 4) у ЦКС найяскравіше відбиваються специфічні риси національного менталітету.

В. Мар'янчик у [7, с. 4] використовує термін ЦКС для опису аксіологічної структури з метою опрацювання алгоритму аксіологічного аналізу медіа-політичного тексту й оперує поняттями 'аксіологічна структура' (результат взаємодії соціальної інформації, закладеної в тексті, авторській інтерпретації дійсності та ціннісній картині світу індивідуального адресата), 'ціннісна картина світу' (сукупність когнітивних одиниць, за допомогою яких зберігаються цінності, стереотипи, норми) й 'аксіологічне поле' (фрагмент ціннісної картини світу, закріплений у тексті).

І. Солоділова та В. Перевалов під ЦКМ розуміють знання у ціннісній перспективі, сукупність концептів, що становлять у змістовному плані знання про цінності й антицінності [11, с. 180]. При цьому вивчення цінностей передбачає звернення до параметрів об'єктивності/суб'єктивності, дискурсивності, культурологічної зумовленості, реалізації у предметному або ідеальному світі, мовній об'єктивації у категоріях оцінності й емотивності [11, с. 183].

Досліджуючи національно-культурну своєрідність, автори [12] звертаються до ціннісних категорій, виявлених під час мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, зафіксованих як ціннісні концепти у мовній і культурно-

ціннісній картині світу. Духовні та культурні цінності регулюють і мотивують життя людини і суспільства, надаючи йому сенсу та значущості. Сукупність індивідуальних цінностей формує єдину систему цінностей соціуму, визначає його будову та світопорядок. Автори акцентують увагу на тому, що картина світу протягом життя людини варіюється залежно від її знань, освіти, виховання, геополітичних і культурних умов, які впливають на вибір тих цінностей, які вона формує або приймає під час становлення та відтворює з урахуванням часових та вікових розбіжностей. Індивідуальна картина світу, що включає ціннісні поняття й образи, є безпосередньою складовою загальної картини світу соціуму, своєрідність якої зумовлена її національно-культурною приналежністю, що передає специфіку норм, традицій, звичок народу, його менталітету, знань та культурних цінностей суспільства. Серед ціннісних концептів, що формують картину світу соціуму, виділяються домінувальні (або первинні) і периферійні (або вторинні).

ЦКС у [4] дефінуємо як осмисленням світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінну категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей і виокремлюємо кваліфікативні ознаки: 1) домінувальну роль у створенні ЦКС відіграє оцінна категоризація – формування цінностей унаслідок оцінного осмислення об'єктів довкілля; 2) ЦКС постає як ментальна структура, сформована блоками оцінних категорій; 3) ЦКС визначається рівневою структурою, тобто цінності розташовані за ярусами, підґрунтям виділення яких постають типологічні параметри цінностей у суміжних науках (філософії, соціології, аксіології тощо); цінність у ЦКС формується аксіологічними опозиціями, напр.: а) соціальний рівень – цінність мир – аксіологічна опозиція ‘мир – війна’; цінність любов – аксіологічна опозиція ‘любов – ненависть’; цінність свобода – аксіологічна опозиція ‘свобода – відсутність свободи’; цінність успіх – аксіологічна опозиція ‘успіх – відсутність успіху’ тощо; б) вітальний рівень – цінність життя – аксіологічна опозиція ‘життя – смерть’; цінність здоров'я – аксіологічна опозиція ‘здоров'я – відсутність здоров'я’; в) матеріальний рівень – цінність гроші – аксіологічні опозиції ‘гроші – відсутність грошей’, ‘бідний – багатий’; г) етичний рівень – цінність справедливість – аксіологічна опозиція ‘справедливість – несправедливість’; г) естетичний рівень – цінність краса – аксіологічні опозиції ‘краса – відсутність краси’, ‘вродливий – потворний’ тощо; 4) базовим компонентом ЦКС постає цінність [3]:

а) цінність є лінгвофілософською та лінгвокультурологічною одиницею з притаманною їй значущістю, інтенційністю й біполярністю, що передбачають обов'язкове апелювання до антиномії «цінність – нецінність»;

б) цінність вимірювана в системі «можливих оцінок» на різних рівнях мови;

в) цінність має релятивний характер, виявлюваний через зв'язок із не-цінністю, тобто розкриття змісту цінності, її структурної організації залежить від опозитивної одиниці: поняття «добре» і «погано» імплікують наявність одне одного і формують навколо себе семантичний простір, репрезентований лексемами, фразеологізмами, преміями тощо;

г) цінність складається з різних темпоральних і генетичних прошарків і є динамічним явищем, оскільки її зміст і структура, взаємозв'язки з іншими цінностями залежать від змін у свідомості людини та суспільства;

ґ) цінність реалізує феномен особистісної та суспільної значущості, підтверджуючи тезу про унікальність сприйняття цінності, переживання її окремим суб'єктом (носієм певної мови), наповнення суспільно значущим смислом (загальнолюдським), що втілює єдність одиничного та всезагального в ціннісній картині світу.

У такий спосіб, проблематику функціонування терміна 'ЦКС' у лінгвістиці формують різновид осмислення, вектор ціннісної парадигми, складники та структурна організація (див. Табл. 1).

Табл. 1 – Специфіка функціонування терміна 'ціннісної картини світу' в сучасному мовознавстві

Автор	Різновид осмислення	Вектор ціннісної парадигми	Складники	Структура
В. Карасик (1996)	оцінні судження	ціннісна парадигма культури - ціннісні доміанти культури	концепт	загальнолюдська та специфічна частини
Н. Мартиненко (2007)	оцінні судження з актуалізацією понять оцінна шкала й емотивно-оцінні значення	ціннісна парадигма соціуму – аксіологічні орієнтири індивіда	концепт	зовнішня та внутрішня частини (соціально і персонально зумовлені) без жорстких меж
В. Мар'янчик (2013)	система оцінок як аксіологічне моделювання	ціннісна парадигма соціуму	когнітивна одиниця	
І. Солоділова та В. Перевалов (2018)	емоційно-оцінно-інтерпретивне осмислення	ціннісна парадигма культури та соціуму	концепт як цінність/ антицінність	

К. Варгіна, Н. Гусарова, О. Ємельянова, Н. Мальцева, С. М'ячинська, І. Панасюк, Т. Петухова, І. Толочин, К. Трощенко, Є. Хом'якова та ін. (2019)	емоційно- оцінне осмислення	ціннісна парадигма культури та соціуму	ціннісний концепт	домінуюча та периферійна частини
Ж. Краснобаєва- Чорна (2020)	оцінне осмислення	ціннісна парадигма культури та соціуму з опертям на філософію	цінність/ нецінність	рівнева структура: соціальний, вітальний, матеріальний, етичний, естетичний тощо

Аналіз теоретико-прикладних досліджень ЦКС у лінгвістиці уможливує опрацювання необхідного термінологічного мінімуму:

- аксіологічна опозиція;
- аксіологічна структура;
- аксіологічне моделювання;
- аксіологічне поле;
- аксіологічний орієнтир;
- антиномія «цінність – антицінність»;
- антиномія «цінність – нецінність»;
- емоційно-оцінне значення;
- емоційно-оцінне осмислення;
- когнітивна одиниця;
- концепт;
- концепт ціннісний;
- ментальна структура;
- ментальний тип;
- національний менталітет;
- оцінка;
- оцінка лінгвістична;
- оцінка логічна;
- оцінна категоризація;
- оцінна шкала;
- оцінне осмислення;

- оцінне судження;
- ціннісна домінанта;
- ціннісна парадигма культури;
- ціннісна парадигма соціуму.

Висновки та перспективи дослідження. Поява значної кількості досліджень МКС в останнє десятиліття зумовлена популярністю антропологічної лінгвістики та визначається розширенням предмета мовознавства. ЦКС – це фрагмент універсальної МКС як результат оцінного/оцінно-емоційного осмислення світу конкретною мовною особистістю і мовною спільнотою. Поняття ЦКС мовознавці застосовують у: а) лінгвокультурології з опертям на особливості репрезентації концептів; б) дискурсології з актуалізацією структурних і змістових ознак; в) фразеології з метою зіставлення ціннісних орієнтирів, представлених у фразеологічних фондах різних мов тощо. Ключовими проблемами для цих сфер дослідження постають: а) місце і роль ЦКС у системі мовних картин світу; б) структурна організація ЦКС; в) об’єктивне визначення складників ЦКС (концепт/оцінний концепт/ціннісний концепт vs цінність); г) термінологійна база. Отже, опис ЦКС вимагає врахування знань міждисциплінарного характеру, комплексу розв’язуваних дослідницьких цілей і завдань, чітких уявлень про структуру, складники й одиниці аналізу.

Перспективу вбачаємо у подальшому вирішенні окреслених проблем з опертям на інтерпретацію ЦКС у лексикографічних, термінологійних, довідкових тощо працях.

Література

1. *Болдырев Н.Н.* Антропоцентрическая сущность языка в его функциях, единицах и категориях. *Вопросы когнитивной лингвистики.* 2015. №1. С. 5–12.
2. *Карасик В.И.* Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты.* Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. С. 3–16.
3. *Краснобаева-Чорна Ж.В.* Кваліфікація цінності в лінгвістиці. *Przegląd Wschodnioeuropejski.* 2019. X/1. Рр. 453–462.
4. *Краснобаева-Чорна Ж.* Вторинна знакова система ціннісної картини світу у фраземіці. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 172 с.
5. *Мамич М.В.* Компоненти ціннісної картини світу в мові жіночого журналу. *Лінгвістичні дослідження.* 2014. Вип. 38. С. 110–115.
6. *Мартыненко Н.Г.* Оценочная картина мира говорящего социума. *Наука и образование..* 2007. №2. С. 119–123.
7. *Марьянчик В.А.* Аксиологическая структура медиа-политического текста: лингвостилистический аспект : автореф. дисс. ... д-р филол. наук. Архангельск, 2013. 36 с.

8. *Мацьків П.В.* Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство).* 2017. №7. С. 115–118.
9. *Середницька А.Я.* Відмінності між мовною і концептуальною картиною світу з погляду сучасного мовознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2016. Вип. 21. С. 69–72.
10. *Содель О.С.* Ціннісна картина світу англomовних країн, утілена в анекдотах, і специфіка її передачі під час перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. №34. Т.2. С. 80–83.
11. *Солодилова И., Перевалов В.* Ценностная картина мира как объект лингвистического изучения. *Филология. Серия: Гуманитарные науки.* 2018. №3. С. 180–183.
12. Ценностная картина мира англоязычного социума/под общ. ред. Е.Г. Хомяковой. СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2019. 204 с.
13. *Шестакова-Стукун А.* Про варіантність фразеологізмів із найменуваннями грошових одиниць. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* Вип. 1 (43), 2020. С. 294-298.
14. *Яковлев А.А.* Языковая картина мира как лингвистическое понятие: обзор российских публикаций последних лет. *Вестник Новосибирского государственного ун-та. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* 2017. Т.15. №2. С. 5–20.
15. *Kikiewicz A.* Польская и русская школы культурной лингвистики: сходство и различие подходов. *Przegląd Wschodnioeuropejski.* 2019. X/2. Рр. 273–292.

Referenses

1. Boldyrev, N. N. (2015), *Anthropocentric essence of language in its functions, units and categories [Antropotsentricheskaya sushchnost' yazyka v ego funktsiyakh, edinitsakh i kategoriyakh]*. *Voprosy kognitivnoy lingvistiki*, №1, pp. 5–12.
2. *Karasik, V. I. (1996), Cultural dominants in the language [Kul'turnye dominanty v yazyke]. Yazykovaya lichnost': kul'turnye kontsepty. Volgograd-Arkhangel'sk: Peremena*, pp. 3–16.
3. *Krasnobaieva-Chorna, Zh. V. (2019), The Qualification of Value in a Linguistics. [Kvalifikatsiia tsinnosti v linhvistytsi]. Przegląd Wschodnioeuropejski*, X/1, pp. 453–462.
4. *Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2020), The secondary sign system of the axiological world's image in phrasemics. [Vtorynna znakova sistema tsinnisnoi kartyny svitu u frazemitsi]. Vinnytsia, TOV «Tvory», 172 p.*
5. *Mamych, M. V. (2014), Components of Value in the Language Picture of the World of Women's Magazine [Komponenty tsinnisnoi kartyny svitu v movi*

- zhinochoho zhurnalu*]. Lihvistychni doslidzhennia, Vyp. 38, pp. 110–115.
6. Martynenko, N. G. (2007), *Evaluative picture of the world of a speaking society [Otsenochnaya kartina mira govoryashchego sotsiuma]*. Nauka i obrozovanie, №2, pp. 119–123.
 7. Mar'yanchik, V. A. (2013), *The Axiological Structure of the Media-Political Text: Linguistic and Stylistic Aspect [Aksiologicheskaya struktura media-politicheskogo teksta: lingvostilisticheskii aspekt: avtoref. diss. ... d-r filol. nauk]*. Arkhangel'sk, 36 p.
 8. Matskiv, P. V. (2017), *The Language picture of the world in the context of related scientific concepts [Movna kartyna svitu v konteksti sumizhnykh naukovykh poniat]*. Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Ser.: Filolohichni nauky (movoznavstvo), №7, pp. 115–118.
 9. Serednytska, A. Ya. (2016), *The differences between conceptual world image and linguistic conceptualization of surrounding world [Vidminnosti mizh movnoiu i kontseptualnoiu kartynoiu svitu z pohliadu suchasnoho movoznavstva]*. Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Ser.: Filolohiia, Vyp. 21, pp. 69–72.
 10. Sodel, O. S. (2018), *The value picture of the world of English-speaking countries, embodied in anecdotes, and the specifics of its rendering translation [Tsinnisna kartyna svitu anhlomovnykh krain, utilena v anekdotakh, i spetsyfika yii peredachi pid chas perekladu]*. Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Ser.: Filolohiia, №34, T. 2, pp. 80–83.
 11. Solodilova, I., Perevalov, V. (2018), *The value picture of the world as an object of linguistic study [Tsennostnaya kartina mira kak ob'ekt lingvisticheskogo izucheniya]*. Filologiya. Seriya: Gumanitarnye nauki, №3, pp. 180–183.
 12. *Value picture of the world of the English-speaking society [Tsennostnaya kartina mira angloyazychnogo sotsiuma]/pod obshch. red. E.G. Khomyakovoy*. SPb: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2019, 204 p.
 13. Shestakova-Stukun, A. (2020), *[Pro variantnist frazeolohizmiv iz naimenuvanniamy hroshovykh odynyts]*. Naukovyi visnyk Uzhhorod'skoho universytetu. Seriya: Filolohiia, Vyp. 1 (43), pp. 294–298.
 14. Yakovlev, A. A. (2017), *Language worldview as a linguistic notion: review of recent russian works [Yazykovaya kartina mira kak lingvisticheskoe ponyatie: obzor rossiyskikh publikatsiy poslednikh let]*. Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo un-ta. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya, T. 15, №2, pp. 5–20.
 15. Kiklewicz A. *Polish and Russian School of Cultural Linguistics: Similarity and Differences of Approaches [Pol'skaya i russkaya shkoly kul'turnoy lingvistiki: skhodstvo i razlichie podkhodov]*. Przegląd Wschodnioeuropejski, 2019, X/2, pp. 273–292.

Є. М. Степанов,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства*

ДИСТАНЦІЙНЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті описано сучасні підходи до новітніх технологій онлайн-навчання іноземних мов. Проаналізовано розробки теоретичних і прикладних проблем створення та вдосконалення цих технологій. Визначено перспективні напрями роботи щодо вирішення актуальних проблем з метою виявлення оптимальних вимог до високотехнологічних інтерактивних посібників із вивчення іноземних мов і до підготовки викладачів і учнів роботи з ними.

Метою даного дослідження є пошук, ідентифікація, аналіз та визначення основних характеристик перспективних інноваційних онлайн-технологій навчання іноземних мов. Об'єктом дослідження є підручники, навчальні посібники та навчальні комплекси, призначені для дистанційного онлайн-навчання різноманітних іноземних мов із різними контингентами студентів. Предметом дослідження є як позитивний, так і негативний досвід вітчизняних та зарубіжних методистів щодо оптимізації прийомів і методів дистанційного он-лайн навчання іноземних мов. У процесі дослідження даної проблеми використовувалися такі методи збору та аналізу емпіричної інформації: натурний експеримент, моделювання, метод якісної характеристики навчального матеріалу, психолого-педагогічний та структурний методи, а також метод функційноо-прагматичного аналізу й описовий метод. У ході проведених досліджень було зроблено такі висновки: загальна «онлайн-технологія та цифровізація» освітнього процесу – це, по-перше, адаптивна реакція сучасного суспільства, у якому життя та здоров'я людини стали пріоритетом, на загрози безпеці, що виникає; по-друге, це результат пошуку шляхів скорочення матеріальних і часових витрат, пов'язаних з оволодінням знаннями, шляхом використання новітніх технічних розробок у сфері інформатизації та зв'язку. Значна роль в оновленні технологій відводиться адаптації універсальних інновацій до методичних традицій кожної країни, де сфери онлайн-мовної освіти різко розширилися. Зростає важливість підвищення кваліфікації викладачів та студентів, навчання їх ефективним способам роботи з новітніми освітніми онлайн-технологіями. Ці науково-методичні напрями роботи є перспективними в теоретичній і практичній площині.

Ключові слова: онлайн-навчання, методика, іноземні мови, навчальні технології, дистанційне навчання, удосконалення професійних знань і навичок.

Ye. M. Stepanov,
ScD, Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
General and Slavic Linguistics Department Professor

DISTANCE ONLINE LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES AS AN URGENT PROBLEM

The **purpose** of this study is to search, identify, analyze and determine the main characteristics of promising innovative online technologies for teaching foreign languages. The **object** of study are textbooks, study guides and educational complexes intended for remote online learning of various foreign languages with different contingents of students. The **subject** of the research is both positive and negative experience of domestic and foreign methodologists regarding the optimization of techniques and methods of foreign languages distance online learning. In the process of studying this problem, such **methods** of collecting and analyzing empirical information were used: a natural experiment, modeling, a method of qualitative characterization of the educational material, psychological-pedagogical and structural methods, as well as a method of functional-pragmatic analysis and a descriptive method. In the course of the conducted research, the following **conclusions** were made. The general “online technology and digitization” of the educational process is, firstly, an adaptive reaction of modern society, in which human life and health have become a priority, to emerging security threats; secondly, it is the result of finding ways to reduce material and time costs related to the acquisition of knowledge through the use of the latest technical developments in the field of informatization and communication. A significant role in technological updating is assigned to the adaptation of universal innovations to the methodical traditions of each country, where the spheres of online language education have expanded dramatically. The importance of improving the qualifications of teachers and students, training them in effective ways of working with the latest online educational technologies is growing. These scientific and methodological directions of work are promising in the theoretical and practical plane.

Key words: online learning, methodology, foreign languages, educational technologies, distance education improvement of professional knowledge and skills.

Постановка наукової проблеми і її актуальність. З 2020 року освіта України, як і інших країн світу, зіткнулася з викликами пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 та зумовленими нею карантинними захода-

ми, але зуміла швидко перебудуватися в режим онлайн-навчання за освітніми стандартами, які відповідають необхідному рівню знань, умінь та навичок. Завдяки досвіду і навичкам онлайн-викладання та викладання змішаного типу (офлайн і онлайн) педагоги України гідно відповідають на виклики воєнного часу. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена потребою детального вивчення феномену онлайн-навчання іноземних мов у сучасних умовах життя суспільства й обміну досвідом впровадження новітніх онлайн-технологій вивчення іноземних мов.

Аналіз попередніх і суміжних досліджень проблеми. Серед вадливих розробок у галузі технологій онлайн-навчання іноземних мов є роботи О. А. Бабелюк, М. А. Бовтенко, Н. Бьорна-Андерсена (Niels Bjorn-Andersen), Ю. О. Гузь, А. Інакі (Alejandro Inaki), О. В. Коляси, Н. О. Коляди, Л. А. Константинової, О. П. Кушлик, Д. Ледермана (Daug Lederman), А. А. Мелконян, А. І. Пенчевої, О. І. Руденко-Моргун, Ч. Санчес (Ciarrusta Sanchez), В. М. Смаглій, Н. Тодорової (Nelly Todorova), Л. І. Шаповалової [напр.: 6; 18; 23; 28; 29; 35; 37; 43; 45]. Дослідники зазвичай виокремлюють особливості використання такої форми роботи в певному кластері освіти. Нерідко висувають рекомендації щодо роботи онлайн на підготовчих курсах для складання вступних іспитів, іспиту на рівень володіння іноземною мовою, для оволодіння спеціальними знаннями з іноземної мови; для вивчення іноземних мов у загальноосвітній та вищій школі; підвищення професійної кваліфікації лінгвістів.

Метою цього дослідження є пошук, виявлення, аналіз і визначення основних характеристик перспективних інноваційних онлайн-технологій навчання іноземних мов. **Об'єктом** вивчення є підручники, навчальні посібники та навчальні комплекси, призначені для дистанційного онлайн-навчання різним іноземним мовам з різним контингентом учнів. **Предмет** дослідження – як позитивний, так і негативний досвід вітчизняних і зарубіжних методистів щодо оптимізації прийомів і методів дистанційного онлайн-навчання іноземних мов. У процесі дослідження проблеми використано **методи** збору й аналізу емпіричної інформації: природний експеримент, моделювання, метод якісної характеристики матеріалу, психолого-педагогічний і структурний методи, – а також метод функційно-прагматичного аналізу й описовий метод.

Виклад основного матеріалу. З початку XXI ст. питання розвитку онлайн-технологій у дистанційному навчанні цікавили насамперед інклюзивну педагогіку. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», № 2541-VIII від 6.09.2018 р., набрав чинності 13.10.2018 р. Проте перший проект інклюзивної освіти в Україні було впроваджено у 2001 р. Це стало початком розробки підходів, напрямів, методів, форм навчання

різних категорій осіб з ОМЗ (обмеженими можливостями здоров'я). Уже на старті цієї роботи увагу приділяли як інтеграційним методикам (навчання з повноцінними за здоров'ям особами), так і методикам дистанційного онлайн-навчання.

Сьогодні онлайн-навчання активно поширюється як одна з форм викладання іноземних мов носіями із країн поширення цих мов. Така форма подання мовлення реальних носіїв не є новою. В Інтернеті 1990-х – поч. 2000-х рр. блогери-мовники пропонували записи уроків за шаблонами технік презентації телеуроків, відомих з 1960-х років. Недоліком цих уроків є відсутність швидкого та надійного зворотного зв'язку з викладачем. Сучасні уроки такого типу найчастіше розміщують у YouTube, де передбачено зворотний зв'язок за допомогою коментарів і електронної пошти. З розвитком інтернет-телефонії та появою програми Skype (2003), а пізніше й інших платформ, було усвідомлено, що дистанційне навчання може розвиватися як онлайн-навчання, конкуруючи з офлайн-навчанням за його вартістю, обсягом знань і якістю. Сьогодні працює багато інших платформ для проведення групових та індивідуальних онлайн-занять, напр.: Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Tencent Meeting, Voov Meeting, Click Meeting, My Own Conference, Webinar, Big Marker Webinars, Zoho Meeting, Go To Webinar, Adobe Connect і т.д.

Фахівці усвідомлюють, що сьогоденні обмеження дали поштовх вирішенню методичних питань, які тривалий час не вирішувалися, бо традиційною є думка про якісну освіту лише за умов живого спілкування викладача й учня. У сучасному світі найбільшу меліоративність і практичне застосування у міжнародних відносинах набула англійська мова, бо чисельність методичних досліджень у галузі її викладання як іноземної є найбільшою. Значну увагу приділяють також технологіям дистанційного онлайн викладання іспанської, китайської, німецької, португальської, російської, французької мов як іноземних. Розвиток комп'ютерної лінгводидактики дає змогу методистам експериментувати, впроваджуючи в практику перспективні інновації, оптимізуючи, тим самим, роботу над основним завданням лінгводидактики – формувати та розвивати комунікативно-мовленнєві компетенції учнів.

Матеріали спеціалізованих видань і доповіді на конференціях різних рівнів свідчать про наявність кількох напрямів досліджень: 1) визначення місця й ролі онлайн-навчання іноземних мов в освітньому просторі суспільства; 2) впровадження інновацій онлайн-навчання у традиційні технології навчання іноземних мов; 3) пошук нових технологічних можливостей дистанційного навчання на онлайн-платформах; 4) навчання вчительського та професорсько-викладацького складу кваліфікованої роботи в рамках нових технологій, розробка системи співробітництва та взаємодії фахівців, за-

йнятих процесом такої навчальної діяльності; 5) розробка прийомів оптимізації процесів засвоєння учнями нових технологій, що застосовуються у навчальному процесі, та спроби їх стандартизації з метою універсалізації використання; 6) створення спеціалізованих навчальних посібників для дистанційного онлайн-навчання [25].

Запропонована типологізація дослідницьких напрямів спирається на функційно-цільовий аналіз результатів роботи вчених і практиків. Крім досліджень, що мають вузькі цілі, проводять системні та комплексні дослідження. Наприклад, дослідження можливостей використання тривимірних соціальних мереж з метою моделювання оптимальних способів подання та засвоєння навчального матеріалу було розпочато з метою пошуку нових технологічних можливостей дистанційного навчання на онлайн-платформах, які дають можливість створювати «віртуальні світи». Наразі воно доповнене спостереженнями, які можна віднести до всіх зазначених напрямів.

Майкл Мур (Michael G. Moore) та Грег Кірслі (Greg Kearsley), моделюючи систему дистанційної освіти в рамках першого напрямку, припустили, що вона містить низку підсистем (викладання та навчання; розробка курсів і програм; технологічна інфраструктура; інституційне управління й політика) і сама вбудована у більші системи (у національні системи освіти) за деякими ознаками [26]. Системний погляд, на думку М. Мура та Г. Кірслі, — найкращий спосіб зрозуміти та досягти результатів у практиці дистанційної освіти [40]. Саме тому автори у своєму дослідженні, представляючи та пояснюючи зазначені вище підсистеми в системі дистанційної освіти, моделюють також способи структурування та змістовного наповнення курсів у програмах і навчальних матеріалах нового типу, розробляють ефективні способи управління навчальним процесом і оптимізації засвоєння пропонованого матеріалу учнями за умов дистанційного навчання.

2008 року НМО «The ANGEL Learning Isle» (США) запропонувало принципи електронного навчального посібника, що працює на основі керованих ситуацій, «The Power of Virtual Worlds in Education: The Second Life Primer and Resource for Exploring the Potential of Virtual Worlds to Impact Teaching and Learning» [27]. Аналогічні розробки проводять Ч. Венкель (Charles Wenkel) і Дж. Кінгслі (Jan Kingsley), напр.: «Higher Education in Virtual Worlds: Teaching and Learning in Second Life (International Perspectives on Education and Society)» [47]. Віртуальні світи тут представлені як новий інтерфейс для групових зустрічей, співпраці, рольових ігор і моделювання ситуацій у процесі навчання.

Відомо, що віртуальне (друге) життя, на відміну від реального, можна програмувати безліччю варіантів будь-якої ситуації. Навчання у Second Life уже півтора десятиліття методисти і педагоги розглядають як найважливіший вид навчання, оскільки в умовах такого навчання віртуальний до-

свід може бути доведений до досконалості для його успішного використання в реальному – першому – житті (First Life). Проби й помилки аналізують і виправляють, і це не відбивається на долі учнів у реальному житті. Широка варіативність дає змогу «прожити життя» різних персонажів, самостійно усвідомлювати наслідки прийнятих рішень, багаторазово повторювати оптимальну ситуацію, експериментуючи в різних ситуаціях її реалізації. Той, хто навчається в Second Life, набуває як теоретичних знань, так і навичок їх використання в різних умовах і ситуаціях [26]. Методисти вказують також на економічну вигоду й екологічну користь дистанційного онлайн-навчання для суспільства [47]: знято ризик поширення інфекційних захворювань, а в умовах воєнних дій зменшується травмонебезпека; знижуються витрати на транспорт, заощаджується паливо.

С. С. Пашковська у 2020–2021 рр. провела експеримент щодо встановлення залежності рівня оволодіння іноземними мовами учнів комунікативно-мовленнєвого та когнітивно-лінгвістичного типів від форм роботи: за умов безпосереднього спілкування з викладачем в аудиторії або за умов дистанційного онлайн-навчання на доступних інтернет-платформах. Виявилося, що в умовах дистанційного онлайн-навчання близько 20 % учнів когнітивно-лінгвістичного типу, яких на традиційному уроці в аудиторії «обганяють» учні комунікативно-мовленнєвого типу, покращили результати в оволодінні мовою. У свою чергу, деякі учні комунікативно-мовленнєвого типу, охоче вступаючи в розмову в умовах живого спілкування в аудиторії, втрачають інтерес до комунікації на онлайн-заняттях, поводять себе замкнуто [22, с. 94–95].

Методики викладання іноземних мов різноманітні, оскільки враховують чинники, що впливають на рівень і обсяг досліджуваного матеріалу та створення нових технологій. Серед цих факторів – мотивація учнів у їхній роботі із засвоєння іноземної мови, умови роботи, психофізіологічні особливості та культурні традиції учнів і вчителів, досвід роботи викладачів, ступінь близькості мови вивчення та рідної мов, традиції та переваги у виборі однієї методики навчання певної мови чи набору цих методик, інші чинники.

У розробці та впровадженні нових технологій навчання важливий, як і у лікарів, принцип «не нашкодь». Саме тому введення нових методик і методичних прийомів у навчанні іноземних мов у звичайних умовах впроваджується повільно, подекуди консервативно, і проходить інтеграційну стадію діджиталізації, на якій традиційні форми й методики навчання пристосовують до інноваційних засобів онлайн-навчання. Найбільш перспективними на новому рівні технології викладання іноземних мов ми вважаємо методики моделювання та трансформації мовних систем і окремих мовних форм у створенні й функціонуванні «віртуальних світів». Чимало нових можливостей набуває методика проведення рольових ігор, виробляють стратегії інтеграції до онлайн-навчання мультимедіа технологій [напр.: 17], відеома-

теріалів [напр.: 16]; зіставляють специфіку обміну вербальними та невербальними сигналами за умов онлайн і офлайн навчання [напр.: 46]. Стратегії інтеграції досягнень, що існують у різних методиках викладання іноземних мов, в онлайн-навчання активно розробляють психологи, лінгвісти, методисти-практики, фахівці ІТ-технологій. Серед таких досліджень варто відзначити розробку прийомів підвищення мотивації учнів під час навчання онлайн і способів подолання труднощів гібридного навчання, способів застосування наявного інтерактивного контенту й таксономії Бенджаміна Блума у процесі розвитку комунікативної активності й вербальної креативності учнів. Важливим є також пошук оптимальних методів і прийомів навчання фонетиці та граматиці під час аудіювання та говоріння, засвоєння стилістичних правил письмового та усного мовлення в навчальному, науковому, діловому, офіційному дискурсах. Значну роль у процесі технологічного оновлення відводять пристосуванню універсальних інновацій до методичних традицій кожної країни, де різко розширилися сфери мовної онлайн-освіти [напр.: 29; 36; 23].

Новизна результатів – невід’ємна складова будь-яких успішних досліджень. Крім нової методики створення та функціонування «віртуальних світів» (virtual worlds)/другого (= паралельного) життя (Second Life), інноваційними є загальні підходи до технологій та ігрових технік тривимірних віртуальних світів в онлайн-навчанні іноземних мов [1; 7; 8], дослідження можливостей і ролі аватар-опосередкованої діяльності в таких віртуальних світах [напр.: 4; 5], у тому числі під час здійснення літературного аналізу творів [напр.: 38]. Існують приклади ефективної розробки нових технологій масових відкритих онлайн-курсів, які відомі поміж фахівців як технології MOOCs (Massive Open Online Courses) [напр.: 20]. Новий технологічний підхід проявляє себе в такій процедурі електронної лінгводидактики як мультимедійна вправа, що пропонується як засіб оптимізації онлайн-навчання іноземних мов [напр.: 15]. Крім того, лінгвісти активно шукають нові цифрові формати та відповідні критерії ефективності онлайн-навчання іноземних мов в умовах віртуального освітнього середовища [23].

Чимало розробок присвячено удосконаленню знань і навичок викладачів іноземних мов для ефективної роботи в умовах дистанційного онлайн-навчання на інтернет-платформах [напр.: 2; 19; 34; 23]. Деякі заклади сфери освіти та науки організують семінари, вебінари, курси з підвищення кваліфікації шкільних учителів і викладачів вишів у сфері методики та технологій онлайн-навчання іноземних мов тривалістю від кількох днів до кількох місяців, напр.: вебінар «Використання ІКТ для організації групової роботи на уроках РМІ» (О. М. Пуляєвська); Республіканський науково-практичний семінар «Проблеми онлайн-викладання філологічних дисциплін у вищій школі» (вересень 2021 р., кафедра загального та слов’янського мовознав-

ства ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна) та інші. Набули популярності безкоштовні чотиритижневі (7 модулів) онлайн-курси Coursera/Learning to Teach Online (Університет Нового Південного Уельсу, м. Сідней, Австралія). Заняття проводяться англійською мовою з можливістю вибору субтитрів ще 8 мовами: арабською, в'єтнамською, іспанською, італійською, німецькою, португальською, російською та французькою [30]. Фахівці Гельсінського університету розробили та впроваджують у вільному доступі навчальні програми для засвоєння основ програмування штучного інтелекту Home – MOOC.fi [39]. У США працює онлайн-платформа Teachable, де можна розмістити розроблені онлайн-курси з різних дисциплін і для різних категорій учнів [44]. Методисти-мовники всього світу перебувають у стані пошуку змісту та нових форм здобуття навичок ефективного дистанційного онлайн-викладання. Крім того, важливим є не лише вміння самим працювати з електронними засобами навчання, а й передати його учням.

Перспективним є вивчення питань розвитку самоосвітньої та соціокультурної компетенції учнів за умов дистанційного онлайн-навчання [напр.: 9; 12], використання інтернет-матеріалів різних жанрів у навчальних цілях і засвоєння навичок володіння іноземними мовами із застосуванням різних комп'ютерних технологій [напр.: 21; 23; 24]. Чималу роль відіграє створення посібників з інструкціями, правилами, порадами учням з метою допомогти в ефективному засвоєнні навчального матеріалу, запропонованого для дистанційного вивчення на онлайн-заняттях. Такі посібники створюють, проте постійне оновлення технологій потребує більш гнучкого та швидкого оновлення посібників.

Більшість навчального матеріалу, який використовують сьогодні в процесі вивчення іноземних мов на онлайн-платформах, є паперово-електронними гібридами: паралельно функціують підручники та навчальні матеріали інших жанрів на паперовому й електронному носіях. Зразком все ж таки вважають друкований продукт. Креативні педагоги нерідко доповнюють матеріал власними розробками для всіх учнів і індивідуальними та контрольними завданнями, трансформуючи первісний варіант у своєрідний навчальний комплекс, частина матеріалу якого представлена лише в електронному вигляді та може мобільно оновлюватись. Авторські колективи зазвичай проводять моніторинг своїх підручників і, за потребою, пропонують мобільні програми, періодично оновлюючи і доповнюючи їх [напр.: 10; 11; 48].

Однією з найсучасніших спеціалізованих навчальних систем можна вважати «Podcast Français facile» [42] для вивчення французької мови. Зміст цього навчального комплексу періодично оновлюють. Автори працюють зараз над створенням на базі комплексу умов використання технології тривимірних віртуальних світів. На нашу думку, неможливо успішно користуватися ІТ-технологіями для вивчення іноземних мов, не оволодів-

ши традиційними технологіями. З початку 2000-х років у науковій літературі з'являються дослідження, в яких пропонуються теоретичні засади та проекти створення посібників та систем для онлайн-навчання. Найбільш авторитетним став посібник О. І. та І. О. Башмакових [3], у якому викладено методологію розробки комп'ютерних підручників і навчальних систем. Основну увагу автори приділяють стадії концептуального проектування. На цьому етапі формують вигляд продукту, визначають його змістовну спрямованість, специфікують функції та основні характеристики, виробляють принципи дидактичні та програмно-технічні рішення. Автори пропонують принципи та способи структуризації навчального матеріалу, моделі, що описують порядок навігації за його структурними одиницями, прийоми комп'ютерної дидактики, методи й алгоритми контролю знань, методику вибору інструментальних засобів розробки, моделі та методи генерації навчально-тренувальних завдань, цінні рекомендації.

У збірнику матеріалів китайських педагогів (2020) [33] представлено поради щодо організації, форм і змісту онлайн-викладання. Авторський колектив із Колорадського університету в Боулдері створив і періодично оновлює електронний підручник-довідник для викладачів [41]. У ньому подають нові результати спостережень, поради щодо покращення онлайн-викладання. У наукових і методичних журналах найбільш дискусійним у рамках досліджуваної нами проблеми є питання про оптимальний формат і якість навчальних систем, підручників, навчальних посібників, окремих матеріалів, що пропонуються для дистанційного онлайн-навчання різних мов [напр.: 13 та ін.]. Подібні дискусії допомагають прискорити роботу щодо створення оптимально необхідних навчальних матеріалів.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, вивчення проблеми становлення та розвитку технологій онлайн-навчання нового покоління свідчить про те, що загальна «онлайн-технологізація» освітнього процесу є, по-перше, адаптивною реакцією сучасного суспільства, в якому пріоритетними стали життя та здоров'я людини, на виниклі загрози безпеці; по-друге, – результатом пошуку шляхів зниження матеріальних і часових витрат щодо придбання знань за рахунок використання новітніх технічних розробок у галузі інформатизації та зв'язку. Незважаючи на складності освоєння, консерватизм освітніх традицій, новітні технології онлайн-навчання допомагають у складній ситуації стабілізувати навчальний процес і домагатися у нових реаліях засвоєння знань і навичок, передбачених програмами навчання.

Багато сучасних розробок, які стосуються створення ефективних способів дистанційного онлайн-навчання іноземних мов, свідчать про новизну результатів і перспективність цього напрямку теоретичних досліджень і методичної роботи.

Важливим і перспективним є також пошук оптимальних методів і прийомів онлайн-навчання фонетики та граматики у процесі аудіювання і говоріння, засвоєння стилістичних правил писемного й усного мовлення в навчальному, науковому, діловому, офіційному дискурсах. Значне місце у технологічному оновленні відводять пристосуванню універсальних інновацій до методичних традицій кожної країни, де різко розширилися сфери мовної онлайн-освіти. Серйозна увага має приділятися проблемам взаємодії людини і електронної техніки у проектуванні інтерактивності в цифрових навчальних середовищах, різних інтерфейсах. Зростає значущість підвищення кваліфікації педагогів і учнів, навчання їх ефективним способам роботи з новітніми навчальними онлайн-технологіями. Перспективною стає розробка програм із формування та розвитку у викладачів і учнів умінь і навичок роботи з інтерактивними навчальними комплексами нового покоління.

Література

1. *Азимов Э. Г., Жильцов В. А.* Использование технологий виртуальных миров в дистанционном обучении РКИ. *Русский язык за рубежом*. Москва, 2016. № 4 (257). С. 111–116.
2. *Азимов Э. Г.* Изучение методики преподавания РКИ в массовых открытых онлайн-курсах повышения квалификации. *Русский язык за рубежом*. Москва, 2017. № 4 (263). С. 12–18.
3. *Башмаков А. И., Башмаков И. А.* Разработка компьютерных учебников и обучающих систем. Москва : Филинь, 2003. 616 с.
4. *Белозёров С. А.* Аватар-опосредованная деятельность и виртуальные миры. *Дистанционное и виртуальное обучение*. 2014. № 9. С. 37–52.
5. *Белозёров С. А.* Виртуальные миры : анализ содержания психологических эффектов аватар-опосредованной деятельности. *Экспериментальная психология*. Москва : Московский городской психолого-педагогический университет, 2015. Т. 8. № 1. С. 94–105.
6. *Бовтенко М. А., Гарцов А. Д., Ельникова С. И., Жуков Д. О., Руденко-Моргунов О. И.* Компьютерная лингводидактика : теория и практика : Курс лекций. Москва : Изд-во РУДН, 2006. 211 с.
7. *Богомолов А. Н.* Научно-методическая разработка виртуальной языковой среды дистанционного обучения иностранному (русскому) языку : автореф. дис. ... докт. пед. наук. Москва, 2008. 43 с.
8. *Великосельский О. А.* Использование технологии трёхмерных виртуальных многопользовательских миров при обучении русскому языку как иностранному : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербург, 2004. 24 с.
9. *Губанова И. В.* Развитие самообразовательной компетенции обучающихся в электронной образовательной среде по иностранному языку.

- Современные методы и технологии преподавания иностранных языков* : сб. науч. статей. Чебоксары : Чувашский гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева, 2019. С. 376–379.
10. Гусева И. С., Румянцева Н. М. Russian for Beginners : Мультимедийное приложение для Apple iOS к печатному учебнику «Интенсивный курс русского языка». Москва : Дрофа, 2013. 159 с. URL : <https://itunes.apple.com/us/app/russian-for-beginners/id600377081?mt=8/>; <http://www.drofa.ru/news/251.htm/>
 11. Гусева И. С., Румянцева Н. М. Easy Russian. Мультимедийное приложение для Apple iOS к печатному учебнику «Интенсивный курс русского языка». Москва : Дрофа, 2013. 159 с. URL : [https://itunes.apple.com/ru/app/easy-russian/id627866279?mt=8](https://itunes.apple.com/ru/app/easy-russian/id627866279?mt=8;); <http://www.drofa.ru/news/251.htm/>
 12. Данилова М. Л., Семёнова Е. С. Эффективность использования Интернет-ресурсов в процессе формирования социокультурной компетенции. *Современные методы и технологии преподавания иностранных языков* : сб. науч. статей. Чебоксары : Чувашский гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева, 2019. С. 380–384.
 13. Дунаева Л. А., Руденко-Моргун О. И., Частных В. В. Электронная книга или интерактивный коммуникативный учебник? *Вестник ЦМО МГУ*. Москва, 2001. № 2. С. 68–72.
 14. Жильцов В. А. Компьютерное моделирование языковой среды в дистанционном обучении РКИ (уровни А2–В1) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 2019. 20 с.
 15. Зубарева Ю.М. Мультимедийное упражнение как новая структурная единица методической организации учебного материала в практике обучения РКИ : дис. ... канд. пед. наук. Тула, 2017. 243 с.
 16. Каширцева Т. Б., Соловьёва Т. А. Видеоматериалы на занятиях по РКИ : развитие коммуникативной компетенции в иностранной аудитории. *Молодой учёный*. 2016. № 13-2 (117). С. 43–45.
 17. Кацук С. М. Стратегия интеграции мультимедиа технологий в систему языкового образования (на примере обучения французскому языку) : дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 2014. 427 с.
 18. Константинова Л. А., Зубарева Ю. М., Пронина Е. В. Электронный учебник РКИ – современный образовательный ресурс нового поколения : монография. Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2014. 92 с.
 19. Макеева С. Н. Массовые открытые онлайн-курсы в профессиональной подготовке учителя английского языка. *Иностранные языки в школе*. 2015. № 4. С. 45–50.
 20. Мецеракова О. И. Технологии МООСs и их использование при организации смешанного обучения. *Дистанционное и виртуальное обучение*. 2016. № 3. С. 18–29.

21. *Мурзагулова И. Ш.* Использование мобильных приложений как средство совершенствования иноязычных лексических навыков в школе. *Современные методы и технологии преподавания иностранных языков* : сб. науч. статей. Чебоксары : Чувашский гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева, 2019. С. 393–401.
22. *Пашиковская С. С.* Как подставить плечо, а не подножку студентам во время онлайн-обучения русскому языку как иностранному. *Русистика*. Москва : РУДН, 2021. Т. 19. № 1. С. 85–101. DOI: 10.22363/2618-8163-2021-19-1-85-101.
23. Программа Международной научно-практической конференции «Возможности и проблемы онлайн-обучения русскому языку в мировом образовательном процессе в эпоху пандемии» (Ун-т Пулы им. Юрая Добрилы, г. Пула, Хорватия, 1–3.12.2020. 14 с.
24. *Сокеркина О. В., Золотун Д. В.* Интернет-блоги в обучении иностранным языкам. *Современные методы и технологии преподавания иностранных языков* : сб. науч. статей. Чебоксары : Чувашский гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева, 2019. С. 402–408.
25. *Степанов Е. Н.* Исследовательские векторы современной онлайн-технологизации процесса обучения иностранным языкам. Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов : зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора педагогічних наук, професора В. Л. Скалкіна (12 квітня 2022 року). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. С. 264–269.
26. *Степанова С. Е.* Антропоцентризм технологій «виртуальних миров» в онлайн-обученні іноземними мовами. Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов : зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора педагогічних наук, професора В. Л. Скалкіна (12 квітня 2022 року). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. С. 269–273.
27. *Antonacci D., DiBartolo S. & others.* The Power of Virtual Worlds in Education : A Second Life Primer and Resource for Exploring the Potential of Virtual Worlds to Impact Teaching and Learning. *ANGEL Learning Isle Steering Committee*. Inc. White Paper, July 2008. 8 p. URL : <http://edtc6325group2coopproject.pbworks.com/w/file/etch/78728054/The%20Power%20of%20Virtual%20Worlds%20in%20Education.pdf>
28. *Babelyuk O. A.* Higher Education in Cyber Society: Pros and Cons. Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація. Одеса : Фенікс, 2019. С. 22–24.
29. *Babelyuk O. A., Koliassa O. V., Kushlyk O. P., Smaglyi V. M.* Using Distance EdTech for Remote Foreign Language Teaching During the COVID-19 Lockdown in Ukraine. *Arab World English Journal. Special Issue on the English Language in Ukrainian Context*. 2020. November. P. 4–15. DOI :

<https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.1/>

30. Coursera/Learning to Teach Online («Учимся онлайн-преподаванию»). URL : <https://ru.coursera.org/courses?query=online%20teaching/>; <https://www.coursera.org/learn/teach-online/>
31. *Heiduschke S.* Der virtuelle Bachelor : Deutsch studieren online. *IDV–Magazin*. 2019, Juni. Nr. 95. P. 41–45.
32. *Heiduschke S., Prats D.* Building and Sustaining Language Degrees Online: The Case of German and Spanish. *Online Language Teaching Research : Pedagogical, Academic and Institutional Issues*. Corvallis, OR : Trysting Tree Books, 2017. P. 151–172. DOI : 10.5399/osu.ubi1/
33. *Huang R. H., Liu D. J., et al.* Handbook on facilitating flexible learning during educational disruption: The Chinese experience in maintaining undisturbed learning in COVID-19 outbreak. Beijing : Smart Learning Institute of Beijing Normal University, 2020. URL : <http://www.alecso.org/nsite/images/pdf/1-4-2.pdf/>
34. *Janssen A.* The Feasibility of Foreign Language Online Instruction During the Covid-19 Pandemic : A Qualitative Case Study of Instructors' and Students' Reflections. *International Education Studies*. Canadian Center of Science and Education, 2021. Vol. 14, No 4. DOI : 10.5539/ies.v14n4p93/
35. *Kolyada N., Shapovalova L., Guz Y., & Melkonyan A.* Distance Learning of a Foreign Language – Necessity or Future. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*. 2021. Issue 16(04). P. 167–187. DOI : 10.3991/ijet.v16i04.18299.
36. *Kozarenko O.* Enseignement à distance lors de la pandémie de COVID-19 : enjeux d'enseignants de français langue étrangère (FLE) de Russie. *Formation et profession*. 2020. Vol. 28. Nr 4, Special. P. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.18162/fp.2021.731>.
37. *Lederman D.* Growth for Online Learning. Inside Higher Education. URL: <https://www.insidehighered.com/news/2013/01/08/survey-finds-online-enrollments-slow-continue-grow#.UTpqK6RUk3B.delicious/> (Retrieved 12 March 2022).
38. *McAleer Balkun M., Zedeck M., Trotta H.* Literary Analysis as Serious Play in Second Life. *Higher education in virtual worlds : teaching and learning in second life*. USA : Emerald Group Publishing Limited, 2009. P. 141–159.
39. MOOC.fi : High-quality, open, and free courses for everyone. University of Helsinki, 2022. Available at : <https://www.mooc.fi/en/>
40. *Moore M. G., Kearsley G.* Distance education: a systems view of online learning. Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning, 2012. 361 p.
41. *O'Keefe L., Rafferty J., Gunder A., Vignare K.* Delivering high-quality instruction online in response to COVID-19 : Faculty playbook. Every Learner Everywhere. Boulder, CO, 2020. May 18. URL : <http://www.everylearnereverywhere.org/resources/>

42. Podcast Français facile.com : apprendre le Français facilement : Cycle de tutoriels interactifs. URL : <https://www.podcastfrancaisfacile.com/> (Récupéré : 20 mars 2022).
43. Sanchez C., Inaki A. EdTech Knowledge Pack on Remote Learning Response to COVID-19. 2020. URL : <http://pubdocs.worldbank.org/en/925611587160522864/KnowledgePack-COVID19-RemoteLearning-LowResource-EdTech/> (Retrieved 20 February 2022).
44. Teachable. URL : <https://teachable.com/teach-online/> (Retrieved 23 February 2022).
45. Todorova N., Bjorn-Andersen N. University learning in times of crisis : The role of IT. *Accounting Education*. 2011. No 20 (6). P. 597–599. DOI : 10.1080/09639284.2011.632913.
46. Walther J., Loh T., Granka L. (2005). Let me count the ways: The interchange of verbal and nonverbal cues in computer-mediated and face-to-face affinity. *Journal of Language and Social Psychology*. 2005. Vol. 24 (1). P. 36–65.
47. Wenkel Ch., Kingsley J. Higher education in virtual worlds : teaching and learning in Second Life (international perspectives on education and society). Bingley, UK : Emerald Group Publishing Limited, 2009. 259 p.
48. Wiatr-Kmieciak M., Wujec S. Вот и мы : Мультимедийное приложение для мультибуков к печатному учебнику. Warszawa : Szkolne PWN Sp. z o. o., 2012. URL : www.wszpwn.com.pl/

References

1. Azimov, E. G., Zhil'tsov, V. A. (2016), “The use of virtual world technologies in distance learning of Russian as a foreign language”, *Russian language abroad* [*Ispol'zovaniye tekhnologiy virtual'nykh mirov v distantsionnom obuchenii RKI*], *Russkiy yazyk za rubezhom*, Moscow, No. 4 (257), pp. 111–116.
2. Azimov, E. G. (2017), “Studying the methods of teaching Russian as a foreign language in mass open online courses for advanced training”, *Russian language abroad* [*Izucheniye metodiki prepodavaniya RKI v massovykh otkrytykh onlayn-kursakh povysheniya kvalifikatsii*], *Russkiy yazyk za rubezhom*, Moscow, No. 4 (263), pp. 12–18.
3. Bashmakov, A. I., Bashmakov, I. A. (2003), *Development of computer textbooks and training systems* [*Razrabotka komp'yuternykh uchebnikov i obuchayushchikh sistem*], Filin Publ. House, Moscow, 616 p.
4. Belozеров, S. A. (2014), “Avatar-mediated activity and virtual worlds”, *Distance and virtual learning* [*Avatar-oposredovannaya deyatelnost' i virtual'nyye miry*], *Distantsionnoye i virtual'noye obucheniye*], No. 9, pp. 37–52.
5. Belozеров, S. A. (2015), “Virtual worlds : content analysis of the psychological effects of avatar-mediated activity”, *Experimental psychology* [*Virtual'nyye miry : analiz sodержaniya psikhologicheskikh effektivov avatar-oposredovan-*

- noy deyatel'nosti", *Eksperimental'naya psikhologiya*], Moscow City Psychological and Pedagogical University, Moscow, Vol. 8, No. 1, pp. 94–105.
6. Bovtenko, M. A., Rudenko-Morgun, O. I. et al. (2006), *Computer linguodidactics : theory and practice : Course of lectures [Komp'yuternaya lingvodidaktika : teoriya i praktika : Kurs lektsiy]*, RUDN Publ., Moscow, 211 p.
 7. Bogomolov, A. N. (2008), *Scientific and methodological development of a virtual language environment for distance learning in a foreign (Russian) language : Synopsis [Nauchno-metodicheskaya razrabotka virtual'noy yazykovoy sredy distantsionnogo obucheniya inostrannomu (russkomu) yazyku : avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk]*, Moscow, 43 p.
 8. Velikosel'sky, O. A. (2004), *Using the technology of three-dimensional virtual multi-user worlds in teaching Russian as a foreign language : Synopsis [Ispol'zovaniye tekhnologii trëkhmernykh virtual'nykh mnogopol'zovatel'skikh mirov pri obuchenii russkomu yazyku kak inostrannomu : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk]*, St. Petersburg, 24 p.
 9. Gubanova, I. V. (2019), *"Development of self-educational competence of students in the electronic educational environment in a foreign language", Modern methods and technologies of teaching foreign languages : Collection of scientific articles ["Razvitiye samoobrazovatel'noy kompetentsii obuchayushchikhsya v elektronnoy obrazovatel'noy srede po inostrannomu yazyku"]*. *Sovremennyye metody i tekhnologii prepodavaniya inostrannykh yazykov : sb. nauch. statey*, Chuvash I. Ya. Yakovlev State Ped. Univ., Cheboksary, pp. 376–379.
 10. Guseva, I. S., Rumyantseva, N. M. (2013), *Russian for Beginners : A multimedia application for Apple iOS for the printed textbook "Intensive Russian Language Course" [Russian for Beginners: Mul'timediynoye prilozheniye dlya Apple iOS k pechatnomu uchebniku «Intensivnyy kurs russkogo yazyka»]*, Drofa Publ. House, Moscow, 159 p. URL : <https://itunes.apple.com/us/app/russian-for-beginners/id600377081?mt=8/>; <http://www.drofa.ru/news/251.htm/>
 11. Guseva, I. S., Rumyantseva, N. M. (2013), *Easy Russian. Multimedia application for Apple iOS for the printed textbook "Intensive Russian Language Course" [Easy Russian. Mul'timediynoye prilozheniye dlya Apple iOS k pechatnomu uchebniku «Intensivnyy kurs russkogo yazyka»]*, Drofa Publ. House, Moscow, 159 p. URL : [https://itunes.apple.com/ru/app/easy-russian/id627866279?mt=8/](https://itunes.apple.com/ru/app/easy-russian/id627866279?mt=8;); <http://www.drofa.ru/news/251.htm/>
 12. Danilova, M. L., Semyonova, E. S. (2019), *Efficiency of using Internet resources in the process of forming socio-cultural competence. Modern methods and technologies of teaching foreign languages: Collection of scientific articles ["Effektivnost' ispol'zovaniya Internet-resursov v protsesse formirovaniya sotsiokul'turnoy kompetentsii"]*, *Sovremennyye metody i tekhnologii prepodavaniya inostrannykh yazykov : sb. nauch. Statey*. Chuvash I. Ya. Yakovlev State Pedagogical Univ., Cheboksary, pp. 380–384.

13. Dunaeva, L. A., Rudenko-Morgun, O. I., Chastnykh, V. V. (2001), “*Electronic book or interactive communicative textbook?*”, *Bulletin of CMD of Moscow State University* [“*Elektronnaya kniga ili interaktivnyy kommunikativnyy uchebnik?*”, *Vestnik TsMO MGU*], Moscow, No. 2, pp. 68–72.
14. Zhil'tsov, V. A. (2019), *Computer modeling of the language environment in distance learning of Russian as a foreign language (levels A2–B1)* : Synopsis [Komp'yuternoye modelirovaniye yazykovoy sredy v distantsionnom obuchenii RKI (urovni A2–V1) : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk], Moscow, 20 p.
15. Zubareva, Yu. M. (2017), *Multimedia exercise as a new structural unit of the methodological organization of educational material in the practice of teaching Russian as a foreign language* : Thesis [Mul'timediynoye uprazhneniye kak novaya strukturnaya yedinitsa metodicheskoy organizatsii uchebnogo materiala v praktike obucheniya RKI : dis. ... kand. ped. nauk], Tula, 243 p.
16. Kashpireva, T. B., Solov'yeva, T. A. (2016), “*Video in Russian as a foreign language classes : development of communicative competence in a foreign audience*”, *Young scientist* [“*Videomaterialy na zanyatiyakh po RKI : razvitiye kommunikativnoy kompetentsii v inostrannoy auditoria*”]. *Molodoy uchënyy*. No. 13-2 (117). pp. 43–45.
17. Kashchuk, S. M. (2014), *Strategy for integrating multimedia technologies into the system of language education (on the example of teaching French)* : Thesis [Strategiya integratsii mul'timedia tekhnologiy v sistemu yazykovogo obrazovaniya (na primere obucheniya frantsuzskomu yazyku) : dis. ... d-ra ped. nauk], Moscow, 427 p.
18. Konstantinova, L. A., Zubareva, Yu. M., Pronina, E. V. (2014), *Electronic textbook RFL – a modern educational resource of a new generation* : monograph [Elektronnyy uchebnik RKI – sovremennyy obrazovatel'nyy resurs novogo pokoleniya : monografiya], Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 92 p.
19. Makeeva, S. N. (2015), “*Massive open online courses in the professional training of an English teacher*”, *Foreign languages at school* [“*Massovyye otkrytyye onlayn-kursy v professional'noy podgotovke uchitelya angliyskogo yazyka*”]. *Inostrannyye yazyki v shkole*, No. 4, pp. 45–50.
20. Meshcheryakova, O. I. (2016), “*MOOCs technologies and their use in blended learning*”, *Distance and virtual learning* [“*Tekhnologii MOOCs i ikh ispol'zovaniye pri organizatsii smeshannogo obucheniya*”]. *Distantsionnoye i virtual'noye obucheniye* No. 3, pp. 18–29.
21. Murzagulova, I. Sh. (2019), “*The use of mobile applications as a means of improving foreign language lexical skills at school*”, *Modern methods and technologies of teaching foreign languages* : Coll. of sci. articles [“*Ispol'zovaniye mobil'nykh prilozheniy kak sredstvo sovershenstvovaniya inoyazychnykh leksicheskikh navykov v shkole*”], *Sovremennyye metody i*

- tehnologii prepodavaniya inostrannykh yazykov : sb. nauch. Statey. Chuvash I. Ya. Yakovlev State Pedagogical Univ., Cheboksary, pp. 393–401.
22. Pashkovskaya, S. S. (2021), “How to lend a shoulder, not a bandwagon, to students during online teaching of Russian as a foreign language”, *Russian Studies [“Kak podstavit' plecho, a ne podnozhku studentam vo vremya onlayn-obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu”]*, Rusistika. RUDN University, Moscow, Vol. 19, No. 1, pp. 85–101.
 23. *Program of the International Scientific and Practical Conference “Opportunities and problems of online teaching of the Russian language in the global educational process in the era of a pandemic” [Programma Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Vozmozhnosti i problemy onlayn-obucheniya russkomu yazyku v mirovom obrazovatel'nom protsesse v epokhu pandemii»]*, Juraj Dobrila University of Pula, Croatia, 1–3.12.2020, 14 p.
 24. Sokerkina, O. V., Zolotopup, D. V. (2019), “Internet blogs in teaching foreign languages”, *Modern methods and technologies of teaching foreign languages* : Coll. of sci. articles [“Internet-blogi v obuchenii inostrannym yazykam”]. *Sovremennyye metody i tehnologii prepodavaniya inostrannykh yazykov* : sb. nauch. Statey. Chuvash I. Ya. Yakovlev State Pedagogical Univ., Cheboksary, pp. 402–408.
 25. Stepanov, Ie. N. (2022), “Research vectors of modern online technologization of the process of teaching foreign languages”, *Actual Issues of Linguistics and Methods of Teaching Foreign Languages : the 8th international scientific and practical conference, dedicated to the memory of the Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Vladimir Skalkin (April, 12, 2022) : Collection of Conference Proceedings* [“Issledovatel'skiye vektory sovremennoy onlayn-tehnologizatsii protsessa obucheniya inostrannym yazykam”]. Aktual'ni pytannya lnhvistyky ta metodyky vykladannya inozemnykh mov : zb. materialiv 8 mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi pam"yati dokt. pedahoh. nauk, prof. V. L. Skalkina (12 kvitnya 2022 roku), Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, pp. 264–269.
 26. Stepanova, S. Ie. (2022), “Anthropocentrism of technologies of “virtual worlds” in online teaching of foreign languages”, *Actual Issues of Linguistics and Methods of Teaching Foreign Languages : the 8th international scientific and practical conf., dedicated to the memory of the Doct. of Pedagogical Sciences, Prof. Vladimir Skalkin (April, 12, 2022) : Coll. of Conf. Proceedings [“Antropotsentrizm tekhnologiy «virtual'nykh mirov» v onlayn-obuchenii inostrannym yazykam”]*. Aktual'ni pytannya lnhvistyky ta metodyky vykladannya inozemnykh mov : zb. materialiv 8 mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. pam"yati dokt. pedahoh. nauk, prof. V. L. Skalkina (12 kvitnya 2022 roku), Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, pp. 269–273.

27. Antonacci, D., DiBartolo, S. & others (2008), *“The Power of Virtual Worlds in Education : A Second Life Primer and Resource for Exploring the Potential of Virtual Worlds to Impact Teaching and Learning”*, ANGEL Learning Isle Steering Committee, Inc. White Paper, July, 8 p. URL : <http://edtc6325group2coopproject.pbworks.com/w/file/etch/78728054/The%20Power%20of%20Virtual%20Worlds%20in%20Education.pdf>
28. Babelyuk, O. A. (2019), *“Higher Education in Cyber Society : Pros and Cons”*, Parallels and contrasts: language, culture, communication, Phoenix, Odessa, pp. 22–24.
29. Babelyuk, O. A., Koliasa, O. V., Kushlyk, O. P., Smaglyi, V. M. (2020), *“Using Distance EdTech for Remote Foreign Language Teaching During the COVID-19 Lockdown in Ukraine”*, Arab World English Journal. Special Issue on the English Language in Ukrainian Context, November, pp. 4–15.
30. *Coursera/Learning to Teach Online*, URL : <https://www.coursera.org/learn/teach-online/>
31. Heiduschke, S. (2019), *“Der virtuelle Bachelor : Deutsch studieren online”*, IDV–Magazin, Juni, Nr. 95, pp. 41–45.
32. Heiduschke, S., Prats, D. (2017), *“Building and Sustaining Language Degrees Online: The Case of German and Spanish”*, Online Language Teaching Research : Pedagogical, Academic and Institutional Issues, Corvallis, OR : Trysting Tree Books, pp. 151–172. DOI : 10.5399/osu.ubi1/
33. Huang, R. H., Liu, D. J., et al. (2020), *Handbook on facilitating flexible learning during educational disruption : The Chinese experience in maintaining undisrupted learning in COVID-19 outbreak*, Smart Learning Institute of Beijing Normal University, Beijing, available at : <http://www.alecso.org/nsite/images/pdf/1-4-2.pdf>
34. Janssem, A. (2021), *“The Feasibility of Foreign Language Online Instruction During the Covid-19 Pandemic : A Qualitative Case Study of Instructors’ and Students’ Reflections”*, International Education Studies, Canadian Center of Science and Education, Vol. 14, No. 4.
35. Kolyada, N., Shapovalova, L., Guz, Y., & Melkonyan, A. (2021), *“Distance Learning of a Foreign Language – Necessity or Future”*, International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), Issue 16(04), pp. 167–187. .
36. Kozarenko, O. (2020), *“Enseignement à distance lors de la pandémie de COVID-19 : enjeux d’enseignants de français langue étrangère (FLE) de Russie”*, Formation et profession, Vol. 28, Nr. 4, Special, pp. 1–11.
37. Lederman, D. (2022), *Growth for Online Learning. Inside Higher Education*, URL : <https://www.insidehighered.com/news/2013/01/08/survey-finds-online-enrollments-slow-continue-grow#.UTpqK6RUk3B.delicious/> (Retrieved 12 March 2022).
38. McAleer Balkun, M., Zedeck, M., Trotta, H. (2009), *“Literary Analysis as*

- Serious Play in Second Life*”, Higher education in virtual worlds : teaching and learning in second life, Emerald Group Publishing Limited, USA, pp. 141–159.
39. MOOC.fi : *High-quality, open, and free courses for everyone* (2022), University of Helsinki, available at : <https://www.mooc.fi/en/>
 40. Moore, M. G., Kearsley, G. (2012), *Distance education : a systems view of online learning*. Belmont, Wadsworth Cengage Learning, CA, 361 p.
 41. O’Keefe, L., Rafferty, J., Gunder, A., Vignare, K. (2020), *Delivering high-quality instruction online in response to COVID-19 : Faculty playbook. Every Learner Everywhere*, Boulder, CO, May 18, URL : <http://www.every-learnereverywhere.org/resources/>
 42. *Podcast Français facile.com : apprendre le Français facilement* : Cycle de tutoriels interactifs (2022), URL : <https://www.podcastfrancaisfacile.com/> (Récupéré : 20.03.2022).
 43. Sanchez, C., Inaki, A. (2020), *EdTech Knowledge Pack on Remote Learning Response to COVID-19*, URL : <http://pubdocs.worldbank.org/en/925611587160522864/KnoweldgePack-COVID19-RemoteLearning-LowResource-EdTech/> (Retrieved 20 Febr. 2022).
 44. *Teachable*, available at : <https://teachable.com/teach-online/> (Retrieved 23 Febr. 2022).
 45. Todorova, N., Bjorn-Andersen, N. (2011), “University learning in times of crisis : The role of IT”, *Accounting Education*, No. 20 (6), pp. 597–599.
 46. Walther, J., Loh, T., Granka, L. (2005), “Let me count the ways : The interchange of verbal and nonverbal cues in computer-mediated and face-to-face affinity”, *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 24 (1), pp. 36–65.
 47. Wenkel, Ch., Kingsley, J. (2009), *Higher education in virtual worlds : teaching and learning in Second Life (international perspectives on education and society)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, UK, 259 p.
 48. Wiatr-Kmieciak, M., Wujec, S. (2012), *Here We Are: Multimedia Application for Multibooks for Printed Textbook*, Szkolne PWN Sp. z o. o., Warszawa, URL : www.wszpwn.com.pl/

О. В. Яковлєва,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства*

УЗАГАЛЬНЕНИЙ ТИП МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ БАБИ-ПОВИТУХИ В ОБРЯДОВОМУ ДИСКУРСІ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Стаття присвячена моделюванню мовної особистості узагальненого типу баби-повитухи, яка бере активну участь у всіх ритуалах українського обряду народження дитини. В обрядовому дискурсі ця жінка відображає норми етнічної лінгвокультури. Метою нашої розвідки став аналіз мовної особистості збірного типу баби-повитухи за етнографічними матеріалами та матеріалами народних пісень, що супроводжували ритуали в обряді народження дитини. Об'єктом уваги була лінгвокультурна мовна особистість узагальненого типу української жінки, яка брала активну участь у дородових та післяродових ритуалах, а також під час пологів виконувала всю необхідну роботу, направлену на збереження життя породіллі та дитини. Предметом стала змодельована на вербальному і невербальному комунікативних рівнях мовна особистість баби-повитухи, *бабунечки*, як її називали в народі. В процесі роботи ми користувалися такими загальнонауковими та спеціальними лінгвістичними методами: аналізу і синтезу, описовим методом, а також методами індукції та дедукції; контекстуально-інтерпретаційним методом та методом моделювання мовної особистості узагальненого типу. Основна увагу при цьому приділялась лінгводуховному стану цієї жінки.

В обрядовому дискурсі повитуха відображає норми етнічної лінгвокультури. Збірний тип такої мовної особистості репрезентує жінка похилого віку, яка вже сама не може мати дітей. Її шанують і поважають не тільки в тому селі, де вона живе, а й далеко за його межами. Її ремесло передається з покоління в покоління в межах родини. Баба-повитуха, яку частіше називають бабуся, – знавець сакральних текстів. У статті проаналізовані вербальні та невербальні засоби спілкування за допомогою таких текстів з надприродними силами, зокрема з Богом та Божою Матір'ю. Повитуха володіє секретами народної медицини, вона дає поради майбутній матері до пологів, допомагає виправити ситуацію, якщо є ускладнення, під час пологів, а коли в родині вже є діти і батьки не хочуть більше народжувати, готує для жінки протизаплідні засоби. Бабуся – гарний психолог, вона відчуває стан жінки під час пологів і своїми словами заспокоює її. Діалоги чи монологи повиту-

хи мають сугестивний вплив на породіллю, яка називає її матусею, довіряючи бабусі своє життя і життя дитини.

Баба-повитуха – скромна і відповідальна жінка. Вона ні в якому разі не може відмовити у проханні допомогти під час пологів: збирається швидко і завжди має набір ритуальних предметів, які несе із собою. Це – хліб, свячена вода, свічки, полотно тощо. У свою чергу, новоспечені батьки обдаровують бабусеньку, хто чим може, але обов'язково дають хліб і рушник. Після цього повитуха стає членом родини, вона готує першу купіль для дитини, організовує ритуал очищення для себе і породіллі, бере участь у хрестинах тощо.

У народних піснях збережено величання бабусеньки і безмежна вдячність за її роботу, яку ця жінка завжди сумлінно виконує, не очікуючи винагороди.

Збірний тип такої мовної особистості характеризується знанням усної народної творчості, вона є носієм народного мовлення.

В перспективі вбачаємо можливим змоделювати узагальнений тип мовної особистості української жінки в обрядовому дискурсі в широкому значенні.

Ключові слова: мовна особистість, узагальнений тип, обрядовий дискурс, дородові й післяродові ритуали, пологи, баба-повитуха.

O.V. Yakovlieva,
ScD, Professor,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
General and Slavic Linguistics Department Professor*

A GENERALIZED TYPE OF THE LANGUAGE PERSON OF THE MIDWIFE IN THE RITUAL DISCOURSE OF THE BIRTH OF A CHILD

The article is devoted to the modeling of the linguistic personality of the generalized type of midwife, who takes an active part in all rituals of the Ukrainian rite of childbirth. In ritual discourse, this woman reflects the norms of ethnic linguistic culture. The purpose of our research was to analyze the linguistic personality of the collective type of midwife on ethnographic materials and materials of folk songs that accompanied the rituals in the rite of childbirth. The object was the linguistic and cultural personality of the generalized type of Ukrainian woman, who took an active part in antenatal and post partum rituals, as well as during childbirth performed all necessary work to save the lives of mothers and children. The subject was modeled on the verbal and nonverbal communicative levels of linguistic personality of the midwife, grandmother, as she was called by the people. In the process of work we used the following general

and special linguistic methods: analysis and synthesis, descriptive method, as well as methods of induction and deduction; contextual-interpretive method and the method of modeling the language personality of the generalized type. The main attention was paid to the linguistic and spiritual state of this woman.

In ritual discourse, the midwife reflects the norms of ethnic linguistic culture. The collective type of such a linguistic personality is represented by an elderly woman who can no longer have children. She is revered and respected not only in the village where she lives, but also far beyond. Her craft is passed down from generation to generation within the family. The midwife, who is often called the grandmother, is a connoisseur of sacred texts. The article analyzes the verbal and non-verbal means of communication through such texts with supernatural forces, including God and the Mother of God. Midwife has the secrets of folk medicine, she gives advice to the mother before childbirth, helps to correct the situation if there are complications during childbirth, and when the family already has children and parents do not want to give birth, prepares contraceptives for women. Grandmother is a good psychologist, she feels the woman's condition during childbirth and calms her down with her words. The midwife's dialogues or monologues have a suggestive effect on the midwife, who calls her mother, entrusting her life and the life of the child to the grandmother.

The midwife is a modest and responsible woman. She can never refuse a request for help during childbirth: she gathers quickly and always has a set of ritual items that she carries with her. These are bread, holy water, candles, cloth, and so on. In turn, the new parents give the grandmother, who can, but always give bread and a towel. After that, the midwife becomes a member of the family, she prepares the first bath for the child, organizes a ritual of purification for herself and the mother, participates in baptisms and more.

Folk songs preserve the glorification of the grandmother and the boundless gratitude for her work, which this woman always does conscientiously, without expecting a reward.

The collective type of such a linguistic personality is characterized by knowledge of oral folk art, free possession of elements of folk speech.

In the future, we see it possible to model a generalized type of linguistic personality of Ukrainian women in ritual discourse in a broad sense.

Key words: linguistic personality, generalized type, ritual discourse, antenatal and post partum rituals, childbirth, midwife.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. В межах сучасного й актуального напрямку науки про мову, яким є лінгвоперсонологія, нашу увагу привернула лінгвокультурна персонологія, що досліджує вплив національної та інших культурних середовищ на мовну особистість, визначення значущості тих чи інших лінгвокультурних кодів в еволюції мовної особис-

тості, а також розглядає функційну специфіку концептів в індивідуально-мисленнєвому просторі особистості [2, с.5].

Аналіз досліджень проблеми. Як справедливо відмічає А. Романченко, з кінця ХХ ст. й дотепер мовна особистість залишається в центрі уваги вітчизняної і зарубіжної гуманітаристики, зокрема, філософії, психології, соціології та лінгвістики (С. Воркачов І. Голубовська, В. Карасик О. Лавриненко, М. Мозер, Е. Паніткова, С. Потапенко, Й. Стернін та інші). Вищезгадана авторка об'єктом свого дослідження обрала елітарну мовну особистість [5], натомість, проаналізувавши думки багатьох науковців, дійшла висновку, що напрацювання в межах психології сприяли висвітленню природи мовної особистості. З цієї точки зору, мовна особистість у загальному розумінні – це суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину народу, що виявляється у вербальних та невербальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо [5, с. 7-9].

В межах соціології роль людини розуміють як схвалений суспільством еталон поведінки, що відповідає конкретній ситуації спілкування. До того ж, українські соціологи розробили типологію особистостей, що ґрунтується на історичній основі й будується з опертям на розвиток суспільства в кінці минулого століття [5, с. 32].

Та найважливішим у вищезгаданій монографії для нашої розвідки був підрозділ про культурологічний вимір мовної особистості, в якому зауважується, що, по-перше, в культурології мовну особистість досліджують як певний лінгвокультурний тип, під яким науковці розуміють узагальнених упізнаваних представників конкретних груп суспільства, поведінка яких відображає норми лінгвокультури в цілому та впливає на поведінку всіх представників суспільства; по-друге, існуюча теорія лінгвокультурного типу перебуває на перетині лінгвокультурології й лінгвоперсонології, що уможливорює опис культурно-мовних параметрів *збірних типів особистості* [виділено нами – О. Я.], які характеризуються специфічною комунікативною поведінкою. Важливо, що джерельною базою для описання лінгвокультурних типів був «живий» матеріал реальних осіб у сучасних публіцистичних текстах, текстах блогів та форумів інтернет-ресурсів, жіночих романів тощо.

Отже, теорія лінгвокультурного типу уможливорює опис як культурно-мовних параметрів збірних типів особистості, так і дослідження поведінки, яка відображає норми етнічної лінгвокультури [5, с. 37-40].

Метою нашого дослідження став аналіз узагальненого типу мовної особистості української жінки в обрядовому дискурсі, зокрема, збірного типу повитухи в найбільш таємничому обряді народження дитини, ритуали якого частково збережені в різних регіонах нашої країни. Серед завдань найважливішими були наступні: вивчити етнографічні матеріали про всі етапи даного обряду; проаналізувати культурно-мовні особливості текстів різних

жанрів (замовляння, вітання, примовки, народні пісні), які супроводжували ритуальні дії баби-повитухи в обряді народин; на матеріалі хрестинних пісень реконструювати збірний тип особистості такої жінки.

Об'єктом уваги представленої розвідки була лінгвокультурна мовна особистість узагальненого типу української жінки, яка виконувала найважливішу роль в обряді народження дитини. **Предметом** стала змодельована на вербальному і невербальному комунікативних рівнях мовна особистість баби-повитухи, бабунечки, як її називали в народі. Основна увагу при цьому приділялась лінгводуховному стану цієї жінки.

Актуальність проведеного дослідження вбачаємо в узагальненні типових постійно відтворюваних ритуалів, які сформувавши збірний тип української баби-повитухи в найсакральнішому обряді народин. Теоретичним підґрунтям для виділення поняття мовної особистості саме такої жінки збірного типу стали ідеї А. Загнітка, які представлені в монографічному дослідженні «Теорія лінгвоперсонології»; аналіз мовної особистості в гуманітаристиці, зроблений А. Романченко та інші праці українських і зарубіжних дослідників у межах лінгвоперсонології.

В процесі роботи над матеріалом, ми користувалися такими загальнонауковими та спеціальними лінгвістичними **методами**: аналізу і синтезу, описовим методом, а також методами індукції та дедукції; контекстуально-інтерпретаційним методом та методом моделювання мовної особистості узагальненого типу.

Наукова новизна розвідки в тому, що в ній уперше проаналізовано змодельований нами узагальнений тип мовної особистості української повитухи в обрядовому дискурсі народження дитини.

Теоретична цінність полягає в розширенні та поглибленні теорії лінгвоперсонології завдяки представленому аналізу збірного типу мовної особистості, зокрема, української повивальної баби в обрядовому дискурсі.

Практичне значення вбачаємо в тому, що результати дослідження можна використовувати при викладанні наступних курсів у вишах: лінгвоперсонології, лінгвокультурології, гендерної лінгвістики, народознавства тощо. Корисним цей матеріал буде для студентів і аспірантів при написанні кваліфікаційних робіт різного типу.

Виклад основного матеріалу. А. Загнітко виділив три рівня структурного вияву мовної особистості: 1) нульовий або вербально-семантичний, коли описується лексикон мовної особистості; 2) лінгвокогнітивний передбачає дослідження тезаурусу мовної особистості, що ґрунтується на системі знань про світ; 3) мотиваційний рівень діяльній комунікації, що виявляє особистісний прагматикон [2, с.15].

Представлена розвідка репрезентує вербально-семантичний і лінгвокогнітивний рівень вияву узагальненої мовної особистості повитухи в кон-

кретному обрядовому тексті, її лексикон закріплено в різних жанрах (замовляннях, молитвах, народних піснях і так далі); даний лексикон століттями збагачувався шляхом пізнання світу, внаслідок чого поняття, оцінки узагальненої мовної особистості репрезентують етнопсихологічні та національно-культурні властивості. Саме тому мовна особистість такого типу – це власне-національний феномен. «Знаковим у національній свідомості є ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, до оптимального вияву національномовної картини світу. Національне охоплює всі структурні яруси мовної особистості... [2, с. 15].

О. Селіванова стверджувала: знання етнічної культури реалізуються в усіх видах людської діяльності. Зважаючи на це, зауважимо, що збірний тип мовної особистості в процесі комунікації репрезентує етнокультурну компетенцію. Культурно-мовна компетенція як складник етнокультурної є невід'ємним компонентом мовної особистості. Тут мається на увазі здатність носіїв конкретної етнокультури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі установки, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організувати власну комунікативну поведінку та породження тексту відповідно до своєї культури [6, с. 286-287].

Специфічні ознаки обрядового дискурсу були описані в монографії «Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності» [7]. Вважаємо, що обрядовий дискурс, до складу якого входять предметна, акціоноальна і вербальна частини, є особливим, бо в ньому передбачається не лише спілкування людей, але й «спілкування» із надприродними силами. Отже, поняття «обрядовий дискурс» тісно пов'язане із поняттям «сакральний текст». Широке розуміння суті сакрального дозволяє розглядати сакральний текст як компонент традиційної духовної культури народу і джерело етнокультурної інформації [7, с. 25].

До сакральних текстів, безперечно, належать замовляння, молитви, побажання, примовки, стійкі ритуальні формули, народні пісні тощо, тобто тексти, що приурочені до народження дитини. Сакральний текст має ряд параметрів, зокрема, сакральному тексту властива своя логіка: його мета – вплив на адресата без раціональної оцінки змісту; для передачі культурно значимих смислів у сакральному тексті моделюються особливі типові ситуації; характерною ознакою сакральних текстів є регламентація: адресант і адресат повинні виконувати певні дії з урахуванням описаної в тексті ситуації; сакральний текст має закріплені традицією правила, за якими вимовляється: за цими правилами виконавець повинен брати до уваги найменші деталі (слова, інтонація, жести, атрибутика); сакральний текст – явище і

стабільне, і динамічне одночасно; також він характеризується сугестивністю та символічністю [7, с. 78-79]. Важливо, що майже всі тексти в семантичному полі обряду народин мають такі ознаки.

Нагадаємо, що всі сімейні обряди і більшість календарних є суто жіночими, бо переконливо доводять домінування жінок у них. Найважливішою мовною особистістю збірного типу в обряді народження дитини є повитуха, яку по-різному називали в різних регіонах: *баба-повитуха, баба-бранка, баба-пунова, пупна баба, баба-пупорізка, «пупов'язка», породільна баба, бабушка, бабка, бабочка, бабусенька* і так далі. Ремесло народної акушерки найчастіше передавалося від матері до дочки. Повитухами ставали поважні жінки певного віку, які вже самі не могли народжувати. Якщо ж таке несподівано сталося, то дитину повитухи зневажливо називали *бабинцем* [4, с. 66].

Збірний тип мовної особистості повитухи мав якості добропорядної, спокійної, спостережливої жінки, яка вміло визначала фізичний і психічний стан породіллі, зналась на лікарських рослинах. «Вже сам прихід такої компетентної «швидкої допомоги» вселяв надію в душу тієї, що чекала на дитину, та її ближніх» [3, с. 19]. Баби-повитухи повинні бути ще й побожними, вони «беруть благословення у священника, деколи говіють, ходять по монастирях, вчать шептати, збирають різне зілля...» [9, с. 20].

Бабусенька, – як часто називали повитуху, – знала всі секрети і тонкощі обряду народин. А головним було те, що вона могла заспокоїти жінку, яка народжувала вперше. Наведемо діалог з такою жінкою, який насправді є монологом відомої на два села повитухи, баби Вільчихи:

- Доцю, чо' ти кричиш? То ж не кінець світу. Вокна ще видно?

- Видно!

- От бачиш: усе на місці. Пройдуть перейми - і біль пройде. Не бійся. Треба перетерпіти. А може ж так бути, що й вокон не буде видно. От тоді треба буде і напнутися, і крикнути. Дасть Біг, дитинка звеселить усе. Біль забудеться, а цаства залишиться [3, с. 40].

Мовлення бабусі нагадує те, що говорить любляча матуся. Повитуха і звертається до жінки, як до своєї донечки. Питальні речення відволікають від болю, наказовий спосіб дієслів спонукає до конкретних дій: *не бояться, терпіти, біль пройде* тощо.

Коли повитуху чоловік породіллі запрошував на пологи, вона ніколи не відмовляла і не зволікала. О. Кондратович, досліджуючи обряд народин у Західному Поліссі, описала конкретні випадки, коли повитухи рятували своїх підопічних у безнадійних ситуаціях, і дійшла висновку, що «... це сама Вічність поклала свої карби на досвід повитух і прозирає крізь усі їх мудрі дії, вмілі руки та щирі молитви при цьому. За матір, за дитину, за родину» [там само, с. 21].

В народних піснях віддзеркалено поважне ставлення до повитухи, яка стає членом родини, бо вона – охоронниця і заступниця новонародженої дитини і матері, посередниця між сім'єю і церквою до першого виводу породіллі, бере активну участь у хрестинах, її запрошували на весілля, коли діти виростили тощо. У піснях констатуємо її величання: – *Чоловіче мій, дружино моя! Що ж ти, іди по бабусеньку, по старенькую, по умненькую* [9, с.20]. ... *А наша бабусенька готовусенька: да скоресенько вшметалася (одяглася); в одним чоботи (без повети), вона йде, простиру несе, да просить Господа Бога за унученьку: «Ой опростай, Боже, мою унученьку, її душечку та роженую, другу душечку та суженою»* [9, с.36]. Молитва, словесні формули й замовляння в устах повитухи – це сакральні тексти, а майже всі її дії – магічні. Молитва як заклинання, що наведена вище, має інший варіант: *Опротай, Боже, сі дві душечки – одну душечку охрещеную, другу душечку народженную, третю душечку й бабусеньку!* [там само, с. 20].

Таємниця обряду появи дитини на світ нашими предками вбачалася в тому, що матір і ще ненароджена дитина протягом усього часу пологів знаходились на межі життя і смерті; отже, це був небезпечний перехід для новонародженого з потойбіччя у цей світ; мати була посередником між тим світом і цим, а повитуху вважали активним співучасником цього процесу. Всі вони потім потребували очищення: дитині готували першу купель, а породіллі і повитуха виконували магічні дії в ритуалі «зливки». Саме тому в останньому варіанті молитви бабуся звертається до Бога врятувати також і її душу.

Узагальнений тип особистості повитухи, збережений у народних піснях, характеризує її як жінку, яку поважали, відмічається її скромність: ... *Наша Марусенька із бабусею хорошенько жила. Ой і закладайте, ой і запрягайте та дванадцять волів, та й одвезете нашу бабусеньку у саменький двір. Наша бабусенька, наша голубонька та не пишна була, – узяла пирожок, ще й наміточку, сама й пішки пішла* [9, с. 37].

Баба-бранка йшла до породіллі з певними атрибутами: вона несла свячену воду, свячений льон, свічку, хлібину, тканину тощо: ... *у правій руці да протир несе, а в лівій руці сповиточок...* [9, с. 39]; ... *в правій рученьці повивач держить. А в лівій ручці дві пелюшечки...* [там само, с. 41].

Повитухи як «народні акушерки», допомагаючи жінкам, завжди зверталися у своїх молитвах до Бога і Богородиці. Як зазначалося вище, в сакральному тексті наявне спілкування з надприродними силами, що впливало на адресата без раціональної оцінки змісту. Переступивши поріг хати, де на неї чекала жінка, у якої вже почалися перейми, бабуся запалювала свічку-громницю, стрітенську свічку, символ небесного вогню, яку приносила із собою, і починала молитися: *Прошу Ісуса Христа: «Стань мені в поміч, розлучи з младенцем рабу Божу (ім'я вагітної). Амінь»...* *Божая*

Мати, прошу у поміч: засвіти свічку не за упокій, а за раби Божої (ім'я) здоров'є. Ангели охоронителі, у страданні ізбавителі, розлучить її з младенцем. Амінь» [3, с.21]. Сугестивний вплив на майбутню мати у наведеному тексті очевидний: її ім'я повідомляється Богу, Богородиці, Янголам, які зазвичай допомагають бабусі під час пологів. За її здоров'я навіть Божая Мати засвітить свічку, і вогонь як один із символів душі, що перебуває в живому тілі, теж буде на її боці. Порівняйте наведений текст молитви з текстом народної пісні, в якій вогонь свічки допоміг жінці вижити під час пологів: *Як мене родила, сім раз замирала, **воскова свіча всю ночку пала-ла. Воскова свіча всю ночку пала.** Смертєнная 'вдежа в головах лежала* [3, с. 22]. Повтор виділеного нами речення посилював сугестивний вплив, вселяв віру, надавав сил.

Ще до початку пологів бабка визначала положення плоду і виправляла його, якщо в цьому була потреба. У Західному Поліссі був зафіксований варіант молитви від конкретної баби-повитухи, яка її «проказувала»: *Вразику-братику, годи ходити, воду крутити, червонюю кривлею мою кисть ломити. Де тебе вродили, де тебе вмнялили (діал. поіменували, нарекли, дали ім'я), де миром мировали, де сьватою водою вмивали? В сьватоу місцичку, в золотому крісличку. Присьватая Богородице, Скора Допоможнице, допоможи мені, Божая Мати, цю біль з живота зогнати. Божая мати по небу ходила, ключі в Цара Господа прохала, всю биду забирала, на чисту воду посилала, на суху лозу замовляла, до сьватеї зимлі промовляла: «Ни я подбираю – Сам Господь подбирає, Божая Мати помагає своїми руками, Божими словами. І Христос воскрес! І дай, Боже, в добрий час і тіла хрищоного, миром мированого до вічного віка. Амінь»* [там само, с.21].

Початок молитви за формою і змістом нагадує замовляння – це звертання до «негараздів», які могли вражати жінку протягом вагітності, зокрема, неправильне положення плоду: *вразику-братику* (пор. із замовлянням до води: *Водо-водице, водице Улянице!*...[8, с. 73]). Нагадаємо, що в міфологічній свідомості предків уособлювались і хвороби, і смерть, отже, й негаразди. У замовляннях до них звертались із проханням, у той же час відмічаємо наявність наказового способу дієслів (*годи ходити, воду крутити, кисть ломити*; у замовлянні до води: *облий, обчисть душу*...[там само]).

В тексті молитви-замовлянні, наведеної вище, Богородице ходила по небу і просила у Бога ключі, щоб допомагати дитині прийти у цей світ. Символіка ключів очевидна: стійким було вірування, що при важких пологах треба було відчинити всі замки в хаті, розв'язати вузли, щоб шлях для дитини був вільним і легким. Іноді навіть відправляли когось до священника, щоб відчинив браму церкви і браму вівтаря. Слова баби-повитухи в такій ситуації: *Царські врата, одчинітьсья. А ви, коні смиреннії, розійдітьсья. Чи младенець, чи младенця, пора вже на цей світ родиться...* [8, с. 71].

Всі дії баби-повитухи в обрядовому дискурсі регламентовані з урахуванням ситуації: вона в'язала пупа ниткою із свяченого льону, хлопчику відрізала пупа на сокирі, використовувала й інші атрибути господарства (ярмо, хомут); дівчинці – на гребені, прогножуючи майбутнє новонароджених. Бабуся готувала й першу купіль, клала туди любисток, калину, лила молоко тощо. Потім вона вповивала дитину [3, с. 23-24].

На Бойківщині пуповину баба «зв'язувала конопляним прядилом – матіркою, «щоб дитина була плодови́тою», «щоб у жінки діти веліся». Коли жінка вже не хотіла мати дітей, то зав'язувала лляним прядилом. Бабка при цьому примовляла: *«Зав'язую щастя, здоров'я і мно́гії літа; «Зав'язую тобі щастя і здоров'я, і вік довгий, і розум добрий»* [1, с. 126].

Після пологів породілля з чоловіком обдаровували повитуху: *Ой взяв Василько пляшку горілки: – Ой то, бабуню, від меї жінки. Пляшку горілки, сто злотих грошей, щоб мій синочок та й був хороши́й. Взяла бабуня гроші в рученьку: – Бувай здоров, мій онученьку!* [9, с.40]. Наведений текст був записаний у другій половині ХХ ст. А традиційно бабусю обдаровували хлібом, рушником, хусткою тощо.

Повивальна баба брала участь у всіх післяпологових ритуалах, зокрема, у *зливках* або *очищенні* (зливанні, обмиванні, *злитті на руки*, *виводі*) що відбувалися в ритуалі *родини*, на які повитуха готувала кашу і пригощала бабиною кашею; *відвідах*, коли до породіллі приходили літні родичи та сусіди.

На хрестинах бабусі співали величальні пісні, в яких розказувалося, як усе відбувалося: *Ой ми вчора на родинках були, а сьогодні на хрестини прийшли; там нам було озвару доотвалу. Ішов Іван да по бабусеньку, а бабусенька да радюсенька, до породілечки на родиночки – в однім чоботи да й без пояса. Просить породілечка да бабусеньки: Ой на тобі, бабусенько, коробочку гречки, бери мене легесенько да за попережки. Ой на тобі, бабусенько, половину бочки, бери мене легесенько за білії бочки. Ой на тобі, бабусенько, да грецької муки, возьми ж мене легесенько, за білії руки. Бабусю ж моя милая, да матюнка моя рідная. Ой на тобі, бабусенько, да оцей кубочок, бери мене легесенько да за животочок. Бабусю ж моя милая, матюнка моя рідная! Да бабуся моя гордая, породілля моя легкая – куплю бабуси сиву свинку* [9, с. 44]. Для молоді жінки, яка шойно стала матір'ю, повитуха була не просто *бабусенькою*, а рідною *матінкою*, в руках якої було її власне життя і життя її дитини. Саме тому вдячність жінки своїй повитухі за дітей, які народилися завдяки її старанням, безмежні: *Ой коли б я знала, коли б я видала, хто в мене бабусею буде, посадила б її та в садочку у себе пахучою та м'яточкою. По садочку похожу, на м'яточку гляну, – я ж єю напахуюся; у світлоньку увійду, на діточки гляну, – я ж їми навітшаюся...* [там само, с. 45].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, в результаті проведеного дослідження, ми дійшли висновку, що узагальнений тип мовної особистості

повитухи в українському обрядовому дискурсі народження дитини репрезентується вербальними та невербальними засобами у допологових, власнепологових та післяпологових ритуалах і має наступні характеристики: це літня досвідчена жінка після менопаузи (*баба, бабусенька*), яку всі знали і поважали в межах одного чи навіть декількох сіл; ремеслу вчилася у своїх матері та бабусі, бо воно передавалося з покоління в покоління; знала всі ритуали обряду родин, які супроводжувала сакральними текстами замовлянь, молитвами, була набожною, бо у молитвах просила допомоги їй і самого Бога, і Божу матір; часто-густо вона мала благословення на свою діяльність; це жінка з твердим характером, рішуча; вона була здатна швидко оцінити ситуацію і, помітивши негаразди, починала швидко діяти, постійно розмовляючи з майбутньою матусею; такі діалоги та її власні монологи мали сугестивний вплив на породіллю; повитуха – скромна, проста бабусенька, бо ніколи не відмовляла у проханні, бігла на допомогу вдень і вночі, не очікуючи винагороди. Саме тому більшість народних пісень – це величання бабусі, яка ставала членом родини, бо її запрошували на всі пологи у майбутньому. Повитуха – знавець народної медицини, вона опікувалась здоров'ям жінки і після пологів; лікувала безпліддя, радила жінкам, у яких було багато дітей, протизаплідні засоби і так далі.

Перспективи дослідження вбачаємо в тому, що описання та аналіз збірного типу мовних особистостей інших жінок-учасниць родинних та календарних обрядів, дозволить змодельувати узагальнений тип мовної особистості української жінки в обрядовому дискурсі в широкому значенні.

Література

1. *Боян С., Семенюк О.* Очисний обряд при народженні дитини в традиційній обрядовості бойків. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2014. Вип. 26. С. 125 – 130.
2. *Загнітко А.* Теорія лінгвоперсонології: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
3. *Кондратович О. П.* Українські звичаї. Народини. Коса ж моя. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. 240 с.
4. *Маєрчик М.* Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу: монографія. Київ: Критика, 2011. 326 с.
5. *Романченко А. П.* Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 470 с.
6. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. *Яковлева О. В.* Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності: монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. 396 с.

8. Українська родина: родинний і громадський побут. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 423 с.
9. Хрестинні пісні/зібрала та упоряд. Г. Сокіл. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 208 с.

References

1. Boyan, S., Semenyuk O. (2014), *Cleansing rite at the birth of a child in the traditional ritual of the Boiks [Ochysnyj obryad pry narodzhenni dytyny v tradycijnij obryadovosti bojkiv]*. Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Istoriya. Vyp. 26. S. 125 – 130.
2. Zahnitko, A. (2017), *The theory of linguistic personology: a monograph [Teoriya linhvopersonolohiyi: monohrafiya]*. Vinnycya: Nilan-Ltd. 136 s.
3. Kondratovych, O. P. (2007), *Ukrainian customs. Birth. The braid is mine [Ukrayins'ki zvychayi. Narodyny. Kosa zh moya]*. Luc'k: Volyns'ka oblasna drukarnya. 240 s.
4. Mayerchuk, M. (2011), *Ritual and the body. Structural and semantic analysis of Ukrainian rites of the family cycle: monograph [Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyj analiz ukrayins'kykh obryadiv rodynnoho cyklu: monohrafiya]*. Kyiv: Krytyka. 326 s.
5. Romanchenko, A. P. (2019), *Elite language personality in the space of scientific discourse: communicative aspects: monograph [Elitarna movna osobystist' u prostori naukovoho dyskursu: komunikatyvni aspekty: monohrafiya]*. Odesa: Odes'kyj nacional'nyj universytet imeni I. I. Mechnykova. 470 s.
6. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistics: trends and problems: a textbook [Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy: pidruchnyk]*. Poltava: Dovkillya-K. 712 s.
7. Yakovlyeva, O. V. (2014), *Ritual discourse in the system of national linguistic mentality: monograph. [Obryadovyj dyskurs u systemi nacional'noyi linhvomental'nosti: monohrafiya]*. Odesa: Odes'kyj nacional'nyj universytet imeni I. I. Mechnykova. 396 s.
8. *Ukrainian family: family and public life [Ukrayins'ka rodyna: rodynnyj i hromads'kyj pobut]* (2000). Kyiv: Vydavnytvo imeni Oleny Telihy. 423 s.
9. *Christening songs/collected and edited. G. Sokil [Hrestynni pisni/zibrata ta uporyad. H. Sokil]* (2007). L'viv: Vydavnychjy centr LNU imeni Ivana Franka. 208 s.

Г. В. Патлата,

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
(м. Кропивницький, Україна),
аспірантка кафедри перекладу,
прикладної та загальної лінгвістики*

ЄДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ ЯК БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено проблемним аспектам лінгвістичної підготовки майбутніх лікарів та визначенню способів їх подолання. Мета статті – розгляд основних проблем сприйняття мов, окреслення лінгвістичних труднощів, аналіз ефективності традиційних педагогічних технологій фахової мовної підготовки майбутніх медичних працівників, та напрямків зміни методології викладання, що забезпечують покращення результатів навчання та їх високу якість. У процесі дослідження було розв'язано наступні завдання: описано проблемні лінгвістичні питання, методи викладання, зроблено аналіз новітніх педагогічних технологій, надано рекомендацій щодо вдосконалення методики навчання мовних дисциплін у вищому медичному навчальному закладі (ВМНЗ). Проаналізовано функції та особливості методики викладання латинської та української мов як навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу ВМНЗ, що забезпечують формування мовної компетенції майбутніх фахівців.

Зміни, які відбуваються у суспільному житті України, зумовлюють пошук нових підходів і вимог до підготовки висококваліфікованих фахівців. Головним завданням медичних навчальних закладів є створення умов для розвитку особистості студента, його професійного мовлення, як однієї з основних складових формування фахових компетентностей майбутнього медичного працівника. Матеріал статті дасть можливість удосконалити методику і практику викладання зазначених навчальних курсів.

У медичній галузі латинська мова має особливу функцію, її знання забезпечує комунікацію фахівців не тільки в межах країни але й на міжнародній арені. Зроблено висновок про те, що, не дивлячись на втрату своєї основної комунікативної функції, латина все-таки має помітне історико-культурне та освітнє значення. Роль латини, української та іноземних (англійської) мов не тільки як чинника формування фахівця, але й освіченої

та полікультурної особистості, заслуговує на вивчення у подальших дослідженнях.

Ключові слова: латинська мова, українська мова, медична термінологія, майбутні лікарі, мовна професійна компетенція.

H. V. Patlata,

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
postgraduate student of Department
of Translation, Applied and General Linguistics*

UNITY OF STUDYING UKRAINIAN AND LATIN LANGUAGES AS A BASIC COMPONENT FOR SUCCESSFUL LANGUAGE PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF MEDICAL WORKERS

The article is devoted to problematic issues of language training of future doctors and identifying the ways to overcome them. **The purpose** of the article is to analyze the effectiveness of traditional pedagogical technologies of professional language training of future medical workers, and to review main problems of language perception, typical difficulties and directions for changing teaching methodology in order to improve learning outcomes and to ensure their high quality.

During the research the following **tasks** were solved: teaching methods were described, the analysis of the newest pedagogical technologies was made, and recommendations on improving teaching methods for language disciplines in higher medical educational institution (HMEI) were given. The author has analyzed functions and features of teaching methodology for Latin and Ukrainian languages as disciplines of the social-humanitarian cycle of HMEI that provide the language competence formation of future professionals.

The changes occurring in the public life of Ukraine determine the search for new approaches and requirements for the training of highly qualified specialists. The main task of medical educational institutions is to create conditions for the development of the student's personality, his professional speech, as one of the main components of professional competencies of the future medical worker. The material of the article will provide an opportunity to improve the methodology and practice in teaching these courses.

Latin language has a special function in medical sphere; its knowledge provides communication for specialists not only within the country but also internationally. **It is concluded that**, despite the loss of its basic communicative function, Latin still has a significant historical, cultural and educational significance. The role of Latin, Ukrainian and foreign (English) languages

deserves to be studied in further research not only being a factor in the formation of a specialist, but also for an educated and multicultural personality.

Key words: Latin language, Ukrainian language, medical terminology, future doctors, language professional competence.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Динамічні соціально-економічні зміни, які відбуваються у суспільному житті України на початку нового століття, неподільно пов'язані з глобалізацією культурного та економічного світового середовища. Ці процеси зумовлюють пошук нових підходів і потребують креативних, більш чітких вимог до створення умов підготовки висококваліфікованих фахівців у різних соціальних сферах, тому радикальні зміни в організації і функціонуванні основних систем суспільства є неминучими.

Реформи у галузях освіти та системи охорони здоров'я зумовлені введенням єдиних Державних Стандартів, які спрямовані на підвищення рівня якості підготовки майбутніх фахівців та забезпечення високих результатів навчання. Внаслідок цього, заклади вищої освіти країни мають отримати представників нової інтелектуальної еліти, зокрема у медицині. Нові погляди щодо організації освітнього процесу передбачають його удосконалення та зміни парадигм методології викладання.

Згідно з концептуальними положеннями установ вищезазначених галузей головним завданням вищих медичних навчальних закладів (ВМНЗ) є створення умов для розвитку особистості студента, його професійного мовлення, оволодіння термінологічним апаратом та мовою, яка є однією з основних складових формування фахових компетентностей майбутнього медичного працівника.

У досягненні цієї мети важливу роль відіграє якість процесу навчання. Ефективне засвоєння студентами навчального матеріалу є результатом педагогічної діяльності, яке залежить від результативної взаємодії всіх його учасників та використання методик, спрямованих на активне сприйняття. Відтак, основною проблемою, яка стоїть перед викладачем ВМНЗ, є вибір пріоритетних педагогічних технологій та інноваційних методів, спрямованих на якісний кінцевий результат – сформовані професійні компетентності майбутніх медичних працівників, які б відповідали державним та світовим стандартам.

Акцент на визначенні основних проблемних аспектів мовної підготовки майбутніх лікарів та окресленні способів їх подолання, зокрема й методами лінгвістичної науки, визначає **актуальність цієї статті.**

Аналіз досліджень. Різноманітні питання лінгвістичної підготовки майбутніх медичних фахівців викликають помітну зацікавленість науковців та активно вивчаються. Так, проблему формування мовленнєвої культури як основної складової професійної підготовки майбутніх медиків та

студентів-нефілологів досліджують К. Климова, Т. Лобанова, І. Кахно, І. Черних, Г. Іванишин та ін. Особливості викладання та удосконалення методики навчального курсу латинської мови на нефілологічних факультетах у своїх працях висвітлювали Р. Миленкова, О. Балалаєва, О. Стукало; на медичних та фармацевтичних – О. Кісельова, Є. Світлична, О. Беляєва та ін. Міждисциплінарні зв'язки у професійній освіті розкрито у працях Р. Гуревича, І. Козловської, а інтегративним особливостям курсу латини присвячено розвідки О. Балалаєвої, О. Беляєвої та ін.

Над аналізом проблем національної мови медицини, доцільності використання іншомовних елементів та унормування медичної термінології працювали А. Ткач, О. Гайда, Н. Місник та інші.

Метою статті є визначення основних проблем сприйняття мов, характерних лінгвістичних труднощів, аналіз ефективності традиційних педагогічних технологій фахової мовної підготовки майбутніх медичних працівників, та визначення напрямків зміни методології викладання, що зможуть забезпечити покращення результатів навчання та їх високу якість.

Завданням цієї розвідки є окреслення основних проблемних лінгвістичних аспектів вивчення зазначених мов, опис методів викладання, аналіз новітніх педагогічних технологій, надання рекомендацій щодо вдосконалення методики навчання мовних дисциплін у ВМНЗ.

Не зважаючи на те, що викладання медичної латини у медичних вишах країни має багаторічну традицію, розвідок, які б висвітлювали особливості викладання дисципліни існує не так багато, а досліджень, які комплексно розглядають проблеми сприйняття лінгвістичного матеріалу дисциплін, що забезпечують мовну підготовку майбутніх лікарів – майже не проводилось.

Об'єкт дослідження – функції та особливості викладання мовних дисциплін у медичному виші.

Предмет – латинська та українська мови як навчальні дисципліни соціально-гуманітарного циклу ВМНЗ, що забезпечують формування мовної компетенції фахівця.

Матеріал статті надасть можливість удосконалити теорію і практику викладання латини та української мови у медичних закладах.

Виклад основного матеріалу. Основу мовної підготовки майбутніх лікарів складають навчальні дисципліни соціально-гуманітарного циклу «Українська мова за професійним спрямуванням», «Латинська мова та медична термінологія» та «Іноземна мова (англійська) за професійним спрямуванням». У нашій статті ми приділимо увагу першим двом навчальним курсам, які, на думку науковців, є своєрідним лінгвістичним фундаментом та забезпечують формування термінологічного апарату професійної мови медика.

Специфічною відмінністю медичної мови є використання, окрім національних, значної кількості міжнародних термінологічних одиниць ла-

тинського, греко-латинського походження. Знання латинських термінів також є необхідною умовою для формування професійної мовної компетентності майбутніх медичних працівників. Окрім цього, вивчення латини є одним із факторів, який сприяє вихованню фахівця – інтелігента з проєвропейським мисленням. Латинська мова і культура є основою сучасної європейської цивілізації та майже усіх гуманітарних наук. Велика кількість слів латинського походження запозичені як українською, так і багатьма європейськими мовами.

Звернемо увагу на «медичну латину». Відповідно до Державного Стандарту, метою викладання курсу є засвоєння основ фонетики, елементарного курсу нормативної граматики, орфографії та базової лексики. По завершенні вивчення дисципліни студенти мають розуміти спеціальні термінологічні структури, отримувати навички самостійного конструювання анатомо-гістологічних, фармацевтичних та клінічних термінів, знати основи міжнародної латинської ботанічної та хімічної номенклатури; уміти виписувати рецепти та писати (перекладати) клінічні діагнози обома мовами тощо. Як вже зазначалось, знання медичної латинської лексики забезпечує термінологічну базу більшості фахових дисциплін, тому погоджуємось із науковцями, які вважають, що пріоритетною метою вивчення медичної латини є формування саме термінологічної компетентності [4].

Виходячи з того, що для майбутнього лікаря латина є професійною мовою, володіння нею має бути на високому рівні. Але існують чинники, що ускладнюють її засвоєння. До таких фахівці відносять: невелику кількість годин, відведених на вивчення дисципліни (наприклад, за навчальним планом спеціальності 222 «Медицина» відведено лише 90 годин на рік, з яких лише 70 аудиторних); відсутність довузівської підготовки студентів; великий обсяг лексичного (близько 800 лексичних одиниць) та граматичного матеріалу, що є непростим випробуванням для студентів-нефілологів. Варто зазначити, що високий рівень знань іноземних мов не є необхідною умовою вступу в медичні виші, тому студенти I курсу, у своїй більшості, не мають сформованих лінгвістичних навичок, розуміння ґрунтового аналізу мовних одиниць тощо. Таку тенденцію на сьогодні відмічають і серед студентів інших спеціальностей [10; 14].

Окрім зовнішніх факторів, які ускладнюють процес навчання, дослідники виділяють низку суто лінгвістичних проблем. До основних можна віднести: відсутність можливості природного засвоєння мови через оточення; неможливість «занурення» у мовне середовище; кількісна перевага традиційних, а часто і застарілих методик викладання, які передбачають механічне заучування; відсутність можливості уникнути рідної мови у навчальному процесі; низький рівень використання фонетичного багатства мови, відсутність автентичного аудіоматеріалу на ін. [10].

У результаті, як зазначає Р. Миленкова «...латинська мова сприймається студентами як теоретичний предмет загально лінгвістичного змісту, при вивченні якого основним вважається не практичне використання, а розуміння граматики як теоретичного аспекту, оскільки мова не йде про втілення латині в реальні мовні ситуації» [10, с. 23]. З цим важко не погодитись, особливо щодо студентів, які навчаються на нефілологічних факультетах.

Лінгвістичні труднощі у процесі вивчення латинської мови та медичної термінології привертають постійну увагу. Зробивши аналіз праць вчених О. Беляєвої, І. Сологор, В. Костенко, присвячені дослідженню мовних і мовленнєвих помилок (анормативів), які виникають при вивченні латини майбутніми медиками ми спробуємо окреслити основне коло проблем засвоєння навчального курсу. Автори класифікують їх відповідно до рівнів мовної системи: 1) фонетичні помилки; 2) граматичні помилки; 3) лексичні помилки; 4) синтаксичні помилки. Такого ж алгоритму дослідження будемо дотримуватись і ми.

Фонетичні. Вивчення дисципліни розпочинається з розділу фонетики головною метою якого є оволодіння навичками грамотного читання. Правила вимови звуків, читання букв та їх сполучень, на початковому рівні вивчення нової мови представляють складність для більшості студентів. При читанні сильно відчувається інтерференційний вплив з боку іноземної мови, яка вивчається студентами [2]. Основні труднощі, які виникають, це вимова буквосполучень: дифтонги *ae* [e], *oe* [e]; диграфи *ch* [x], *ph* [f], *rh* [p], *th* [m], *sch* [cx] (а не [cy]); *qu*, *ngu*, *ti*; вимова приголосних, які мають декілька варіантів читання – *c*, *s*, *z*, *x*; голосних *i*, *u* тощо.

Акцентологічні. Правила постановки наголосу. Серед дослідників ведеться дискусія щодо доцільності їх детального вивчення і вживання у курсі медичної термінології у зв'язку зі складністю і неоднозначністю відношення до цієї теми. Специфічними є багато моментів, які є непротиставними це: нумерація складів з кінця слова, розподіл слова на склади, визначення їх кількості, поняття і правила короткості та довготи другого з кінця слова складу, короткі та довгі суфікси, винятки тощо. Наприклад, виняток становлять сполучення приголосних *b*, *p*, *d*, *t*, *c*, *g* з *r* або *l*, які не подовжують склад *vertēbra*, *Ephēdra*, тому наголос переноситься з другого на третій склад.

Лексичні. Великий обсяг лексичного матеріалу який необхідно запам'ятовувати у словниковій формі (повній чи скороченій), яка містить основну морфологічну інформацію наприклад: *arteria, aef* (ім. ж.р. I відм.), *cranialis, e* (прикм. II гр., III відм.), *permanens, ntis* (дієприкм., теп.ч., акт. стан.) тощо. Синонімія іменників та прикметників в анатомічній термінології: *cervix dentis* шийка зуба але *collum anatomicum* анатомічна шийка; *os hyoideum* під'язикова кістка, *muscūlus hypoglossus* під'язиковий м'яз, *glandūla sublingualis* під'язикова залоза. Їх необхідно тільки заучувати. Не-

відповідність кількості слів, що означають одне медичне поняття в українській та в латинській мовах. Часто ця особливість зустрічається в анатомічній термінології. наприклад: *mandibulla* нижня щелепа, *femur* стегнова кістка, стегно, *calvaria* черепне склепіння тощо. На цій мовній особливості необхідно окремо наголошувати при запам'ятовуванні лексичних мінімумів, щоб уникнути дослівного перекладу, «калькування» з рідної мови.

Граматичні. Найскладніші, на нашу думку, для лінгвістично невідготовленої аудиторії. У латинській медичній термінології численну кількість складають дво- та багаточленні граматичні структури типу *nervus meatus acustici externi* (анат.), *hypertonia ventriculi sinistri cordis* (клін.), *Tinctura Convallariae* (фрам.), *acidum hydrochloricum dilutum* (фарм/хім.) тощо. Тож вивчення основ граматики являється наступним елементом, якому необхідно приділяти належну увагу. До цієї категорії можна включити більшість тем, кожна з яких потребує особливого підходу до вивчення. Наприклад, основа іменника визначається за родовим відмінком. Невірне визначення веде до її деформації і унеможливує правильне відмінювання. Якщо у іменників I, II, IV та V відмін основу знайти не складно (основи у називному та в родовому відмінку, здебільшого, співпадають), то у іменників III відміни при її визначенні часто допускаються помилки: *apex*, *apicis*, *m* верхівка, основа *apic-* а не *ap-*; *corpus*, *corpōris*, *n* тіло, основа *corpor-*, а не *corp-* тощо. До переліку тем, які в тому чи іншому ступені викликають труднощі засвоєння можна додати: відмінювання іменників III відміни за типами (приголосний, голосний і мішаний); прикметники I, II, III відміни (визначення основи, специфіка відмінювання); дієприкметники (словникова форма); ступені порівняння прикметників; дієслово та ін. – володіння якими є невід'ємним етапом формування граматичної мовної компетенції майбутнього лікаря.

Синтаксичні. У латинській медичній термінології синтаксичний спосіб є досить продуктивним. Терміни-словосполучення існують у таких структурних моделях, як неузгоджене означення, узгоджене означення та мішаний тип. Неузгоджене означення являє собою іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (латиною Sn+Sg), наприклад: *spina scapulae*, *basis cranii* тощо. Особливістю цього типу в анатомо-гістологічній термінології є переклад на українську мову іменника, який в конструкції стоїть у родовому відмінку. Він може перекладатись, як іменником у родовому відмінку, відповідно схеми в латинській мові (*ость лопатки*, *основа черепа*) так і прикметником у називному відмінку, який обов'язково стоїть на першому місці (*лопаткова ость*, *черепна основа*). Ця особливість є ще однією причиною невірного перекладу даного типу означень на латинську мову і однією з найпоширеніших помилок. При поясненні матеріалу варто звертати на це увагу. Специфічним варіантом моделі неузгодженого означення (зворотня схема Sg+Sn) є утворення деяких хімічних термінів. Наприклад, у назвах оксидів/

гідроксидів/пероксидів, солей та складних ефірів: *Hydrogenii peroxydum* (пероксид водню), *Natrii nitris* (натрію нітрит), *Amylii nitris* (амілінітрит) тощо. Особливим чином утворюються і назви солей калію і натрію: це іменник у називному відмінку + *-kalium/-natrium*. До того ж, утворена назва пишеться через дефіз, наприклад: *Sulfacylum-natrium* (Сульфацил-натрій) тощо. Узгоджене означення: іменник у називному відмінку + прикметник у називному відмінку (латиною Sn+An). Як правило на першому місці стоїть означувальний іменник, проте зустрічаються і нетипові структури (An+Sn), наприклад: *dura mater*... тверда мозкова оболона, *pia mater*... м'яка мозкова оболона, *arachnoidea mater*... павутинна мозкова оболона. Також є виключення у клінічній та фармацевтичній термінології. До синтаксичних особливостей можна віднести порядок слів у термінологічному словосполученні (наприклад, узгоджений прикметник ставиться одразу після слів *musculus*, *nodus*, *ligamentum*, *tunica* – *nodus lymphaticus colli* лімфатичний вузол шиї) тощо; безприйменникове та прийменникове керування та інші.

У цій частині розвідки ми звернули увагу лише на деякі лінгвістичні проблемні аспекти вивчення медичної латини. Кожна програмна тема з навчальної дисципліни потребує особливого підходу. Існують наукові праці, в яких досліджено окремі лінгвістичні проблеми і пропонуються шляхи їх подолання. Ми підтримуємо думку вчених, що пропонують перегляд навчальних програм, щодо доцільності вивчення деяких тем, збільшення кількості навчальних годин та зміни підходів до процесу навчання.

Основою для зміни парадигми методики викладання латинської мови в медичних закладах вищої освіти вчені вбачають перевагу активних методів над пасивними. Для вирішення всіх зазначених аспектів та для сприяння розвитку лінгвістичних здібностей студентів науковці пропонують використання інноваційних технологій, інтерактивних методик та інтенсивних форм навчання.

На зміну класичним підходам які, на думку багатьох дослідників, мають високий рівень мотивації та низьку продуктивність, в освітній процес мають інтенсивно впроваджуватись новітні, інноваційні та інтерактивні методики навчання. Їх вибір, як вважає Н. Бондар, має сприяти реалізації наступних завдань: активізації розумової діяльності студентів, актуалізації опорних знань, індивідуалізації та диференціації навчального процесу, надання можливості студентам самостійно осмислювати значення одержаних знань для використання їх на практиці. На заняттях з латинської мови та медичної термінології вчені вважають вкрай ефективними використання наступних методів: робота в малих групах (заняття-конкурс), робота в парах, метод проектів тощо [4].

У час інтенсивного розвитку науки та техніки одним із способів оптимізації навчального процесу на заняттях вивчення іншомовної лекси-

ки є використання комп'ютерних технологій, які підсилюють дидактичні можливості традиційного навчання. На сьогодні студенти мають можливість активно використовувати спеціальні комп'ютерні програми, навчальні Інтернет-сайти, електронні довідкові ресурси та численні форуми з латинської мови, зокрема, для медиків. Завдяки інтересу до роботи з комп'ютером у студентів сучасного покоління спостерігається підвищення мотивації, прискорюється процес навчання, покращується його якість. До того ж, застосування комп'ютерних технологій надає можливість забезпечити індивідуалізацію навчання.

Ще одним дієвим засобом вивчення латини у медичному ЗВО є використання випереджувального навчання. Для того, щоб така методика була ефективною, викладачами мають бути розроблені якісні матеріали для самостійної доаудиторної підготовки, застосовуватися навчальні платформи, комп'ютерний самоконтроль, електронні підручники, інтернет ресурси та навчальні відеофільми для вивчення мови тощо. Ефективна самопідготовка з нової теми значно підвищує якість сприйняття студентом уже опрацьованого матеріалу на занятті і фактично потребує узагальнень, систематизації інформації та уточнень з боку викладача. Проте, варто сказати, що така методика підходить для вивчення не всіх тем – деякі потребують індивідуального пояснення.

Отже, можна констатувати, що активні та інтерактивні методики викладання, використання комп'ютерних технологій, організація самостійної роботи студентів значно підвищують якість засвоєння латинської мови у медичному вузі, мотивують студентів до навчання, відповідають вимогам сьогодення.

Зазначені навчальні дисципліни соціально-гуманітарного циклу виявляють інтегративні зв'язки. За класифікацією Р.С. Гуревича вони проявляються на рівні вивчення загальних лінгвістичних законів, законів конкретних мов, теоретичних засад термінознавства, термінологічної лексикографії тощо [7]. До того ж, вони на різних рівнях інтегруються з дисциплінами інших циклів підготовки майбутніх медичних працівників, тому мають наукову значущість у формуванні професійно-термінологічної компетентності й грамотності. У подальшому це полегшує розуміння та спілкування у загальнонауковій і медичній сферах.

Сучасною та продуктивною, на думку дослідників, є методика міждисциплінарності, яка передбачає застосування принципів міжпредметних зв'язків при підборі змісту та форм занять із дисциплін різних інтегративних рівнів [1; 10].

Ми поділяємо думку фахівців, які рекомендують при вивченні іноземних мов, у нашому випадку – латини, подавати, наприклад, граматичний матеріал з паралельним повторенням граматики української мови (акцент на спільних та відмінних рисах). Принцип цієї методики полягає у тому, що зіставлення рідної і нерідної мов у методичному та лінгвістичному плані

ефективно співвідносяться. Така методика оптимально забезпечує формування граматичної компетенції і успішно використовується, також, при викладанні латинської або іншої мови іноземцям.

Тісний зв'язок у вивченні зазначених мов дозволяє вирішувати не тільки проблеми засвоєння латини, але й розв'язувати певні труднощі у засвоєнні фахівцями української медичної термінології.

Серед дискусійних моментів, які визначаються науковцями у формуванні професійної мовної компетенції медичних працівників, є володіння, стандартизація написання і розуміння медичних термінів. Особливої уваги потребують лексичні одиниці латинського та греко-латинського походження, які складають велику групу в національній медичній терміносистемі.

У типовій навчальній програмі з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» метою викладання зазначається усвідомлення системи української мови, розкриття особливостей її функціонування у межах ділового і наукового стилів (професійного спілкування), продовження формування національної мовної особистості, комунікативних навичок майбутніх медичних працівників тощо. Тож, формування лінгвістичної компетентності, на думку науковців, є дуже важливим етапом у професійному становленні майбутнього лікаря, а також однією з необхідних складових фахової майстерності. Правильне і точне вживання медичної термінології спеціалістами на початку професійної діяльності є дуже важливим. Досягнути цієї мети можливо тільки за умов ефективно вибудованого навчального процесу, вибору креативних методів та технологій навчання. Крім того, дослідники підкреслюють, що позитивний результат залежить не лише за умови докладання активних зусиль з боку студентства, але й від кваліфікованих дій науково-педагогічного колективу навчальних закладів і не тільки в аудиторіях, але й на навчальних та лікувальних практичних базах [9].

Вживання великої кількості запозичень з інших мов – латинської, англійської, особливо – з російської і є, на думку багатьох, основною проблемою або «хворобою» мови медицини. Зауважимо, що наявність запозиченої лексики у національній мові неоднозначно сприймається науковцями. Щодо поглядів на дану проблему виокремлюються три позиції: пуризм – боротьба за чистоту мови, ксеноманія – заохочення запозичень, утилітаризм – залишати лише ті, що не піддаються заміні національним еквівалентом [5].

Дійсно, запозичення мають великий вплив на структуру мови. Можна зрозуміти політику вчених, метою яких є збереження та відновлення національного, проте лексика, яка походить із класичних мов, зокрема у медичній термінології, як вже зазначалось, складає основу професійного термінологічного апарату галузі вважаємо її використання цілком виправдане.

Наявність великої кількості росіянізмів пов'язано, насамперед, із білінгвізмом у мовному середовищі. В українській медичній термінології ве-

лика кількість термінів-кальок, які походять з російської мови. Наприклад: *висок* (рос.) – *скроня* (укр.), а не *висок*; *копчик* (рос.) – *куприк* (укр.), а не *копчик*; *внутриартериальный* (рос.) – *внутришньоартеріальний* (укр.), а не *внутриартеріальний* тощо.

Для того щоб уникати неточного, неправильного їх використання студенти мають вміти працювати з лексикографічними джерелами та самостійно знаходити інформацію. Та, як зазначають дослідники, навіть у найавторитетніших перекладних словниках можуть зустрічатись неточності. Наприклад, у словнику О. Усатенка зафіксована розбіжність такого характеру: термін «подъязычно-язычный» перекладається як *під'язиково-язиковий*, а наступне слово «подъязычный» – як *під'язиковий* і *під'язичний* та ін. [16, с. 290]. С. Нечай перекладає російське слово «грудина» від лат. *sternum*, *-i*, *n*, українською як *груднина*, *грудник* [13, с. 319]; М. Галин пропонує переклад з російської «грудная кость» від лат. *sternum*, як *груднина*, *кобилка*, *грудник* [6, с. 54]. У словнику ж М. Нетлюха знаходимо переклад з латини *sternum* на українську, як *грудина* [12]. Отже, переклад терміну на українську, як *груднина* має перевагу.

Саме у таких випадках, латинський термін може стати посередником, який уточнює семантику українського терміну. Тобто українсько-латинська паралель може бути більш ефективною у позначенні медичної реальії, ніж українсько-російська.

Росіянізми часто зустрічаються і в діловій медичній мові, наприклад: *ведущий специалист* (не вірно) – *провідний спеціаліст* (вірно); *заключение ликаря* (не вірно) – *висновок лікаря* (вірно); *находится на лікуванні* (не вірно) – *перебувати на лікуванні* (вірно) тощо [9].

У сучасній медичній термінології спостерігаються всі основні лексико-семантичні процеси, що притаманні лексиці: полісемія, омонімія, антонімія, паронімія та синонімія. Їх розуміння фахівцями – носіями мови, є дуже важливим з погляду професійної комунікації та запобігання комунікативних помилок.

Полісемія медичних термінів зумовлюється як розвитком медицини, так і використанням у її професійній мові загальнонаукових термінів із вужчим значенням. Новоутворені поняття віддзеркалюються в мові, зокрема й у полісемії слова, яка виступає однією з форм економії мовних засобів, наприклад: *гілка* анатом., ботанічна. *анестезія* – в неврології, хірургії, стоматології та інші [15].

Серед труднощів, які виникають у користуванні мовою медицини, особне місце займають складні випадки вживання паронімів. Незнання їхнього лексичного значення призводить до неточного, а то й зовсім невірною вживання, наприклад: *уява* – *уявлення*, *мова* – *мовлення*. Велику їх частину складають лексичні одиниці іншомовного походження, в тому числі латинського та греко-латинського: *апендикс* (анат.) – червоподібний відросток

сліпої кишки; *апендицит* (клінічн.) – запалення апендикса, *ефект* – сильне враження, наслідок якихось дій; *афект* – стан дуже сильного, але короткочасного нервового збудження тощо.

Варто зазначити, що лексичним одиницям латинського та греко-латинського походження здебільшого притаманна синонімія, зокрема міжмовні терміни-дублети різномовного характеру одне з яких запозичене, інше – автохтонне, напр.: *синус* – *пазуха*, *церебральний* – *мозковий*, *абдомінальний* – *черевний* [15].

Досить широко представлена в досліджуваній терміносистемі антонімія. Для медичних термінів типовим є вираження протилежних понять через форманти, що вказують відповідно на надмірність, перебільшення та недостатність, пониження встановленої норми, напр.: *гіпервітаміноз* – *авітаміноз* – *гіповітаміноз* тощо.

Щодо міждисциплінарного методу, то ефективними є, наприклад, вправи на пошук латинських та греко-латинських дериватів у рідній мові, а за можливості і в іноземній мові, що вивчається.

Важливим при вивченні мовних дисциплін є також формування історико-культурологічної компетенції. Знання про історію та культуру Стародавньої Греції, Риму та України слугує показником високого рівня освіченості сучасної людини – професіонала будь-якої галузі. Ще одним обов'язковим елементом європейської та світової культури, який має виховне і водночас пізнавальне значення слугують крилаті вислови, афоризми. У сучасному світі ми зустрічаємо їх як у художній, так і у науковій літературі. Студенти ж знайомляться з ними ближче при вивченні латинської мови незалежно від спеціальності. Майже кожна європейська мова, в тому числі й українська багато з них запозичила або ж утворила подібні: *Ното орнат локум, нон локус хомінет* – *Людина прикрашає місце, а не місце людину*; *Алеа іакта ест* – *Жереб кинуте* тощо. Цей факт ще раз підкреслює схожість менталітету багатьох європейських народів.

Висновки та перспективи дослідження. Насамкінець зазначимо, що історичні умови склалися так, що латина втратила свою основну комунікативну функцію, але набула великого історичного та освітнього значення, стала невичерпним джерелом загальнолюдської культури та сполучною ланкою між античністю і сучасністю. Її вивчення допомагає більш глибокому засвоєнню знань із багатьох спеціальностей. У медичних вишах латинська мова має особливу функцію. З перших же днів починається вивчення анатомії, а пізніше й інших фахових дисциплін, засвоєння яких вимагає знання певного термінологічного обсягу латиною, наприклад: *lamina superficialis fasciae colli propriae* – *поверхнева пластинка власної фасції шиї* тощо.

Реалії обраної професії спонукають студентів до вивчення мови протягом всього періоду навчання.

Роль латини, української та іноземних (англійської) мов не тільки як чинника формування фахівця, а й освіченої та полікультурної особистості, заслуговує на вивчення у подальших дослідженнях.

Література

1. *Балалаєва О. Ю.* Принцип інтегративності у навчанні латини на факультетах ветеренарної медицини. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Кієво-Могилянська академія*. Сер.: Педагогіка. Вип. 197, т. 209. С. 44–48.
2. *Бєляєва О. М.* Типологія мовних помилок і шляхи їх мінімізації у процесі навчання майбутніх лікарів латинської мови та медичної термінології. Мовні дисципліни в контексті розвитку сучасної вищої школи: матеріали Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. з міжнар. уч. Харків: Тім Пабліш Груп, 2014. С. 23–29.
3. *Бицко Н. І.* Реалізація інноваційних методів викладання курсу «Латинська мова та основи медичної термінології». *Клінічна та експериментальна патологія*. 2020. т.19, №1(71). С.160–163.
4. *Бондар Н. В.* Методи інтерактивного навчання латинської мови у медичних ВНЗ. *Молодий вчений. Педагогічні науки*. 2016 р. № 12. С. 400–403.
5. *Гайда О.* Національне та запозичене в сучасній медичній термінології. Матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених «Гуманітарні та соціальні науки». 24-26 листопада. Львів, 2011. Львівська політехніка. С. 102–103.
6. *Галин М. А.* Російсько-український медичний словник: матеріали до української медичної термінології/за ред. О.В. Корчак-Чепурківського. Київ: Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної просвіти, 1920. 164 с.
7. *Гуревич Р. С.* Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах/за ред. С.У. Гончаренко. Київ, 1998. 229 с.
8. *Кісельова О. Г.* Методика навчання медичної термінології майбутніх лікарів *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. №4. С. 62–68.
9. *Леценко Т. О., Шарбенко Т. В.* Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. для студентів вищих медичних закладів освіти IV рівня акредитації. Полтава, 2010 р. 262 с.
10. *Миленкова Р. В.* Дидактико-методологічний аналіз проблем викладання курсу латинської мови на юридичних факультетах ВНЗ. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 1(6), С. 16–20.
11. *Місник Н. В.* Формування української медичної клінічної термінології: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 2002. 27 с.
12. *Нетлюх М. А.* Українсько-латинський анатомічний словник (Анатомічна номенклатура): Львів, 1995. 216 с.

13. *Нечай С.* Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами. В 4 вид., випр. та доповн., К.: УЛТК, 2003. 644с.
14. *Світлична Є. І.* Дисципліна «латинська мова» – основа формування професійної термінологічної грамотності студентів фармацевтичного профілю. Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. статті та тези: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 14-15 квіт. 2011 р. Харків: Вид-во НФаУ, 2011. С. 122–144.
15. *Ткач А. В.* Сучасна українська медична термінологія: проблеми та перспективи розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Сер. Філологічні науки.* 2010. Вип. 23. С. 247–252.
16. *Усатенко О. К.* Російсько-український словник медичної термінології: Київ: Наукова думка, 1996. 463 с.

References

1. Balalaieva, O.Iu. (2012), *Pryntsyp intehratyvnosti u navchanni latyny na fakultetakh veterenarnoi medytsyny [The principle of integration in the teaching of brass at the faculties of veterinary medicine].* Naukovi pratsi. Pedahohika, issue 197, 209, pp. 44–48.
2. Bieliaieva, O.M. (2014), *Typolohiia movnykh pomylk i shliakhy yikh minimizatsii u protsesi navchannia maibutnikh likariv latynskoi movy ta medychnoi terminolohii [Typology of language errors and ways to minimize them in the training of future doctors in Latin and medical terminology].* In: *Language disciplines in the context of the development of modern higher education: materials All-Ukrainian distance scientific-practical conf. with international participation.* Kharkiv: Tim Pablish Hrup, pp. 23–29.
3. Bytsko, N.I. (2020), *Realizatsiia innovatsiinykh metodiv vykladannia kursu «Latynska mova ta osnovy medychnoi terminolohii». [Implementation of innovative methods of teaching the course “Latin language and basics of medical terminology”]* Klinichna ta eksperymentalna patolohiia, issue 19, no. 1(71), pp. 160–163.
4. Bondar, N.V. (2016), *Metody interaktyvnoho navchannia latynskoi movy u medychnykh VNZ. [Methods of interactive teaching of Latin in medical universities. Molodyi vchenyi].* Pedahohichni nauky. issue 12, pp. 400–403.
5. Haida, O. (2011), *Natsionalne ta zapozychene v suchasni medychnii terminolohii. [National and borrowed in modern medical terminology].* In: *Proceedings of the III International Conference of Young Scientists “Humanities and Social Sciences”,* Lviv: Lvivska politekhnika, pp. 102–103.
6. Halyn, M.A. and Korchak-Chepurkivsky O.B. eds. (1920), *Rosiisko-ukrainskyi medychnyi slovnyk: materialy do ukrainskoi medychnoi terminolohii. [Russian-Ukrainian medical dictionary: materials on Ukrainian medical terminology].* Kyiv: Kyivskyi hubernalnyi viddil okhorony

- narodnoho zdorovia, Pidrozdil medychnoi ta sanitarnoi prosvity.
7. Hurevych, R.S. Honcharenko S.U. eds. (1998), *Teoretychni ta metodychni osnovy orhanizatsii navchannia u profesiino-tekhnichnykh zakladakh [Theoretical and methodical bases of the organization of training in vocational schools]*. Kyiv.
 8. Kiselova, O.H. (2013), *Metodyka navchannia medychnoi terminolohii maibutnikh likariv [Methods of teaching medical terminology to future doctors]* Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka, issue 4. pp. 62–68.
 9. Leshchenko T.O., and Sharbenko, T.V. (2010), *Ukrainska mova za profesii-nym spriamuvanniam : navch. posib. dlia studentiv vyshchykh medychnykh zakladiv osvity IV rivnia akredytatsii. [Ukrainian language for professional purposes: textbook. way. for students of higher medical educational institutions of the IV level of accreditation]*. Poltava.
 10. Mylenkova, R.V. (2012), *Dydaktyko-metodolohichni analiz problem vykladannia kursu latynskoi movy na yurydychnykh fakultetakh VNZ. [Didactic and methodological analysis of the problems of teaching the Latin language course at the law faculties of universities]*. Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy, issue 1(6). pp.16–20.
 11. Misnyk, N.V. (2002), *Formuvannia ukrainskoi medychnoi klinichnoi terminolohii [Formation of Ukrainian medical clinical terminology]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv.
 12. Netliukh, M.A. (2005), *Ukrainsko-latynskiyi anatomichniy slovnyk (Anatomichna nomenklatura) [Ukrainian-Latin Anatomical Dictionary (Anatomical Nomenclature)]*. Lviv.
 13. Nechai, S., 2003. *Rosiisko-ukrainskyi medychnyi slovnyk z inshomovnymi nazvamy [Russian-Ukrainian medical dictionary with foreign names]*. Kyiv.
 14. Svitlychna, Ye.I. (2011), *Dystsyplina «latynska mova» – osnova formuvannia profesiinoi terminolohichnoi hramotnosti studentiv farmatsevychnoho profilii. [Discipline “Latin” - the basis for the formation of professional terminological literacy of students of pharmaceutical profile]*. The humanities component of higher education: problems and prospects. articles and theses: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference. Kharkiv: Published by NUPh.
 15. Tkach, A.V. (2010), *Suchasna ukrainska medychna terminolohiia: problemy ta perspektyvy rozvytku. [Modern Ukrainian medical terminology: problems and prospects of development]* Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho un-tu imeni Ivana Ohiiienka. Ser. Filolohichni nauky, issue 23. pp. 247–252.
 16. Usatenko, O.K. (1996), *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk medychnoi terminolohii [Russian-Ukrainian dictionary of medical terminology]*. Kyiv.

С. Є. Степанова,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства*

ПРОФЕСІЙНЕ І ПОБУТОВЕ: КОГНІТИВНИЙ ВПЛИВ У КАРТИНАХ І ЕХО-КАРТИНАХ СВІТУ

У статті зроблено спробу визначити способи та механізми впливу професійного дискурсу на становлення та еволюцію мовної картини світу (МКС) людини та ехо-картини світу близьких їй людей на прикладі персонажів оповідань В. М. Інбер «Соловей і Роза», А. П. Чехова «Душечка» та М. О. Булгакова «Рушник з півнем».

Об'єктом дослідження є мовлення кравця Еммануїла Соловоя та його дружини Розі – головних героїв оповідання Віри Інбер «Соловей і Роза»; Ольга Племянникова та близькі їй чоловіки різних професій – персонажі оповідання Антона Чехова «Душечка»; молодий лікар-початківець з автобіографічної повісті Михайла Булгакова «Рушник з півнем». Результат наших спостережень дає підстави зробити ряд висновків: професійні картини світу розвиваються з удосконаленням навичок їхніх носіїв і мають безпосередній вплив на формування мовних картин світу фахівців певної галузі знань чи ремесла, а опосередкований – через професійні ехо-картини світу, і мовні картини світу людей, які оточують цих фахівців: членів сім'ї, друзів. Ці впливи відображаються в мовленні фахівців і членів сім'ї, інших близьких їм людей різними мовними засобами. Найчастіше про такі впливи свідчать групові чи індивідуальні порівняльні звороти, ідіоми, метафори, метонімії, синоніми, антоніми, персоніфікації, що відбивають професійні знання та вміння мовця, а також членів його родини та близьких друзів.

Ключові слова: мовна картина світу, ехо-картина світу, еволюція МКС, мовна особистість, професійна комунікація.

S. Ye. Stepanova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Graduate Student of the Department of General and Slavic Linguistics*

PROFESSIONAL AND DOMESTIC: COGNITIVE INFLUENCE IN PICTURES AND ECHO PICTURES OF THE WORLD

The *purpose* of this research is to identify the ways and mechanisms of the influence of professional discourse on the formation and development of profes-

sional language pictures of the world, as well as the formation of echo-pictures of the world of people close to these specialists based on their language picture of the world. The **object** of the study is the speech of the tailor Emmanuel Solovey and his wife Rosa – the main characters of Vera Inber's story "Solovey and Rosa"; Olga Plemyannikova and men close to her of various professions – characters in Anton Chekhov's story "Sweetheart"; a young novice doctor from Mikhail Bulgakov's autobiographical story "Towel with a rooster". The **result** of our observations allows us to draw a number of **conclusions**. Professional pictures of the world develop with the improvement of the skills of their carriers and have a direct influence on the formation of language pictures of the world of specialists in a certain field of knowledge or craft, and indirect influence through professional echo pictures of the world and language pictures of the world of people who surround these specialists: family members, friends. These influences are reflected in the speech of specialists and family members, other people close to them in various language means. Most often, such influences are evidenced by group or individual comparative turns, idioms, metaphors, metonymies, synonyms, antonyms, personifications that reflect the professional knowledge and skills of the speaker, as well as his family members and close friends.

Key words: language picture of the world, echo-picture of the world, evolution of the LPW, language personality, professional communication.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід до вивчення багатьох аспектів мови і мовлення. Уже давно мовознавство має запит від економіки і державних структур на розробку актуальних питань впливу соціального буття людини на сприйняття нею нових реалій і відбиття їх у людській свідомості. Це відбиття виявляється передусім у мовленні людини та її практичних діях. Частиною цієї проблеми є вплив професійних реалій і навичок на мовну поведінку людини. Знання закономірностей і конкретних засобів, за допомогою яких ці закономірності реалізуються в мовленні, допомагає, наприклад, виявити автора письмового і усного тексту, передбачити реакції груп громадян з різним соціальним статусом на певні форми політичного, економічного, інформаційного, освітнього життя суспільства. Найважливіші «експертними характеристики» поведінки особистості за її соціальним станом, у тому числі за професійними ознаками, є відбиття цього стану в мовленні персонажів художніх творів. Саме цей напрям ми вирішили висвітлити на прикладі деяких творів. Новизна нашого дослідження полягає в системному підході до виявлення і систематизації засобів мови, що вказують на соціальний статус художніх персонажів за їхніми професіями, а також на те, як впливає цей статус на мовлення близьких їм людей.

Аналіз попередніх досліджень проблеми. У сучасному мовознавстві

є кілька напрямів вивчення мовної картини світу. На думку О. С. Яковлевої, це: 1) типологічні дослідження: слов'янська картина світу, балканська модель світу, картина світу дитини, художника, політика, економіста, будівельника, шофера тощо; 2) вивчення МКС щодо реконструкції духовної культури народу; 3) дослідження окремих аспектів мови : відбиток МКС у лексичі, словотворі, у дзеркалі метафор тощо [7, с. 9].

Формулювання завдань дослідження. Мета нашого дослідження – виявити способи та механізми впливу професійного дискурсу на становлення й розвиток мовної картини світу фахівця та формування на основі його МКС ехо-картин світу близьких йому людей. Матеріалом дослідження послужило мовлення кравця Еммануїла Солов'я та його дружини Рози – основних персонажів оповідання В. М. Інбер «Соловей і Роза»; Ольги Плем'яникової та близьких їй чоловіків різних професій – персонажів оповідання А. П. Чехова «Душечка»; молодого лікаря-початківця з автобіографічного оповідання М. О. Булгакова «Рушник з півнем».

Виклад основного матеріалу. М. А. Булгаков майстерно показує в оповіданні «Рушник з півнем» шляхи формування професійної ЯКМ лікаря, який у віці 23 років після закінчення медичного факультету університету отримав призначення на роботу в сільській лікарні, опинившись в умовах, у яких фахівець має самостійно вчитися застосуванню раніше одержаних знань на практиці. Так, першого ж вечора лікар виявив, що лікарня забезпечена новітнім інструментарієм та ліками. М. О. Булгаков пише:

*Я ... убедился в том, что **инструментарий** ... **богатейший**. ... С той же ясностью я вынужден был признать (...), что очень многих блестящих девственно инструментов **назначение** мне вовсе **неизвестно**. Я их не только **не держал в руках**, но даже ... и **не видел**.* Зрозуміло, назви багатьох інструментів були ще відсутніми в МКС молодого лікаря. Лікар переживає в думках кілька захворювань, які, як йому здавалося, часто доводиться лікувати сільському лікарєві: *ущемлённая грыжа, гнойный аппендицит, дифтерийный круп, неправильные положения во время родов*. Він нагнітав у собі страх від невпевненості у своїй компетентності. Проте недостатня сформованість професійної МКС сприяла професійному дорослішанню персонажа, розуміння необхідності саморозвитку. Автор пише про те, що в оточенні великої кількості книг з медицини та фармакології почав заспокоюватися, брати себе до рук. Це, на нашу думку, свідчить про початок завершального етапу формування професійної картини світу героя.

Засоби художньої виразності в оповіданні, засновані на професійній картині світу лікаря, можна поєднати у такі групи: **порівняння, метафори, метонімії, антоніми та фразеологізми**. Так, механізм концентрації довготривалої пам'яті у відповідальний момент прийняття рішення (ампутація ноги у дівчини, що знекровилася) проявляється у використанні речен-

ня з порівняльним зворотом: ***В голове моеї вдруг стало светло, как под стеклянным потолком нашего далёкого анатомического театра.***

Лікар відновив у пам'яті заняття з анатомії в університеті та зрозумів алгоритм своїх дій. У тексті знаходимо загальноновживані та професійні метафори, в основі яких лежить анатомія людини, подібність фізичного стану людини і навколишнього живого та неживого світу: *чахлий перелесок, мелкозубая пила, крылья носа, светлеть в мозгу, угасиший человек, угасиший глаз, девственно блестящие инструменты* та ін. Найвне метонімічне перенесення, зумовлене суміжністю найменування хвороби людини і самої людини, яка страждає на це захворювання: *привезут грыжу, притащат грыжу*. Деякі фразеологізми в медичній комунікації оповідання можна визнати засобами художньої виразності: *выписать рецепт; вправить грыжу; холод по позвоночнику; умереть под ножом* – померти на операційному столі; *дотянуть до палаты* – залишитися живим після операції; *погибнуть под руками* = померти під ножем; *заломить руки; выйти из оцепенения* – прийти до тями; *готовить ампутацию* – готуватися до операції з ампутації кінцівки; *здравый смысл; застит глаза; устроить протез* – домовитися про виготовлення протеза.

В оповіданні В. М. Інбер «Соловей і Роза» ми стикаємося з уже сформованою швейно-кравецькою професійною МКС Еммануїла Солов'я та зі стійкою швейно-кравецькою ехо-картиною світу його дружини Рози, що допомагає чоловікові на деяких етапах роботи, наприклад, при знятті мірки з клієнтів, у примірці пошитого одягу тощо.

Непересічні знання Віри Інбер у галузі технології виготовлення одягу та дотримання принципів літератури конструктивізму (витвір мистецтва має відповідати всім вимогам технічної конструкції з максимальним функційним використанням кожної частини) визначили, поряд із глибокою образністю твору, узагальнюючим змістом викладених у оповіданні «Соловей і Роза» образів, дій, сюжету, художніх деталей, правдивість мовного простору, що відбиває професійну картину світу головного героя та членів його сім'ї [4]. Незважаючи на малий обсяг тексту, в ньому представлено одиниці 10 лексико-семантичних груп лексико-семантичного поля (ЛСП) швейно-кравецької справи [3]. Це найменування **одягу** (*брюки, пиджак, жилет, френч, шубка, костюм, галифе*); **частин одягу та заготовок** (*пройма, воротник, рукав, пуговица, вытачка, карман, лацкан, подкладка, боковой шов*); **матеріалів (тканин)** (*материя, диагональ, шевит, мех, нитки*); **якісних характеристик і форми** (*трапеция, шерстяной, меховой, фетровой, недошитый; перегибчатый, косный; двубортный, боковой тощо*); **станів одягу та його частин** (*топорициться, висеть; быть не на месте тощо*); **кравецького інструментарію** (*булавка, сантиметр, ножницы, зеркало, болван [= манекен], паровой утюг*); **учасників швейно-кравецької комунікації** (*портной; заказчик*); **професійних процесів** (*исполняют заказ, починка/принимать в починку, выкроить; приступиться к чему-либо, гла-*

дить, снять мерку, примерка, примерять(ся), шить(ся), освежить [= починить], обмахнуть, сбрасывать, записывать объёмы, выразить, исчерчивать мелом, растянуть, распахнуть); **найменування одягнених частин тіла людини** (талиа, груди, шея, руки, плечи колени) тощо.

Серед засобів художньої виразності, заснованих на швейно-кравецькій картині світу персонажів оповідання «Соловей і Роза», є речення з **порівняльними зворотами**: (1) *И наш Изенька – чудный мальчик, вот он спит в своей кровати, тихий, как напёрсток.* (2) *И над синим шевиотом ... ножницы летают, нежно щебеча, как ласточки.* (3) *...Весь он так дрожит, как будто нёс не розу, а паровой утюг.* Характерними є професійні **метафори**: *выразить талию, шерстяной хаос, распластанный хаос, косная материя, пучок куполов, освежить брюки, материя покорялась* тощо. Для вираження відносин рівноваги використовуються **антоніми**: *...исполняет заказы как штатские, так и военные.* Фразеологізм *шито белыми нитками* вказує на ситуацію нещирості. Важливу роль у художньому розкритті характеру кравця відіграє прийом **усоблення**. Кравець у напівсонному стані входить у суперечку з недошитим піджаком, який *подмигивал пуговицей* кравцеві; *говорил з ним, наморищив лацкан; вопрошал, зевнув карманами; удивлялся, усоблюючи* людину, не згодні зі ставленням кравця до свого ремесла як до мистецтва. У відповідь кравець обзивав його *провокатором, мерзавцем* та *шитым белыми нитками.*

В оповіданні «Душечка» А. П. Чехов, на відміну від описаних вище ситуацій, акцентує увагу на еволюції МКС Оленьки Плем'яникової, на зміни, що відбуваються під впливом професійних картин світу чоловіків, близьких їй у різні періоди її життя. Перший чоловік Ольги був театральним антрепренером. Через ехо-картину світу, що формується під впливом його професійної КС, у її МКС з'являється ціла низка одиниць, значення яких раніше могло бути їй незрозумілим: *Вчера у нас шёл «Фауст наизнанку»; Завтра мы ... ставим «Орфея в аду».* Оленька повторює за чоловіком: *...Стать образованным и гуманным можно только в театре. Но разве публика понимает это? Ей нужен балаган!* Раптова смерть Кукіна перериває розвиток МКС Оленьки як картини світу господині розважального саду та театру. Незабаром вона у своїй МКС починає орієнтуватися на МКС фахівця в галузі деревообробки й торгівлі лісом, яким був її другий чоловік. Постійно використовуваним ним лексеми, фрази, думки відлунювалися у свідомості Ольги Семенівни і трансформували її МКС: *Ей казалось, что ... в жизни самое важное и нужное это лес, и что-то родное, трогательное слышалось ей в словах: балка, кругляк, тёс, шелёвка, безымянка, решетник, лафет, горбыль... По ночам... ей снились целые горы досок и тёса, длинные, бесконечные вереницы подвод, везущих лес... Теперь лес с каждым годом дорожает на двадцать процентов, — говорила она покупателям и знакомым.* На пораду піти до театру вона відповідала: *Мы люди труда, нам не до пустяков. В театрах этих что хороше-*

го? Після смерті Пустовалова вона зійшлася зі своїм квартирантом Смирніним, армійським ветеринаром. Нове відлуння визрівало в її свідомості. Зустрічаючи знайомих, вона *начинала говорити о чуме на рогатом скоте, о жемчужной болезни, о городских бойнях*, повторювала те, що чула вдома від Смирніна. Наприклад: (1) *У нас в городе нет правильного ветеринарного надзора и от этого много болезней.* (2) *...Люди заболевают от молока и заражаются от лошадей и коров. О здоровье домашних животных в сущности надо заботиться так же, как о здоровье людей.* Аналізуючи МКС Оленьки в різні періоди її життя [5], ми переконуємося в еволюції цієї МКС під впливом ехо-картин світу, орієнтованих на професійну комунікацію близьких людей.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, професійні картини світу розвиваються з удосконаленням майстерності їх носіїв та надають прямий вплив на формування МКС фахівців у певній галузі знань або ремесла та опосередкований вплив через професійні ехо-картини світу та МКС людей, які оточують цих спеціалістів: членів родини, друзів. Ці впливи відбиваються у мовленні фахівців і членів родин, інших близьких до них людей у різних мовних засобах. Найчастіше про такі впливи свідчать групові або індивідуальні порівняльні звороти, фразеологізми, метафори, метонімії, синоніми, антоніми, уособлення які відбивають професійні знання та навички мовця, а також членів його родини та близьких друзів.

Література

1. *Булгаков М. А.* Полотенце с петухом. Записки юного врача. С. 1–11. URL : http://www.bulgakov.ru/library/zapiski_yunogo_vracha/
2. *Инбер В. М.* Соловей и Роза. Смерть Луны : рассказы. С. 1–15. URL : <http://litfile.net/web/384920/389000-390000/>
3. *Степанова С. Е.* Языковая картина мира персонажа сквозь призму его профессии портного (на материале рассказа Веры Инбер «Соловей и Роза»). Філологічні студії : [зб. наук. статей]. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2015. Вип. 6. С. 142–146.
4. *Степанова С. Е.* Отражение профессиональной картины мира персонажа в художественной речи. Русистика и современность. 18-я Международная научная конференция : сб. научных работ. Рига : Балтийская междунар. академия, 2016. С. 484–492.
5. *Степанова С. Е.* Эволюция языковой картины мира центрального персонажа рассказа А. П. Чехова «Душечка». Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2016. № 25. С. 62–67.
6. *Чехов А. П.* Душечка. Рассказы и повести. Москва : Правда, 1979. С. 571–583.
7. *Яковлева Е. С.* Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М. : Гнозис, 1994. 344 с.

References

1. Bulgakov, M. A. (2022), "Towel with a rooster", *Notes of a young doctor* ["Polotentse s petukhom", *Zapiski yunogo vracha*], pp. 1–11, URL : http://www.bulgakov.ru/library/zapiski_yunogo_vracha/
2. Inber, V. M. (2022), "Solovey and Roza", *Death of the Moon : Stories* ["Solovey i Roza", *Smert' Luny : rasskazy*], pp. 1–15, URL : <http://litfile.net/web/384920/389000-390000/>
3. Stepanova, S. Ie. (2015), "Language picture of the character's world through the prism of the profession of tailor (on the material of Vera Inber's story "Solovey and Roza")", *Philological studies : Collection of sci. articles* ["Yazykovaya kartina mira personazha skvoz' prizmu yego professii portnogo (na materiale rasskaza Very Inber «Solovey i Roza»). *Filolohichni studiyi : zb. nauk. statey*], Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Odessa, Vol. 6, pp. 142–146.
4. Stepanova, S. Ie. (2016), "Reflection of a professional picture of the world of a character in artistic speech", *Russian Studies and Modernity : 18th International Scientific Conference : Coll. of sci. works* ["Otrazheniye professional'noy kartiny mira personazha v khudozhestvennoy rechi", *Russistika i sovremennost': 18-ya*], *Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya : sb. nauchnykh rabot*, Baltic Intern. academy, Riga, pp. 484–492.
5. Stepanova, S. E. (2016), "The evolution of the language picture of the world of the central character in A. P. Chekhov's story "Darling"", *Mova / Language : scientific-theoretical journal of linguistics* ["Evolyutsiya yazykovoy kartiny mira tsentral'nogo personazha rasskaza A. P. Chekhova «Dushechka»"]. *Mova : naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva*. Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint Publishing House, Odessa, No. 25, pp. 62–67.
6. Chekhov, A. P. (1979), "Dushechka", *Stories and novels* ["Dushechka", *Rasskazy i povesti*], Pravda Publishing House, Moscow, pp. 571–583.
7. Yakovleva, E. S. (1994), *Fragments of the Russian language picture of the world (models of space, time and perception)* [*Fragmenty russkoy yazykovoy kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vospriyatiya)*], Gnosis Publishing House, Moscow, 344 p.

Н. М. Філіппова,
канд. філол. наук, доц.,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала С.Й. Макарова,
завідувачка кафедри прикладної лінгвістики

МЕТАФОРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ДИСКУРСІ КОРАБЛЕБУДІВНОЇ ТЕМАТИКИ

Статтю присвячено досить актуальній темі взаємозалежності між мовними і когнітивними структурами, що особливо важливо для регламентованого науково-технічного функційного стилю. Проведений аналіз отриманого матеріалу показав, що метафори, які пов'язані із проектуванням, будівництвом і експлуатацією кораблів/суден, можна підрозділити за такими узагальненими, базовими категоріями: ТЕХНОЛОГІЯ - ПРОСТІР, ТЕХНОЛОГІЯ - РУХ, ТЕХНОЛОГІЯ - ОБ'ЄКТ, ТЕХНОЛОГІЯ - РОЗУМ, ТЕХНОЛОГІЯ - ЕМОЦІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ - БАЧЕННЯ, ТЕХНОЛОГІЯ - ХАРАКТЕРИСТИКА/ВЛАСТИВІСТЬ.

Універсальність когнітивної метафори ПРОСТІР полягає у тому, що наука взагалі реалізується у вигляді просторової метафори і розуміється як деякий середовище або простір для розвідки, визначення, відкриття, деякий світ, який розгортається навколо об'єкту або в якому знаходиться об'єкт: поле, сегмент, прошарок, місце. Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - РУХ логічно пов'язана із середовищем (простором) наукового пізнання, де такий рух може відбуватися. Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ОБ'ЄКТ презентує те, що виявляється метою або завданням дослідження. Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - РОЗУМ - це своєрідний доказ взаємодії мислення і мови як засобу відобразити дійсність, одним із прикладів можуть бути випадки вираження засобами мови фізичного сприйняття дійсності. Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ЕМОЦІЯ часто використовується для того, щоб виокремити економічні або технічні проблеми (катастрофи або економічні кризи). Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - БАЧЕННЯ актуалізує той факт, що світ сприймається органами чуття людини (візуальне, слухове, тактильне). Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ХАРАКТЕРИСТИКА/ВЛАСТИВІСТЬ виражається термінологізованими антропометричними прикметниками або іменниковими словосполученнями.

Отже, у метафориці англomовних наукових текстів кораблебудівної тематики ми виокремили найчастотніші метафоричні моделі, що дає змогу

більш чітко осмислити характерні ознаки цього поняття і його значення для науково-технічних дискурсів, тобто з когнітивної точки зору побачити метафору як розумову операцію, яка дозволяє осмислити деяку частину реальності: спочатку складається на основі досвіду, а потім у вигляді концептуальної моделі активується певною лексемою (фокусом метафори) і фіксується як обов'язковий і стереотипний елемент науково-технічного функціонального стилю.

Ключові слова: метафоричне моделювання, науковий технічний дискурс, кораблебудування.

N. M. Filippova,
*PhD in Philology, Associate Professor,
Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Applied Linguistics Department Head*

METAPHORICAL MODELLING IN ENGLISH ACADEMIC TECHNICAL SHIPBUILDING DISCOURSES

The article is devoted to the quite relevant topic of interdependence between language and cognitive structures, which is especially important for a regulated scientific and technical functional style. The analysis of the received material showed that metaphors related to the design, construction and operation of ships/vessels can be divided into the following general, basic categories: TECHNOLOGY - SPACE, TECHNOLOGY - MOVEMENT, TECHNOLOGY - OBJECT, TECHNOLOGY - MIND, TECHNOLOGY - EMOTION, TECHNOLOGY - VISION, TECHNOLOGY - CHARACTERISTIC/PROPERTY.

The universality of the cognitive metaphor SPACE lies in the fact that science is generally implemented in the form of a spatial metaphor and is understood as some environment or space for exploration, definition, discovery, some world that unfolds around the object or in which the object is located: a field, a segment, layer, place. The metaphorical model TECHNOLOGY - MOVEMENT is logically connected with the environment (space) of scientific knowledge, where such movement can occur. The metaphorical model TECHNOLOGY - OBJECT presents what turns out to be the goal or task of research. The metaphorical model TECHNOLOGY - MIND is a kind of evidence of the interaction of thinking and language as a means of reflecting reality, one of the examples can be cases of expressing the physical perception of reality through language. The metaphorical model TECHNOLOGY - EMOTION is often used to isolate economic or technical problems (disasters or economic crises). The metaphorical model TECHNOLOGY - VISION actualizes the fact that the world is perceived by human senses (visual, auditory, tactile). The metaphorical

model TECHNOLOGY - CHARACTERISTIC/PROPERTY is expressed by terminological anthropometric adjectives or noun phrases.

So, in the metaphors of English-language scientific texts on the subject of shipbuilding, we singled out the most frequent metaphorical models, which makes it possible to more clearly understand the characteristic features of this concept and its meaning for scientific and technical discourses, that is, from a cognitive point of view, to see a metaphor as a mental operation that allows you to understand some part of reality: first it is formed on the basis of experience, and then in the form of a conceptual model it is activated by a certain lexeme (the focus of the metaphor) and is fixed as a mandatory and stereotypical element of the scientific and technical functional style.

Key words: metaphorical modelling, academic technical discourse, shipbuilding discourses.

“Language is a social art. In acquiring it we have to depend entirely on intersubjectively available cues as what to say and when.”

W. Quine

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Відомо, що аналіз когнітивних процесів, які виявляються основою формування мовних одиниць різних рівнів, показує, що між когнітивними і мовними структурами є взаємозалежність: мовні форми не тільки відображають когнітивні механізми, але і беруть активну участь в їх організації.

Мова, її інвентар і правила комбінації різних її складових, підключені не тільки до концептуальної моделі світу, тобто до суто понятійного його відображення у наївній картині світу, яка характеризує кожну пересічну людину, але, крім того, ще і до природньої логіки мови, тобто за допомогою природньої логіки неможливо побудувати універсум, але за допомогою природньої логіки мови можна було б зробити припущення, як “людські істоти розуміють універсум” [6; 649]. Серед мовних форм репрезентації когнітивних процесів окреме місце приділяється метафорі, яка, як відомо, має надзвичайний вербально-асоціативний потенціал, оскільки метафора взагалі вважається найбільш продуктивним засобом пристосування мови до постійних змін у світі людини.

Нам здалося особливо цікавим розглянути можливості метафори моделювати смисли і функціонувати у науково-технічних дискурсах у вигляді метафоричних лексичних номінацій, тобто показати метафору в дії, що, зрозуміло, пов’язано з її, з одного боку, універсальними, а, з іншого, унікальними особливостями відображення наукової картини світу.

Актуальність дослідження англomовного науково-технічного дискурса, з цієї точки зору, визначається, з одного боку, необхідністю зрозуміти, як

метафоричні моделі формують ментальний простір для наукової діяльності, наукової комунікації та стають матеріалом для створення моделі об'єкту наукового пізнання, а з іншого, необхідністю осмислення своєрідності технічних наук, засобів рефлексії у парадигмі наукового технологічно-орієнтованого пізнання. Суто прагматичну прикладну актуальність цієї розвідки ми вбачаємо у тому, що оскільки англійська мова сьогодні визначається як глобальна мова науки і технологій, всі науковці обов'язково мають володіти цією мовою на рівні B2 і навіть C1 (Academic English), а тобто повинні розуміти різницю у породженні українськомовного і англійськомовного наукового дискурсу, оскільки ментальний простір науковця включає когнітивну метафору, яка, з одного боку, є загальною для менталітету етнічної/національної спільноти, а з іншого, показує авторське бачення об'єкту і процесу його дослідження. А це означає, що потенціал цієї розвідки пов'язаний з необхідністю розробки більш ефективних методик навчання українських науковців академічній англійській мові.

Предмет дослідження - це метафоричне моделювання репрезентації окремого англійськомовного наукового фрагменту картини світу, який пов'язаний з кораблебудуванням.

Мета дослідження - описати особливості функціонування когнітивної метафори у цьому фрагменті.

Завдання полягають у тому, щоб визначити базові метафоричні моделі, виділити типовий склад лексики, яка використовується для опису тієї концептуальної сфери, яка і є об'єктом метафоричного моделювання.

Матеріалом дослідження слугували англійськомовні спеціальні наукові і науково-популярні тексти загальним об'ємом 1 500 000 слововживань, які представлені, наприклад, в таких фахово-відомих виданнях, як *International Shipbuilding Progress*, *The Naval Architect*, *Offshore*. Ми зосередили нашу увагу на загальнонаукових "традиційних" метафоричних моделях і лексиці, яка їх експлікує, хоча, звичайно, у кожній галузі знань зафіксована досить велика кількість термінів-метафор і авторських, оригінальних метафор, які будуть об'єктом іншої розвідки.

Наукова новизна, на наш погляд, пов'язана з тим, що вперше зібрано новий лінгвістичний матеріал у визначеному лінгвокогнітивному аспекті.

Аналіз досліджень проблеми. Традиційно, метафора навіть вважалася своєрідною загрозою для наукового спілкування, основа якого - це об'єктивність, точність і експліцитність. Науковий розум орієнтується на об'єктивну мову, яка залежить від завдань однозначного вираження предметного змісту, а тому визначається строгою семантичною референціальністю. Відповідно, структури теоретичного знання як раціоналізований результат пізнавальної діяльності повинні бути представлені у логічно "чистій" формі. Специфіка наукової комунікації полягає у тому, що її мова є

жорстко стандартизована, уніфікована, формалізована у відповідності до вимог наукового стилю.

Але науковець/дослідник спостерігає, аналізує те, що часто не номіноване, а тому він вимушений співвідносити нові знання з тими, які вже присутні в його науковій картині світу. Звичайно, науковці об'єднані загальною когнітивною базою, в якій зафіксовано загальнолюдський досвід взаємодії людини і середовища (напр., “правий”, “лівий”, “вправо”, “вліво”) і спеціальною когнітивною базою, в якій зафіксовано досвід і знання своєї галузі. Тому не викликає сумнівів той факт, що метафора - це звичайне явище для науково-технічного дискурсу, взагалі, особливо характерне для нових технічних галузей знань, а метафоризація - одна з лінгвістичних універсалій і один із засобів презентації наукового знання про дійсність, яка досліджується. Саме традиційна стереотипізація внутрішніх логічних взаємозв'язків між явищами, фактами, гіпотезами зосереджує увагу адресатів на логічності, об'єктивності повідомлення, а не на суб'єктивній або асоціативній їх оцінці. Недарма Дж. Лакофф наполягав, що “метафоричність - не є недоліком мислення, це просто неминучість” [7; 95], а абстрактні поняття взагалі краще сприймаються саме через образність метафор.

Однак, з одного боку, існує варіативність сприйняття і породження інформації, визначення логіки висловлювання у різних етносів, про що вперше наголосили ще В. Гумбольдт, І. Гердер. Що стосується концептуальної асиметрії у різних мовах, можна, наприклад, навести дані неоднакової сполученості лексем у різних мовах, лексем, які означають абстрактні поняття, наприклад, такі, які представлені у Корпусі сучасної американської англійської мови (Corpus of Contemporary American English) і Британському національному корпусі (British National Corpus) і які не помічені в українськомовних наукових текстах, напр. метафорою ВОГОНЬ: *to spark idea, interest, research*. В англійськомовних і українськомовних наукових дискурсах визначається апелювання до різних цільових концептів. Зокрема, дослідження такого типу пов'язані з проблемами науково-технічного перекладу метафор-лексем, метафор-словосполучень. Наприклад: 1) “*In this operating range, the number waves **arriving** at the target ship in heavy seas exceeds the number of...*” - “...які **бомбардують**...”; 2) “*The company has been concerned **to push** the state of the ship design art*” - “...**підвищити** рівень розвитку...”; 3) “*the laser beam **viewed** by the detector*”, “*the detector **sees** a cyclic variation in water pressure*” - “**реєструвати, показувати, вимірювати**”; 4) “*A corresponds to the left (-z) **travelling** wave while B travels to the right*” - “**ноширювати, розповсюджувати**”. Тобто у процесі пошуку українськомовного комунікативно-рівноцінного перекладного еквіваленту, який передає актуальне метафорично-марковане значення англійського слова або словосполучення у науково-технічних текстах і орієнтований на нормативну сти-

лістичну специфіку українських науково-технічних текстів, перекладачі вимушені використовувати такі прийоми: експлікацію імпліцитності англословних лексичних одиниць для їх інтерпретації; лексичну уніфікацію перекладних еквівалентів, оскільки українськомовний науково-технічний контекст вимагає більш регламентованого, нормативного і однородного використання лексичних засобів; термінологізацію англословної лексики при перекладі, коли загальноновживане полісемантичне англійське слово замінюється українським словом із термінологічним, більш вузьким значенням; спеціалізацію англословної лексики, тобто заміну загальноновживаного англійського слова українськомовним відповідником, який входить до складу загальнонаукової лексики.

А з іншого, також добре відома дискусія, яка пов'язана з різницею у репрезентації гуманітарних і природничих наук. Сьогодні результати цих дискусій можна узагальнити таким чином: 1) існує різна ступінь суб'єктивності презентації знань в цих двох сферах; 2) наявна обов'язковість пояснення причин всіх взаємозалежностей у текстах природничої сфери (математичний доказ, експеримент); 3) відмічена більша формалізованість науково-технічних текстів; 4) об'єкт пізнання в науково-технічних текстах на відміну від гуманітарних текстів безпосередньо не залежить від суб'єкта пізнання. Тобто різновиди наукового мислення, специфіка дійсності, яка репрезентована мовними засобами, відображають специфіку і своєрідність наукової рефлексії.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, треба підкреслити, що метафорологічна проблематика посіла своє постійне місце у дослідженнях наукового мовлення, в яких декларується, що метафора - не тільки засіб вираження ідеального значення, але і засіб зв'язку дійсності, в якій живе людина, з процесами людського пізнання цієї дійсності. філософської точки зору, наукова метафора дозволяє виокремити ступінь розробки проблеми, оскільки метафора - детермінаційний фактор науково-дослідницької діяльності. Незважаючи на різні теорії метафори, їх можна розподілити на: а) редуційні (Аристотель, Ф. Уілрайт), які розглядають метафору як стабільно закриту семантичну структуру, яка не залежить від того, які метафоричні структури використовуються в наукових дискурсах; б) синергетичні (Е. Кассирер), які вважають, що в акті метафоризації породжується смисл, який показує її динамічний і відкритий характер. Онтологічний і логікогносеологічний статус наукової метафори пов'язаний з її когнітивними можливостями, її роллю у процесах отримання, зберігання, передачі наукового знання. Комунікативний інтерес до метафори пов'язаний з тим, що когнітивна метафора - одна з базових моделей наукового мислення, і хоча в основі будь-якої діяльності є однакові механізми, варіативність сприйняття світу для окремого етносу легко визначається при аналізі різномовних

текстів наукового дискурсу, оскільки кожний науковий текст - це цілісне висловлювання і, одночасно, модель об'єкту наукового пізнання, а, тобто, включає когнітивні метафоричні моделі, які формують ментальний простір і, таким чином, поєднують наукову діяльність і наукову комунікацію. Методологічний інтерес до метафори пов'язаний з тим, що вона може виконувати роль своєрідного центру поєднання різних наук, а сьогодні будь-яка сучасна наука має міждисциплінарний характер.

Здібність механізмів метафори порівнювати, синтезувати суттєвості, які співвідносяться з різними логічними упорядкованостями, обумовлюють її продуктивність як засоба створення нових номінацій [1], [2], [3].

Особливо важливу роль відіграє такий характерний для метафори параметр, як її антропометричність, тобто здібність людини вимірювати все у відповідності до себе або до тих об'єктів, з якими він має справу у своєму практичному досвіді. Таким чином, ніби ставиться знак рівняння між конкретним, яке доступне безпосередньому сприйняттю, і абстрактним вираженням цього сприйняття в науково-технічній картині світу. Саме антропометричність метафори дозволяє їй використовувати вербально-асоціативний потенціал, тобто ті зв'язки, які виходять із буквального значення метафори і реального смислового результату для того, щоб бути засобом створення мовної картини світу.

Звичайно, модель метафори - це складний механізм, якій породжує нові мовні об'єкти не тільки за допомогою "комбінаторно перемінних одиниць, але і шляхом взаємодії гетерогенних суттєвостей, які беруть участь метафоричному синтезі" /5; 183/, напр., у словосполученнях "*поле дослідницької діяльності*", "*сфера використання результатів дослідження*", "*галузь наукових інтересів*" очевидний регулярний смисл локатива ("місце розповсюдження діяльності") і його об'єднання з поняттям діяльності, тобто синтез гетерогенних ознак локативів і поняття "діяльність" (пор. *arena/sphere of application, fields of improvement*). Технічні ж терміни цієї галузі знань, як правило, мають номінативні значення, які відображають сферу того, що спостерігається, і пов'язані з емпіричною діяльністю, з фізичним сприйняттям об'єкта: *air cushion* - *воздушна подушка*, *air-jet skirt* - *струйна завеса*, *to berth* - *ставити на місце стоянки*, *gooseneck* - *S-образна форма*, *short leg* - *галс короткий (під парусами)*.

Основою антропометричного принципу є теза: "Людина є вимір всього, що існує у світі." Використання метафори у науково-технічному дискурсі доказує їх значну роль у продукції і систематизації нового знання: дослідники звертаються до свого життєвого досвіду (когнітивного потенціалу), і навіть такі його стилістичні характеристики, як точність, однозначність, інформаційність, формалізованість, не є бар'єром до "метафоричного" погляду на науково-технічні знання, пов'язаного з прикладним характером різно-

манітних видів технологічної діяльності, напр., розробкою потенціальних матеріалів, результатами якої є поява конкретного продукту.

В процесі метафоричної концептуалізації наукових явищ українсько-мовна і англомова свідомість звертається до ідентичних фрагментів структур, які об'єктивізуються на мовному рівні у вигляді абсолютних перекладних еквівалентів, напр., при описі лінійних параметричних характеристик: *considerable growth* - значне збільшення, *the biggest change* - найбільш вагома різниця або зміна, *exceeding expectations*.

Ми взяли за основу традиційну програму дослідження метафори природньої мови, яка була запропонована Дж. Лакоффом і М. Джонсоном: з деякого репрезентативного масиву текстів вибираються метафори, які можна розподілити на групи у відповідності до моделі світу, яку вони представляють. Цікаво, що Наєнко Г.М., користуючись такою процедурою для аналізу когнітивної метафори, характерної для наукових лінгвістичних текстів середини 19 століття, виокремила 205 метафоричних моделі, напр.: 1) "пізнання - рух", яка відповідає уявленням про мисленнєві процеси як про рух, зміну (перехід); 2) "пізнання - бачення", яка акцентує увагу на першому етапі пізнання, тобто спостереженні (огляд особливостей, як ми бачимо); 3) "щось - живий організм" (пам'ятати, зберігати); 4) "мова - рослина" (корінь, розвиватися); 5) "мова - емоційна істота" (сумнів); 6) "мова - суспільна істота" (чужий звук, господство); 7) "мова - об'єкт" (обробка). Таким чином, дослідниця переконливо доводить, що у метафориці перших порівняльно-історичних наукових дискурсів "анімістичні моделі об'єкту становлять переважну кількість, низка з яких термінологізувалася: "глухой звук","развитие языка" [4; 41].

Проведений аналіз отриманого матеріалу показав, що метафори, які пов'язані із проектуванням, будівництвом і експлуатацією кораблів/суден, можна підрозділити за такими узагальненими, базовими категоріями: ТЕХНОЛОГІЯ - ПРОСТІР, ТЕХНОЛОГІЯ - РУХ, ТЕХНОЛОГІЯ - ОБ'ЄКТ, ТЕХНОЛОГІЯ - РОЗУМ, ТЕХНОЛОГІЯ - ЕМОЦІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ - БАЧЕННЯ, ТЕХНОЛОГІЯ - ХАРАКТЕРИСТИКА/ВЛАСТИВІСТЬ.

Універсальність когнітивної метафори ПРОСТІР полягає у тому, що наука взагалі реалізується у вигляді просторової метафори і розуміється як деякий середовище або простір для розвідки, визначення, відкриття, деякий світ, який розгортається навколо об'єкту або в якому знаходиться об'єкт: поле, сегмент, прошарок, місце. Ми зареєстрували найбільш типові іменникові і дієслівні лексеми для текстів, які підлягали аналізу: *gap, place, range, segment, step; to stretch*, напр., "*Summing up, it can be stated that the devised approximation algorithm **range** works rather accurately, efficiently and reliably if and only if the following conditions are met...*"

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - РУХ, звичайно, логічно пов'язана з середовищем (простором) наукових розвідок, наукового піз-

нання, де такий рух може відбуватися. Ця модель звичайно актуалізується іменниковими або дієслівними лексемами: *approach; to appear; to disappear; to draw; to push; to rise; to transfer; to vanish*. Наприклад: “*Contrary to the effect of directional spread and spectral shape on the speed loss, where errors in the individual steps seem to **disappear** in the average results, the long-term distribution of the roll angles shows a distinct difference between the results for 1D and 2D spectra*”.

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ОБ’ЄКТ презентує щось, що становить виявляється метою або завданням дослідження. Цікаво, що відмічено досить багато прикладів соматизмів. Наприклад: “*The ECOSHIP - a small containership with a big green heart*”.

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - РОЗУМ - це своєрідний доказ взаємодії мислення і мови як засобу відобразити дійсність, одним з прикладів можуть бути випадки вираження засобами мови станів, якостей, процесів (вирішувати, сподіватися), тобто фізичне сприйняття дійсності: *to believe*. Наприклад: “*The Federation is **believed** to be a group of companies working around the world in 53 countries and providing mobile communications in 27 countries.*”

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ЕМОЦІЯ часто використовується для того, щоб виокремити економічні або технічні проблеми (катастрофи або економічні кризи) і частотно представлена дієсловами *to stress; to suffer; to tolerate*: “*The 2019-built container ship, which is part of Ocean Network Express’s service **suffered** a stack collapse during gale force winds and large swells and, naturally, **suffered** huge cargo losses.*”

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - БАЧЕННЯ актуалізує той факт, що світ сприймається органами чуття людини, а тобто метафоризація поняття як сутності виражається через сенсорне сприйняття (візуальне, слухове, тактильне), а параметр, значимість об’єкту за допомогою параметричних прикметників, які визначають візуалізацію (*large/big, small/little, noticeable, considerable, complimentary; to observe, to see*). Наприклад: “*It was **seen** that building of this **largest** purpose-designed cable ship in the world involved the **complimentary** skills, a **considerable** overseas network of contacts and expertise.*”

Метафорична модель ТЕХНОЛОГІЯ - ХАРАКТЕРИСТИКА/ВЛАСТИВІСТЬ виражається термінологізованими антропометричними прикметниками або іменниковими словосполученнями, напр.: “*Silence is one of the defining characteristics of China’s contemporary research vessels highlighting the country’s development of **silent vessels** and stricter requirements to ship’s engine, piping, vibration, noise, not only causing interference on underwater organisms, but also directly effecting the reliability of scientific data.*”

Цікаво, що попередній аналіз метафоричності українськомовного наукового дискурсу цієї тематики, який, на жаль, був перерваний війною, але,

безсумнівно, буде завершений, показав, що англомовний текст цієї тематичної галузі більш метафорично-насичений.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у метафориці англомовних наукових текстів кораблебудівної тематики ми виокремили найчастотніші метафоричні моделі, що дає змогу більш чітко осмислити характерні ознаки цього поняття і його значення для науково-технічних дискурсів, тобто з когнітивної точки зору побачити метафору як розумову операцію, яка дозволяє осмислити деяку частину реальності: спочатку складається на основі досвіду, а потім у вигляді концептуальної моделі активується певною лексемою (фокусом метафори) і фіксується як обов'язковий і стереотипний елемент науково-технічного функціонального стилю.

Література

1. *Беляєва А.* Особливості метафоризації концепту ОСВІТА в українській, російській, англійській та німецькій мовах. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/002.pdf.
2. *Кінащук А. В.* Метафоричне моделювання семантики ірраціональної лексики (на матеріалі української, англійської та німецької мов), *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності “Львівський філологічний часопис”*. No 9, 2021. с. 101 - 110.
3. *Ляшкова І. І., Голюкова О. М.* Метафора як засіб втілення наукового знання в англійській мові та проблеми еквівалентності перекладу на українську. *Вісник нац. техн. ун-ту “Харківський політехнічний інститут”*, Серія “Актуальні проблеми розвитку українського суспільства.” X., 2016. No 13. С. 67-70.
4. *Наєнко Г. М.* Когнітивна метафора у науковому тексті П. О. Лавровського. *Мовознавство*. 2019. No 1. С. 31-43.
5. *Allbriton D.* When metaphors function as schemas: some cognitive effects of conceptual metaphors. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s15327868ms1001_4.
6. *Lakoff G.* Linguistics and natural logic. *Semantics of Natural Language*. Ed. by D. Davidson, G. Harman. Dordrecht, 1972. pp. 548 - 665.
7. *Lakoff G., Johnson M.* *Metaphors we live*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.

Referenses

1. Bieliaieva, A. (2008), *Osoblivosti metaforyzatsii kontseptu osvita v ukrainskii, rosiiskii, anhliiskii ta nimetskii movakh [Specific features of metaphorization of education concept in the Ukrainian, Russian, English and German languages]*. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/002.pdf [in Ukrainian]

2. Kinashchuk, A. V. (2021), *Metaforichne modeliuвання irratsional'noii leksiki (na materialii ukraïnskoi, anhliiskoi i nimetskoi mov)* [Metaphorical modelling of irrational vocabulary semantics (basing on the Ukrainian, English and German languages)]. Naukoviy jurnal L'vivs'kogo derjavnogo universitetu bezpeki jittediyal'nosti "L'vivs'ky filologichny chasopis". No 9, S. 101 - 110 [in Ukrainian].
3. Lyashkova, I. I., Golikova, O.M. (2016), *Metafora ez zasib vtilennia naukovoho znannia v anhliis'kiy movi ta problemy ekvivalentnosti perekladu na ukraïns'ku* [Metaphor as a means of embodying scientific knowledge in English and the problem of equivalence of translation into Ukrainian]. "Visnik natsional'noho tehničnogo universitetu "Kharkivs'kiy politehničniy institut", Seria "Aktual'ny problemy rozvitku ukraïns'koho suspil'stva. Kharkiv, No 13, s. 67 - 70.
4. Nayenko, G. M. (2019), *Kognitivna metafora u naukovomu teksti P.O. Lavrovs'koho* [Cognitive metaphor in P.O.Lavrovsky's texts]. Movoznavstvo. No 1. S. 31 - 43 [in Ukrainian].
5. Allbriton, D. (2022), *When metaphors function as schemas: some cognitive effects of conceptual metaphors*. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s15327868ms1001_4.
6. Lakoff, G. (1972), *Linguistics and natural logic*. Semantics of Natural Language. Ed. by D.Davidson, G. Harman. Dordrecht, pp. 548 - 665.
7. Lakoff, G., Johnson, M. (1980), *Metaphors we live*. Chicago: University of Chicago Press, 242 p.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2:327.8:659.4:81`42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262416>

T. Yu. Kovalevska,

ScD, Professor,

Odesa National I. I. Mechnikov University,

Ukrainian Language Department Head;

A. V. Kovalevska-Slavova,

ScD,

Odesa National I. I. Mechnikov University,

Ukrainian Language Department Associate Professor

SUGGESTIVE LINGUISTICS: SPECIFICITY AND CORE METHODS

The article **aims at** highlighting the specificity of Suggestive Linguistics as a modern and highly demanded science that studies the influential, suggestive function of communication. The aim is achieved via detailing the tasks of specification of the main provisions of Suggestive Linguistics and the main technologies and methods used within its framework, which are presented in order to emphasize the importance of further studies within the aforementioned field of knowledge, since it is directed mainly onto the implementation of the predictedable impact on the interlocutor/audience due to the specificity of linguistic construction. The basic rules, namely the postulates of Suggestive Linguistics are thoroughly interpreted, since they fully characterize the basic grounds of the science, its main rules, i.e. «language as a whole can be considered as a suggestive phenomenon, therefore the main attention is paid to the communicative-voluntative (suggestive) function of language», «Suggestive Linguistics is dynamic in terms of its research subject», «linguistic suggestion is probabilistic in nature, aimed at overcoming the norms present in each synchronous slice of the language», «any suggestive components have a symbolic two-sided character, that is, they constitute the unity of form and content» and other ones. Sufficient methods of influence utilized within the network of Suggestive Linguistics, including individual and group methods of hypnosis, verbal mythologizing of the personality, methods of automythologizing, phnosemantic suggestive analysis and construction are briefly characterized. Thus, it is proved that the novelty and creativity of Suggestive Linguistics, as well as its

focus on the study of both the verbal and non-verbal side of suggestion, make this science the most relevant for the study of any suggestive contexts

Key words: Suggestive Linguistics, influence, verbal influence, suggestive function, hypnosis, automythologizing, suggestive analysis.

Т. Ю. Ковалевська,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри української мови;*

А. В. Ковалевська-Славова,

д-р філол. наук,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА: СПЕЦИФІКА ТА БАЗОВІ МЕТОДИ

Стаття має на меті висвітлити специфіку сугестивної лінгвістики як сучасної та максимально затребуваної науки, що вивчає впливову, сугестивну функцію комунікації. **Мета досягається шляхом** деталізації завдань конкретизації основних положень сугестивної лінгвістики та базових технологій і методів, які використовуються в її рамках. Їх представлено з метою увиразнення важливості подальших досліджень у зазначеній галузі знань, оскільки вона скерована переважно на реалізацію передбачуваного впливу на співрозмовника/аудиторію через специфіку мовної конструкції. Базові правила, а саме постулати сугестивної лінгвістики ґрунтовно інтерпретовано, оскільки вони повною мірою характеризують основні підстави науки, її найважливіші правила. Найважливішими із них є такі: «мову в цілому можна розглядати як сугестивний феномен, тому основна увага приділяється комунікативно-волюнтативній (сугестивній) функції мови», «сугестивна лінгвістика динамічна за предметом дослідження», «мовна сугестія має ймовірнісний характер, спрямований на подолання норм, наявних у кожному синхронному зрізі мови», «будь-які сугестивні компоненти мають символічний двобічний характер, тобто складають єдність форми і змісту» та ін. Коротко охарактеризовано найважливіші із методів впливу, які використовуються в межах сугестивної лінгвістики, зокрема індивідуальні та групові методи гіпнозу, вербальну міфологізацію особистості, методи автотіфологізації, фоносемантичного сугестивного аналізу та конструювання. Таким чином доведено, що новизна та креативність сугестивної лінгвістики, а також її спрямованість на вивчення як вербальної, так і невербальної сторони сугестії роблять цю науку найбільш актуальною для вивчення будь-яких сугестивних контекстів.

Ключові слова: сугестивна лінгвістика, вплив, вербальний вплив, сугестивна функція, гіпноз, автоматіфологізація, сугестивний аналіз.

Formulation of a scientific problem and its relevance

At the time being, most scientists (see works by R. Dilts, A. Zahnitko, V. Rizun, G. Pocheptsov, Y. Radevych-Vinnytsky, O. Selivanova, N. Kutuza, A. Kovalevska, I. Lakomska, Y. Stankevich, M. Stolyar, A. Scherbak and others) consider suggestive function of communication in the modern scientific paradigm to be the leading one, which determines the focus of the latest scientific research and requires a more detailed consideration of the specified modern directions, which are multidimensional and complex in view of the need to «combine the formalized fixation of the relevant language potentials with the dynamics of psycho-emotional factors of the individual/society and other relevant extralingual factors necessary for a deep understanding of the true nature of the suggestive properties of language as a kind of connector between the subjective and objective worlds of the individual» [6, p. 98], the methodology and tools of which are used in modern research; as well as ancient and classical views on the study of influence, which became the basis of modern sciences.

Research problem analysis

The problem of the magic, suggestiveness of words is not only linguistic, but also literary, psychological, and ethical, affecting almost all aspects of human life, which necessitates further painstaking study of suggestive texts in order to clarify the deep nature of linguistic suggestogens, the specifics of their correlative relationships in semantic planes, which, in turn, will enable the construction of correct text arrays.

Purpose and task; object and subject of research; description of the source base, factual material and methods used in the analysis process; scientific novelty, theoretical and practical value of the obtained results

The above leaves this problem at the forefront of the current directions of many humanitarian sciences, causing the maximum demand for relevant scientific developments, which determines the relevance of our research, directed at highlighting the specificity of Suggestive Linguistics (SL) as a science that studies the influential, suggestive function of communication. The relevant research tasks are related to the specification of the main provisions of the SL (its postulates) and the main technologies and methods used within its framework. Thus, the paradigm of contemporary humanitarian knowledge is the object of the research, while the conceptual provisions and actual operational research methods offered and validated within the Suggestive Linguistic framework are the subject. Considering the methodological nature of the article, we apply the general scientific methods of analysis and synthesis in order to specify the research material and further generalize it, as well as the descriptive method to characterize the basic provisions of this science.

For the most part, classical studies of the influential function of language (see studies by B. Berelson, T. Drydze, O. Issers, O. Leontiev, L. Sakharny, Yu. Sorokin, Y. Sternin, G. Pocheptsov, Y. Tarasov, etc.) highlight important features of the phenomenon of influence, but, as a rule, neglect a detailed analysis of its substratum component – the verbal one, given that I. Cherepanova notes that «the real way to study the suggestive mechanisms of language lies within:

- 1) going beyond the practically non-existent framework of linguistic pragmatics: bringing its postulates to their logical end;
- 2) use of all the rational knowledge accumulated in Linguistics;
- 3) a truly comprehensive approach to the problem (including the development of special research methods that focus not only on verbal reactions of informants, but also on objective psychophysiological parameters)» [12, p. 20-21].

Main data presentation

Neuro-linguistic programming (NLP) and Suggestive Linguistics are currently the most famous of such complex sciences. The problem of communicative and speech influence is thoroughly researched in the works of representatives of the Odesa School of Suggestive Linguistics (T. Kovalevska [6, 17], A. Kovalevska-Slavova [15, 16, 17], N. Kutuza [8], I. Lakomska [9], O. Shcherbak [14], S. Formanova [11] etc.) and the Kyiv Linguistic School (N. Sluhai [10] and O. Akulshin [Akulshin 1], O. Klimentova [5], L. Kompantseva [7], etc.).

Being close enough to NLP in terms of the main focus of research – the influential potential of language – such a modern branch of humanitarian knowledge as Suggestive Linguistics (SL), unlike NLP, whose main goal is to optimize communication by taking into account the peculiarities of perception, analysis, processing and generation of information, is directed mainly onto the implementation of the predictedable impact on the interlocutor/audience due to the specificity of linguistic construction. The object of SL is considered to be verbal communication, and the subject is the study of linguistic aspects of suggestion, that is, «means and methods of changing the attitudes of the individual and society, which ensure the effectiveness of suggestive texts» [12, p. 4], and one of the main tasks is «the development of special methods of linguistic therapy for professional communicators of various profiles» [12, p. 4].

Professor L. Murzin and his follower, the famous researcher I. Cherepanova, are considered the founders of this science. They define Suggestive Linguistics as a science that is «trying to discover the secret of the influence of language on individual attitudes and mass consciousness» [12, p. 6] and «studying the phenomenon of suggestion as a complex problem; «connecting» ancient knowledge and modern methods, traditional and non-traditional approaches» [12, p. 22]. The researchers emphasize that Suggestive Linguistics is «both a philosophy, and a set of theoretical knowledge, and universal practical methods based on a masterful (and conscious!) mastery of language ... a qualitative

linguistic theory that explains the influence of language on the subconscious and ... daily practice» [12, p. 22], and the need to study it is motivated by «the existence of an urgent social order to study the linguistic aspects of suggestion, connected with the fact that society needs immediate therapy» [12, p.22].

In her work «House of the Witch. The language of the creative unconscious», I. Cherepanova interprets the basic postulates of SL, having been formulated by L. Murzin as follows:

1. The postulate «language as a whole can be considered as a suggestive phenomenon, therefore the main attention is paid to the communicative-voluntative (suggestive) function of language» emphasizes the fact that among all the functions of language within the framework of SL, suggestive one is considered to be the most important (or, as I. Cherepanova calls it, volitional one – the function of influence, which is a derivative of communicative one), since even in primitive times «even the collection of information took place with the aim of optimal management of a person, a community of people or circumstances. Turning to modern psychological theories that describe by no means primitive people, to the needs of the first signal system, we note that the need to manipulate people similar to oneself not only did not disappear, but also increased incredibly» [12, p. 17].

I. Cherepanova claims that influence, that is, suggestion, is «a component of ordinary human communication, but it can also act as a specially organized type of communication, which is formed with the help of verbal (verbal production) and non-verbal (mimicry, gestures, actions of the interlocutor, the surrounding environment and etc.) means» [12, p.22].

2. The next postulate of SL declares that «the unit of analysis is the text in the broad sense of the word», researchers interpret it as a complex of verbal, non-verbal and extralinguistic (psychological, cognitive, etc.) components of communication, which make it possible to consider the text as a sign system with «fan of languages».

3. The third postulate of SL focuses on the fact that «Suggestive Linguistics is dynamic in terms of its research subject (it studies processes that are created, not reproduced – A. K.-S.), in terms of methods it is complex, interdisciplinary, at the intersection of philology and psychology». SL is based on the teaching of V. Humboldt, who asserted that «each language consists in the act of its real generation. The dismemberment of language into words and rules is only a dead product of scientific analysis» [4, p.70], since it is obvious that the most natural reaction is caused by the contemporary text, which is created in the process of communication, and not the one that is reproduced, because the created text itself represents the thought processes of the addressee and the peculiarities of his choice of language means and their combination into a coherent, holistic generated text.

The complexity and interdisciplinary nature of science is determined by the fact that, like any other modern science, it both builds its own research toolkit and relies on the developments of classical sciences, supplementing and modifying it to achieve its own goals.

4. The postulate «linguistic suggestion is probabilistic in nature, aimed at overcoming the norms present in each synchronous slice of the language. Suggestive mechanisms have a right-hemispherical orientation, influence the attitudes of the individual and society» expresses the subdominant nature of suggestion and its probability, that is, the fact that there is no concept of one hundred percent suggestogenicity and «suggestability». This may depend on many factors – the personality of the suggester, the situation, the psycho-emotional and physiological state of the suggester, etc.

5. The next postulate of Suggestive Linguistics – «a universal, integrative, dialectical method of cognition, description and learning – verbal mythologizing is the methodological basis of Suggestive Linguistics» [12, p. 22] – introduces the concept of myth not only as a literary category, but as «the step by which an individual leaves the boundaries of mass psychology» [12, p.32], becoming a certain semiotic system used as a «metalanguage and presented in the form of a corpus of suggestive texts generated by mass and individual consciousness with the aim of optimal influence» [12, p.32]. In this way, an unconscious and inextricable connection is created between the consciousness of a specific individual and the Freudian «collective unconscious», in which the mentioned myths have been rooted since ancient times and thus influence the behavior and specificity of the perception and analysis of the text by the individual. Also, the myths within the SL include the well-known myths of «woman-mother», «keeper of the hearth», «man-protector», etc., which are maximally exploited, for example, to create the image of a candidate during political campaigns, and the texts having been generated within such myths' realization, as I. Cherepanova claims, should have the following features for maximum effectiveness:

1. «Uncertainty (indeterminacy) of the personality itself.
2. The personality's having something special, a certain deviation.
3. Ambivalence of form and content.
4. Strive for emotional saturation.
5. Orientation onto the «mythological niche» of mass consciousness» [12, p.104].

6. According to the following postulate of SL, «any suggestive components have a symbolic two-sided character, that is, they constitute the unity of form and content», which is the cornerstone of classical linguistics, where any linguistic unit has two plans: form (that is, formal expression itself: phonemes for the phonetic level of language, morphemes for morphological and word-forming, lexemes for lexical, syntaxes for syntactic, text for stylistic) and meaning (eg, grammatical and lexical meaning of a lexeme, etc.).

7. According to the last postulate of SL, «it is legitimate to consider the process of directed influence in the traditions of communication theory. In this case, the person who influences (the subject of influence) can be called a suggestor, and the object of influence – a suggestant (suggerent), where the level of his suggestibility depends on certain psycho-emotional states (low self-esteem, emotional dominance, gullibility, nervousness, etc.), indicators of his social adaptability and activity (awareness, entropy characteristics, etc.)» [3, p. 77 – 78] and a number of extralingual factors, in particular the lack of time, which «significantly reduces a person's ability to analyze and predict the course of events, and therefore makes their real assessment impossible» [13, p. 260]. The suggestor and the suggestant interact with each other using the mechanisms of suggestion, which are triggered by verbal and non-verbal means, so the relevant directions of Suggestive Linguistics are the linguistics of the suggestor, the linguistics of the suggestant and the linguistics of the corpus of suggestive texts.

The given postulates constitute a kind of axiomatic base of SL, illustrate its conceptual positions and potentials, which are strengthened by various methods applied within the scope of this science.

Thus, H. Goncharov uses verbal methods of influence (suggestion in a sober state («a special type of psychological influence of the suggestor on the suggestant, in which the latter is awake, clearly perceives and clearly carries out the suggestions of the first» [2]), which can be direct, and indirect, with hidden commands corresponding to the indirect inductions of the Milton Language Model of NLP); hypnosuggestive methods, when the suggestant is in an unconscious state of hypnosis) and non-verbal methods of heterosuggestion («method of imaginary suggestion (telepathy)» [2]), as well as verbal and non-verbal methods of autosuggestion – i.e. self-influence, which make it possible to «independently actively change the processes occurring in one's own body and manage them» [2], where verbal methods make it possible to train the lower (physical, somatic) level of the personality, and non-verbal – higher (psychic) [2].

I. Cherepanova also offers a sufficiently large number of individual and group methods of hypnosis, for example, the group method of verbal mythologizing of the personality (VML), which makes it possible to «verbally consolidate the results of the work of the psychotherapist and the group with the help of an «anchoring» autosuggestive text with internalized positive connotations. The essence of the method is that during the work of the psychotherapeutic group, a typical «myth» of the patient is created, which helps to consolidate a positive state and periodically (if necessary) return to it» [12, p.6]; methods of automythologizing, based on highlighting and repeating the features of verbal and non-verbal behavior of famous personalities, perceived as bearers of myths (for example, Lenin, Stalin, Hitler, etc.); phonosemantic suggestive analysis and construction (based on the presence of a direct connection between the actual phonemes and their mean-

ing, inherently fixed in the subconscious of any individual). This method has been successfully implemented in «VAAL» and «Diatone» programs, which enable the phonosemantic analysis of any language unit, from a letter to a text array, which often comes in handy both for naming and for evaluating the general programmed impression of perception certain text, etc.

Conclusions and perspectives of the research

So, the novelty and creativity of Suggestive Linguistics, as well as its focus on the study of both the verbal and non-verbal side of suggestion, make this science the most relevant for the study of any suggestive contexts, thus enabling creation of predictably influential text arrays on one hand, and identifying the influential patterns in any suggestive context, on the other hand, emphasizing the crucial importance of this science in contemporary information society.

Література

1. *Акульшин О.* Дискурс як засіб когнітивного конституювання знання. *Studia linguistica*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2012. Вип. 6(2). С. 227 – 236.
2. *Гончаров Г.* Суггестия. Теория и практика. URL: http://anikvn.ru:8080/Книги_по_психологии_и_медицине/Gon4arov_G.A.-Suggestia.Teorii_i_practika.html#dret14
3. *Гончаров Г.* Энциклопедия гипноза. Суггестия и гипноз. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=BL5EDwAAQBAJ&pg=PT4&pg=PT4&dq>
4. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию. М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. С.37-45, 60-84, 308-323.
5. *Климентова О.* Специфіка вербальної сугестії на основі кореляції з відчуттям провини (на матеріалі українських молитов). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2012. Вип. 23. С. 13-15.
6. *Ковалевська Т. Ю.* Синестезійні характеристики впливу. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Проблеми прикладної лінгвістики*. № 9. Одеса: Астропринт, 2004. С. 98-102.
7. *Компанцева Л. Ф.* Принципи сугестивної лінгвістики в інтернетній комунікації. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Серія: Філологічні науки. 2013. Кн. 3. С. 13-20.
8. *Кутуза Н. В.* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
9. *Лакомська І. В.* Проблеми комп'ютерного аналізу сугестивних елементів у рекламних текстах. *Лінгвокомп'ютерні дослідження: зб.наук. праць/Донецький національний університет ім. Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ, 2019. Вип. 12. С.111 - 116.

10. *Слухай Н.* Справжня зброя – це слово. URL: <https://studway.com.ua/nataliya-slukhay/>
11. *Форманова С.* Коментар у соціальних мережах: інвективні форми. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Вип.72. 2020. С. 282-294.
12. *Черепанова І. Ю.* Дом колдуньї. Язык творческого Бессознательно-го. URL: https://royallib.com/read/cherepanova_irina/dom_kolduni_yazik_tvorcheskogo_bessoznatelno.html#0
13. *Шанарь В. Б.* Мастерство общения и управления людьми. Х., Белгород: Изд-во «Клуб семейного досуга», 2010. 413с.
14. *Щербак О. В.* Впливова динаміка лінгвосоціотичних кодів у рекламному дискурсі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... канд. філол. наук. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2018. 293 с.
15. *Kovalevska A.* Language Milton-model Analysis in Political Discourse. *Філологічні трактати.* Том 12. № 2. Суми: Сумський державний університет, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2020. С. 29 – 36.
16. *Kovalevska A.* Ukraine's Political Advertisement: Suggestion Realization Strategies Analysis. *Донецьк: Лінгвістичні студії (Linguistic studies).* Вип. 40. Том 1. 2020. С. 112 – 121.
17. *Kovalevska T. Yu., Kovalevska A. V.* Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context, 2020.* Pp. 184 -193.

References

1. Akulshyn, O. (2012), *Discourse as a means of cognitive constitution of knowledge [Dyskurs yak zasib kohnityvnoho konstytuiuvannia znannia]*, *Studia linguistica*, Kyiv, pp. 227 – 236.
2. Goncharov, G. *Suggestion. Theory and practice [Suggestija. Teorija i praktika]*, URL: http://anikvn.ru:8080/Книги_по_психологии_и_медицине/Gon4arov_G.A.-Suggestia.Teoria_i_practika.html#dret14
3. Goncharov, G. *Jenciklopedija gipnoza. Suggestija i gipnoz [Encyclopedia of hypnosis. Suggestion and hypnosis]*, URL: <https://books.google.com.ua/books?id=BL5EDwAAQBAJ&pg=PT4&lpg=PT4&dq>
4. Gumbol'dt, V. Fon (2000), *Selected works on linguistics [Izbrannye trudy po jazykoznaniju]*, Moscow, pp. 37-45, 60-84, 308-323.
5. Klymentova, O. (2012), *Specificity of verbal suggestion on the basis of correlation with inferences of guilt (on the materials of Ukrainian prayers) [Spetsyfyka verbalnoi suhestii na osnovi koreliatsii z vidchuttiam provyny (na materialy ukrainskykh molytov)]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho uni-*

- versytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo, movoznavstvo, folklorystyka, Kyiv, pp. 13-15.
6. Kovalevska, T. Yu. (2004), *Synesthetic characteristics of influence [Synesteziini kharakterystyky vplyvu]*, Mova. Naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva. Problemy prykladnoi lnhvistyky, Odesa, pp. 98-102.
 7. Kompantseva, L. F. (2013), *Principles of suggestive linguistics in Internet communication [Pryntsyppy suhestyvnoi lnhvistyky v internetnii komunikatsii]*, Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia], Nizhyn, p. 13-20.
 8. Kutuza, N. V. (2018), *Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect [Komunikatyvna suhestiia v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyi aspekt]*, Kyiv, 736 p.
 9. Lakomska, I. V. (2019), *Problems of computer analysis of suggestive elements in advertising texts [Problemy kompiuternoho analizu suhestyvnykh elementiv u reklamnykh tekstakh]*, Lnhvokompiuterni doslidzhennia: zb.nauk. prats/Donetskyi natsionalnyi universytet im. Vasylia Stusa, Vinnytsia, pp.111 - 116.
 10. Slukhai, N., *The real weapon is the word [Spravzhnia zbroia – tse slovo]*, URL: <https://studway.com.ua/nataliya-slukhay/>
 11. Formanova, S. (2020), *Commenting on social networks: invective forms [Komentar u sotsialnykh merezhakh: invektyvni formy]*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna, Lviv, pp. 282-294.
 12. Cherepanova, I. Ju., *Witch's house. The Language of the Creative Unconscious [Dom koldun'i. Jazyk tvorcheskogo Bessoznatel'nogo]*, URL: https://royallib.com/read/cherepanova_irina/dom_kolduni_yazik_tvorcheskogo_bessoznatelnogo.html#0
 13. Shapar', V. B. (2010), *Communication and people management skills [Masterstvo obshhenija i upravljenija ljud'mi]*, Kharkiv, 413 p.
 14. Shcherbak, O. V. (2018), *Influential dynamics of linguosemiotic codes in advertising discourse [Vplyvova dynamika lnhvosemiotychnykh kodiv u reklamnomu dyskursi]*, Odesa, 293 p.
 15. Kovalevska, A. (2020), *Language Milton-model Analysis in Political Discourse*, Filolohichni traktaty, Sumy, pp. 29 – 36.
 16. Kovalevska, A. (2020), *Ukraine's Political Advertisement: Suggestion Realization Strategies Analysis*, Lnhvistychni studii, Donetsk, pp. 112 – 121.
 17. Kovalevska, T. Yu., Kovalevska, A. V. (2020), *Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities*, Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context, pp. 184 -193.

Н. В. Кондратенко,

д-р філол. наук, проф.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

професор кафедри прикладної лінгвістики

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС У ПРЕЗИДЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

Статтю присвячено аналізу фігур експресивного синтаксису, представлених в публічних промовах Президента України Володимира Зеленського. Розглянуто тексти президентської риторики, що трансформувалася у період російського вторгнення з 24 лютого 2022 року. Простежено особливості президентських промов, реалізовані на синтаксичному рівні. Проаналізовано фігури експресивного синтаксису: синтаксичний повтор, синтаксичну анафору, синтаксичну епіфору, синтаксичний паралелізм, період. Матеріалом дослідження слугували тексти президентських промов, репрезентованих у щоденних відеозверненнях Володимира Зеленського до українського народу.

Об'єктом дослідження слугував український президентський дискурс, а предметом – синтаксичні особливості політичних промов В. Зеленського.

Мета дослідження – визначити та кваліфікувати основні засоби експресивного синтаксису, використані в президентській риторичі В. Зеленського, що мають впливовий потенціал.

Матеріалом для аналізу слугували промови і звернення В. Зеленського, представлені на офіційному сайті Президента України, починаючи з 24 лютого 2022 року. Розглянуто як тексти щоденних відеозвернень до народу України, так і офіційні промови, адресовані іноземним лідерам і спільнотам.

Доведено, що під час російсько-української війни набув поширення порівняно новий мовленнєвий жанр політичного дискурсу, представлений у президентській риторичі В. Зеленського, – відеозвернення. Динамічний характер цього жанру та його інтерактивність, посилена за допомогою відео-та аудіозасобів, потребувала актуалізація мовних засобів впливу на адресата, серед яких пріоритетними є засоби експресивного синтаксису. Найбільшою мірою в президентському дискурсі В. Зеленського представлено синтаксичні повтори (анафора, епіфора, епанефора), синтаксичний паралелізм, антитеза, період і риторичні запитання.

Ключові слова: політичний дискурс, президентський дискурс, синтаксична фігура, експресивний синтаксис, Володимир Зеленський.

N. V. Kondratenko,
ScD, Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Applied Linguistics Department Professor

EXPRESSIVE SYNTAX IN PRESIDENTIAL DISCOURSE VLADIMIR ZELENSKY

The article is devoted to the analysis of figures of expressive syntax presented in public speeches of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky. The texts of presidential rhetoric, which was transformed during the Russian invasion on February 24, 2022, are considered. The peculiarities of presidential speeches, implemented at the syntactic level, are traced. Figures of expressive syntax are analyzed: syntactic repetition, syntactic anaphora, syntactic epiphora, syntactic parallelism, period. The material of the research was the texts of presidential speeches, represented in the daily video addresses of Volodymyr Zelensky to the Ukrainian people.

The object of research was the Ukrainian presidential discourse, and the subject - the syntactic features of the political speeches of V. Zelensky.

The purpose of the study is to identify and qualify the main means of expressive syntax used in the presidential rhetoric of V. Zelensky, which have influential potential.

The material for the analysis was the speeches and addresses of V. Zelensky, presented on the official website of the President of Ukraine, starting from February 24, 2022. Both the texts of daily video appeals to the people of Ukraine and official speeches addressed to foreign leaders and communities are considered.

It is proved that during the Russian-Ukrainian war a relatively new speech genre of political discourse, presented in the presidential rhetoric of V. Zelensky, became widespread - video appeals. The dynamic nature of this genre and its interactivity, enhanced by video and audio tools, required the actualization of linguistic means of influencing the addressee, among which the priority is the means of expressive syntax. V. Zelensky's presidential discourse mostly presents syntactic repetitions (anaphora, epiphora, epanaphora), syntactic parallelism, antithesis, period and rhetorical questions.

Key words: political discourse, presidential discourse, syntactic figure, expressive syntax, Volodymyr Zelensky.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Президентська риторика є важливим складником політичного дискурсу, оскільки політичний імідж лідера держави і країни загалом значною мірою ґрунтується на комунікативних параметрах поведінки президента. Те, як президент виступає

перед співгромадянами та громадянами інших держав, його вміння контактувати з аудиторією, володіння державною мовою, особливості комунікативної взаємодії з адресатами, – все це визначає специфіку сприйняття лідера в іміджевому вимірі. Для українського президентського дискурсу, зокрема іміджу чинного президента України, дуже важливими є комунікативні навички, що насамперед реалізовано у публічних промовах. Одним із новітніх жанрів президентської риторики, що набув популярності за каденції В. Зеленського, є відеозвернення Президента України.

Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року не лише змінило життя в нашій країні та трансформувало світ, а й стало викликом для президента В. Зеленського. Починаючи з першого дня війни В. Зеленський виступав з промовами і відеозверненнями до громадян України, до світової спільноти, до зарубіжних партнерів. Ці промови і звернення підпорядковані основним риторичним вимогам, зокрема містять синтаксико-стилістичні фігури і прийоми, що посилюють вербальний вплив на адресата. Завдяки потужній впливовій силі експресивного синтаксису промови набули риторичності і стали зразками президентської риторики в українському політичному дискурсі, що потребує ґрунтовного вивчення.

Об'єктом дослідження слугував український президентський дискурс, а предметом – синтаксичні особливості політичних промов В. Зеленського.

Мета дослідження – визначити та кваліфікувати основні засоби експресивного синтаксису, використані в президентській риторичній В. Зеленського, що мають впливовий потенціал.

Матеріалом для аналізу слугували промови і звернення В. Зеленського, представлені на офіційному сайті Президента України, починаючи з 24 лютого 2022 року (<https://www.president.gov.ua/>). Розглянуто як тексти щоденних відеозвернень до народу України, так і офіційні промови, адресовані іноземним лідерам і спільнотам.

У дослідженні використано **методи** лінгвостилістичного аналізу, елементи структурно-семантичного та інтерпретаційного аналізу.

Ступінь дослідження проблеми в лінгвістиці. Мовні аспекти політичного дискурсу ставали об'єктом вивчення українських (А. Загнітко, Т. Ковалевська, А. Ковалевська, Н. Петлюченко, С. Потапенко, Л. Славова, М. Степаненко, Л. Стрій та ін.) і зарубіжних (Р. Водак, Т. ван Дейк, Е. Будаєв, Й. Кирилова, А. Кронгауз, Е. Лассаль, В. Маслова, І. Черепанова, А. Чудінов, О. Шейгал, Р. Шимуля та ін.) науковців. Переважно політичний дискурс витлумачено в лінгвосеміотичному, лінгвопрагматичному і лінгвостилістичному аспектах. Останній підхід потребує уваги як до лексичних одиниць, що виконують у політичних текстах експресивну функцію, так до граматичних, серед яких особливе місце належить синтаксичним. Експресивний синтаксис в українському мовознавстві ґрунтовно вивчено

в межах лінгвостилістики (Н. Бойко, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, О. Маленко, Т. Єщенко, М. Пилинський, М. Степаненко, В. Чебаненко та ін.). Синтаксичні особливості українського медіадискурсу проаналізовано у працях І. Завальнюк, Т. Коваль, О. Назаренко, С. Лазаренко, Д. Сизонов, Л. Шевченко та ін. Експресивні засоби політичного мовлення було окреслено в колективній монографії М. Вінтоніва, Т. Вінтонів [1]. Проте експресивний синтаксис у президентському дискурсі В. Зеленського ще не ставав предметом окремого мовознавчого дослідження.

Виклад основного дослідження. Усна форма відеозвернень Президента України В. Зеленського, що стали домінантним мовленнєвим жанром президентської риторики з початку російського вторгнення, потребувала використання прийомів актуалізації змісту, серед яких одними з найяскравіших стали фігури експресивного синтаксису. Розглянемо основні синтаксичні прийоми і фігури, репрезентовані у промовах В. Зеленського.

Синтаксична анафора. Фігури експресивного синтаксису передусім ґрунтуються на різноманітних повторах лексичних і граматичних одиниць. На думку дослідників, «повтор у політичному дискурсі постає в стилістично спрямованому плані, допомагає вести напружений монолог, передає схвильованість мовлення, спонукає до дій тощо» [1, с. 262]. Специфікою повтору як прийому експресивного синтаксису вважаємо його синкретичність: з одного боку, повтор репрезентує тотожні лексичні або граматичні мовні одиниці, а в іншого – утворює своєрідний ритмічний малюнок і внутрішню симетрію тексту. Зважаючи на це, поширеним є анафоричний лексичний повтор однієї лексеми або групи словоформ, напр.: *Мир потрібен Україні. Мир потрібен нам. Мир потрібен Європі. Мир потрібен світу* (Виступ В. Зеленського на засіданні Ради Безпеки ООН, 5.04.2022). У чотирьох суміжних висловлюваннях повторюється предикативна основа, що займає ініціальну позицію, а змінюється лише адресатний поширювач. Дублювання ініціальних елементів виконує маніпулятивну функцію: зосереджуючись на повторюваному компонентів реципієнти сприймають інший текст автоматично, не замислюючись над його змістом. Анафоричний повтор передбачає наявність спільного початкового лексичного елемента, навіть поодинокого, напр.: *Але Україна тримається мужньо! Ціною тисяч життів. Ціною зруйнованих міст. Ціною майже десяти мільйонів переселенців* (Звернення В. Зеленського, 24.03.2022). Парцеляти в цьому разі поєднані в одну фігуру експресивного синтаксису на підставі анафоричних елементів – поширювачів відповідної семантики. Лінгвісти наголошують: «Анафора допомагає підкреслити впевнений емоційний настрій мовця, рівномірний або зростаючий за своєю впевненістю, найчастіше оптимістичний» [3, с. 35].

Анафоричність виконує функцію злиття висловлювань різного змісту в єдину синтаксичну одиницю, підпорядковану вираженню експресії, напр.:

Вигнали нацистів з Луганська, вигнали нацистів з Донецька, звільнили від окупантів Херсон, Мелітополь, Бердянськ. Вигнали нацистів із Ялти, Сімферополя, Керчі й усього Криму. Звільнили від нацистів Маріуполь (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, 9.05.2022). Анафора охоплює групу слів-форм: предикативний член означено-особового односкладного речення та поширювач об'єктної семантики. При цьому в анафоричній позиції стоїть і контекстуальний синонім: *вигнали – звільнили*, що завершує фігуру експресивного синтаксису. При цьому анафора наявна як у суміжних реченнях, так і в межах однією поліпредикативної конструкції. Синтаксична анафора представлена і як дискурсотвірний елемент, оскільки цей прийом здатний структурувати суміжні реченнєві конструкції, напр.: **Це лише питання часу, коли всі російські вбивці відчують, що таке справедлива відповідь за скоєні ними злочини. Це лише питання часу, коли ми зможемо повернути всіх депортованих українців додому. Це лише питання часу, коли всі наші люди на всій нашій землі відчують, що таке впевнений мир** (Звернення В. Зеленського, 24.04.2022). Однаковий початок у наведених реченнях ґрунтується на повторенні тотожних синтаксичних елементів на відповідному ритмі: «ритмотвірний повтор сприяє наголошенню на певних положеннях у промові, виокремлює конкретні думки автора тощо, сприяє загальній ритмізації мовлення [1, с. 271].

Меншою мірою представлено **синтаксичну епіфору** – повторення тотожних лексем або слів-форм/синтаксем наприкінці суміжних предикативних конструкцій, напр.: *І вона знову стала чорно-білою. Знову! Зло повернулося. Знову!* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня пам'яті та примирення, 8.05.2022). Такий прийом має поодинокі реалізації, а для мовлення В. Зеленського загалом не є характерним, оскільки фіксує уваги адресатів не на ініціальних, а на кінцевих елементах.

Більшою мірою представлено поєднання обох синтаксичних фігур – анафори та епіфори. **Синтаксична епанафора** об'єднує ознаки анафори та епіфори: єдиний початок та єдиний кінець суміжних синтаксичних конструкцій, що створює ефект подвійного повтору, напр.: **Минув *іще* один день нашої оборони. Ще один день із багатьох, які поступово, тяжко, але неухильно наближають нас до миру. До миру, який ніхто нам не подарує** (Звернення В. Зеленського, 3.04.2022). Повторення слів-форм або лексем, якою закінчується попереднє висловлювання, на початку наступного висловлювання створює ефект хезитації: мовець робить паузу під час повторення, «гальмує» перехід від однієї до іншої думки. У наведеному прикладі перша епанафора має дистанційне розташування, а друга – контактне. «Нанизування» епанафори в межах невеликого текстового фрагмента створює особливий ритмічний малюнок президентського дискурсу. Зага-

лом епаналофа характерна для виступів В. Зеленського, напр.: *Ми з вами маємо діяти прагматично, щоб досягти нашої мети. А наша мета – це наша територіальна цілісність* (Звернення В. Зеленського, 27.02.2022). У такий спосіб здійснюється «центрованість» мовлення, симетричність синтаксичної конструкції дає змогу виголошувати її з особливою ритмікою. Однією з форм реалізації цієї синтаксичної фігури є радіальний тип реалізації в тексті, напр.:

Ми пережили ніч, яка могла зупинити історію. Історію України. Історію Європи (Звернення В. Зеленського, 4.03.2022). У цьому разі обидва наступні висловлювання повторюють кінцевий елемент вихідного – словоформу «історію». Відкрита структура тексту дає змогу продовжити текст, розгортаючи кожне наступне висловлювання з анафоричним елементом та структурно-семантичним зв'язком з першим висловлюванням. Н. Магас зазначає: «Повторення мовцем елементів попереднього висловлювання може свідчити про високий ступінь його емоційної напруги, коли знижується здатність контролювати свій мовленнєвий потік» [5, с. 122].

Антитеза «полягає у зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження їх відмінності, протиставлення» [2, с. 45] та ґрунтується на семантичних протиставленнях, насамперед виражених через антоніми, напр.: *Ми наголошуємо, що не Україна обрала шлях війни. Але Україна пропонує повернутися на шлях до миру* (24.02.2022). Тут реалізована антонімічна пара «війна» – «мир», на протиставленні яких побудовано антитезу, що виступає поширювачами однієї лексеми: шлях війни – шлях миру. Утім, антитеза політичному дискурсі ґрунтується і на контекстуальному протиставленні, напр.: *Нічого українського не віддамо, а чужого нам не треба* (Звернення В. Зеленського, 18.04.2022) – представлена антонімічна пара «український» – «чужий». Тут реалізовано семантичну опозицію свій/чужий, у якій компонент «свій» замінено на «український». Загалом реалізація антитези через актуалізацію семантичних опозицій є характерним прийомом у політичному дискурсі.

Окрім лексичних протиставлень, антитеза утворюється протиставленням на синтаксичному рівні, напр.: *Нашу землю засівали кулі й снаряди, але жоден ворог не зміг пустити тут коріння. Нашими полями їздили ворожі колісничі й танки, але це нікому не приносило плодів. У нашому небі літали ворожі стріли й ракети, але нікому не дано затьмарити нашу блакить* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, 9.05.2022). Формальною ознакою синтаксичної антитези тут є протиставні сполучники «але», а протиставляються комунікативні ситуації, представлені пропозиціями. Н. Гуйванюк зазначає: «Складносурядне протиставне зі сполучником АЛЕ найвиразніше передає контраст, невідповідність, власне протиставлення» [2, с. 46]. Спостерігаємо

антитезу у протиставленні мирного життя і війни через використання лексем із контекстуально антонімічною семантикою: *засіяти, пустити коріння, плоди/ворог, ворожий, стріли і ракети*. Використання трьох складносурядних речень із семантикою протиставлення та однаковими формальними сполучними засобами посилено синтаксичною анафорою (повторення на початку першої предикативної частини кожного речення присвійного займенника *наш* та протиставлення анафоричного елемента *жоден, ніхто* на початку другої предикативної частини кожного речення). Антитеза поєднана в цьому випадку із синтаксичними повторами та анафорою.

Не тільки антитеза як семантичне протиставлення, реалізоване через антонімічні відношення, характерне для промов В. Зеленського, а й актуалізація семантики суперечності, напр.: *Уся Європа хоче миру. Уся Європа не хоче, щоб поле бою було перенесене з Маріуполя в Будапешт або з Харкова у Краків, або з Чернігова у Вільнюс* (Звернення В. Зеленського, 3.04.2022). Вживання суперечних із семантичного боку висловлювань: «*Уся Європа хоче/Уся Європа не хоче*» реалізує часткове протиставлення комунікативних ситуацій.

Більшість розглянутих синтаксичних фігур і прийомів, що ґрунтуються на повторах однотипних або однакових елементів у політичному дискурсі є виявом **синтаксичного паралелізму**. Дослідники потрактовують синтаксичний паралелізм як «таке становище компонентів синтаксичної структури, коли її члени не залежать один від одного і характеризуються спільними лініями синтаксичних зв'язків» [4, с. 306]. Як фігура усного мовлення синтаксичний паралелізм передбачає використання і анафори, і епіфори, і різноманітних повторів словоформ, проте його визначальною рисою вважаємо наявність предикативного центру, вираженого однаковими або подібними граматичними формами, напр.: *Це війна не двох армій. Це війна двох світоглядів. Варварів, які обстрілюють музей Сковороди й вірять, що їхніми ракетами можна знищити нашу філософію. Вона їх дратує. Вона їм чужа. Вона їх лякає. Вона полягає в тому, що ми – вільні люди, які йдуть своїм шляхом* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, 9.05.2022). Спостерігаємо в цьому текстовому фрагменті два вияви синтаксичного паралелізму: у перших двох висловлюваннях і в останніх чотирьох. На початку наявна синтаксична анафора, що реалізує синтаксичний паралелізм: обидва висловлювання містять однаковий підмет і присудок (*Це війна*). В останніх реченнях наявний однаковий займенниковий підмет (*Вона*), проте присудок має однакові граматичні ознаки, хоч і не повторюється: *дратує – (є) чужа – лякає – полягає*. 3-поміж низки присудкових форм вирізняється в другому реченні форма складеного іменного присудка, однак в інших реченнях присудок є простим дієслівним з дієсловом у формі 3-ої особи однини теперішнього часу. Саме такий тип синтаксичного паралелізму є найбільш поши-

реним у тексті відеозвернень В. Зеленського, напр.: *Росія розпочала війну проти України не 24 лютого. Російські війська прийшли до нас ще у 2014 році. Вони захопили наш Крим. Вони перетворили його на одну велику військову базу. Вони зробили Чорне й Азовське моря одними з найбільш небезпечних морів на планеті. Вони розпочали страшну, безмежно цинічну війну на нашому Донбасі. Вони вбивали наших людей впродовж восьми років. 14 тисяч загинув за цей час!* (Звернення В. Зеленського, 14.04.2022). У цьому разі анафоричний підмет має тотожний і повторюваний характер, а присудок збігаються виключно за граматичними характеристиками.

Лінгвісти зазначають, що «паралелізм може створюватись повторенням структури на будь-якому рівні, завдяки однотиповій побудові взаємно вимірюваних відрізків речення, які є членами цього речення та виражені однаковими частинами мови та які мають однакові граматичні форми» [8, с. 107]. До повторюваних елементів синтаксичної структури, що є репрезентантом мовної експресії, уналежнюємо і *сурядні ряди*, напр.: *Вибухи, постріли, окопи, поранення, голод, бомбардування, блокади, масові розстріли, каральні операції, окупація, концтабори, газові камери, жовті зірки, гетто, Бабин Яр, Хатинь, полон, примусові роботи. Вони загинули за те, щоб кожен із нас знав, що означають ці поняття, з книжок, а не з власного досвіду* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня пам'яті та примирення, 8.05.2022). Сурядні ряди повторюваного характеру використовуються і в актуалізованій синтаксичній позиції, напр.: *І я говорю це не випадково – великої України. Тому що звертаюся до всіх у нашій державі та до тих, хто за кордоном. У містах і в селах. На свободі й тимчасово під окупацією. У Криму, у Донецьку, в Луганську. Де так само повинні боротися за свободу і не чекати* (Звернення В. Зеленського, 21.03.2022). У цьому разі має місце *парцеляція* повторюваних елементів і репрезентація їх за групами. Таке поєднання потвору з парцеляцією вважаємо характерною рисою відеозвернень В. Зеленського, напр.: *Кожне місто, яке героїчно чинить спротив, ми відбудуємо. За кожен злочин ми притягнемо окупантів до відповідальності. Житомир і Суми, Київ і Чернігів, Харків і Маріуполь, Волноваха і Миколаїв, Охтирка й Гостомель, Херсон і Одеса, Ізюм і Донецьк, і Луганськ, і Чорнобаївка...* (Звернення В. Зеленського, 24.03.2022). Парцеляцію потрактуємо як «прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістовсинтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення» [6, с. 369]. Прийом експресивного синтаксису парцеляція загалом характерна, на нашу думку, саме для усного мовлення: подання висловлювання розчленовано, у формі актуалізованих компонентів однієї структурної одиниці скеровано на виокремлення найважливішої зі змістового боку інформації, напр.: *Ми завжди воюємо за себе. За свою свободу. За свою незалежність* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над на-

цизмом у Другій світовій війні, 9.05.2022). Найбільшою мірою у президентському дискурсі В. Зеленського представлено парцеляцію прикінцевих елементів – поширювачів у простому реченні, підрядної частини складнопідрядного речення, напр.: *Не було жодного дня, щоб ми не займались цим питанням. Щоб наші люди не намагалися вирішити це питання* (Звернення В. Зеленського, 3.05.2022). Тут фіксуємо складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю: перший підрядний компонент становить цілісну сполуку з головною частиною, а другий є парцелятом. Проте парцеляція використовується настільки широко, що в межах одного тексту звернення трапляються поєднання відокремлень різного типу, напр.: *Нам довго говорили, що українці в чомусь не такі. В чомусь неправильні. Що мають десятиліттями виконувати такі звані домашні завдання. Через це ми часто не помічали, на що ми з вами реально здатні. А от зараз проявили себе на повну. І це надихає. Кожного. Кожну* (Звернення В. Зеленського, 28.02.2022). Поєднання парцелятивів, що є другорядними членами простого речення з виокремленими підрядними частинами складного речення – яскрава риса промов В. Зеленського.

На основі прийому синтаксичного паралелізму утворено й цілісну фігуру експресивного синтаксису, відому як прийом риторичний прийом у публічних промовах з античних часів, – **період**. С. Шабат-Савка зазначає: «З боку змісту період передає закінчену думку, розгортає та вербалізує інтенцію аргументації, оскільки в ньому, як у фігуральній синтаксичній одиниці, мовець обґрунтовує якісь положення, свої думки та підбирає аргументи для переконання адресата у правдивості та щирості того чи того твердження. Бінарність будови періоду в цьому разі цілком очевидна, адже його перша частина (протазис) подає низку аргументів, певних роздумів автора за допомогою однотипних конструкцій (з однаковими сполучними засобами чи синтаксичними зв'язками), парцелятивів, повторів, а друга (аподозис) – містить результат, висновок, що впливає з наведених аргументів» [9, с. 66]. У президентському дискурсі В. Зеленського період не є частотною синтаксичною фігурою, але має достатню репрезентацію, напр.: *Але це все – лише надбудова. Надбудова над тим, як Україну захищають наші люди, увесь наш народ. **Ті, хто зупинили** просування нескінченних колон російської техніки. **Ті, хто стримують** постійні атаки на Донбасі. **Ті, хто героїчно обороняє** Маріуполь, допомагаючи цією обороною вистояти всій нашій державі. **Ті, хто зупинив** наступ із півдня. І зробив знаменною нашу Чорнобаївку. **Ті, хто вигнав** ворога з півночі. **Ті, хто показав**, що російська авіація беззахисна, хоча Росія витратила десятки мільярдів доларів на різні системи, які мали б захищати її літаки. **Ті, хто показав**, що російські кораблі можуть піти... хіба що на дно. **Ті, хто допомагає** армії та суспільству знайти все, що може бути необхідним. **Ті, хто рятує**, лікує, хто навчає. **Проводить** розмінування. **Хто забезпечує** нас усіх ста-*

більшим зв'язком. **Ті, хто перебудував** ланцюжки постачання для всієї країни. **Ті, хто підтримує** фінансову стабільність, хто зберіг бізнес і продовжив працювати. **Ті, хто допомагає** переселенцям. **Ті, хто розпочав** посієну. **Ті, хто дає** Україні коректну інформацію та необхідні емоції. **Усі наші журналісти, усі, хто об'єднався для загальнонаціонального телемарафону** (Звернення В. Зеленського, 14.04.2022). Наведений період відповідає основним вимогам: складається з двох нерівнозначних частин, перша з яких є комплексом синтаксичних одиниць, поєднаних на підставі прийому синтаксичного паралелізму; а друга частина (значно менша за обсягом) містить висновок, узагальнення зі змісту першої частини. Низка складно-підрядних речень із синтаксичною анафорою (*Ті, хто...*) утворюють комплекс компонентів першої частини періоду, паралельну будова яких зумовлена вживанням однакового займенникового підмета (*хто*) і простого дієслівного присудка у формі минулого або теперішнього часу. Ритмічний малюнок періоду, повторювані елементи, тотожна синтаксична структура компонентів створюють особливий впливовий текст, що потужно діє на адресата.

Остання фігура експресивного синтаксису, представлена в президентських відеозверненнях, – **риторичне питання**, що «має за мету стимулювати думку аудиторії через актуалізацію змісту певної частини висловлювання. Риторичне питання дозволяє підвищити загальний емоційний тон висловлювання задля підсилення його прагматичного ефекту» [7, с. 76], напр.: *Чи може стати чорно-білою весна? Чи буває вічний лютий? Чи знецінюються золоті слова? На жаль, Україна знає відповіді на всі ці запитання. На жаль, ці відповіді – так* (В. Зеленський. Звернення Президента України з нагоди Дня пам'яті та примирення, 8.05.2022). Мовець як подає відповіді на поставлені риторичні питання, так і залишає їх без відповідей, оскільки використовує риторичні питання як експресивні заперечення і твердження. Переважно в президентському дискурсі В. Зеленського фіксуємо риторичні запитання у функції експресивних заперечень, напр.: *Дехто ще досі сперечається, якої жорсткості мають бути санкції проти Російської Федерації. Але що тут обговорювати, коли російські війська вже повторюють на нашій землі те, що Європа бачила хіба що під час Другої світової війни?* (Звернення В. Зеленського, 14.04.2022) = «Нема чого обговорювати...»; *Гордий і охайний Харків 80 років не бачив таких знуцань, які зараз принесла йому Росія. Для чого його руйнувати? Чого можна досягти спаленням Харкова?* (Звернення В. Зеленського, 14.04.2022) = «Ні до чого руйнувати...», «Нічого не можна досягти...». Риторичне питання виконує текстотвірну функцію, коли є структурно-семантичним центром промови. Також використовується у прикінцевій позиції, напр.: *І ми просимо про відповідь. Про відповідь від світу. Про відповідь на терор. Хіба це завелике прохання?* (Промова Президента України Володимира Зеленського перед Кон-

гресом США, 16.03.2022). У такому разі риторичне питання, що потребує відповіді, виконує функцію експресивного заклику.

Висновки і перспективи дослідження. Під час російсько-української війни набув поширення порівняно новий мовленнєвий жанр політичного дискурсу, вияскравлений у президентській риторичі В. Зеленського, – відеозвернення. Динамічний характер цього жанру та його інтерактивність, посилена за допомогою відео- та аудіозасобів, потребувала актуалізація мовних засобів впливу на адресата, серед яких пріоритетними є засоби експресивного синтаксису. Найбільшою мірою в президентському дискурсі В. Зеленського представлено синтаксичні повтори (анафора, епіфора, епанафора), синтаксичний паралелізм, антитеза, період і риторичні запитання. Широкий спектр використання фігур і прийомів експресивного синтаксису в президентському дискурсі свідчить про врахування досягнень риторики та лінгвістики впливу під час підготовки відеозвернень Президента України.

Література

1. *Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В.* Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
2. *Гуйванюк Н. В.* Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразній єдності та тексті. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 43–50.
3. *Дубик В.* Невербальні та вербальні засоби комунікації в політичному дискурсі ЗМІ. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 18. С. 31–36.
4. *Загнітко А. П.* Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.
5. *Магас Н. М.* Емоційне забарвлення політичного дискурсу: прагматичний аспект. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. Вип. 28. 2013. С. 115–124.
6. *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
7. *Моркотун С.* Відтворення експресивності образних засобів при перекладі текстів політичного дискурсу. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2017_3_6
8. *Пуленко І. А., Сазикіна Т. П.* Експресивні особливості синтаксичного паралелізму в публічних виступах політиків (на матеріалі англійської, французької та української мов). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2020. Т. 1. № 45. С. 106–110.
9. *Шабат-Савка С. Т.* Період як маркер інтенцій аргументації в поетичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2018. № 33 том 1. С. 65–68.

References

1. Vintoniv, M., Vintoniv, T., Mala, Y. (2018), *Syntactic means of expressionization in the Ukrainian political discourse* [Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsiyi v ukrayins'komu politychnomu dyskursi], Vinnytsya: TOV «TVORY». 336 p.
2. Huyvanyuk, N. (2011), *Antithetic semantic-syntactic relations in supra-phrase unity and text* [Antyetychni semantyko-syntaksychni vidnoshennya u nadfrazniy yednosti ta teksti]. *Studia Linguistica*, № 5, Pp. 43–50.
3. Dubyk, V. (2013), *Non-verbal and verbal means of communication in the political discourse of the media* [Neverbal'ni ta verbal'ni zasoby komunikatsiyi v politychnomu dyskursi ZMI], *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, № 18, Pp. 31–36.
4. Zahnitko, A. (2007), *Theory of modern syntax* [Teoriya suchasnoho syntaksysu], Donets'k: DonNU, 294 p.
5. Mahas, N. (2013), *Emotional coloring of political discourse: a pragmatic aspect*. [Emotsiyne zabarvlennya politychnoho dyskursu: prahmatychnyy aspekt], *Typolohiya movnykh znachen' u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh*, № 28, Pp. 115–124.
6. Mats'ko, L., Sydorenko, O., Mats'ko, M., (2003), *Stylistics of the Ukrainian language* [Stylistyka ukrayins'koyi movy], Kyiv: Vyscha shkola, 462 p.
7. Morkotun, S. (2017), *Reproduction of expressiveness of figurative means in the translation of texts of political discourse* [Vidtvorennya ekspresyvnosti obraznykh zasobiv pry perekladi tekstiv politychnoho dyskursu], *Synopsys: tekst, kontekst, media*, № 3, Pp. 75–79, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2017_3_6
8. Pulenko, I., Sazykina, T. (2020), *Expressive features of syntactic parallelism in public speeches of politicians (on the material of English, French and Ukrainian languages)* [Ekspresyvni osoblyvosti syntaksychnoho paralelizmu v publichnykh vystupakh politykiv (na materialy anhlis'koyi, frantsuz'koyi ta ukrayins'koyi mov)], *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Seriya: Filolohiya*, T. 1, № 45, Pp. 106–110.
9. Shabat-Savka, S. T. (2018), *Period as a marker of the intentions of argumentation in poetic discourse* [Period yak marker intentsiy arhumentatsiyi v poetychnomu dyskursi], *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Ser.: Filolohiya*, № 33, T.1, Pp. 65–68.

Н. В. Кутуза,

д-р філол. наук, проф.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

завідувач кафедри нових медіа та медіадизайну

СУГЕСТО-МАНІПУЛЯТИВНА СПЕЦИФІКА ЕРГОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено вагомим елементам рекламного дискурсу – ергонімам, товарним знакам і торговельним маркам, зокрема їхньому сугесто-маніпулятивному потенціалу. Метою нашої розвідки є окреслити сугесто-маніпулятивні можливості ергонімної лексики в рекламному дискурсі. Для реалізації мети потрібно виконати низку завдань: розглянути поняття ергонім, товарний знак, товарна марка, бренд, рекламний знак, окресливши спільні та відмінні риси; виокремити впливові актуалізатори ергонімної лексики в рекламному дискурсі.

Об'єктом дослідження став феномен впливовості рекламного дискурсу, а предметом – ергонімна лексика як специфічний конденсат сугесто-маніпулятивних потенцій рекламного дискурсу. Для досягнення мети використано такі методи: описовий для висвітлення особливостей природи ергонімної лексики, її функційних характеристик; метод аналізу й синтезу для ідентифікації складників ергонімів/товарних знаків й поєднання їх єдиний комплекс; метод моделювання для увиразнення впливових актуалізаторів ергонімної лексики в рекламному дискурсі; метод індукції слугував для конкретизації загальних висновків.

Акцентовано також увагу на ґрунтовному розгляді визначень Е/ТЗ/ТМ, їхніх спільних та відмінних ознак. Провідними компонентами рекламних дискурсів є Е/ТЗ/ТМ, які концентрують інформацію всієї рекламної кампанії. Е мають багато спільних рис із словесними ТЗ/ТМ: процеси номінації, семантичну вмотивованість, відсутність прямого зв'язку з поняттям, сугестивність, функціонування у сфері виробництва та торгівлі та виникнення внаслідок економічної необхідності під впливом екстралінгвальних факторів – це ознаки наявні й у Е, і в ТЗ. Головна відмінна риса полягає в тому, що ТЗ позначає серійні продукти, а не окремий об'єкт, як Е, де найпопулярніші перетворюються на бренд, самі стаючи рекламою.

Таким чином, Е/ТЗ/ТМ є активними компонентами різноманітних сугестивних технологій рекламного дискурсу. Нами запропоновано класифікацію впливових актуалізаторів, що можуть забезпечувати сугесто-

маніпулятивні можливості ергонімам, товарним знакам і торговельним маркам: структурні особливості; семантична специфіка; функційні характеристики; сприйняттєві потенції, у тому числі й «якоріння»; персеверативність. Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому поглибленому вивченні ролі зазначених онімів у створенні сугесто-маніпулятивного впливу рекламних дискурсів у різних видах реклами.

Ключові слова: ергонім, ергонімна лексика, товарний знак, торговельна марка, сугесто-маніпулятивний потенціал, рекламний дискурс, «якірна» техніка.

N. V. Kutuza,
ScD, Professor,

Odesa National I. I. Mechnikov University,
Head of the Department of New Media and Media Design

SUGGESTIVE-MANIPULATIVE SPECIFICITY OF ERGONYMAL VOCABULARY IN ADVERTISING DISCOURSE

The article is devoted to important elements of advertising discourse – ergonyms, trademarks and trademarks, in particular, their suggestive-manipulative potential. The purpose of our research is to outline the suggestive-manipulative possibilities of ergonomic vocabulary in advertising discourse. To realize the goal, you need to perform a number of tasks: consider the concepts of ergonim, trademark, trademark, brand, advertising sign, outlining common and distinctive features; to single out influential actualizers of ergonomic vocabulary in advertising discourse.

The object of research was the phenomenon of the influence of advertising discourse, and the subject was ergonomic vocabulary as a specific condensate of the suggestive and manipulative potentials of advertising discourse. To achieve the goal, the following methods were used: descriptive to highlight the peculiarities of the nature of ergonomic vocabulary, its functional characteristics; the method of analysis and synthesis for the identification of the components of ergonims/trademarks and their combination into a single complex; modeling method for highlighting influential actualizers of ergonomic vocabulary in advertising discourse; the method of induction served to specify the general conclusions.

Attention is focused on a thorough consideration of the definitions of E/R/TM, their common and distinctive features. The leading components of advertising discourses are E/R/TM, which concentrate the information of the entire advertising campaign. E have many features in common with verbal R/TM: nomination processes, semantic motivation, lack of direct connection with the concept, suggestibility, functioning in the sphere of production and trade and

emergence due to economic necessity under the influence of extralingual factors – these are features also present in E, and in R. The main distinguishing feature is that R designates serial products, and not a single object, like E, where the most popular ones turn into a brand, becoming advertising themselves.

E/R/TM are active components of various suggestive technologies of advertising discourse. A classification of acting actualizers, which can provide suggestive-manipulative possibilities for ergonyms, trademarks and trademarks, is proposed: structural features; semantic specificity; functional characteristics; the potency of perception, including “anchoring”; perseverativeness. **We see** the prospects of the research in the further in-depth study of the role of these names in creating the suggestive and manipulative influence of advertising discourses in various types of advertising.

Key words: ergonym, trademark, trademark, suggestive-manipulative potential, advertising discourse, “anchoring”.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Ергонімна лексика з початком активізації економічного розвитку завжди відрізнялась динамічним процесом, і відповідно активація онімних елементів у рекламі зумовлена своєрідним «ергонімним бумом» як наслідком цього розвитку економічних відносин в Україні, а отже, і виникненням великої кількості різноманітних фірм, організацій, установ, підприємств, виокремлюваних через надання їм власної назви – ергонімів (далі – E), а також виникненням різноманітних товарів – товарних знаків (далі – ТЗ) і товарних марок (далі – ТМ), які потребують рекламування, ефективність якого забезпечує низка вдало підібраних і застосовуваних впливових засобів. Власне лінгвістична специфіка рекламного дискурсу пов’язується з практично обов’язковою наявністю E, які є найяскравішими його константами, конкуренцію E становлять ТЗ/ТМ. Це відповідно відбивається в рекламних повідомленнях, де E/ТЗ/ТМ виступає певним концентром усієї рекламної кампанії, містить головну ідею, виконуючи цілий спектр рекламних завдань, а подалі, у разі успішного рекламування, вже і сама назва здатна бути рекламою, тобто «брендоносієм». Дослідження динамічних процесів цього зазначеного класу онімів: виникнення нових та поступове зникнення застарілих назв, збільшення/зменшення застосування англійських елементів й активізація певних мотивувальних ознак у твірній базі ергонімів, їхніх сприйнятєвих потенцій, максималізація вагомості сугестивної функції загалом у рекламній кампанії та ін. – становлять неабияке зацікавлення, оскільки в рекламі E/ТЗ/ТМ відіграють провідну роль.

Аналіз досліджень проблеми. Ергонімні елементи ставали у колі ґрунтового вивчення в різних аспектах як окремі ономастичні одиниці кожного міста України – Донецька, Києва, Львова, Луганська, Луцька, Пол-

тави, Тернополя, Ужгорода, Харкова, Черкас та ін. (див. праці О. О. Белея, О. Ю. Карпенка, Н. М. Лесовець, Є. С. Отіна, О. О. Селіванової, М. М. Торчинського, С. О. Шестакової та ін.), так і як вагомі елементи реклами (А. В. Ковалевська, Т. Ю. Ковалевська, Т. П. Романова, Л. Г. Фещенко, І. Ю. Черепанова, та ін.). Нами також були досліджені різні аспекти Е: їхні структурно-семантичні особливості, ступінь конотованої інтенсифікації, функціонування у м. Одесі та ін. [6], роль Е та ТЗ як констант рекламного дискурсу та елементів «якірної» техніки, сугестогенність Е/ТЗ/ТМ [7]. Окрім того, Е ставали стимулами в проведених нами психолінгвістичних експериментах, де було виявлено їхню асоціативну ємність, мнемонічні можливості [6; 7], проте синтезовано специфічні ознаки та функційні характеристики як впливові актуалізатори Е/ТЗ/ТМ майже не розглядались.

Метою нашої розвідки є окреслити сугесто-маніпулятивні можливості ергонімної лексики в рекламному дискурсі. Для реалізації мети потрібно виконати низку **завдань**: розглянути поняття ергонім, товарний знак, товарна марка, бренд, рекламний знак, окресливши спільні та відмінні риси; виокремити впливові актуалізатори ергонімної лексики в рекламному дискурсі.

Об'єктом дослідження став феномен впливовості рекламного дискурсу, а **предметом** – ергонімна лексика як специфічний конденсат сугесто-маніпулятивних потенцій рекламного дискурсу.

Для досягнення мети використано такі **методи**: описовий для висвітлення особливостей природи ергонімної лексики, її функційних характеристик; метод аналізу й синтезу для ідентифікації складників ергонімів/товарних знаків й поєднання їх єдиний комплекс; метод моделювання для увиразнення впливових актуалізаторів ергонімної лексики в рекламному дискурсі; метод індукції слугував для конкретизації загальних висновків.

Теоретична цінність нашої розвідки полягає в поглибленні знань про особливості сугесто-маніпулятивної специфіки ономастичної лексики, зокрема ергонімного класу. **Практичне значення** полягає в тому, що одержані результати можна використати у викладанні вишівських курсів із сучасної української мови (лексикологія, морфологія, синтаксис), стилістики, комунікативної та психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, рекламної лінгвосугестології та ін.

Виклад основного матеріалу. Ергонімні одиниці «є вагомим елементом у рекламній віртуалізації дійсності, оскільки вони актуалізують ті сфери людської свідомості, де індивідуалізація об'єктивного континууму є внутрішньо зумовленою, природною» [5, с. 246]. Уся реклама скерована на те, щоб зробити відомим, упізнаваним Е/ТЗ/ТМ, які маркують товар/послугу. Усі етапи рекламної кампанії підпорядковані тому, щоб поступово «закарбовувати» у свідомості потенційного споживача запам'ятовування Е/ТЗ/ТМ із подальшим перетворенням на бренд. Бренд-ім'я (Е/ТЗ/ТМ) має ство-

рювати нерозривний структурно-семантичний зв'язок з іншими елементами реклами (слоганом, рекламним текстом тощо) і власне з рекламним товаром, що у сукупності має викликати у реципієнта певні стійкі асоціації, пов'язані з рекламованим об'єктом, максимально підвищуючи сугестійний потенціал рекламного повідомлення загалом.

Відзначимо, що «номінаційне» різноманіття стосується насамперед комерційного рекламного дискурсу через чисельну кількість товарів/послуг, значно менше Е спостерігаємо в політичному та соціальному рекламному дискурсі, оскільки ці сфери діяльності значно вужчі порівняно з комерційною, тому більшу увагу концентруємо на Е комерційної реклами, а також зупинимося на розгляді деяких особливостей партіонімів – «власних назв політичних партій і блоків» [17, с. 59]. При дослідженні цих рекламних констант доволі часто вживаються як синоніми поняття «Е», «ТЗ», «ТМ», «бренд» тощо, проте дослідники Є. В. Ромат, Л. Г. Фещенко та ін. наголошують на термінологічній плутанині, тому розглянемо детальніше ці рекламні елементи.

Е – з гр. ἐργάζομαι «працювати, трудитися, створювати, творити», ἔργον – «справа, діяльність, обов'язок» [16, с. 26], а Д. Г. Бучко та Н. В. Ткачова Е витлумачували як «власну назву певного об'єднання людей: організації, партії, установи, закладу та под., зокрема магазину, перукарні, ресторана та ін.» [13, 85].

ТЗ – «особливий символ товарної власності, що позначає належність товару» [14, с. 15]; «оптичний знак, що рекламує всі види послуг, до якого, крім словесного, лексичного, входять ще й різні графічні зображення» [16, с. 22]. ТЗ – це засіб індивідуалізації продукції/послуг, право на яке має підприємство як майновий комплекс [18, с. 87], ТЗ слугує «центральною елементом фірмового стилю та основою візуалізації бренду» [12, с. 244].

ТМ – це знак фірми-виробника товарів (послуг) і власника прав на ТЗ продукції, що їй належать [18, с. 87]; основне призначення ТМ – ідентифікація продукції конкретного виробника/продавця, встановлення юридичного пріоритету використання ТМ її власником, використання її як засобу боротьби з недобросовісною конкуренцією, а її основним елементом є ТЗ, який безпосередньо і проходить процедуру офіційної реєстрації [12, с. 244]. На нашу думку, основна відмінність між ТЗ/ТМ і полягає в юридичному аспекті: «використовуючи ТЗ у рекламі, їх помічають позначками ТМ (trade mark) і R (registered)» [3, с. 186], тому ТЗ/ТМ можна вживати синонімічно.

Дослідниця Н. С. Лиса співвідносить ТЗ із рекламним знаком, витлумачуваний як «зареєстровані в рекламному порядку словесні, об'ємні, зображувальні, звукові позначення або їх комбінації, які використовуються підприємцем для ідентифікації своїх товарів і послуг» [8, с. 6]. Процес творення рекламного знака підпорядковується певним вимогам щодо форми, сти-

лю та змісту, які забезпечують атрактивність, сугестійність і максимальну впізнаваність рекламного знака [там само]. За нашим переконанням, рекламний знак може вміщувати поняття і ТЗ, і ТМ, і Е.

Загальна відомість ТЗ/Е перетворює їх на бренд, тобто принципова відмінність бренду від ТЗ/Е міститься в тому, що бренд – це чітко сприйнята покупцями сукупність функційних і емоційних елементів, єдиних із самим товаром і способом його сприйняття, тобто відома та популярна ТМ [19, с. 106–107]. Формування довгострокової купівельної переваги певного ТЗ серед товарів конкурентів виражається за допомогою брендингу, де словесна частина марки (словесний ТЗ) «отримала назву бренд-нейм, рекламний образ – як правило візуальний – визначається як бренд-імідж» [10, с. 118]. Бренд – комплексний код, що формує у споживача позитивне сприйняття товару, тобто це «розкручений» ТЗ, його імідж, що виникає внаслідок різних маркетингових зусиль із просування товару на міжнародному ринку; бренд – це цільовий набір позитивно заряджених властивостей, що приховуються за символом, тобто носій багатого спектру психологічних і культурних характеристик [10, с. 10]. Бренд позначає власне товар або послугу з усіма їхніми параметрами, набором іміджевих характеристик, очікувань, асоціацій, сприйманих реципієнтом, а також обіцянки будь-яких переваг, які дають власники бренду споживачам [12, 244], тому цінність ТЗ/Е вимірюється його «брендовими» характеристиками.

Відзначимо, що у вищезазначених рекламних константах зафіксовано спектр спільних рис, зокрема і Е, і ТЗ мають певні тотожні лінгвістичні характеристики, а саме: відсутність безпосереднього зв'язку з поняттям; особливості номінаційних процесів (див. праці Р. Є. Березникової, К. Дж. Веркмана, Н. М. Волкової, Т. В. Євсюкової, З. П. Комоловаї, В. А. Москвичя, Т. А. Соболевої, О. В. Суперанської та ін). Але чіткої позиції з приводу уналежнення ТЗ до власних назв (ВН) немає: деякі вчені уналежнюють ТЗ до власних назв (ВН), підкреслюючи схожість номінаційних процесів, мотиваційних факторів при найменуванні Е/ТЗ (З. П. Комолова, Т. В. Євсюкова), інші ж – взагалі не зараховують цей різновид лексики до ономастики через те, що вони позначають серійну продукцію, однотипні одиниці (див. праці Р. Є. Березникової, О. В. Суперанської та ін.).

Загалом номінативна мотивація вищезазначених рекламних елементів (констант) базується на екстралінгвальній та лінгвальній інформації. Природа екстралінгвальних факторів, які впливають на вибір мотивів номінації, є гетерогенною й визначається інтересами суспільства, індивідуальними смаками та вподобаннями, модою, місцезнаходженням об'єкта, його інтер'єром тощо (А. В. Беспалова, О. О. Белей). Лінгвальні чинники рекламної номінації співвідносні із загальномовними тенденціями (динамічна неологізація, наявність інноваційних структурно-семантичних моделей,

запозичення іншомовних лексичних одиниць, актуалізація власне української лексики), але оригінальність рекламних констант (Е, ТМ, ТЗ) відбивається і в багатьох специфічних рисах – їхньою твірною основою можуть слугувати будь-які онімні й апелятивні класи, а також цифри та інші знакові системи.

Отже, цілий спектр різноманітних засобів спрямований на забезпечення ефективної впливовості Е/ТЗ/ТМ, оскільки вони є головними елементами рекламної кампанії, навколо них вона й формується, підпорядкована ним. На нашу думку, важливими впливовими актуалізаторами, що можуть забезпечувати сугесто-маніпулятивні можливості Е/ТЗ/ТМ, є: 1) структурні особливості; 2) семантична специфіка; 3) функційні характеристики; 4) сприйняттєві потенції, у тому числі й «якоріння»; 5) персеверативність. Розглянемо більш детально вищезазначені актуалізатори впливовості.

1). *Структурні особливості як впливовий актуалізатор Е/ТЗ/ТМ.*

При аналізі структури Е нами було виявлено три основні типи: 1) відапелятивний (40,6 % від загальної кількості ергонімів): «Дар» (ветеринарна клініка), «Комплімент» (ювелірний салон), «Клумба» (ресторан), «Гепард» (охорона), «Школярик» (канцтовари), «Успіх» (авторинок), «Золотий вік» (ювелірний салон), «Пузата хата» (ресторан); 2) відонімний (37,5 %), який, у свою чергу, поділено на а) відантропонімний (9,3 %): «Анастасія» (салон-перукарня), «Еля» (перукарня), «Клеопатра» (взуття), «Моцарт» (готель), «Одрі» (салон краси); «Карл Цейсс» (оптика), «Оксана Муха» (весільний салон); б) відтопонімний (23,7 %): «Одеса» (готель), «Будапешт» (ресторан), «Версаль» (ресторан), «Каліфорнія» (готель), «Марракеш» (караоке-клуб); в) відгеонімний (3,5 %): «Антея» (взуття), «Афіна» (нерухомість), «Гефест» (металеві меблі), «Ескулап» (медклініка); г) відкосмонімний (1 %): «Вега» (бар), «Овен» (супермаркет), «Сатурн» (автобаза), «Сузір'я Стрільця» (супермаркет); 3) комбінований (21,9 %), що представлено: а) ергонімами-абревіатурами (18 %): «БСК» (автонідприємство), КЮЗ (Київський ювелірний завод), «ЦКН» (Центр комп'ютерного навчання), «СПАР» (Сервісне підприємство автоматизації та ремонту), «Одескабель» (завод); «Євросауна», «Укрфінком», «Укрзолото» (мережа ювелірних салонів), «Юрбізнесконсалт», та б) ергонімами, які у своєму складі мають цифру чи позначені цифрою, – цифрові, або індексні, ергоніми (3,9 %): «555» (продукти), «12 персон» (посуд), «925» (срібні вироби), «1000 і 1 ніч» (ресторан), «7 А» (агенція нерухомості), та можуть бути однокомпонентними, двокомпонентними й багатокомпонентними.

При аналізі структури партіонімів було зафіксовано такі типи: 1) відапелятивний (48 % від загальної кількості): «Батьківщина» (партія), «Братство» (партія), «Відродження» (партія), «Віче» (партія), «Основа» (партія), «Самопоміч» (партія), «Свобода» (партія), «Собор» (партія),

що також представлено однокомпонентними, двокомпонентними («Громадянська позиція», «Народний фронт», «Національний корпус», «Нова політика», «Опозиційний блок», «Правий сектор», «Рідна вітчизна», «Слуга народу») та багатокомпонентними конструкціями («Партія промисловців і підприємців»); 2) відонімний (51,8%) – а) відантропонімний (21,8%), представлений такими конструкціями: апелятив + антропонім, де апелятив позначає партію/блок, своєрідний ергонімний термін (ЕТ), а антропонім указує на лідера цієї партії: «Блок Дарта Вейдера», «Блок В. Литвина», «Блок Петра Порошенка», «Блок Ю. Тимошенко»; б) відтопонімний (30%), представлений такими конструкціями: апелятив (іменник, займенник, прикметник) + топонім/топонім + апелятив («Молода Україна», «Наша Україна», «Совість України», «Трудова Україна»), апелятив (найчастіше прикметник) + ЕТ + топонім («Аграрна партія України», «Ліберальна партія України»); 3) комбінований (0,2%) – партіоніми аббревіатури: «Демальянс» (Демократичний альянс), «УДАР» (Український демократичний альянс за реформи), «УКРОП» (Українське об'єднання патріотів), які у переважній більшості виступають структурною частиною партіоніма: Партія «УДАР» Віталія Кличка і Партія «Українське об'єднання патріотів „УКРОП“».

2). **Семантична специфіка як впливовий актуалізатор Е/ТЗ/ТМ.** Внутрішня мотивованість власне Е зумовила їх поділ на нейтральні й конотовані, де нейтральні мають неускладнену, прозору семантичну структуру та безпосередньо вказують на характер діяльності підприємства/фірми: «Нотаріус», «Продукти», «Весільні сукні», «Масажний салон», «Приватний детектив», «Салон краси», «Судова експертиза». Конотовані назви орієнтовані на певне ускладнене сприйняття, пов'язане з необхідністю асоціативної кваліфікації об'єкта, тобто конотативний Е містить набагато більше мотиваційних ознак, які «розповідають» потенційним споживачам про профіль фірми, якість, вид, походження, результат від використання цих товарів/послуг, наприклад: «ЄвроХатка» (агенція нерухомості), «Зоогурман» (зоомагазин), «Карабінер» (охорона), «Трапеза» (доставка їжі), «Феміда» (юридичні послуги), «Хатинка» (агенція нерухомості), «Їсти подано» (доставка їжі) – назви містять ознаки якості, результату від використання послуг, указують на профіль. Відзначимо, що явище конотації максимально употужнює сугестійність рекламного повідомлення, що спонукало нас до її ретельного аналізу, результати якого дали змогу нам запропонувати формулу виявлення інтенсифікації ергонімної конотації (детальніше [6]).

Найбільш актуальними ж є саме конотоніми в рекламних дискурсах, що пояснюється наявністю в їхній семантичній структурі потенційної асоціативності, яка зумовлює гіпотетичну динаміку можливих значенневих перетворень і тим самим підвищує рівень ефективного впливу на реципієнта. Тобто конотоніми містять приховані оцінно-емоційні компоненти, які

викликають відповідні асоціації, а оскільки ж діяльність людини активізується емоційними відчуттями при сприйнятті різноманітних об'єктів, явищ тощо, то, маніпулюючи вербальними і невербальними образами, наявними в конотонімах, можна сформуванати прогнозоване, але неусвідомлене людиною, позитивне чи негативне ставлення до об'єкта номінації. У такий спосіб нейтральні моделі ергонімів скеровані до логічного, раціонального мислення, конотоніми – до позараціональної асоціативності, емоційності, характерної для правопівкульного сприйняття.

3). **Функційні характеристики як впливовий актуалізатор Е/ТЗ/ТМ.** Е/ТЗ/ТМ при індивідуалізації об'єкта виконують декілька функцій: номінативну (ідентифікаційну), інформативну, диференційну та рекламну (див. праці О. О. Белея, Р. І. Березникової, Б. З. Букчиної, Г. А. Золотової, Ю. О. Карпенка, Т. Ю. Ковалевської, Н. М. Морозової, Т. П. Романової та ін.). Номінативна функція ідентифікує об'єкт і є головною функцією будь-якої ВН, а не лише Е/ТЗ, інформативна подає відомості, інформацію про об'єкт, диференційна вирізняє об'єкт серед інших. Проте вважаємо, що найголовнішою є рекламна функція, яка привертає увагу, зацікавлює, подає додаткові емоційно-оцінні характеристики товару/послуг. На цьому й зауважував О. О. Белей, аналізуючи українські фірмоніми (автор використовує цей термін на позначення підгрупи ергонімів – назв фірм): «Лише у сфері фірмонімії та серед словесних товарних знаків виявляється рекламна функція, завдяки якій сам фірмонім набуває рекламних властивостей. ...Рекламна функція фірмонімів дуже близька до емоційної функції ВН, бо «й рекламна, й емоційна функції покликані виражати почуття» [1, с. 13]. Засновник одеської ономастичної школи Ю. О. Карпенко відзначав, що ергоніми виконують «інформаційну, рекламну, меморіальну або агітаційну функції» [4, с. 9]. Окрім того, якщо ж у складі Е є топонім, то назва додатково виконує ще й адресну функцію [див. 2, с. 103].

Таким чином, Е/ТЗ/ТМ як елементи рекламних контекстів виконують такі основні функції: номінативну, інформативну, диференційну (у деяких випадках ще й адресну) та рекламну (сугестійну, впливову), що керує й моделює поведінку осіб. Нейтральні Е/ТЗ/ТМ виконують номінативну, диференційну, ідентифікувальну, конотативні Е/ТЗ/ТМ виконують ще й рекламну функцію, яка є основою і полягає у привертанні уваги потенційних споживачів, формуванні позитивного ставлення до рекламованого товару із подальшим їхнім скеруванням до дії (купівлі, придбання), що дає підстави вважати ці одиниці потужними впливовими маркерами, використовуваними свідомо й заплановано, з очікуванням прогнозованого ефекту.

4). **Сприйняттєві потенції (у тому числі «якоріння») як впливовий актуалізатор Е/ТЗ/ТМ.** Відзначимо, що власним назвам (далі – ВН) взагалі притаманна конденсація великої кількості інформації (див. праці Т. Ю.

Ковалевської, О. Ю. Карпенко, Ю. О. Карпенка та ін.). О. Б. Судомоїна, пояснюючи здатність ВН концентрувати багатоаспектну інформацію, підкреслює, що вони «взагалі здатні набувати статусу структурних одиниць внутрішнього мовлення, ... вони виступають центральними одиницями систематизованої в оперативній пам'яті інформації, яка витягується з кожного певного тексту, та потужними асоціативними індикаторами» [15, с. 83–84]. У такому випадку варто враховувати можливість створення спектру асоціацій, які, у свою чергу, можуть спричинити розпорошення думки реципієнта, «уводячи» від власне рекламованого об'єкта (тому варто ретельно обирати такі назви), або навпаки – максимально концентрувати на ньому.

Образ, який може виникнути при сприйнятті Е/ТЗ/ТМ, має декілька асоціативних рівнів [9, с. 113], пов'язаних з досвідом, уподобаннями як із загальнокультурними, так і з власними: 1) змістові асоціації, пов'язані з профілем організацій; 2) емоційне забарвлення звучання; 3) культурні асоціації, що маркують національно-державну належність Е/ТЗ/ТМ. Зупинимося більш детально на розгляді цих асоціативних рівнів.

1). *Змістові асоціації, пов'язані з профілем організації* (перший асоціативний рівень) – це асоціації, пов'язані зі змістом, тобто «назва завжди дає змогу конструювати гіпотези про профіль фірми, навіть тоді, коли вона є беззмістовним, нічого не значущим словом» [9, с. 113], наприклад, «Будова» (*будівельна компанія*), «Люксоптика» (*окуляри*), «Компот» (*кафе*) тощо. Зазначимо, що ці ергоніми є вдалим найменуваннями, оскільки семантика назви збігається з профілем фірми, і первинний асоціативний фон збігається з ергономічною перспективою. Проте трапляються випадки, коли структура Е/ТЗ/ТМ містить не зрозумілі широкому загалу слова, приміром, абрєвіатури – акроніми, екзотизми й варваризми: «Дайв» (*бар*), «Exclusive» (*агенція нерухомості*), а також лексеми, значення яких не має відношення до специфіки діяльності фірми: «Добробут-відродження» (*експедиторські послуги*), «Торнадо» (*підбір кваліфікованих кадрів*), або слова, однакові для багатьох різних за профілем фірм, де найчастотнішими назвами є «Ексклюзив», «Еліт», «Еліта» (*агенція нерухомості, перукарня, одяг*), складники *центр, євро* – «Євроклас», «Єврооптика», «Медичний центр», «Центр краси».

У такому випадку тут переважає 2) *емоційне забарвлення звучання* (другий асоціативний рівень). У разі використання іншомовних, штучних слів або абрєвіатур саме емоційне забарвлення звучання посідає перше місце [9, с. 113], де при сприйнятті підсвідомо виникають певні емоційні оцінки звуків (див. праці С. А. Горіна, О. П. Журавльова, О. В. Котлячкова, Т. Ю. Ковалевської, І. Ю. Черепанової та ін.). Саме цей аспект, фоносемантичний, а також усталена оцінність певних лексем (*еліт, люкс, плюс*) зумовлює особливості сприйняття таких Е/ТМ/ТЗ, зокрема й асоціюються у свідомості споживача з престижністю і є одним із вагомих засобів впливу на поведінку

потенційного споживача. На думкуж В. П. Олексенка, «англіцизми зовсім не заважають сприйняттю текстів, а навпаки, допомагають рекламі активно впливати на читача (слухача)» [11, с. 122].

3). *Культурні асоціації, що маркують національно-державну належність* (третій асоціативний рівень) – рівень культурних асоціацій, за допомогою яких можна дійти висновків про власне національно-державну належність й історичні витоки фірми або продукції [9, с. 113], наприклад: «Амстердам» (салон краси), «Енеїда» (сувеніри), «Куманець» (ресторан), «Мілан» (взуття), «Сакура» (салон краси) тощо. Крім того, ВН, «переважно імена визначних людей, відомих літературних героїв (здебільшого виступають як індикатори фонові асоціації за схожістю), географічні назви (характерне їхнє використання в ролі індикаторів фонові асоціації за суміжністю), стають своєрідними символами певного стійкого знання» [15, с. 83] через те, що «індивідуальні конотативні змісти виникають на основі постійних асоціативних зв'язків, які є загальноновизнаними у певному мовному колективі» [там само], й таким чином мати неабияку сугесто-маніпулятивну потужність. Часто ці ВН використовують як Е/ТЗ /ТМ, наприклад: «Багратіон» (ресторан), «Данко» (продукти), «Дерібас» (ресторан), «Клеопатра» (крем, парфуми), «Моцарт» (готель, цукерки), «Наполеон» (коньяк, торт), «Потьомкін» (коньяк), «Роксолана» (продукти), «Суворов» (коньяк, печиво), «Троя» (продукти), «Челентано» (ніца), «Штірліц» (бюро перекладів), «Богдан Хмельницький» (цукерки), «Дон Кіхот» (ресторан), «Маддам де Голль» (одяг), «Тарас Бульба» (горілка, цукерки).

Особливу роль при осмисленні, сприйнятті зазначених рекламних констант відіграє рівень підготовки реципієнта, його фонові знання, культурний, освітній рівень, те, що називається енциклопедичністю, яка й визначає ті асоціації, що породжує те чи інше слово-символ у свідомості людини. Отже, перший і другий асоціативні рівні належать до психолінгвістичних факторів, а третій зумовлено екстралінгвальними чинниками. Й у такому разі можемо говорити про «якірну» техніку, де при згадуванні певного оніма виникають конкретні асоціації, запрограмовані саме для такого прогнозованого сприйняття потенційного споживача при «зіткненні» з відповідним Е/ТМ/ТЗ.

5). *Персеверативність як впливовий актуалізатор Е/ТЗ/ТМ*. Персеверація (повторення) вважається найбільш дієвою гіпнотичною технікою (див. праці С. А. Горина, І. Ю. Черепанової та ін.), що використовується практично у всіх впливових дискурсах.

Персеверація максимально підвищує сугестивність завдяки закріпленню потрібної інформації, яка починає сприйматися без критичного аналізу, переходячи в довгострокову пам'ять, відбувається ненавмисне запам'ятовування, окрім того це сприяє спонтанному зануренню в трансний стан. Як правило, багаторазово повторюються однакові повідомлення в

межах одного звернення або декількох засобах масової інформації, в середній частині тексту повторюється Е/ТЗ/ТМ, а також характеристики товару/послуги.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, провідними складниками рекламних дискурсів є Е/ТЗ/ТМ, які концентрують інформацію усієї рекламної кампанії. Е мають багато спільних ознак зі словесними ТЗ/ТМ: номінаційні процеси, семантична вмотивованість, відсутність безпосереднього зв'язку з поняттям, сугестійність, функціонування у сфері виробництва й торгівлі та виникнення через економічну необхідність під впливом екстралінгвальних факторів – це ознаки, наявні і в Е, і в ТЗ. Головною відмінною ознакою є те, що ТЗ позначають серійну продукцію, а не одиничний об'єкт, як Е, де найпопулярніші перетворюються на бренд, стаючи вже самі рекламою.

Е/ТЗ/ТМ, а також партіоніми як елементи рекламного дискурсу належать до вагомих засобів впливу свідомістю, оскільки мають загальну настанову привертання уваги, що зумовлює подальше відповідне скерування прогнозованої поведінки адресата, тобто зміну його первинного стану відповідно до мети сугестора. Нейтральні назви сприймаються раціонально-логічним засобом, конотоніми характеризуються емоційним, асоціативним, образним сприйняттям, зумовленим їхньою неординарністю, унікальністю, що привертає увагу потенційних клієнтів, зачіпає емоції та почуття, що дає підстави вважати ці одиниці активними складниками різноманітних сугестійних технологій рекламного дискурсу. Нами запропоновано розглядати комплексно такі важливі впливові актуалізатори, що сприяють сугесто-маніпулятивному ефекту Е/ТЗ/ТМ: структурні особливості; семантична специфіка; функційні характеристики; сприйняттеві потенції, у тому числі й «якоріння»; персеверативність, що у синтезі забезпечує потужне навіювання на потенційну аудиторію. **Перспективи дослідження** вбачаємо в подальшому поглибленому вивченні ролі зазначених онімів у створенні сугесто-маніпулятивного впливу рекламних дискурсів у різних видах реклами.

Література

1. *Белей О. О* Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття: монографія. Ужгород: [б. в.], 1999. 111 с.
2. *Дубровина Л. В.* Официальные названия лечебных учреждений в Великобритании и США. Ономастика. Типология. Стратиграфия. М.: Наука, 1988. С. 99–107.
3. *Ильинский С. В.* Общественные связи. Реклама. Маркетинг. Нейролингвистическое программирование. Оперативный словарь-справочник. М.: АСТ; Восток–Запад, 2006. 479 с.
4. *Карпенко Ю. А.* Специфика ономастики. Русская ономастика. Одесса: ОГУ, 1984. С. 3–16.

5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія. Одеса: Астропринт, 2008. 344 с.
6. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси): дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2003. 214 с.
7. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
8. Лиса Н. С. Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака: автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2003. 18 с.
9. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы. М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2000. 230 с.
10. Музыкант В. Л. Реклама и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике. М.: Армада-пресс, 2002. 688 с.
11. Олексенко В. П. Англiцизми у мові сучасної друкованої реклами. *Диалог: Медiа-студiї*. Одеса: ОРiДУ НАДУ, 2005. Вип. 3. С. 112–124.
12. Ромат Е. В. Реклама. СПб.: Питер, 2008. 512 с.
13. Словник української ономастичної термінології/уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
14. Соболева Т. А., Суперанская А. В. Товарные знаки. М.: Наука, 1986. 173 с.
15. Судомоина Е. Б. Имена собственные – ассоциативные индикаторы. Шоста республіканська ономастична конференція. 4–6 грудня 1990 р. Одеса, 1990. Ч. I. С. 82–84.
16. Суперанская А. В. Аpellятив – онома. Имя нарицательное и собственное. М.: Наука, 1978. С. 5–33.
17. Торчинський М. М. Українська ономастика. К.: Міленіум, 2010. 238 с.
18. Феценко Л. Г. Структура рекламного тексту. СПб.: Петербургский институт печати, 2003. 232 с.
19. Шуванов В. И. Психология рекламы. Ростов н/Д.: Феникс, 2003. 320 с.

References

1. Belei, O. O. (1999), *Modern Ukrainian ergonomics: proper names of enterprises of Transcarpathia [Suchasna ukrainska erhonomiia: vlasni nazvy pidpriemstv Zakarpattia]*, Uzhhorod. 111 p.
2. Dubrovina, L. V. (1988), *The Official names of hospitals in the UK and USA [Ofitsial'nye nazvaniya lechebnykh uchrezhdeniy v Velikobritanii i SSh, Onomastika. Tipologiya. Stratigrafiya, Nauka, Moskow, pp. 99–107.*
3. Il'inskiy, S. V. (2006), *Public Relations. Advertising. Marketing. Neuro Linguistic Programming [Obshchestvennyye svyazi. Reklama. Marketing. Neyrolingvisticheskoe programmirovaniye. Operativnyy slovar'-spravochnik]*, Vostok–Zapad, AST, Moskow, 479 p.
4. Karpenko, Yu. A. (1984), *The specifics of onomastics [Spetsifika onomastiki]*, Russkaya onomastika. OGU, Odessa, pp. 3–16.

5. Kovalevskaya, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya]*, Astroprynt, Odesa, 344 p.
6. Kutuza, N. V. (2003), *Structural and semantic models of ergonomics (on the material of the ergonomicon of Odessa): Autor's thesis [Strukturno-semantychni modeli erhonimiv (na materiali erhonimikonu m. Odesy): dys. ... cand. philol nauk]*, Odesa, 214 p.
7. Kutuza, N. V. (2018), *Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect [Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyy aspekt]*, Vydavnychy dim Dmytra Buraho, Kyiv, 736 p.
8. Lysa, N. S. (2003), *Structural and linguo-pragmatic features of an advertising sign): Autor's thesis [Strukturni ta linhvoprahmatychni osoblyvosti reklamnoho znaka: avtoref. ...kand. filol. nauk]*, Lviv, 18 p.
9. Mokshantsev, R. I. (2000), *Psychology of advertising [Psikhologiya reklamy]*, INFRA-M, Sibirskoe soglashenie, Moskow; Novosibirsk, 230 p.
10. Muzykant, V. L. (2002), *Advertising and PR technologies in business, commerce, politics [Reklama i PR-tekhnologii v biznese, kommertsii, politike]*, Armada-press, Moskow, 688 p.
11. Oleksenko, V. P. (2005), *Anglicisms in the language of modern print advertising [Anhlitsyzmy u movi suchasnoi drukovanoi reklamy]*, Dialogue: Media studios, ORIDU NADU, Odesa, Vyp. 3, pp. 112–124.
12. Romat, E. V. (2008), *Advertising [Reklama]*, Piter, SPb, 512 p.
13. *Dictionary of Ukrainian onomastic terminology [Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii]* (2012), complires D. G. Buchko, N. V. Tkacheva. Ranok-NT, Kharkiv, 256 p.
14. Soboleva, T. A. (1986), *Trademarks [Tovarnye znaki]*, Nauka, Moskow, 173 p.
15. Sodomoina, E. B. (1990), *Proper names – associative indicators [Imena sobstvennyye – assotsiativnyye indikatory]*, Shosta respublikanska onomastychna konferentsiia. 4–6 hrudnia 1990 r.: tezy dopovidei i povidomlen. Odesa. Ch. I. – Pp. 82–84.
16. Superanskaya, A. V. (1978), *Appellative – onoma [Apellyativ – onoma// Imya naritsatel'noe i sobstvennoe]*, Nauka, Moskow, pp. 5–33.
17. Torchynskiy, M. M. (2010), *Ukrainian onomastics [Ukrainska onomastyka]*, Milenium, Kyiv, 238 p.
18. Feshchenko, L. G. (2003), *The structure of the advertising text [Struktura reklamnogo teksta]*, Peterburgskiy institut pechati, SPb, 232 p.
19. Shuvanov, V. I. (2003), *Psychology of advertising [Psikhologiya reklamy]*, Feniks, Rostov n/D, 320 p.

О. А. Семенюк,

д-р філол. наук, проф.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені В. К. Винниченка,

професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

ЗМІНА СУСПІЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЕМАНТИЧНИХ І АКСІОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Зазвичай трансформація складу актуальної лексики, семантики та оцінки слів є наслідком змін в суспільній свідомості, які, в свою чергу, стимульовані змінами в політичній, культурній, психологічній сферах життя суспільства. Метою пропонованої статті є аналіз чинників, які сприяють трансформації семантичних і аксіологічних характеристик лексичних одиниць в сучасному дискурсі. Одним із завдань є виокремлення й опис екстралінгвальних факторів, які впливають на особливості функціонування ключових слів епохи, елементів активної суспільно-політичної лексики. Об'єктом дослідження є зміни в семантиці та оцінці лексичних одиниць. У якості предмета дослідження обрано низку слів, які позначають актуальні і, у певному сенсі, дражливі для суспільства явища, зокрема – *олігарх* і *олігархія*. У процесі дослідження застосовано описовий метод, прийоми лексикографічного аналізу та асоціативного експерименту.

Не останню роль у трансформаціях семантики й оцінки, функціонування цих та багатьох інших слів, особливо – на межі століть, відіграла боротьба думок і переконань, яка виявляється в наявності відносно демократичного інформаційного простору, розвиненого і вільного політичного дискурсу, активної політичної реклами тощо. Зазначимо, що в українській мові під тиском позамовних факторів, активованих процесами національної незалежності, державотворення, визвольних змагань, спостерігаємо нову хвилю трансформації семантики та оцінки лексичних і фразеологічних одиниць. Ключову роль наразі відіграють чинники декомунізації, розбудови української державної ідеології, власного політичного простору, війна з росією тощо. Лінгвістичний опис цих процесів на часі.

Ключові слова: семантичні й аксіологічні трансформації, політичний дискурс, екстралінгвальні чинники, сучасна українська мова, психолінгвістика, психологія мас.

O. A. Semeniuk,

ScD, Professor,

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Translation, Applied and General Linguistics Department Professor*

SHIFTS IN PUBLIC OPINIONS AND BELIEFS AS A FACTOR OF LEXICAL UNITS SEMANTIC AND AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS

Usual transformations of the current lexis and its stock, semantics as well as treatments of its particular words reflect some shifts in social consciousness. They are provoked by changes in political, cultural, psychological spheres of social life. The author of this article aim at the analysis of the factors which facilitate such transformations of the lexical units semantic and axiological characteristics in modern discourse. Among the tasks is considered a differentiated description of the extralingual factors which influence the key words, elements of the active social and political lexis, functioning in specific time. Shifts in the meaning and evaluation of the lexical units constitute the object of the research. The subject matter of the paper covers a number of words denoting current and somehow sensitive areas of the social life, such as *oligarchs* and *oligarchy*. The researchers applied descriptive methods and lexicographic analysis as well as associative experiment techniques.

At the brink of the centuries, last but not the least position in the process of these words semantics and evaluation transformation is taken by the struggle of opinions and beliefs. The latter is manifested in a relatively democratic information space, free and developed political discourse, active political campaigning, etc. Heavily influenced by extralingual factors as well as active processes of independent national state-building, the Ukrainian language has seen a new wave of lexical units and idioms semantics and evaluation transformation. The key role is given to the decommunisation factors as well as Ukrainian state ideology, its own political space, war with russia, etc. The linguistic description of these processes is in urgent need as never before.

Key words: semantic and axiological transformations, political discourse, extralingual factors, modern Ukrainian language, psycholinguistics, psychology of masses.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Українська мова сучасного періоду демонструє велику кількість цікавих фактів, які ілюструють тісний зв'язок розвитку соціальної та лексичної систем. Ще наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття основними прикладами такої взаємодії можна було вважати зміни в соціально-ідеологічній оцінці та функціонуванні певних лек-

сичних та фразеологічних одиниць, перегрупування в складі актуальної лексики тощо. Ці явища стали об'єктом активного вивчення багатьох учених, зокрема Є.А. Карпіловської, Т.А. Космеди, Л.І. Мацько, А.К. Мойсеєнка, Ю.Л. Мосенкіса, М.І. Пентелюк, О.А. Стишова та ін.

Зв'язок між соціальними і мовними змінами, як відомо, не безпосередній, а мовна динаміка залежить від багатьох чинників. Іноді лексична система опирається тиску екстралінгвальних факторів, іноді такий тиск породжує ефект, що має неочікуваний і, на перший погляд, нелогічний результат. Аналіз факторів тиску на різні рівні мови важливий з огляду на прогнозування розвитку її системи, що і зумовлює актуальність статті.

У більшості випадків трансформація складу актуальної лексики та оцінки слів є наслідком змін у суспільній свідомості, які, в свою чергу, стимульовані змінами в політичній, культурній, психологічній сферах життя суспільства.

Метою пропонованої статті є аналіз чинників, які сприяють трансформації семантичних і аксіологічних характеристик лексичних одиниць у сучасному дискурсі. Конкретними **завданнями** є виокремлення й опис екстралінгвальних – політико-ідеологічних, психологічних, соціокультурних факторів, які впливають на особливості функціонування ключових слів епохи, елементів активної суспільно-політичної лексики.

Об'єктом дослідження є чинники, які стимулюють зміни в семантиці та оцінці лексичних одиниць. У якості **предмета** дослідження обрано слова, які позначають актуальні та дискусійні в суспільному сприйнятті явища.

Методи дослідження. Застосовано описовий метод, прийоми лексикографічного аналізу та асоціативного експерименту.

Виклад основного матеріалу. Сучасні людські спільноти характеризуються помітним коливанням суспільної думки, що віддзеркалюється в лексичній та виявляється в різноманітних текстах (дискурсі). У свій час Гюстав Лебон наголошував, що схильність до зміни власної думки є однією із визначальних рис психології мас в усі часи. Що вже говорити про сучасне українське суспільство, яке доволі раптово змінило орієнтацію з соціалізму на капіталізм, відійшло від войовничого атеїзму, пройшло шлях від моноідеології до демократії та багатопартійності. Чинниками рухливості переконань і, як наслідок, трансформації картини світу та лінгвістичної динаміки, класики вивчення колективної психології вважали: а) поступове послаблення попередніх переконань і вірувань, які втрачають свою владу і з часом вже не можуть впливати на дійсну думку колективу; б) могутність маси, яка постійно збільшується і все менше отримує протидію, внаслідок чого незвична рухливість ідей, що вирують у колективі, може виявлятися абсолютно безперешкодно, без помітного спротиву чи протидії; в) засоби масової інформації, які розповсюджують суперечливі думки й навіювання. Таким чином, жодна думка чи переконання не можуть ствердитися й за-

кріпитися раніше, ніж встигнуть розповсюдитися настільки, щоб зробитися загальними [4; 13; 14].

Змінність думок і настроїв у суспільстві стимулює не тільки трансформацію семантичної та оцінної характеристики лексичних одиниць, але й активує динамічні процеси переформатування словникового складу, впливає на актуальність деяких стильових жанрів. Загальновідомо, що найбільш помітно зміна думок, соціальних пріоритетів віддзеркалюється в лексикографічній практиці, зокрема, при описі шарів суспільно-політичної термінології. За останні десятиліття ставлення українців до політико-ідеологічних, соціальних, економічних орієнтирів і пріоритетів розвитку суспільства неодноразово змінювалося, коливалося. За цей же час у процесі вживання змінилася семантика й оцінку достатня кількість слів та виразів. До таких одиниць належать і слова, які можна віднести до так званих «ключових слів доби». Перетворення в них виразно ілюструють зміну соціальних пріоритетів у пострадянському, посттоталітарному суспільстві. Наприклад: *бізнес, бізнесмен, капіталізм, капітал, пролетаріат, прибуток, релігія, робітник* тощо. Ці трансформації знайшли своє відображення в різноманітних тлумачних словниках. Змінність соціальних оцінок виявляється і в текстах. Можемо спостерігати прояв доволі цікавих семантичних конотацій, актуалізацію в дискурсі декількох виразних, іноді – протилежних оцінних відтінків одного слова в різних контекстах під впливом культурно-психологічних факторів і кон'юнктурних соціально-політичних тенденцій.

Особливістю сучасного суспільства є те, що воно (точніше, певні групи в його структурі) може активно впливати як на трансформацію чи створення певної суспільної думки, так і на корекцію семантичної й оцінної структури лексичних одиниць, що називають знакові для спільноти предмети і явища. І це не тільки традиційний уже контроль лексикографічної практики та створення відповідного контексту в засобах масової інформації, культурному просторі тощо. Сучасне інформаційне суспільство зазнає тиску нових технологій, наприклад, завдяки швидкому і масованому поширенню певної інформації, технологіям, які дозволяють доносити її до конкретного споживача. Маємо на увазі Інтернет із соціальними мережами, таргетованою рекламою, різноманітними інформаційними платформами тощо.

Спробуємо проілюструвати нашу думку на прикладі функціонування слів, які позначають доволі дражливі для українського суспільства і неоднозначні за оцінкою поняття *олигарх* і *олигархія*. На початку 2000-х ми вже зверталися до аналізу особливостей функціонування цих слів у дискурсі пострадянських країн, основну увагу приділили процесу деідеологізації та набуттю і прояву негативних оцінних конотацій у побутовому мовленні та дискурсі ЗМІ [7]. Останні десятиліття додали нових цікавих фактів, які потребують наукового аналізу.

Слова *олігарх* і *олігархія* давно функціонують в українській мові як терміни, запозичені з грецької мови, однак після 90-х років, розпаду СРСР та набуття незалежності Україною, отримали нові семантичні й аксіологічні конотації. Розглянемо фактори, що впливають на лінгвістичні характеристики та функціонування цих слів.

Перше. Як і більшість суспільно-політичної лексики вони відчували вплив деідеологізації, який проявився в лексикографічній практиці. Словник радянського періоду (СУМ) пояснював значення слів так: «*Олігарх* – 1. Член олігархічного уряду. 2. Особа, що належить до правлячої групи експлуаторської меншості»; «*Олігархія* – 1. Політичне та економічне панування невеликої групи експлуаторів – рабовласників, феодалів, капіталістів; правляча група експлуаторів. *Винятково висока зисковість випуску цінних паперів, як однієї з головних операцій фінансового капіталу, відіграє дуже важливу роль в розвитку і зміцненні фінансової олігархії (Ленін)*; 2. перен., зневажл. Правляча верхівка взагалі. *Гноючи безрідних послухників у вогких, темних підвалах монастиря... монастирська олігархія влаштувала супокійне і безжурне життя... Черепковим, Раковинам (Мик.)*» [11, с.689].

Тлумачний словник української мови, виданий у 1999 році, фіксує часткову деідеологізацію цих термінів: «*Олігарх* – 1. Член олігархічного уряду. 2. Особа, що належить до правлячої групи експлуаторської меншості»; «*Олігархія* – Політичне і економічне панування невеликої групи; еліта, мафія, кліка. 2. *перен.* Правляча верхівка взагалі; владоможці» [5, с.101].

Концепції укладачів тлумачних словників на межі століть були різноманітними за підходами. На прикладі словників іноземних слів, виданого у 2000 році, бачимо, що його автори сміливо підійшли до деідеологізації словникової статті. Так, із дефініції слова *олігархія* вилучений негативно-оцінний елементи *експлуаторські, експлуатор*, негативне *панування* змінено на більш нейтральне *правління*, зневажливе слово *купкою* – на нейтральне *групою*. Визнано, що *олігархія* притаманна не тільки *експлуаторським* чи *імперіалістичним* державам, а є явищем, яке може існувати в будь-якій державі. В словнику 1974 року: «*Олігархія* – 1. В експлуаторських державах одна з форм державного правління, за якої політичне й економічне панування здійснюється невеликою купкою експлуаторів. 2. *Олігархія фінансова* – невелика група власників (найбільших банківських і промислових монополій), яка фактично підпорядковує весь апарат імперіалістичної держави й визначає її внутрішню і зовнішню політику [9, 479]. У словнику 2000 року: «*Олігархія* – 1. Одна з форм державного правління, за якої політичне й економічне правління здійснюється невеликою групою осіб. 2. *Олігархія фінансова* – невелика група власників (найбільших банківських і промислових монополій), яка фактично підпорядковує весь апарат держави й визначає її внутрішню й зовнішню політику [10, 401].

Словники – це безперечні авторитети в тлумаченні значення, визначенні стилістичної, емоційно-експресивної забарвленості слова. Саме вони, як відомо, віддзеркалюють мовну (концептуальну) картину світу. Зважаючи на те, що більшість сучасних «користувачів» у разі необхідності звертаються за пошуком значення слів до Інтернету, онлайн словників, ми розглянули основні їх ресурси і констатуємо, що в них існує помітне різноманіття значень і оцінок. Так, ресурс «Словник.УА» подає тлумачення слів *олігарх*, *олігархія* зі Словника української мови в 11 томах (наведеного нами вище) – з ідеологізованими елементами дефініцій, цитатами Леніна тощо [8].

Електронний «Великий тлумачний словник української мови» надає такі роз'яснення: «*Олігарх* – 1. В античності й середньовіччі – особа, яка належала до правлячої групи, яка була членом олігархічного уряду. 2. Представник великого капіталу». До слова *олігархія* ресурсом пропонується велика кількість дефініцій із різноманітних словників, що може заплутати пересічного носія мови. Див.: «*Олігархія* - ВЕРХІВКА (керівна, найбільш впливова частина суспільства, класу, організації тощо), ВЕРХІЙ розм., ВЕРШКІЙ ірон., СМЕТАНКА ірон.; ОЛІГАРХІЯ книжн. (правляча група суспільства) [Словник синонімів української мови]; *олігархія* (англ. *oligarhy*) – 1. одна з форм правління, за якої державна влада належить невеликій групі людей, як правило, економічно наймогутніших; сама правляча група [Економічний словник]; *олігархія* – 1. Політичне і економічне панування невеликої групи експлуататорів — рабовласників, феодалів, капіталістів; правляча група експлуататорів [Словник української мови в 11 томах]; *олігархія* – 1. Форма правління, за якої при владі стоїть невелика група осіб. Розрізняють олігархію аристократичну, що існувала в багатьох рабовласницьких державах, у феодалних містах-державах, і олігархію фінансову в епоху імперіалізму (з наук.) [Словник української мови у 20 томах]; *олігархія* – Панівний клас <кляса, еліта, мафія, кліка>; ЗН. верхівка, владоможці [Словник синонімів Караванського]; *олігархія* – Політичне та економічне панування; влада, зосереджена в руках невеликої групи людей, а також сама така група [Літературне слововживання]; *олігархія* – 1. В античності й середньовіччі – правління, влада вузького кола найбагатших та найзаможніших осіб; сама правляча група. 2. Політичне та економічне панування найвпливовіших представників великого монополістичного капіталу; сама ця група [Великий тлумачний словник сучасної мови]; *олігархія* – Гуртковлада, див. кліка, котерія [Словник чужослів Павло Штепа]; *олігархія* – політичне та економічне панування невеликої групи людей, що має значний вплив на керівництво державою та економікою [Економічна енциклопедія]; *олігархія* – (грец. *ολιγαρχία*, букв. – влада небагатьох) 1. В експлуаторських державах одна з форм державного правління, за якої політичне й економічне панування здійснюється невеликою купкою експлуата-

торів [Словник іншомовних слів Мельничука]; *олігархія* – Політична олігархія означає політичний режим, де вся влада належить певній еліті (військовим, латифундистам і т.ін.). Разом з тим вживаються поняття *фінансова олігархія*, *промислова олігархія* [Словник із соціальної роботи]; *фінансова олігархія* – нечисленна група найбільших і найбагатших монополістів, які уособлюють панування фінансового капіталу. Ф.о. утворюються на основі зрощування промислових і фінансових монополій. Методи їхнього панування – це особиста унія, довгострокові зв'язки і система участі [Економічна енциклопедія]» [1].

Такі різноаспектні в оцінному сенсі визначення є, перш за все, результатом віддзеркалення процесу соціальної трансформації та деідеологізації суспільної свідомості в мові, але зміни в дефініціях словників все одно повністю не розкривають увесь спектр особливостей функціонування слів у сучасному дискурсі.

Словники дають уявлення про місце означених лексичних одиниць у сучасній мові. Дещо спрощеними варіантами розуміння понять і явищ можна вважати тлумачення Вікіпедії (народної енциклопедії), до якої звертається за роз'ясненнями все більша кількість мовців. Так, згідно статті в українській Вікіпедії: «*Олігарх* – В античності й середньовіччі особа, яка належала до правлячої групи, яка була членом олігархічного уряду. *Олігарх* – особа, належна до олігархії. *Бізнес-олігарх* – представник великого капіталу, який окрім великих статків має ще й значний політичний вплив». Окремо Вікіпедія наголошує на існуванні такого різновиду олігархів як *олігарх на пострадянському просторі*: «*Олігарх* – представник великого капіталу. Термін здебільшого використовується як аналог західного терміну «бізнес-магнат» для країн пострадянського простору і часто припускає окрім великих статків ще й значний політичний вплив. У більш загальному плані, *олігарх* – це «член олігархії; особа, яка є частиною невеликої групи, що тримає владу в державі». Бізнес-лідера можна вважати олігархом, якщо виконуються наступні умови: 1) використовує монополістичну тактику для домінування в галузі; 2) володіє достатньою політичною владою для просування власних інтересів; 3) контролює кілька підприємств, які інтенсивно координують свою діяльність» [2].

Олігархія має декілька значень:

«*Олігархія* – (грец. ὀλιγαρχία (oligarchía), від грец. ὀλίγος (olígos) «невеликий, малий», та грец. ἀρχός (archós) «начальник, керівник» – «влада небагатьох») невелика група людей, що контролюють країну чи організацію; правляча група представників фінансово-промислового капіталу, яка зосереджує у своїх руках основну владу і визначає внутрішню та зовнішню політику країни; політичний режим, у якому влада (політична, економічна та ін.) належить невеликій, закритій та тісно згуртованій групі осіб.

Олігархія – недемократична форма правління, що забезпечує панування вузького кола найбагатших осіб (олігархів); владна еліта, яка очолює і презентує олігархічне правління. Визначальною характеристикою олігархії є підпорядкування влади невеликій групі осіб для задоволення власних інтересів, насамперед тих, що стосуються нагромадження багатств і одержання привілеїв.

Олігархія – група людей, які одночасно є і власниками засобів виробництва, і можновладцями. Таку групу інколи називають – олігархат» [2]. Певна варіативність визначення понять зумовлюється не тільки багатозначністю терміну, але й тим, що це «відкрита» енциклопедія, і кожен може включити до неї своє тлумачення, розуміння і знання проблеми.

Різноманіття словникових визначень дозволяє нам укласти своєрідне поле концептів *олігарх* і *олігархія*, проілюструвати їх вербалізацію:

Олігарх: бізнес-лідер, бізнес-магнат, можновладець, монополіст, експлуататор.

Олігархія: олігархат, фінансова еліта, владна еліта, панівний клас, можновладці; котерія, кліка, зграя, (кодло, кубло, кублице) камарилья; мафія, каста, (військова) хунта; дзайбацу (япон. – фінансова кліка - монополії і фінансова олігархія Японії, що панують в економіці країни), Уолл-стріт(переносно - фінансова олігархія США).

Друге. На формування пересічного уявлення про *олігархів* і *олігархію* впливають тексти різних жанрів, які створюють лідери громадської думки (політики, журналісти, письменники та ін.). Такі тексти поширюються в інформаційному просторі та здійснюють помітний вплив на формування суспільної думки й сприйняття явища і слів, що його позначають. Ось, наприклад, гумореска Павла Глазового «Клани і гетьмани», що з'явилася на межі 2000-х (скорочено):

«Телевізори белькочуть, // Стогнуть журналісти, // Що нас можуть *олігархи*

Без гірчиці з'їсти, // Що ті кляті *олігархи* // Збилися у клани
І плекають бузувірські // Наміри і плани. // І журнал уже в столиці
Нашій видається, // Що аж страшно вимовляти, // „*Олігархом*” зветься...
Всі ми знаєм: є монархи // Й різні патріархи, // А звідкіля вони взялися,
Кляті *олігархи*? // В *олігархів*, як відомо // Є свої газети.

Там друкують їхні фото, // Фізії й портрети...
В *олігарха* може бути // В голові солома, // А він – доктор ще й професор,

Бо купив диплома. // *Олігархам* книги пишуть // Наймані писаки,
Бо вони дрімучі й темні, // Як печерні раки...
...Як уріже про шаланди, // Полніє кефалі, - // То аж стогнуть *олігархи*
І *олігархині*, // І розносить телевізор // Звістку по Україні,

Що баланда про шаланди // Не умре не згине» [3, с.57-62].

Цікаво, що у Павла Глазового чи не вперше зустрічаємо гендерну опозицію *олігархи* – *олігархині*, яка натепер пропонується словником фемінітивів: *олігарх* – *олігархиня* [12].

Ще приклад – фрагмент «Короткого політичного словника часів Незалежності» авторства відомого журналіста та політичного оглядача Романа Романюка, який розміщений на авторитетному інформаційному ресурсі «Українська правда» (2016 р.):

Олігархат – реальна форма державного правління в Україні (де-юре Україна – парламентсько-президентська республіка), коли влада належить закритому клубу власників великого капіталу – *олігархам*. Остаточна влада олігархів витворилась в Україні за часів президентства Кучми разом із завершенням великої приватизації. Олігархи здійснюють свою владу через фінансовані ними політичні партії та окремих політиків. Олігархічні групи в Україні мають регіональне походження – донецькі, харківські, дніпропетровські, київські тощо. Частина із них переросла регіональний рівень, поширивши свої інтереси на всю Україну (...), частина залишились регіональними гравцями (...). Основні інтереси українських олігархів зосереджені навколо нафтогазового та вугільного ринку, електроенергетики, ЖКГ, металургії, хімічної промисловості. «Джентльменський набір» українського олігарха включає також наявність власного банку, футбольної команди та медіа-холдингу. Олігархи можуть здійснювати свою владу безпосередньо, обираючись депутатами (...) чи стаючи губернаторами (...), або опосередковано – через «свої» партії і політпроекти. Загалом коло олігархів не схильне до розширення. Однак за часів Януковича в Україні з'явився так званий младоолігарх ...» [6].

Наведені тексти надають суб'єктивно-авторське тлумачення явища і терміну, але віддзеркалюють певні суспільні думки, переконання, міфи. Підтвердженням цьому є тотожність основних соціальних оцінних меседжів між творами українського сатирика і журналіста.

Третє. Певні соціальні групи в сучасному суспільстві можуть активно впливати на корекцію, зокрема в позитивний бік, сприйняття явища і, відповідно, семантико-аксіологічних характеристик слів *олігарх*, *олігархія*. Такій корекції сприяють позитивні контексти, суспільні меседжі, які поширюються через мас медіа, зокрема у спеціально створених замовних продуктах. Тут можна згадати видання журналу «Олігарх» (виходив російською мовою, розповсюджувався в Україні і Росії), існування сайтів «Олигарх Медиа» (<https://oligarh.media/>), та «Олигарх.net» (<https://oligarh.net/>), які подають матеріал українською та російською, але мають інтерфейс російською. До цього ж можна додати фільм «Олігарх» (2002 р.), знятий режисером Павлом Лунгіним за мотивами роману Юлія Дубова «Велика пайка», ви-

робництво: РФ – Франція – Німеччина, де відомі актори намагаються створити позитивний образ представника великого бізнесу та багато іншого.

Четверте. Розмиванню семантики аналізованих лексичних одиниць сприяють різноманітні політичні кампанії, які супроводжуються активною прямою та прихованою політичною рекламою, що впливає на рухливість суспільної думки. Особливу активність її спостерігаємо під час виборчих періодів, коли в інформаційний простір впроскується значний потік текстів, які продукують «негатив» у бік політичних супротивників. В українських реаліях зв'язок з олігархами – це негативна характеристика для будь-якого політика. Є і протилежні контексти, де приналежність до «спілки олігархів» має характеризувати кандидата як «господарника і міцного управлінця» в очах певної цільової аудиторії. Доволі показовою є антиолігархічна кампанія, результатом якої стало внесення до Верховної Ради, прийняття та підписання Президентом України закону №1780-IX «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним з надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» (5.10.2021 р.). Як зазначається в коментарях – антиолігархічний закон забезпечує правові рамки для відокремлення великого бізнесу від політичної боротьби та для обмеження деструктивного впливу привілейованих (олігархічних) інтересів на економічне життя України. Показово, що в одному з інтерв'ю агенції «Укрінформ» (11.09.2021р.) міністр юстиції Денис Малюська назвав визначення поняття «*олігарх*» в законодавстві суто українською інновацією. Існування відповідного Закону та юридичне визначення поняття *олігарх* має сприяти появі нового юридичного терміну.

Зазначимо, що саме різноманітні політичні кампанії стимулювали появу в сучасному дискурсі опозицій: *проросійські олігархи – проукраїнські олігархи; місцевий олігарх – представник світової олігархії; влада олігархів – влада народу (трудоючих)* тощо.

На нашу думку, саме активізація використання слів і понять *олігархія* і *олігарх* в політичному дискурсі, в гіпертрофованій, іноді – патогенній політичній рекламі, боротьба політичних груп і думок в медійній сфері під час різноманітних політичних кампаній, найбільш суттєво впливають на сприйняття цих слів і, головне, оцінку явищ. Показовими можуть бути результати проведеного нами асоціативного експерименту. Учасники його – студенти, мали записати реакцію (від 5 до 10 слів-означень) на слова, серед яких було і *олігарх*. Якщо розподілити за частотністю, до серед іменників, які асоціювалися з базовим словом, назвали: *гроші, політика, бізнес, корупція, вплив*.

Висновки та перспективи дослідження. Під тиском виразних і ледь помітних екстралінгвальних факторів у сучасному українському дискурсі відбуваються процеси трансформації семантичних та аксіологічних характеристик лексичних одиниць. Не останню роль у змінах семантики й оцін-

ки, функціонуванні цих та багатьох інших слів відіграє боротьба думок і переконань, що виявляється у відносно демократичному інформаційному просторі, розвиненому і вільному політичному дискурсі, активній політичній рекламі тощо. Прикладами таких слів є: *бізнесмен, влада, депутат, Європа, незалежність, олігарх, ринок* тощо. Зазначимо, що цей процес в українській мові (дискурсі) не зупиняється. Під тиском позамовних факторів, активованих процесами національного самовизначення і державотворення, спостерігаємо нову хвилю трансформації оцінки і семантики лексичних одиниць. Ключову роль сьогодні відіграють чинники деколонізації, розбудови української державної ідеології, власного політичного простору, війна з росією тощо. Лінгвістичний опис цих процесів на часі.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts/%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85>
2. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F>
3. *Глазовий П. П.* Архетипи: [Гумор, сатира]. К.: МАУП, 2003. 234 с.
4. *Лебон Гюстав.* Психологія мас. Переклад Ярослав Мішанич. К.: Андронум, 2021. 138 с.
5. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах/укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. Т.3. К.: «Аконіт», 1999. 928 с.
6. *Романюк Роман.* Короткий політичний словник часів Незалежності. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/08/24/7118522/>
7. *Семенюк О. А.* Некоторые особенности функционирования слов *олигарх* и *олигархия* в русском и украинском языках постсоветского периода. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету.* Серія: Філол. науки. Вип. V. Т.І. Луганськ, 2004. С. 231 – 238.
8. Словник.UA. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%9E%D0%B%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F>
9. Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
10. Словник іншомовних слів/Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.
11. Словник української мови: [в 11 т.]/редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Т.5. Київ: Наук. думка, 1974. 840 с.
12. Словник фемінітивів. URL: <https://gendergid.org.ua/o/>
13. *Moscovici Serge.* The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology. Cambridge University Press, 1985. 418 p.
14. *Tarde Gabriel.* Études de psychologie sociale (French Edition). Collection XIX, 2016. 332 p.

References

1. *The Big Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language [Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy]*. URL: <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85>
2. *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F>
3. Hlazovyi, P. P. (2003), *Archetypes [Arkhetypy]*, Kyiv, 234 p.
4. Le Bon, Gustave. (2021), *Psychology of Crowds [Psykhohohiia mas]*; tr. by Yaroslav Mishanych, Kyiv, 138 p.
5. *The New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language [Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrokh tomakh]*, vol. 3, Kyiv, 928 p.
6. Romaniuk, Roman. *The Short Political Dictionary of the Independence Times [Korotkyi politychnyi slovnyk chasiv Nezalezhnosti]*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/08/24/7118522/>
7. Semeniuk, O. A. (2004), *Some Peculiarities of the Words Oligarkh and Oligarkhiia Functioning in the Russian and Ukrainian Languages of the Post-Soviet Period [Nekotorye osobennosti funktsionirovaniia slov oligarkh i oligarkhiia v russkom i ukrainskom yazykakh postsovetskogo]*, Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, Issue V. T. I., Luhansk. P. 231 – 238.
8. *Slovyk.UA*. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F>
9. *The Dictionary of Foreign Words [Slovyk inshomovnykh sliv]* (1974), Kyiv, 776 p.
10. *The Dictionary of Foreign Words [Slovyk inshomovnykh sliv]* (2000), Kyiv, 680 c.
11. *The Dictionary of the Ukrainian Language [Slovyk ukrainskoi movy]* (1974), T. 5, Kyiv, 840 p.
12. *The Dictionary of Feminities [Slovyk feminityviv]*. URL: <https://gendergid.org.ua/o/>
13. Moscovici, Serge (1985), *The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology*. Cambridge University Press. 418 p.
14. Tarde, Gabriel (2016), *Études de psychologie sociale ((French Edition)*. Collection XIX. 332 p.

І. В. Кравець,

*Національний університет «Одеська морська академія»,
старший викладач кафедри українознавства*

БРЕНД-ОНІМИ В ІМІДЖЕВОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ: АСПЕКТИ НАВІЮВАННЯ

У статті ретельна увага приділена навіювальним аспектам рекламного дискурсу, зокрема такому його різновиду як іміджевий, що ототожнюють інколи з престижним рекламним дискурсом. Метою статті є дослідити аспекти навіювання бренд-онімів в іміджевому рекламному дискурсі. Мета передбачає виконання таких завдань: розглянути поняття іміджевий і престижний рекламний дискурси; окреслити специфіку бренду та виявити різновиди брендів; з'ясувати особливості бренд-іміджу; довести вагомість бренд-онімів у рекламному дискурсі як концентрованих сугестогенів.

Об'єктом дослідження стало явище навіювання, а предметом – бренд-оніми як потужні складники навіювання в рекламному дискурсі. У процесі дослідження було використані дослідницькі методи, зокрема описовий метод (описано специфіку іміджевого та престижного рекламного дискурсів, бренду, іміджу, бренд оніма), методи аналізу й синтезу (проаналізовано та поєднано елементи брендваної назви); контекстуально-інтерпретаційний метод (з'ясовано активізацію у рекламному дискурсі). Теоретична цінність статті полягає в поглибленні відомостей про сутність та специфіку навіювальних можливостей бренд-онімів, які функціонують в іміджевому рекламному дискурсі. Практичне значення статті в тому, що її результати можна застосовувати у викладанні вишівських курсів із комунікативної та психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, ефективного комунікації та ін.

Розглянуті такі явища, як бренд та імідж, що є вагомими складниками рекламної іміджевої стратегії. Окреслені сугестогенні характеристики бренд-онімів: концентрованість смислів, загальновідомість та упізнаваність (авторитетність).

Отже, іміджевий та престижний рекламний дискурс переважно ототожнюють, де таку рекламу витлумачують як престижну форму створення та підтримування іміджевих ознак різноманітних об'єктів реклами. Провідну роль у цьому рекламуванні відіграють товарні знаки та ергоніми, які при багаторазовому повторенні можуть стати брендами, тобто престижними марками товару чи послуги, що виокремлюється серед подібних. Залучаючи різні класи бренд-онімів (бренд-антропоніми, бренд-топоніми, бренд-

прагмоніми та ін.), рекламісти підсилюють навіювання такого рекламного дискурсу. Перспективи дослідження вбачаємо у подальшій деталізації функційної ролі за певними класами бренд-онімів в іміджевому рекламному дискурсі, з виокремленням їхніх структурно-семантичних особливостей та мотивувальних ознак, що збільшує впливову роль рекламних контекстів.

Ключові слова: бренд, бренд-онім, імідж, навіювання, сугестоген, престижність, рекламний дискурс.

I. V. Kravets,

*National University "Odesa Maritime Academy"
Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Studies*

BRAND NAMES IN IMAGE ADVERTISING DISCOURSE: ASPECTS OF INSPECTION

In the article, careful attention is paid to the suggestive aspects of advertising discourse, in particular, such a variety of it as image discourse, which is sometimes equated with prestigious advertising discourse. The purpose of the article is to study the aspects of suggesting brand names in image advertising discourse. The goal performance the following tasks: consider the concepts of image and prestigious advertising discourses; outline the specifics of the brand and identify the varieties of brands; find out the specifics of the brand image; to prove the importance of brand names in advertising discourse as concentrated suggestogens.

The object of the study was the phenomenon of suggestion, and the subject was brand names as powerful components of suggestion in advertising discourse. In the research process, research methods were used, in particular the descriptive method (the specifics of image and prestige advertising discourses, brand, image, brand name are described), methods of analysis and synthesis (the elements of the branded name are analyzed and combined); contextual-interpretive method (the activation of brand names in the advertising discourse is clarified). The theoretical value of the article lies in the deepening of information about the essence and specificity of the suggestive capabilities of brand names as they function in image advertising discourse. The practical significance of the article is that its results can be used in teaching university courses in communicative and psycholinguistics, suggestive linguistics, theory of language communication, effective communication, etc.

Such phenomena as brand and image, which are important components of advertising image strategy, are considered. The suggestive characteristics of brand names are outlined: concentration of meanings, common knowledge and recognizability (authority).

Thus, image and prestigious advertising discourse are mostly identified, where such advertising is interpreted as a prestigious form of creating and

maintaining image features of various advertising objects. The leading role in this advertising is played by trademarks and ergonomics, which when repeated many times can become brands, that is, prestigious marks of a product or service that stands out among similar ones. By involving different classes of brand-names (brand-anthroponyms, brand-toponyms, brand-pragmanyms, etc.), advertisers strengthen the suggestion of such advertising discourse. **We see the prospects** of the research in the further detailing of the functional role of certain classes of brand-names in the image advertising discourse, highlighting their structural-semantic features and motivational features, which increases the influential role of advertising contexts.

Key words: brand, brand name, image, suggestion, suggestogen, prestige, advertising discourse.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Численність товарів, послуг, брендів, а також різноманітної інформації, у тому числі й рекламної, сприймаються людиною як суцільний потік, що складно диференціюється, розмежовується. Зазначені причини значно ускладнюють процес рекламування будь-якого товару, а тим паче складніше зробити й іміджеву рекламу, яка потребує більших зусиль при її створенні (й креативності, й витраченого часу для впровадження), проте така реклама в перспективі є довготривалою. **Актуальність** нашого дослідження полягає в тому, що залучення вдалих бренд-онімів в іміджевому рекламному дискурсі дають змогу з більшою інтенсивністю та швидкістю впливати на потенційну аудиторію, а також довгий термін функціонувати в рекламному просторі вищезазначеної реклами.

Аналіз досліджень проблеми. Зацікавлення ученими навіювальними аспектами рекламного дискурсу триває довгий час і відзначилося низкою ґрунтованих праць Р. Бартри, Н. М. Грицюти, О. П. Загнітка, В. В. Зірки, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутузи, Дж. Майєрса, О. О. Селіванової, Н. В. Слухай, К. Хопкінса, О. В. Щербак та ін.). Впливові функції іміджу та бренду також стають у колі зацікавлень дослідників (див. роботи Д. Аакера, С. Кумбера, Д. Огілві, Г. Г. Почепцова, Х. Прингла, Є. В. Ромата, Е. П. Слободянюк, Т. В. Смирнової, М. Томпсона). Вивчення ж актуалізації різних аспектів бренд-онімів у рекламних повідомленнях відзначається найменшою кількістю розвідок (праці О. Ю. Карпенко, А. В. Ковалевської, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кутузи, Н. В. Слухай та ін.).

Метою статті є дослідити аспекти навіювання бренд-онімів в іміджевому рекламному дискурсі. Мета передбачає виконання таких **завдань**: розглянути поняття іміджевий і престижний рекламний дискурси; окреслити специфіку бренду та виявити різновиди брендів; з'ясувати особливості бренд-іміджу; довести вагомість бренд-онімів у рекламному дискурсі як концентрованих сугестогенів.

Об'єктом дослідження стало явище навіювання, а **предметом** – бренд-оніми як потужні складники навіювання в рекламному дискурсі.

У процесі дослідження було використані дослідницькі **методи**, зокрема описовий метод (описано специфіку іміджевого та престижного рекламного дискурсів, бренду, іміджу, бренд-оніма), методи аналізу й синтезу (проаналізовано та поєднано елементи брендової назви); контекстуально-інтерпретаційний метод (з'ясовано активізацію бренд-онімів рекламному дискурсі).

Теоретична цінність статті полягає в поглибленні відомостей про сутність та специфіку навіювальних можливостей бренд-онімів, які функціонують в іміджевому рекламному дискурсі. **Практичне значення** статті в тому, що її результати можна застосовувати у викладанні вишівських курсів із комунікативної та психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, ефективної комунікації та ін.

Виклад основного матеріалу. Рекламисти обізнані в тому, що переважна кількість товарів чи послуг обирається потенційними споживачами не через наявні їхні дійсні утилітарні якості, властивості, а завдяки навіяним уявленням про марку цього товару чи послуги, завдяки вдало створеним іміджевим характеристикам, які можуть бути різними залежно від того, якими саме додатковими характеристиками «наділили» ці товари або послуги. В такому разі говорять про те, що «споживач робить свій вибір на ґрунті не стільки відчутної користі, які можна отримати від продукту, а в очікуванні психологічного (емоційного, естетичного) задоволення від вживання товару або володіння ним» [8, с. 59]. У цьому випадку застосовується іміджева реклама (імідж-реклама), яку ототожнюють із престижною рекламою (С. В. Ільїнський Є. О. Песоцький).

Імідж-реклама – 1) те саме, що і корпоративна реклама; 2) престижні форми рекламування, скерованого на створення та підтримку сприятливого іміджу особи чи організації [1, с. 64]. У свою чергу, імідж трактують як образ, стійкі враження суспільства про фірму, товар, послугу, діяча, професію, соціальну групу, місце проживання, країну-виробника тощо [там само]. Якщо говорять про престижність у рекламі, то на перший план виходить особлива цінність товару чи послуги, що вирізняє його серед подібних, а, купуючи такий товар, споживач бажає придбати разом з тим і певний статус, тому при плануванні зазначеної реклами має бути тонкий розрахунок на певну цільову аудиторію, де провідну роль відіграють ергоніми, товарні знаки (прагмоніми), які з часом стають брендами.

Вагомість брендів полягає в тому, що вони є «способом швидкої передачі важливої інформації ринку з метою здійснити вплив на прийняття рішень. Для більшості галузей, орієнтованих на споживача, бренди слугують ефективним інструментом диференціації й забезпечення конкурентної пе-

реваги. Максимальну користь бренди приносять у випадках, коли у споживачів немає інформації для того, щоб зробити обґрунтований вибір, і/або коли відмінність товару від продукції конкурентів незначна чи взагалі відсутня» [11, с. 19–20]. Проте зазначимо, що поняття «бренд» у сучасних реаліях набуває дещо інших ознак: саме брендом номінують не лише загальновідомі, престижні, іміджеві товарні марки, ергоніми тощо, а й такі комерційні номени, що не відзначаються широкою відомістю.

Цей факт учена С. П. Бибики пояснює тим, що відбувся процес розширення функціональної семантики активної лексеми «бренд» внаслідок метафоричного переосмислення, тобто це слово зі сфери комерції та економіки увійшло загальноживаний фонд [див. 7, с. 111]. Також маємо й певні уточнення у застосуванні терміна «ергонім», який вже є усталеним у дослідженнях з ономастики, але, на думку дослідниці А. В. Ковалевської, потребує деякого корегування: «...з розвитком модерного соціуму взагалі та рекламної індустрії зокрема це поняття вимагає уточнення й у лінгвістичному, і в маркетинговому аспектах, що зумовлює доцільність уведення до лінгвістичної наукової парадигми поняття «бренд-ергонім», витлумачуваного як ім'я бренду (що в лінгвістичному сенсі може містити і власне ергоніми, і товарні знаки та ін.) у безпосередньому зв'язку з репрезентованою ним товарною категорією» [2, с. 89]. Враховуючи вищезазначене, бренд-ергонім можемо кваліфікувати як загальновідому назву (чи таку, що потенційно може набути таких ознак із часом), котра диференціює об'єкт, предмет (товар, послугу, фірму), подаючи разом з тим чітку інформацію про них і забезпечуючи гарантії високої якості пропонованих товарних категорій чи об'єктів. Тобто в переважній більшості йдеться про бренд як престижну марку, котра забезпечує ефективність престижної та іміджевої реклами.

Для цих цілей існує та використовують поняття і стратегію «імідж бренду» («імідж марки»), що, як зазначали ще «класики» реклами Д. Огілві, Р. Ривс, П. Мартіно та ін., максимально активізує емоційні механізми впливу. Приміром, Д. Огілві відзначав, «що більше схожості між товарами, то менша роль здорового глузду (смислу) у виборі бренду. Немає суттєвої відмінності між різними марками різних товарів. Усі вони подібні один одному. Створюючи яскраву індивідуальність бренду, можна отримати довготривалий максимальний прибуток» [9, с. 101]. Таким чином, потрібно першочергово віднайти або штучно створити певну символічність, унікальну індивідуальність серед подібних брендів із подальшим упровадженням її і вкарбуванням у підсвідомість споживача для здійснення автоматичних дій, тобто прийняття на віру якість, корисність і потрібність товарів чи послуг з метою придбання: «Стратегія “імідж марки” розраховує перетворити предмет реклами на символ певного соціального або психологічного типу людей, створити стійкий зв'язок рекламованої марки з яскравим людським образом (зі стилем життя,

поведінки, середовищем і колом спілкування тощо), який має бути привабливим для потенційного споживача, відповідати його уявленням про себе самого або про те, ким би він бажав стати» [8, с. 59]. Приміром, рекламні дискурси «GIOGIO ARMANI». *Вишуканий блокнот у подарунок. Отримайте у подарунок блокнот My Way Note Book. За умови придбання ароматів «My Way».* *Встигніть замовити.* «*Makeup.ua*» або: *Келих «Prosecco» та витончені устриці – візитка вишуканого «P1 Prosecco Bar».* *І до всього цього додайте ще чарівний вид на море та літню атмосферу. Приєднайтеся до нас та насолоджуйтеся нашою естетикою* відразу маркують елітарний, вишуканий стиль життя, пропонуючи «символьну» продукцію.

Дослідники В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов, досліджуючи реалізацію сугестії в Інтернет-комунікації, вважають, що формування іміджу через закріплення брендových характеристик (як увиразнення індивідуальності) у свідомості аудиторії відбувається з урахуванням таких рівнів чи кіл: 1) центральне коло – віра або переконання, на яких базуються усі інші кола; 2) слоган, що містить головну ідею рекламної кампанії; 3) зовнішні деталі бренду (упаковка, назва, персонаж марки); 4) характер бренду, що виражається в мові й поведінці; 5) стиль, який завжди повинен бути упізнаним [див. 10, с. 175–176], що у сукупності, по суті, є фірмовим стилем марки, організації тощо.

Окрім того, варто звернути увагу на те, що «кожне рекламне оголошення потрібно розцінювати як один із елементів комплексного символу – іміджу бренду. Якщо ви виявите далекоглядність при створенні такого іміджу, багато поточних проблем будуть вирішувати самі собою» [9, с. 100], тобто бренд маркує конкретний товар як такий, що є загальноновизнаним лідером, і з часом стає й певним символом «авторитетності», що не потребує аналітичного аналізу у процесі прийняття рішення про купівлю, «підбираючи аргументи “за” та “проти”» [4, с. 320]. Наприклад, у нижченаведеному рекламному дискурсі загальновідомої, «брендowej» фірми «Indesit» рекламується один із товарів цього бренду – пральна машина зі своїм не таким відомим «ім'ям» «Moon»: *Надходить день, коли люди і машини житимуть в ідеальній гармонії. «Moon». З майбутнім на «ти». «Moon». Пральна машина, що робить високі технології простішими. 4 кнопки задовольнять будь-які потреби в пранні. Розумні рішення. Все повністю автоматизовано: температура води, швидкість віджиму та тривалість прання. Самоочисний дозатор миючих засобів на дверцятах. При такому розміщенні миючі засоби потрапляють одразу на білизну, що гарантує економніше споживання та підвищення ефективності прання до 50 % порівняно зі звичайним дозатором. «Indesit». Ми працюємо, ви відпочиваєте.* Проте саме «Indesit» є авторитетним джерелом, що спонукає потенційного споживача довіряти поданій рекламній інформації, тим самим впливаючи на нього.

Відзначимо, що існують різні класифікації брендів. Приміром, С. Кумбер, беручи за підґрунтя маркетингові функції, виокремлює такі типи брендів: 1) *товару* – виникли першими і є найрозповсюдженішим атрибутом фірмових товарів; 2) *послуги* – сприймається переважно крізь призму пов'язаної з ним послуги, а не через матеріальні цінності, які символізує певний бренд; 3) *персоналії* – можна уналежнити всіх публічних особистостей; 4) *організації* – корпоративний бренд; 5) *заходів* – належать до сфери культури чи спорту, проводяться регулярно й рекламуються як окремі бренди; 6) *національні* – розвиток туристичної галузі й індустрії розваг сприяє появі брендів окремих географічних місцевостей [див. 5, с. 19–20]. Усі різновиди брендів є унікальними, але, на нашу думку, бренд персоналії є найцікавішим у тому сенсі, що може бути залучений у рекламуванні усіх вищезазначених брендів, і таким чином примножує ступінь навіювання. Такі ж характеристики можуть бути притаманні й національним брендам, де залучаючи, приміром, назву країни (топонім), можна маркувати товар чи послугу як таку, що має відмінну якість.

У такому разі можемо стверджувати, що в іміджевих рекламних дискурсах застосовують такі класи бренд-онімів, як бренд-антропоніми, бренд-топоніми, бренд-прагмоніми та ін., що підсилюють навіювання такого рекламного дискурсу, наприклад, *Нові ціни, які Ви вподобаєте. «MARKS & SPENCER». London; Кажуть, що чорна карта – це магія. Так, тому що «Чорна Карта» – це зерна арабіки, це кава, що обсмажується і обробляється в Європі. «Чорна Карта» – це кава на будь-який смак та аромат; Більше, ніж просто «Apple». Тільки офіційний «Apple» за сенсаційними цінами в «Цитрусі». Хочеш більше насолоджуйтесь кешибеком 2% від і без того неймовірних цін тощо.*

У цьому аспекті проф. Т. Ю. Ковалевська, підкреслюючи сугестивну вагу зазначених онімів, зазначає: «Сучасні рекламисти, намагаючись оптимізувати рекламний вплив, вдаються до конструювання ускладнених елементів рекламного мовлення, які, окрім різноманітних семантичних імплікацій, містять ергонімний (або пов'язаний з назвою товарного знака) фокус, вбудований у структуру лексеми» [3, с. 218], що конкретизує основні функції бренд-ергонімів, які стають своєрідними сугестогенами. Тобто основна функція ергонімів і товарних знаків полягає у привабленні споживачів/клієнтів з подальшим скеруванням до дії, що є першим етапом здійснення впливу, ефект якого залежить від оптимального мовного рішення конкретного комунікативного завдання й вибору найбільш придатних засобів у конкретній ситуації (вибір домінантного асоціативного рівня та мотиву, застосування емоційних лексем і стереотипу, створення іміджу) [6, с. 169], наприклад: *Сир «Президент» такий апетитний, розсипчастий. Натуральний сир «Президент» понад 50 років-гарантія якості. «Президент» – апе-*

тит до життя; Літо має смак, смак «Ласунки». Доторкнись до щастя плембінним поцілунком. Морозиво улітку – насолоди мить. «Ласунка» – це щастя виробник.

Таким чином, різні класи бренд-онімів виконують роль сугестогенів, а використання в іміджевому рекламному дискурсі одразу декількох бренд-онімів різних класів інтенсифікує навіювальний вплив.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, іміджевий та престижний рекламний дискурс переважно ототожнюють, де таку рекламу витлумачують як престижну форму створення та підтримування іміджевих ознак різноманітних об'єктів реклами. Провідну роль у цьому рекламуванні відіграють товарні знаки та ергоніми, які при багаторазовому повторенні можуть стати брендами, тобто престижними марками товару чи послуги, що виокремлюється серед подібних. Залучаючи різні класи бренд-онімів (бренд-антропоніми, бренд-топоніми, бренд-прагмоніми та ін.), рекламісти підсилюють навіювання такого рекламного дискурсу. **Перспективи** дослідження вбачаємо у подальшій деталізації функційної ролі за певними класами бренд-онімів в іміджевому рекламному дискурсі, з виокремленням їхніх структурно-семантичних особливостей та мотивувальних ознак, що збільшує впливову роль рекламних контекстів.

Література

1. *Ильинский С. В.* Общественные связи. Реклама. Маркетинг. Нейролингвистическое программирование. Оперативный словарь-справочник. М.: АСТ; Восток–Запад, 2006. 479 с.
2. *Ковалевська А. В.* Оптимізація конгруентності бренд-ергоніма та рекламного слогану. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. С. 85-93.
3. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 324 с.
4. *Кравець І. В.* Впливовий потенціал прийому «аргумент до авторитету» в рекламному дискурсі. *Записки з українського мовознавства*. Одеса: «ПолиПринт», 2021. Випуск 28. С. 317 – 324.
5. *Кумбер С.* Брэндинг/пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. 174 с.
6. *Кутуза Н. В.* Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу: збірник статей. К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2015. 288 с.
7. Літературна норма і мовна практика: монографія/Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. Ф. та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
8. *Назайкин А.* Рекламный текст в современных СМИ. Москва: ЭКСМО, 2007. 352 с.

9. *Огилви Д.* Откровения рекламного агента/пер. с англ. Н. Г. Яцюк. М.: ЭКСМО, 2007. 160 с.
10. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб./В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. К.: ВІПОЛ, 2011. 248 с.
11. Totonis, H., Acito, C. (1998). Branding the bank: the next source of competitive advantage, Insights Newsletter series, Vol. 3, No 1. Booz-Allen & Hamilton, McLean, VA.

Referenses

1. Il'inski, S. V. (2006), *Public relations. Advertising. Marketing. Neuro-Linguistic Programming [Obshchestvennye svyazi. Reklama. Marketing. Neyrolingvisticheskoe programmirovaniye]*, AST, Vostok–Zapad, Moscow, 479 p.
2. Kovalevskaya, A. V. (2009), *Optimizing the fit of brand ergonomics and advertising slogan. Advertising and PR in mass information space [Optimizatsiia konhruentnosti brend-erhonima ta reklamnoho slohanu. Reklama ta PR u masovoinformatsiinomu prostori]*, Astroprynt, Odesa, 324 p.
3. Kovalevskaya, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya]*, Astroprynt, Odesa, 344 p.
4. Kravets, I. V. (2021), *The influential potential of adopting the “argument to authority” in advertising discourse [Vplyvovyi potentsial pryiomu «arhument do avtorytetu» v reklamnomu dyskursi]*, Zapysky z ukrainskoho movoznavstva, «PolyPrynt», Odesa, 2021. Vyp. 28. Pp. 317 – 324.
5. Kutuza, N. V. (2015), *Advertising and PR discourse: aspects of influence [Reklamnyi ta PR-dyskurs: aspekty vplyvu]*, Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, Kyiv, 288 p.
6. Kumber, S. (2003), *Branding [Breeding]*, Izdatel'skiy dom «Vil'yams», Moscow, 174 p.
7. *Literary norm and language practice [Literaturna norma i movna praktyka]* (2013), TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», Nizhyn, 320 p.
8. Nazaykin, A. (2007), *Reklamnyy tekst v sovremennykh SMI [Advertising text in modern media]*, EKSMO, Moscow, 352 p.
9. Ogilvi, D. (2007), *Confessions of an advertising agent [Otkroveniia reklamnogo agenta]*, EKSMO, Moscow, 160 p.
10. *Suggestive technologies of manipulative influenc, [Suhestyvni tekhnolohii manipulyativnoho vplyvu]* (2011), VIPOL, 248 p.
11. Totonis, H., Acito, C. (1998), *Branding the bank: the next source of competitive advantage*, Insights Newsletter series, Vol. 3, No 1 (Martch). Booz-Allen & Hamilton, McLean, VA.

Г. М. Труба,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

**ВИОКРЕМЛЕННЯ ПОНЯТТЯ
ОСВІТЯНСЬКОГО МЕРЕЖЕВОГО ДИСКУРСУ:
РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ
«ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС»,
«НАУКОВИЙ ДИСКУРС»
І «ОСВІТЯНСЬКИЙ МЕРЕЖЕВИЙ ДИСКУРС»**

Стаття присвячена виокремленню з традиційних науково і педагогічного дискурсів нового дискурсу – освітрянського мережевого, який є абсолютно новою, раніше не дослідженою одиницею, та надана спроба його характеристики за класичною усталеною схемою структурування дискурсів. У сучасному світі цифровізації та автоматизації різноманітних процесів наука та освіта не стоять осторонь, а вчитель – в авангарді змін, отже, і науковий, і педагогічний дискурси зазнають не лише формальних, а й якісних змін, які викликані пошуком нової освітньої парадигми, принципів та підходи до організації навчального процесу, а також методів, форм і засобів навчання студентів, впровадження технологічних інновацій, що сприятиме підвищенню якості освіти. Усе це не могло не змінити докорінно структури цих дискурсів та призвести до формування нових. Метою дослідження є виділення освітнього мережевого дискурсу в окрему структурну одиницю. Завдання: проаналізувати онлайн-«життя» українських освітян і на основі цього дослідження описати структуру освітнього мережевого дискурсу. Об'єктом дослідження є освітній мережевий дискурс, а предметом дослідження – визначення основних диференційних ознак, притаманних будь-якому дискурсу. Фактичний матеріал – добірка матеріалів із соціальних мереж «Instagram», «Facebook», «YouTube», «TikTok». Загалом опрацьовано понад 500 сторінок як відомих і помітних в українському освітньому просторі постатей (офіційні сторінки І. Д. Фаріон та О. М. Авраменко), так і маловідомих. Серед загальнонаукових методів використовувалися аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, зокрема не включені (спостереження за офіційними сторінками); описовий. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першою спробою дослідження освітнього мережевого дискурсу, який широко представлений у сучасному суспільстві, як не суто інституційного, аргументативного, інформаційного, соціально-ритуального інституційно-побутового опосередкованого типу дискурсу.

Ключові слова: дискурс, науковий дискурс, педагогічний дискурс, освітянський дискурс, освітянський мережевий дискурс .

H.M. Truba,
*PhD in Philology, Associate Professor,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Applied Linguistics Department Associate Professor*

**DEFINITION OF THE CONCEPT
OF EDUCATIONAL NETWORK DISCOURSE:
DEFINITION OF THE CONCEPTS
OF “EDUCATIONAL DISCOURSE”,
“SCIENTIFIC DISCOURSE”
AND “EDUCATION NETWORK DISCOURSE”**

The article is devoted to distinguishing a new discourse - the educational network, which is a completely new unit that has not been studied before, from traditional scientific and pedagogical discourses and its characteristics according to the classical established scheme of structuring discourses. In the modern world of digitization and automation of various processes, science and education do not stand aside, and the teacher is at the forefront of changes - scientific and pedagogical discourses undergo not only formal, but also qualitative changes, which are caused by the search for new educational paradigms and concepts, principles and approaches to the organization of educational process, as well as methods, forms and means of teaching students, the introduction of technological innovations that will contribute to the improvement of the quality of foreign language philological education. All this could not fail to fundamentally change the structures of these discourses and lead to the formation of new ones. The purpose of the study is to separate the educational network discourse into a separate structural unit. The task: to analyze the online “life” of Ukrainian educators and, based on this research, to describe the structure of educational network discourse. The object of the study is the educational network discourse, and the subject of the study is the definition of the main differential features inherent in any discourse. The actual material is a collection of materials on social networks “Instagram”, “Facebook”, “YouTube”, “TikTok”. In total, more than 500 pages of both well-known and notable figures in the Ukrainian educational space (the official pages of I. D. Farion and O. M. Avramenko) and little-known ones have been processed. Among the general scientific methods, analysis, synthesis, induction, deduction, observation were used, in particular not included (observation of official pages); descriptive. The scientific novelty of the study lies in the fact that it is the first attempt to study the educational network discourse, which is widely represented in today’s society. Therefore, the

educational network discourse is not purely institutional, but is an argumentative, informational, socially ritual institutional-household mediated type of discourse.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Після глобального розповсюдження надсучасних цифрових технологій світ змінився, став більш цифровізований і автоматизований: наука та освіта не стоять осторонь цих процесів, а викладач знаходиться в авангарді змін – науковий і педагогічні дискурси зазнають не тільки формальних, але і якісних змін: перехід освіти в так званий online-режим, що спричинило пошук нових освітніх парадигм і концепцій, принципів та підходів організації освітнього процесу, а також методів, форм і засобів навчання студентів, упровадження технологічних інновацій, які сприятимуть підвищенню якості освіти. Усе це не могло не змінити докорінно власне структури зазначених дискурсів і привести до формування нових.

Аналіз досліджень із проблеми. Дискурс не є новою темою, проте не втрачає своєї актуальності. Проблематику дискурсів досліджували такі вчені: Арутюнова Н. Д., Бабаян В. Н., Бацевіч Ф., Безугла Л. Р., Белова А. Д., Бондаренко Є. В., Горошко О. І., Гроарке Л. А., Гутнер Г. Б., Гусева, Джонсон М., Дейк Т. ван, Демьянков В. З., Рафає Е. Е., Жаботинська С. А., Зернецький П., Ільїн І. В., Іссерс О. С., Йоргенсен А., Кампа Х., Карасик В. І., Караулов Ю. Н., Карасик В. І., Ковечеш З., Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кресс Г., Кристева Ю., Кристал Д., Лакофф Дж., Ленекер Р., Льовен Т. ван, Лутовинова О. В., Макаров М. Л., Макарук Л. Л., Мамалига А., Марианне В., Мартинюк А., Матезіус В. П., Руїз де Мендоза Ф. Дж., Мишанкіна Н. А., Морозова О. І., Мусолфф А., Огурцов А. П., Олянич А. В., Піхтовнікова Л. С., Петров В.В., Попович М., Почепцов Г. Г., Радден Г., Райнхарта Т., Рок Дж., Романова О. Р., Самохіна В. О., Семіно Е., Серіо П., Серякова І. І., Славова Л. Л., Солощук Л. В., Степанов Ю., Стернін Й. А., Тиндаль С. В., Тернер М., Тсеронис А., Фролова І. Є., Філіппс Л. Дж., Форсевіль Ч., Хабермас Ю., Чернявська В. Є., Чижевська М. Б., Шапочкін Д. В., Шевченко І. С., Шейгал О. Й., Шелестюк О. В., Шифрін Д., Яхонтова Т. В. Проте педагогічна царина виявилася найменш дослідженою.

Мета дослідження – виокремити освітянський мережевий дискурс в окрему структурну одиницю.

Завдання: проаналізувати мережеве «життя» українських освітян і на базі цього дослідження описати структуру освітянського мережевого дискурсу.

Об'єктом дослідження є освітянський мережевий дискурс, а **предметом дослідження** – визначення основних диференційних ознак, які притаманні будь-якому дискурсу.

Фактичним матеріалом є збір матеріалів у соціальних мережах «Intagram», «Facebook», «YouTube», «TikTok». Загалом опрацьовано понад

500 сторінок як відомих і визначних діячів українського освітянського простору (офіційні сторінки І. Д. Фаріон і О. М. Авраменка), так і маловідомих.

Серед **загальнонаукових методів** було використано аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, зокрема невиключене (спостереження за офіційними сторінками); описовий.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першою спробою дослідження освітянського мережевого дискурсу, який широко представлений у сучасному житті суспільства.

Теоретична цінність дослідження полягає в тому, що надається спроба визначення явища суспільства України, а **результати** можуть знайти своє практичне значення не тільки у добірці теми досліджень дискурсів, але мати велике значення для викладачів-практиків у сучасному житті і випрацювання особистих і загальноприйнятих законів існування в ньому.

Виклад основного матеріалу. Науковий і педагогічний дискурси – це є два визнані дискурси, які сформувалися на основі педагогічного процесу, але сучасний науковий процес вже давно вийшов у мережеву площину, сформувавши певний окремий дискурс, який не був належним чином досліджений, тому першочерговим завданням є виокремлення освітянського мережевого дискурсу і відмежувати його від наукового і педагогічного.

У своєму дослідженні ми приєднуємося до загальноновизнаної теорії дискурсів, розуміючи його як мовлення, що “занурене у життя”, як зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, який узятий у подієвому аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)” [2, с. 137].

Під науковим дискурсом ми розуміємо інституційний тип дискурсу, мовленнєво-мисленнєву діяльність, яка регламентована соціокультурними кодами науки як суспільної практики, її правилами, традиціями, цінностями [7, с. 4], це науковий текст, що є результатом цілеспрямованої соціальної дії, фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників [6, с. 151] із ознаками статусної кваліфікації учасників, локалізації хронотопа, визначеності меж соціального інституту, своєрідними ритуально зафіксованими цінностями, інтенційно закріпленими стратегіями, обмеженою номенклатурою жанрів, чітко визначеним арсеналом прецедентних феноменів [4, с. 34]. А з точки зору лінгвоперсонологічної скерованості, це особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта/адресантів [10].

Педагогічний же дискурс – це інституційний дискурс, цілісна динамічна система ціннісно-змістової комунікації суб'єктів навчального процесу, яка об'єктивно існує і функціонує в освітньому середовищі [5, с. 59-62], «...сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій учасників навчальної ситуації, обумовлених метою та завданням освітнього процесу та орієнтованими на підвищення рівня знань тих ,хто навчається» [3, с.31] із лінгвістичним рівнем (безпосереднє мовлення викладача) та невербальний рівень [2], які не обмежуються лише комунікацією на освітню тематику, а й розповсюджуються на професійну комунікацію (академічний педагогічний напрямок і дидактичний педагогічний [8]).

Для концептуального розрізнення цих дискурсів доцільно виходити із різниці тлумачення слів за тлумачним академічним словником: науковий – той, що стосується науки, освітній – той, що стосується освіти, педагогічний – той, що стосується педагогів, освітянський – той, що стосується освітян [1]. Під освітянами у дослідженні розуміються викладачі дошкільної освіти (вихователі), викладачі шкільної освіти, викладачі коледжів і технікумів, викладачі вищої школи (викладач, старший викладач, доцент, професор), викладачі позашкільної освіти, а також інші люди, які позиціонують себе «викладачем» без наявності профільної освіти.

Отже, під освітянським дискурсом варто розуміти дискурс, який стосується освітян, отже, освітянський мережевий дискурс (далі ОМД), це той дискурс, який сформований освітянами у соціальних мережах (Facebook, Instagram, TikTok і інші) у мережі «Інтернет».

Освітянський мережевий дискурс на противагу педагогічному і науковому дискурсам не є суто інституційним, адже він охоплює учасників, які не належать до одного інституту – викладачів, але є аргументативним, інформаційним, соціально ритуальним інституційно-бутійним опосередкованим типом дискурсу.

Надалі ми використовували концепцію структури дискурсу за В. І. Карасіком [4; 5].

Отже, **метою** педагогічного дискурсу є передача інформації, знань, необхідних для здобуття освіти [9]. Метою наукового дискурсу є здобування і передача нових фахових знань про об'єкт та предмет дослідження, його властивості, висвітлення певної наукової проблеми, ознайомлення з результатами дослідницької діяльності, висловлення позиції щодо певної наукової проблеми. Метою, у найзагальнішому розумінні, освітянського мережевого дискурсу формулюють як розв'язання наукових проблем, що мають теоретичний чи прикладний характер.

Учасниками педагогічного дискурсу є лектор, викладач, студент [9], коли учитель, у найширшому сенсі, має право передавати учню знання, норми поведінки суспільства, оцінювати успіхи учня, він персоніфікує му-

дрість, апріорно володіє високим авторитетом. Учасниками наукового дискурсу є лектор, викладач, студент, науковець (аспірант, науковий співробітник, лаборант, кандидат наук, доцент, доктор наук, професор, академік). А учасники ОМД – так званий учитель (викладачі дошкільної освіти (вихователі), викладачі шкільної освіти, викладачі коледжів і технікумів, викладачі вищої школи (викладач, старший викладач, доцент, професор), викладачі позашкільної освіти, а також інші люди, які позиціонують себе «викладачем» без наявності профільної освіти), а замість учнів – аудиторія.

Ядром педагогічного дискурсу є інтелектуальна односпрямована чи різноспрямована взаємодія між учасниками навчального процесу із ситуаціями навчання, формування особистості, професійного спілкування, навчальна взаємодія, взаємодія учня із навчальним матеріалом. Ядром наукового дискурсу - інтелектуальна односпрямована чи різноспрямована взаємодія між учасниками навчального процесу і наукового процесу із ситуаціями навчання, наукової діяльності, професійного спілкування, навчальна взаємодія, взаємодія із навчальним матеріалом і науковим матеріалом. Ядром ОМД є різноспрямована взаємодія між учасниками процесу: навчальна діяльність спрямована не тільки на розв'язання навчальних ситуацій, але і на привернення уваги, формування певного емоційного стану, пов'язаного з предметом чи особою викладача.

Типовими жанрами педагогічного дискурсу є лекція, дискусія, колоквиум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне та практичне заняття та нові відео у мережах, лекції і курси, але не обмежується лише цим, а охоплює і вплив на цей процес освітянина як особистості. Типовими жанрами наукового дискурсу є монографії, дисертації, наукові статті, автореферати, тези тощо. Жанрами ОМД можна вважати специфічні програми на різних навчальних платформах, застосунки у смартфонах, відеолекції, відеоуроки, відео, сторіз, ріалз тощо.

Хронотоп педагогічного дискурсу – це час, коли відповідний процес відбувається чітко визначений навчальним процесом (урок, лекція, пара) і місце – це також чітко регламентується (клас, аудиторія). Наукового дискурсу є більш розмитим: він або обмежується лабораторією, науковою конференцією, лекцією, або необмежується нічим за самостійного опанування тексту. Хронотоп ОМД – місце і час мають свою специфіку: якщо час – це ще регламентована реалія чи мережею («ТікТок» - до 3 хвилин, чи визначається законами ринку – до 10 хвилин «Ютюб»), то місце – абсолютно довільне.

Важлива ознака **«ритуал»** для педагогічного дискурсу відіграє важливу роль організації процесу – вітання, піднята рука... Для наукового дискурсу ритуал полягає у певних кліше звертання і оформлення наукових робіт. Для ОМД – ритуал теж важливий, але має абсолютно іншу природу і характер – продиктований ПР-стратегіями (для упізнаваності).

Мета педагогічного дискурсу – соціалізація нового члена суспільства (пояснення влаштування світу, норм і правил поведінки, організація діяльності нового члена суспільства в плані його долучення до цінностей і видам поведінки, які очікуються від учня, перевірка розуміння і засвоєння інформації, оцінка результатів). Мета наукового дискурсу – оприлюднення і розповсюдження наукових уявлень про світ серед наукової спільноти. Мета ОМД – комерційна мета: просування або окремого викладача, або якоїсь школи чи напряму, створення альтернативної реальності викладання, яке не обмежено класичними канонами.

Цінності педагогічного дискурсу можна пояснити системно твірною метою і можуть бути вираженими аксіологічними протокольними висловленнями, які мають специфічну модальність повинності (варто, потрібно, має бути) і позитивні цінності, моделювання культурних концептів, закладання ціннісної картини світу, моделювання поведінкових стереотипів. Традиційними цінностями наукового дискурсу вважають концепти «істина», «знання», «дослідження», які зведені до пізнання світу, необхідності множити знання та доводити їхню об'єктивність, неупередженості в пошуках істини [2]. Цінності ж ОМД формуються на основі інших факторів, які не мають нічого спільного з педагогічними або науковими, а ближчі до PR- цінностей: популяризація, просування у соціальних мережах, виокремлення себе з поміж інших.

Висновки та перспективи. Отже, освітянський мережевий дискурс не є суто інституційним, але є аргументативним, інформаційним, соціально ритуальним інституційно-бутійним опосередкованим типом дискурсу.

категорія	науковий дискурс	педагогічний дискурс	освітянський мережевий дискурс
учасники	статусно кваліфіковані	статусно кваліфіковані	статусно некваліфіковані
хронотоп	локалізований	локалізований	нелокалізований
Мета	оприлюднення нових знань	формування нової особистості	популяризація себе
цінності	глобальні	глобальні	особистісні
стратегії	інтенційно закріплені	інтенційно закріплені	інтенційно закріплені
номенклатура жанрів	обмежена	обмежена	необмежена

Література

1. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/>
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс. М., 1990. С. 136–137.
3. Бхіндер Н. В. Лінгвістичний аспект навчально-педагогічного дискурсу викладача англійської мови у закладах вищої педагогічної освіти. *Проблеми лінгвістики тексту та дискурсу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія», вип. 8(76), 2019. стор. 29 - 31.*
4. Карасик В. И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Волгоград: Перемена, 2000 (а). С. 5–20.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. URL: <https://www.pushkin.institute/science/publikacii/detail.php?ID=17667>
6. Кицак Г. Характерні риси наукового дискурсу. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6981/1/11kgvhrn.pdf>
7. Кротков Є. А. Проблема типов научного дискурса. *Гуманитарные науки*. №4 (8). 2012. стр 16 – 26.
8. Остражкова Н. С. Педагогический дискурс. Лекции. Тамбов, 2009. 235 с.
9. Поспелова О. В. Дискурс-анализ и его место в современных исследованиях политики. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2013. Т. 21, вип. 23(4). С. 230-237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%284%29_38
10. Труба Г. М. Розмежування понять освітнього й освітянського дискурсу. *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць*. Серія «Філологія», 2021. Вип 47. С. 231 – 237.

References

1. *Academic glossary [Akademichnyj tлумachnyj slovnyk]*. Access mode: URL: <http://sum.in.ua/>
2. Arutyunova, N. D. (1990), *Discourse [Dyskurs]*. М., pp. 136-137.
3. Bhinder, N. V. (2019), *Linguistic aspect of the primary-pedagogical discourse of the introduction of English language in the foundations of higher pedagogical education. Problems of linguistics, text and discourse. Scientific Notes of the National University "Ostrozka Academy" [Linhvistychnyi aspekt navchalno-pedahohichnoho dyskursu vykladacha anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity. Problemy linhvistyky tekstu ta dyskursu. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*, series "Philology", no. 8(76). pp. 29 - 31.
4. Karasik, V. I. (2000), *On types of discourse. Linguistic personality: institutional and personal discourse [O typakh dyskursa. Yazykovaia lychnost: ynstytutsyonalnyi y personalnyi dyskurs.]*. Volgograd: Change. pp. 5–20.

5. Karasik, V. I. (2004), *Language circle: personality, concepts, discourse [Ya-zukovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs]*. Moscow: Gnosis. URL: <https://www.pushkin.institute/science/publikacii/detail.php?ID=17667>
6. Kitsak, G. *Characteristics of scientific discourse [Kharakterni rysy naukovo-ho dyskursu]*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6981/1/11kgvhrn.pdf>
7. Krotkov, E. A. (2012), *The problem of typical scientific discourse. Humanities [Problema typov nauchnoho dyskursu. Humanytarnye nauky]*. № 4 (8). pp. 16 – 26.
8. Ostrazhkova, N. S. (2009), *Pedagogical discourse [Pedahohycheskyi dyskurs. Lektsyy]*. Lectures. Tambov, 235 p.
9. Pospelova, O. V. (2013), *Discourse analysis and its place in modern policy studies. Bulletin of Dnipropetrovsk University [Dyskurs-analyz y eho mesto v sovremennykh yssledovaniyakh polytyky. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu]*. Series: Philosophy. Sociology. Politology. V. 21, Issue. 23(4). pp. 230-237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%284%29_38
10. Truba, H. M. (2021), *Problems of the humanities. Collection of scientific works [Truba H. M. Rozmezhuвання poniat osvithnoho y osvitianskoho dyskursu. Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats]*. Series “Philology”. Issue 47. pp. 231 - 237.

• • •

УДК 811.161.2:659.13

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262424>

О. В. Щербак,

канд. філол. наук,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,

доцент кафедри прикладної лінгвістики,

докторантка

кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І.

Мечникова

СТИЛІСТИКА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ КІНОТЕКСТІВ ІЗ ПОГЛЯДУ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ

Стаття присвячена проблемі виявлення та систематизації стилістичних засобів публіцистичних кінотекстів за їхнім лінгвосеміотичним статусом. За допомогою низки загальнонаукових (спостереження, порівняння, узагальнення, кількісні розрахунки) та спеціальних (описовий, функційний та ін.) методів досліджено українськомовні публіцистичні фільми А. Галімова, А. Романіди, Г. Коваленка. Пояснено сутність та вказано на проблемність статусу поняття «публіцистичний кінотекст» у сучасній лінгвістичній нау-

ці; виокремлено масив стилістичних засобів, що функціонують у тектоніці публіцистичних кінотекстів, та встановлено їхню кількісну динаміку; представлено лінгвосеміотичну класифікацію досліджуваних одиниць.

Авторка статті висвітлила сутність та вказала на проблематичність поняття «журналістський кінотекст» у лінгвістичній науці. Стверджується, що публіцистичний кінотекст є підвидом документального кінотексту, який представляє суто авторський/публіцистичний погляд на реальні події минулого та сьогодення. Публіцистичний кінотекст відрізняється від документального наявністю самостійних висновків і ширшою часовою позначеністю сюжету.

Помічено, що в тектоніці публіцистичних кінотекстів функціонує стилістика різних мовних рівнів. Стилістикою фонетичного рівня є акценти. Стилістикою лексичного рівня є професійно-виробнича, офіційно-ділова, науково-термінологічна, емоційна лексика, тропи, іншомовні лексеми, застаріла лексика, синоніми, антоніми, розмовні слова. Стилістикою граматичного рівня є складні речення, форми дієслова минулого часу, звороти. За кількісними підрахунками найбільше зафіксовано стилістичний рівень лексичного рівня.

Пропонується визначити семіотичний статус стилістів за функційним принципом і виокремити такі типи знаків: підзнак, супразинг, синзінг. Підзнаки – це насамперед стилістика граматичного рівня, яка слугує своєрідною «упаковкою» змісту, тобто його форми. Надзнаки — це стилістика лексичного рівня, оскільки слово на телебаченні — основне джерело інформації. Стилістика фонетичного рівня, яка використовується для деталізації соціального портрета тих, про кого розповідається, є синзингами.

Ключові слова: публіцистичний кінотекст, стилістема, субзнак, супразнак, синзнак.

O. V. Shcherbak,

PhD in Philology, Associate Professor,

Admiral Makarov National University of Shipbuilding,

Applied Linguistic Department Associate Professor,

doctoral student

of Odesa National I. I. Mechnikov University Ukrainian Language Department

PUBLICISTIC FILM TEXTS STYLISTIC FROM THE LINGUOSEMIOTIC VIEWPOINT

The article is devoted to the problem of identification and systematization of stylistic means of journalistic film texts according to their linguosemiotic status. With the help of a number of general scientific (observation, comparison, generalization, quantitative calculations) and special (descriptive, functional) methods, the Ukrainian-language journalistic films of A. Galimov, A. Romanidi, and H. Kovalenko were investigated.

The author of the article explained the essence and indicated the problematic status of the concept of “journalistic film text” in linguistic science. It is argued that journalistic film text is a subspecies of documentary film text, which presents a purely author’s/journalistic view of real events of the past and present. The journalistic film text differs from the documentary one in the presence of self-directed conclusions and a wider temporal marking of the plot.

It is noticed that stylistics of different language levels function in the tectonics of journalistic film texts. Stylistics of the phonetic level are accents. Stylistics of the lexical level are professional-industrial, official-business, scientific-terminological, emotional vocabulary, tropes, foreign lexemes, obsolete vocabulary, synonyms, antonyms, colloquial words. Stylistics of the grammatical level are complex sentences, past tense forms of the verb, inflections. According to quantitative calculations, the stylistic level of the lexical level is the most recorded.

It is proposed to determine the semiotic status of stylists according to the functional principle and to distinguish the following types of signs: subsign, suprasign, synsign. Subsigns are, first of all, stylistics of the grammatical level, which serve as a kind of “packaging” of the content, that is, its form. Suprasigns are lexical-level stylistics, because the word on television is the main source of information. Phonetic-level stylistics, which are used to detail the social portrait of those about whom the story is told, are synsigns.

Key words: journalistic film text, stylistic, subsign, suprasign, synsign.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Утрадиційовано вважати, що кінотекст представляє собою систематику «текстових засобів, скерованих на досягнення кінематографічної мети» [16]. У зв’язку з цим чимала кількість лінгвістичних студій об’єктом своєї уваги обирає кінотекст, інспектуючи його в різних аспектах, насамперед перекладацькому (див. праці Я. Гринів, Т. Журавель, О. Підгрушної, А. Рудої, Т. Сіроштан), а також лінгвокультурному (С. Федоренко, А. Валькова) та прагматичному (А. Ганжа, Г. Гулієва). Виконуються дослідження і з позицій структурної лінгвістики, завдяки чому вже вивчено фонетичну (Н. Бухольц), лексико-семантичну (Ф. Прилипко), синтаксичну (Ю. Плетенецька) специфіки кінотекстів різних стилів, жанрів і мов. Попри те, що Дж. Гіббс і Д. Пай стверджують, що «оцінка стилю кінотексту фактично вважається регресивною тенденцією» [14], все ж саме стилістичний рівень структури кінотекстів допоки найчастіше піддається науковій обсервації, особливо в зарубіжній лінгвістиці (див. праці Р. Бірна, Д. Борвелла, М. Тулана). У вітчизняній науковій думці стилістика кінотекстів переважно експонується на перекладознавчу площину (див. розвідки К. Кирейко, В. Павлика, А. Солодкої). Тому запропонований у нашій статті лінгвосеміотичний аспект стилістичної організації кінотекстів, що допоки не отримав належної уваги з боку як зару-

біжних, так і вітчизняних лінгвістів, указує на **актуальність** дослідницької операції, що суттєво посилюється завдяки її джерельній базі, адже публіцистичні кінотексти у вищезазначених ракурсах також ще не студіювалися.

Об'єктом дослідження обрано стилістичні засоби, що становлять базис мовної організації публіцистичних кінотекстів, а **предметом** – їхню лінгвосеміотичну специфіку.

Мета роботи – ідентифікація та систематизація стилістичних засобів публіцистичних кінотекстів за лінгвосеміотичним статусом. Досягнення окресленої мети вимагає розв'язання таких **завдань**: 1) пояснити сутність та вказати на проблемність статусу поняття «публіцистичний кінотекст» у лінгвістичній науці; 2) виокремити масив стилістичних засобів, що функціонують у тектоніці публіцистичних кінотекстів; 3) з'ясувати їхню лінгвосеміотичну специфіку.

Джерельною базою роботи слугує відеотека з українськомовними публіцистичними кінофільмами А. Галімова («Україна. Повернення своєї історії» (2017 р.), «Скарби нації» (2019 р.), «Таємниці великих українців» (2021 р.)); А. Романіди («Скарби Мазепи» (2015 р.)); Г. Коваленка («Таємний код віри. Релігія і жінка» (2020 р.), «Таємний код віри. Загадка священних текстів» (2020 р.), «Таємний код віри. Християни чи язичники?» (2021 р.)). Загальна тривалість досліджуваних кінопродуктів – 294 хв.

Фактичний матеріал налічує близько 1000 стилістичних одиниць, зафіксованих у мовній організації вищезгаданих кінофільмів.

Залучено низку загальнонаукових і спеціальних (лінгвістичних) **методів** для ефективного оброблення фактичного матеріалу. Серед **загальнонаукових** методів ми скористалися передусім *методами спостереження, порівняння та узагальнення*, що в цілому прислужилися для викладу теоретичних даних, кваліфікації фактичного матеріалу та формулювання висновків. Прислужився також і *метод кількісних підрахунків* для визначення кількісної динаміки функціонування досліджуваних одиниць. Серед **спеціальних лінгвістичних** методів використано *описовий метод*, що прислужився для опису й уточнення провідних ознак центрального поняття дослідження. Застосування *функційного методу* уможливило зафіксувати в тектоніці публіцистичних кінотекстів різнорівневі стилістичні системи. За допомогою *методики лінгвосеміотичного аналізу* вдалося створити класифікацію стилістичних систем за функційним принципом з урахуванням їхнього знакового статусу.

Аналіз досліджень проблеми. Основоположником документалістики, як відомо, вважається британський кінорежисер Дж. Грірсон, який також є автором терміна «документальний фільм», що ввійшов до наукового обігу ще в 1926 р. і трактувався митцем передусім як «інструмент інформації, освіти та пропаганди» [15, с. 90]. Однак, за спостереженнями С. Хайворд, у 80-х рр. ХХ ст. поява нових відеотехнологій та посилення демократизації кіномовлення

[15, с. 92] утверджують новий погляд на генезу документального фільму, через що його все частіше починають називати публіцистичним (див. праці Д. Айцена, Д. Карлмайкла). Свою чергою, Р. Адріан узагалі наполягає на використанні в науковому середовищі лише терміна «публіцистичний фільм», запевняючи, що документальний фільм є саме публіцистичним завдяки штучно сконструйованій у ньому реальності, наявності творчих (авторських) трактувань і абсолютній тотожності засобів представлення інформації із засобами художнього кіно [11, с. 26]. Ми також вважаємо, що в межах лінгвістичної науки оперування терміном «публіцистичний фільм» є більшим коректним з огляду на вже цілком доведений факт, що сучасний документальний фільм своїм мовним контентом тяжіє до публіцистичного стилю [13, с. 11].

Вслід за поняттям «публіцистичний фільм», у професійному лексиконі лінгвістів з'являється й термін «публіцистичний кінотекст», що, проте, допоки не набув широкої експлуатації, оскільки більшість дослідників (С. Федоренко, А. Валькова, А. Ганжа) вважає його абсолютним синонімом поняття «документальний кінотекст». Однак при цьому документальний кінотекст зазвичай розглядається як власне-кінотекст, покладений на документальну основу, тобто «повідомлення, що має вигляд синергетичної комбінації семіотичних кодів (вербальної мови, музики, кінетики, іконки тощо), що характеризується смисловою довершеністю, інтертекстуальністю, поліавторською модальністю та наявністю різних стилістичних фігур мови кіно (кінометафори, кіноепіфори, паралелізм, еліпси тощо), записаної на матеріальному носії і призначеної для аудіовізуального сприйняття» [цит. за 6, с. 278]. Іншими словами, наявні в термінологічному апараті лінгвістики визначення документального кінотексту (їх понад 20) практично не виразнюють власне-документальності кінотексту. У зв'язку з цим ми робимо спробу пояснити сутність документального кінотексту та вказати на ознаки, що відрізняють його від публіцистичного кінотексту.

Документальний кінотекст – різновид кінотексту (в класичному розумінні семіотики), зміст якого ґрунтується на документах і має на меті висвітлення автором юридичних фактів чи історичних подій в оригінальній та доступній для адресата формі без формулювання висновкових тез. Цю дефініцію сформульовано відповідно до значення ключової для терміна лексеми «документальний» – «який ґрунтується на документах» [8, Т. 2, с. 356]. Однак, за твердженням С. Гінзбурга, «документальний кінотекст, залишаючись строго документальним за своїм матеріалом, може як передавати правду дійсності, так і спотворювати її» [1, с. 160]. Тому в цьому разі більш раціонально в наукових студіях послуговуватися терміном «публіцистичний кінотекст» (в англійськомовній літературі йому відповідає поняття «журналістський кінотекст», адже «публіцистика» і «журналістика» близькі за значенням і вживаються як синонімічні [2, с. 86]), під яким вар-

то розуміти підвид документального кінотексту, в якому презентується суто авторський/журналістський погляд на реальні події минувшини, а також і сьогодення, адже публіцистика насамперед «висвітлює актуальні проблеми сучасності» [8, Т. 8, с. 383]. Відтак можемо констатувати, що документальний кінотекст відрізняється від публіцистичного за такими ознаками: 1) наявність/відсутність авторських висновкових тез і умовиводів; 2) широка/вузька темпоральна маркованість порушеної проблеми/питання, де якраз перший параметр відповідає публіцистичному кінотексту, що через свою складність, цілком зрозуміло, більшою мірою врізноманітнює й мовну тектоніку такого семіотичного продукту, в т. ч. і на стилістичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Як показує огляд фактичного матеріалу, найчастотнішими стилістичними інструментами в українськомовних публіцистичних кінотекстах, що мають понад 10 випадків уживання, є такі:

1. фонетичний рівень:

- наголос (10 випадків), зокрема ненормативне наголошування слів, що є порушенням норм культури мовлення: *Як результат почав зростати внутрішній валовий продукт* (правильний варіант – валовий). Однак більшість акцентних огріхів є зумисною, адже фіксуємо випадки, коли автор/журналіст у своєму мовленні ставить за мету передати особливості вимови (насамперед – неправильної) інших людей, про яких згадується в кінотексті, проте сам робить відповідні виправлення: *Місцеві називають його Бородавкою, а не Бородавкою*;

2. лексичний рівень:

- функційно обмежена лексика (понад 90 випадків), тобто професійно-виробнича, офіційно-ділова, науково-термінологічна, побутова, емоційна [2, с. 145]: *За допомогою кесе шкіру наложниць доводили до ідеального стану, вона ставала неймовірно шовковистою* (кесе – спеціальна рукавиця для пілінгу); *За останні 20 років у місті побувала не одна наукова експедиція, яка застосовувала методи і біолокації, і буріння, і навіть аерокосмічну фотозйомку, дійшовши висновку, що під величезною територією на глибині близько 9 квадратних є підземні порожнини, з'єднані близькими проходами, де наявні величезних маси металу* (біолокація, буріння, аерокосмічна фотозйомка – назви методів і прийомів);
- тропи (понад 80 випадків), тобто «слова і словосполучення, ужиті образно» [2, с. 140]:
 - а) метафора, що «полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на другий на підставі подібності» [2, с. 88]: *За свою історію людство не один раз переживало золоту ли-*

хоманку: пошуки золота на Клондайку чи у єгипетських пірамідах, а от пошук скіфського золота – цей вид лихоманки виявився найбільш тривалим, як почали у XIX столітті, так і досі українці не можуть зупинитися;

- б) гіпербола, «свідомо перебільшує розмір, силу, значення, якість якогось предмета, явища з метою його стилістичного увиразнення» [2, с. 37]: *Якось імператриця Єлизавета вирішила дізнатися, звідки береться золото, яким черниці одного з українських монастирів гаптують її парадні сукні, адже золото в тогочасній Російській імперії було у страшиному дефіциті*;
- іншомовна лексика (54 випадки), серед якої є і старослов'янізми: *І ось перед нами відкриваються врата* (врата – ворота); латинізми: *Академік Борис Рибаків вважав, що золоті інсигнії скотів зберігалися у середньому Подніпров'ї, де є природний захист простору, обмеженого Дніпром, Росавою та Россю* (інсигнія – дорогоцінний предмет, що є ознакою влади); грецизми: *Побути на самоті з унікальними тисячолітніми іконами тепер може кожен, чия душа цього прагне, а от де протікає сакральна для християн річка, у якій відбулося хрещення Русі, знає усього кілька людей* (ікона – «живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ» [8, Т. 4, с. 16], проте найуживанішими є англіцизми (понад 30 лексем): *Ми живемо в XXI столітті, довкола технології та гаджети, зростання популярності блогерів, активізація культури вейпінгу та емо, але нікуди не діваються забобони* (власне українські відповідники виділених слів: гаджет – пристрій, блогер – ведучий/автор, вейпінг – куріння електронних цигарок, емо – субкультура вираження емоцій);
 - застаріла лексика, тобто історизми та архаїзми (18 випадків): *Султан був засліплений чарами Рокломани вже в першу ніч їхнього знайомства, коли вона була простою вірницею* (вірниця – це застаріле слово (архаїзм), що означає «довірена особа жіночої статі» [8, Т. 1, с. 681]); *Більшість легенд про схови коштовностей золота і срібла здебільше пов'язані з іменами козацьких гетьманів* (гетьман – це історизм, що означає «в XVI ст. – виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України» [8, Т. 2, с. 58]);
 - синонімічна лексика (12 випадків): *Європою почали ширитись чутки про надзвичайну зовнішність Роксолани, але насправді*

який **вигляд** вона мала, ніхто не знав (зовнішність – «зовнішній вигляд людини» [8, Т. 3, с. 677]);

- антонімічна лексика (11 випадків): *Почайна повернулася на карти і отримала нове життя, саме вона мені довела, що язичництво і християнство в нас нероздільні, як нероздільне **зовнішнє і внутрішнє, форма і зміст, тіло і душа**; А це придумали люди, чому **святих** важливішими **грішних** називають;*
- розмовна лексика (10 випадків): *Тобто цей товар відправлявся на експорт за тисячі кілометрів у часи, коли не було іншого транспорту, **окрім** кораблів і коней, уявіть розвиток торгівлі, а відтак і суспільства в цьому місті (літературний варіант – крім);*

3. граматичний рівень:

- прості ускладнені речення (понад 290 випадків): *Можливо вони допоможуть розкрити секрети зовнішності цієї жінки;*
- складні речення, переважно складнопідрядного типу (понад 235 випадків): *Я вирішив зустрітися із помічником головного рабина України Давидом Мільманом, щоб більше дізнатися про Старий Заповіт – частину Біблії, написану їудеями;*
- форми давноминулого часу дієслівних лексем (понад 25 випадків): *На реконструкцію храму Мазепа пожертвував 50000 золотих дукатів, і ще 5000 золотих дукатів **було витрачено** на позолоту верхів собору, кількість яких за проектом реконструкції, схваленої Мазепою, збільшилися із 13 до 19 (правильний варіант – 5000 золотих дукатів витрачено);*
- флексійні форми у власних назвах чоловічого роду II відміни (понад 10 випадків), що відзначаються відхиленням від норм української мови: *Із Санкт-Петербургу до Троїцького монастиря, що біля Чигирини, імператриця посилає комісію, але комісії нічого взяти не вдалося (правильний варіант – Санкт-Петербурга, бо це назва міста).*

Якщо розглядати вищепредставлені стилістичні інструменти українських публіцистичних кінотекстів із позиції лінгвосеміотики, тобто «науки, що вивчає знаки мови» [17, с. 15], то необхідно з'ясувати їхній семіотичний, або знаковий статус. Науковому світу вже представлено чималу кількість класифікацій мовних знаків (Платон, Аристотель, Августин Блаженний, а також Р. Барт, А. Соломоник, Ч. Пірс та ін.), однак і досі найбільшою популярністю серед учених користується трихотомія Ч. Пірса, оскільки, за словами С. Єрмоленка, саме вона дає «складніше, багатоаспектніше і змістовніше уявлення про структуру знакових формацій, у тому числі й суто мовних» [3, с. 7], а також представляє евристичну цінність для низки мовознавчих шкіл [3, с. 7]. У ній, як відомо, провідну роль відіграють

знаки-копії, або знаки-ікони, знаки-індекси та знаки-символи [7, с. 124]. З огляду ж на специфіку фактажу нашого дослідження та феноменальність його об'єкта ми пропонуємо визначати знаковий статус стилістем за функційним принципом, адже об'єктом стилістики є «вся система функцій літературної мови» [2, с. 23], проте виокремлювати такі типи знаків:

- субзнак;
- супразнак;
- синзнак.

Субзнак (*суб* у знач. «не основний, другорядний, менший» [8, Т. 9, с. 814]) – це мовний знак, що виразнює провідні функції мовного повідомлення, презентованого в публіцистичному кінотексті. Відтак субзнаками виступають насамперед стилістемі граматичного рівня, що здебільшого служать своєрідним «пакуванням» змісту, тобто його формою, і саме форми, як запевняє А. Загнітко, «утворюють елементарне протиставлення, кваліфікація якого визначається засобами відображення позамовного змісту» [4, с. 12]. Наприклад: складнопідрядне речення *Цікаво, що у каліграфів, спеціально навчених людей, які можуть переписувати Тору, є дуже жорсткі правила і закони, порушувати які категорично заборонено* (із кінофільму «Таємний код віри. Загадка священних текстів») є лише оболонкою, що вможливорює автору передати основний зміст адресату, проте в такий спосіб, щоб адресат сприйняв усе загалом так, як задумав адресант, адже семіотиками доведено той факт, що всі означаючі знака є членами певної категорії (семантика), але в межах кожної категорії означувані сигніфікативно, тобто за формою вираження, відрізняються [7, с. 81].

Супразнак (*супра* у знач. той, що перебуває над чимось) – мовний знак, що акумулює основний зміст інформаційного повідомлення та забезпечує реалізацію ним певних функцій, у т. ч. інформаційної та впливової, які є провідними для публіцистики. До супразнаків ми пропонуємо вналежнювати стилістемі лексичного рівня (див. вище) з огляду на те, що, по-перше, саме «слово на телебаченні є головним джерелом інформації» [10, с. 164], а по-друге, лексико-семантичний рівень, за словами Т. Ковалевської, є «концентром сугестивних ефектів» [5, с. 187] та пов'язаний «із використанням сугестогенів, почасти співвідносних за своєю природою з парадигмою “ключових слів” – афективно визначальних когнітивних домінант адресних текстових репрезентацій» [5, с. 196–197]. Наприклад: використання антонімів у тектоніці публіцистичних кінотекстів (*То він наступав, то відступав, але не полишав свої ідеї*) не стільки врізноманітнює мовлення чи привертає увагу адресата, скільки сприяє пришвидшенню мнемічної фіксації інформації у свідомості адресатів, бо, як показують результати досліджень І. Черепанової, «що менше подібності між значеннями порівнюваних слів, то легше відбувається розмиття їхніх кордонів» [9, с. 175].

Синзнак – мовний знак, що уточнює зміст чи форму інформаційного повідомлення. Зокрема синзнаками виступають стилістичні фонетичного рівня, що, як показує фактаж, вживаються з метою деталізувати соціальний портрет тих, про якого оповідається (наприклад, випадки, в яких автор навмисно порушує акцентуаційні норми), чи стан самого журналіста, його рівень мовної грамотності тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, для того, щоб досягнути стилістичну глибину публіцистичних кінотекстів необхідно, як радить англійський учений А. Олсохайбані, «вийти за межі фонології, синтаксису та семантики висловлювань, проте не нехтувати ними» [12, с. 31], тобто застосувати інструментарій лінгвосеміотики. В результаті такого дослідження з'ясувалося, що в публіцистичних кінотекстах найбільшою мірою активуються стилістичні лексичного рівня, найменшою – фонетичного рівня, а проміжне положення посідають відповідні одиниці граматичного рівня. З огляду на кількісний розподіл, а також урахування функційний потенціал ми визначили, що стилістичні лексичного рівня є супразнаками, стилістичні граматичного рівня – субзнаками, а стилістичні фонетичного рівня – синзнаками.

Література

1. *Гинзбург С. С.* Очерки теории кино. М.: Искусство, 1974. 123 с.
2. *Дудик П. С.* Стилістика української мови: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
3. *Єрмоленко С. С.* Знакова структура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. К., 2007. 22 с.
4. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови: Морфологія: Монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
5. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2008. 324 с.
6. Переклад у наукових дослідженнях харківської школи: колективна монографія/за ред. Л. М. Черноватого. Вінниця: Нова книга, 2013. 568 с.
7. *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения/Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М. : Логос, 2000. 448 с.
8. Словник української мови: в 11 т./за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
9. *Черепанова И. Ю.* Клич Гамаюн. Научная магия суггестивного влияния языка. М.: Издательский Дом «Профит Стайл», 2007. 464 с.
10. *Шумицька Г. В., Путрашик В. І.* Науково-популярний кінотекст: етапи й логіка творення (на матеріалі документального фільму про професора Йосипа Дзендзелівського. *Стиль і текст.* 2012. Вип. 13. С. 163–173.

11. *Adrian R.* Through Dialogue to Documentary. An Exploration of Film Dialogue Analysis Methodology in the Classification of Genre in CREATURE COMFORTS. Master Thesis (22 April 2014, Film and Television Studies). Utrecht: Utrecht University, 2014. 34 p.
12. *Alsohaibani A.* Influence of religion on language use: A sociopragmatic study on the influence of religion on speech acts performance: PhD. Thesis. London, 2017. 411 p.
13. *Aufderheide P. & Woods M.* The State of Journalism on the Documentary Filmmaking Scene, American University, 2021, 30 p.
14. *Gibbs J. & Douglas P.* Style and Meaning: Studies in the Detailed Analysis of Film. Manchester: Manchester University Press, 2005. 250 p.
15. *Hayward S.* Cinema Studies: The Key Concepts. 2th ed. London–New York: Routledge & Key Guides, 2001. 550 p.
16. *Puchner H. M.* Textual Cinema and Cinematic Text: The Ekphrasis of Movement in Adam Thorpe and Samuel Beckett. *EESE*, 1999, 1, pp. 30–35.
17. *Wang M.* Introduction to Linguistic Semiotics. In: Linguistic Semiotics. *Peking University Linguistics Research*, vol 3. Springer, Singapore, 2020, pp. 3–21.

References

1. Ginzburg, S. S. (1974), *Essays on the theory of cinema* [*Ocherki teorii kino*], Art, Moscow, 123 p.
2. Dudyk, P. S. (2005), *Stylistics of the Ukrainian language* [*Stylistyka ukrayins'koyi movy*], Akademiya Publishing Center, Kyiv, 368 p.
3. Yermolenko, S. S. (2007), *The symbolic structure of a language unit in a communicative-epistemic perspective: thesis* [*Znakova struktura movnoyi odynytis v komunikatyvno-epistemichniy perspektyvi: avtoref. dys*], Kyiv, 22 p.
4. Zagnitko, A. P. (1996), *Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology: Monograph* [*Teoretychna hramatyka ukrayins'koyi movy: Morfolohiya: Monohrafiya*], DonDU, Donetsk, 437 p.
5. Kovalevska, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming: monograph* [*Komunikatyvni aspekty nejrolinhvistychnoho prohramuvannia: monohrafiya*], Astroprynt, Odesa, 324 p.
6. Chernovaty, L. M. (2013), *Translation in scientific research of the Kharkiv school: a collective monograph* [*Pereklad u naukovykh doslidzhennyakh kharkivs'koyi shkoly: kolektyvna monohrafiya*], New Book, Vinnytsia, 568 p.
7. Pierce, Ch. S. (2000), *Selected philosophical works* [*Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya*], Logos, Moscow, 448 p.
8. Cherepanova, I. Yu. (2007), *Klich Gamayun. The scientific magic of the suggestive influence of language* [*Klich Gamayun. Nauchnaya magiya suggestivnogo vliyaniya yazyka*], Profit Style Publishing House, Moscow, 464 p.
9. Shumytska, G. V., Putrashik, V. I. (2012), *Popular scientific film text: stages*

- and logic of creation (based on the material of the documentary film about Professor Yosyp Dzendzelivskiyi [*Naukovo-populyarnyy kinotekst: etapy y lohika tvorenniya (na materiali dokumental'noho fil'mu pro profesora Yosypa Dzendzelivs'koho)*]. *Style and Text*. Issue 13, pp. 163–173.
10. *Dictionary of Ukrainian Language: 11 t./Ed. I. K. Bilodid (1970–1980)* [*Slovyk ukrayinskoyi movy: v 11 t./za red. I. K. Bilodida*]. Naukova Dumka, Kyiv.
 11. Adrian R. *Through Dialogue to Documentary. An Exploration of Film Dialogue Analysis Methodology in the Classification of Genre in CREATURE COMFORTS. Master Thesis (22 April 2014, Film and Television Studies)*. Utrecht: Utrecht University, 2014. 34 p.
 12. Alsohaibani, A. (2017), *Influence of religion on language use: A sociopragmatic study on the influence of religion on speech acts performance*: PhD. Thesis. London, 411 p.
 13. Aufderheide, P. & Woods, M. (2021), *The State of Journalism on the Documentary Filmmaking Scene*, American University, 30 p.
 14. Gibbs, J. & Douglas, P. (2005), *Style and Meaning: Studies in the Detailed Analysis of Film*. Manchester: Manchester University Press, 250 p.
 15. Hayward, S. (2001), *Cinema Studies: The Key Concepts*. 2th ed. London–New York: Routledge & Key Guides, 550 p.
 16. Puchner, H. M. (1999), *Textual Cinema and Cinematic Text: The Ekphrasis of Movement in Adam Thorpe and Samuel Beckett. EESE*, 1, pp. 30–35.
 17. Wang, M. (2020), *Introduction to Linguistic Semiotics. In: Linguistic Semiotics. Peking University Linguistics Research*, vol 3. Springer, Singapore, pp. 3–21.

ЗМІСТ

CONTENTS

ФОНЕТИКА. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Ареф'єва Н. Г. / Arefieva N. G.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ3
DIALECT PHRASEOGRAPHY IN THE CONTEXT
OF LINGUISTIC STUDIES: HISTORY AND MODERNITY

Дружинець М. Л. / Druzhynets M. L.

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
У ГІПОТЕЗАХ ТА КОНЦЕПЦІЯХ Ю. КАРПЕНКА24
THE ORIGIN OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE
IN THE HYPOTHESES AND CONCEPTS OF YU. O. KARPENKO

Гарбера І. В. / Harbera I. V.

КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ
УКРАЇНСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ36
CONFLICTOGENICITY OF LEXICO-SEMANTIC FIELDS
OF UKRAINIAN AND ENGLISH PHRASEOLOGY

Орехов К. Ю. / Oriekhov K.

УНІВЕРСАЛЬНА ЛЕКСИЧНА СИСТЕМА:
АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ45
THE UNIVERSAL LEXICAL SYSTEM:
ALGORITHMS OF FORMATION

ОНОМАСТИКА

Карпенко О. Ю., Неклесова В. Ю. / Karpenko E. Yu., Neklesova V. Yu.

**КОСМОНІМНИЙ КОМПОНЕНТ
УКРАЇНСЬКОЇ ОНІМНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ55**
**COSMONYMIC COMPONENT
OF UKRAINIAN ONYMIC IDENTITY**

Муцій В. В. / Musii V. V.

**СЕМАНТИКА НАЗВИ ОПОВІДАННЯ РОМАНА
МАЛИНОВСЬКОГО «ЗА ДВІ ХВИЛИНИ ДО ПІВНОЧІ».....69**
**SEMANTICS OF THE TITLE OF ROMAN MALINOVSKY'S
STORY «TWO MINUTES BEFORE MIDNIGHT»**

Романченко А. П., Стрій Л. І. / Romanchenko A. P., Strii L. I.

**СЕМАНТИЧНА ТА СИНТАКСИЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ
ЗАГОЛОВКІВ ПРОГНОЗІВ ПОГОДИ78**
**SEMANTIC AND SYNTAX PARAMETRIZATION
OF WEATHER FORECAST HEADINGS**

Божко І. С. / Bozhko I. S.

**ОНІМНА ГРА ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ
В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....89**
**ONYM PLAY AS AN ELEMENT OF HATE SPEECH
IN THE CONTEXT OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

Вегеш А. І. / Vehesh A. I.

**РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ
ІЗ РОМАНІВ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО У ТВОРЕННІ ОБРАЗІВ99**
**THE ROLE OF PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES
FROM IREN ROZDOBUDKO'S NOVELS IN THE FORMATION
OF IMAGES**

Крупеньова Т. І. / Krupenyova T. I.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЙКОНІМІВ
ОДЕЩИНИ 111**
**STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS
OF OYKONYMS OF ODESCHINA**

Малаш О. В. / Malash O. V.

АНТРОПОНІМІЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ
ВИМІРИ (НА МАТЕРІАЛІ КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ).....124

ANTHROPONYMY: PSYCHOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL
DIMENSION (A CASE STUDY OF THE CLASSICAL
AND MODERN UKRAINIAN PROSE)

Чорноус О. В. / Chornous O. V.

ВАРІЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ
ФОРМУЛИ.....137

VARIATION OF THE UKRAINIAN ANTHROPONYMIC
FORMULA

СЛОВОТВІР. ГРАМАТИКА

Загнітко А. П. / Zahnitko A. A.

ГРАМАТИКА ТЕКСТУ: МОВНОСОЦІУМНІ КАТЕГОРІЇ.....149

GRAMMAR OF TEXT: LANGUAGE AND SOCIAL CATEGORIES

Царьова І. В. / Tsareva I. V.

КОЛОКАЦІЇ ТЕКСТІВ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ164

COLOCATIONS OF TEXTS OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

Шевчук Л. В. / Shevchuk L. V.

СЛОВОТВІРНА КОНТАМІНАЦІЯ ЯК ВИЯВ
ЛІНГВОКРЕАТИВНОСТІ НА ФЕНОМЕН ВІЙНИ
(НА МАТЕРІАЛІ МЕДІАТЕКСТІВ).....172

WORD-FORMING CONTAMINATION AS A MANIFESTING
OF LINGUOCREATIVITY ON THE PHENOMENON OF WAR
(ON THE MATERIAL OF MEDIA TEXTS)

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Міняйло Р. В. / Міняйло Н. В. / Minyailo R. V., Minyailo N. V.

МЕТАФОРИЧНА ПЕРСОНІФІКАЦІЯ
В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ
ПРОЗИ ДЖОЗЕФА КОНРАДА186

METAPHORICAL PERSONIFICATION IN UKRAINIAN
TRANSLATIONS OF THE PROSE JOSEPH CONRAD

Подлісецька О.О. / Podlissetska O. O.

ВІД РЕАЛІЗМУ ДО МОДЕРНІЗМУ:
ПОМЕЖІВ'Я У ПРОЗИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....197

FROM REALISM TO MODERNISM:
THE BOUNDARI IN THE PROSE OF LESYA UKRAINKA

СОЦІОЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Войцева О. А., Тожиєва В. В. / Voytseva O. A., Tozhyieva V. V.

ЗИМОВА КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ ТА ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ
У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ206

WINTER CALENDER RITUAL AND ITS VERBALISATION
IN PHRASIOLOGICAL POLISH LANGUAGE FUND

Колегаєва І. М. / Kolegaeva I. M.

НЕЇСТІВНИЙ КОМПОНЕНТ В УКРАЇНСЬКИХ ГУСТАТОРНИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.....218

INEDIBLE COMPONENT IN UKRAINIAN GUSTATORY
PHRASEOLOGY: ETHNOCULTURAL DIMENSION

Краснобаєва-Чорна Ж. В. / Krasnobaieva-Chorna Zh.

ЦІННІСНА КАРТИНА СВІТУ: АНАЛІЗ
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ЗАСАД У СУЧАСНОМУ
МОВОЗНАВСТВІ227

AXIOLOGICAL WORLD'S IMAGE: ANALYSIS
OF THEORETICAL AND APPLIED FOUNDATIONS
IN MODERN LINGUISTICS

Степанов Є. М. / Stepanov Ye. M.

ДИСТАНЦІЙНЕ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА239
DISTANCE ONLINE LEARNING
OF FOREIGN LANGUAGES AS AN URGENT PROBLEM

Яковлєва О. В. / Yakovlieva O.V.

**УЗАГАЛЬНЕНИЙ ТИП МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
БАБИ-ПОВИТУХИ В ОБРЯДОВОМУ ДИСКУРСІ
НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ.....258**
A GENERALIZED TYPE OF THE LANGUAGE PERSON
OF THE MIDWIFE IN THE RITUAL DISCOURSE
OF THE BIRTH OF A CHILD

Патлата Г. В. / Patlata H. V.

ЄДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ
ЯК БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ270
UNITY OF STUDYING UKRAINIAN AND LATIN LANGUAGES
AS A BASIC COMPONENT FOR SUCCESSFUL LANGUAGE
PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION
OF MEDICAL WORKERS

Степанова С. Є. / Stepanova S. Ye.

ПРОФЕСІЙНЕ І ПОБУТОВЕ: КОГНІТИВНИЙ ВПЛИВ
У КАРТИНАХ І ЕХО-КАРТИНАХ СВІТУ285
PROFESSIONAL AND DOMESTIC: COGNITIVE INFLUENCE
IN PICTURES AND ECHO PICTURES OF THE WORLD

Філіппова Н. М. / Filippova N. M.

МЕТАФОРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ДИСКУРСІ КОРАБЛЕБУДІВНОЇ
ТЕМАТИКИ.....292
METAPHORICAL MODELLING IN ENGLISH
ACADEMIC TECHNICAL SHIPBUILDING DISCOURSES

**СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА.
КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА**

Kovalevska T. Yu., Kovalevska-Slavova A. V.

Ковалевська Т. Ю., Ковалевська-Славова А. В.

SUGGESTIVE LINGUISTICS:

SPECIFICITY AND CORE METHODS303

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА:

СПЕЦИФІКА ТА БАЗОВІ МЕТОДИ

Кондратенко Н. В. / Kondratenko N. V.

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС У ПРЕЗИДЕНТСЬКОМУ

ДИСКУРСІ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО313

EXPRESSIVE SYNTAX IN PRESIDENTIAL DISCOURSE

VLADIMIR ZELENSKY

Кутуза Н. В. / Kutuza N. V.

СУГЕСТО-МАНІПУЛЯТИВНА СПЕЦИФІКА ЕРГОНІМНОЇ

ЛЕКСИКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ325

SUGGESTIVE-MANIPULATIVE SPECIFICITY OF ERGONYMAL

VOCABULARY IN ADVERTISING DISCOURSE

Семенюк О. А. / Semeniuk O. A.

ЗМІНА СУСПІЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ

ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ

СЕМАНТИЧНИХ І АКСІОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ339

SHIFTS IN PUBLIC OPINIONS AND BELIEFS

AS A FACTOR OF LEXICAL UNITS SEMANTIC

AND AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS

Кравець І. В. / Kravets I. V.

БРЕНД-ОНІМИ В ІМІДЖЕВОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ:

АСПЕКТИ НАВІЮВАННЯ351

BRAND NAMES IN IMAGE ADVERTISING DISCOURSE:

ASPECTS OF INSPECTION

Труба Г. М. / Truba H. M.

ВИОКРЕМЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ОСВІТЯНСЬКОГО
МЕРЕЖЕВОГО ДИСКУРСУ: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ
«ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС», «НАУКОВИЙ ДИСКУРС»
І «ОСВІТЯНСЬКИЙ МЕРЕЖЕВИЙ ДИСКУРС».....360

DEFINITION OF THE CONCEPT OF EDUCATIONAL
NETWORK DISCOURSE: DEFINITION OF THE CONCEPTS
OF “EDUCATIONAL DISCOURSE”, “SCIENTIFIC DISCOURSE”
AND “EDUCATION NETWORK DISCOURSE”

Щербак О. В. / Shcherbak O. V.

СТИЛІСТИКА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ КІНОТЕКСТІВ
ІЗ ПОГЛЯДУ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ.....368

PUBLICISTIC FILM TEXTS STYLISTIC
FROM THE LINGUOSEMIOTIC VIEWPOINT

ЗМІСТ380

З-324

Записки з українського мовознавства: Вип. 29.: 36. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicillum 29. / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : Видавець С.Л. Назарчук, 2022, 388 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 29
Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 29

Головний редактор **Т. Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 31.08.2022.
Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 24,3
Тираж 300 прим. Зам. № 22/003.

Адреса редакції:

Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058.
Тел.: (0482) 776-14-80
E-mail: kafukrmoaonu@ukr.net

Видавець і виготовлювач

С.Л. Назарчук
65009, Одеса, Фонтанська дорога, 10
Тел.: 050 905 23 77
E-mail: selen_odessa@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7024 від 23.12.2019